

EUROPEAN CONFERENCE

Conference Proceedings

IX International Science Conference
«Analysis of the problems of science and
modern education»
March 06 - 08, 2023
Prague, Czech Republic

ANALYSIS OF THE PROBLEMS OF SCIENCE AND MODERN EDUCATION

Abstracts of IX International Scientific and Practical Conference

Prague, Czech Republic

(March 06 – 08, 2023)

UDC 01.1

ISBN – 9-789-40368-858-9

The IX International Scientific and Practical Conference «Analysis of the problems of science and modern education», March 06 – 08, Prague, Czech Republic. 256 p.

Text Copyright © 2023 by the European Conference (<https://eu-conf.com/>).

Illustrations © 2023 by the European Conference.

Cover design: European Conference (<https://eu-conf.com/>).

© Cover art: European Conference (<https://eu-conf.com/>).

© All rights reserved.

No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted, in any form or by any means, or stored in a data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. The content and reliability of the articles are the responsibility of the authors. When using and borrowing materials reference to the publication is required. Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine and from neighboring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

The recommended citation for this publication is: Dobroier N. The influence of stereotypes on intercultural communication (the example of Poland and Ukraine). Abstracts of IX International Scientific and Practical Conference. Prague, Czech Republic. Pp. 31-32.

URL: <https://eu-conf.com/ua/events/analysis-of-the-problems-of-science-and-modern-education/>

TABLE OF CONTENTS

AGRICULTURAL SCIENCES		
1.	Осіпов М.Ю., Масловата С.А. МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ Й ЕКОЛОГО-БІОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ АКТИНІДІЇ (ACTINIDIA LINDL.)	10
ART HISTORY		
2.	Корницька Л.А. АРХАЇЧНА УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ ГЕОМЕТРИЧНОГО ОРНАМЕНТУ В УКРАЇНСЬКОМУ КИЛИМАРСТВІ	15
BIOLOGY		
3.	Кузюра Л.Ю., Лисенко Г.М. ІНСУЛЯРНИЙ ХАРАКТЕР ПОПУЛЯЦІЇ JUNIPERUS COMMUNIS L. НА ТЕРИТОРІЇ ІЧНЯНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ (УКРАЇНА)	20
CHEMISTRY		
4.	Буденкова Н., Мисіна О. КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЯГНЕННЯ ПРОГРАМНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ ПРИ ВИВЧЕННІ ХІМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ТЕХНІЧНОМУ ВИЩІ	24
5.	Фроленкова С., Пригалінська В. ВПЛИВ ДОБАВОК СОЛЕЙ ОРГАНІЧНИХ КИСЛОТ НА ПРОЦЕС НАНЕСЕННЯ НІКЕЛЕВИХ ПОКРИТТІВ	29
CULTUROLOGY		
6.	Dobroier N. THE INFLUENCE OF STEREOTYPES ON INTERCULTURAL COMMUNICATION (THE EXAMPLE OF POLAND AND UKRAINE)	31
ECONOMY		
7.	Liepokhin A.V., Solovyov K.O. INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE FIELD OF ENTERPRISE AND ORGANIZATION MANAGEMENT	33
8.	Potapova N.M. MODERNÍ INFORMAČNÍ PROSTOR JAKO FAKTOR EKONOMICKÉHO ROZVOJE ZEMĚ	36

9.	Фостолович В., Пізньор Д. РОБОТИЗАЦІЯ ЯК СУЧАСНИЙ ІНСТРУМЕНТ ІННОВАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ГОСТИННОСТІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЦІНОВУ ПОЛІТИКУ	38
10.	Графська О.І., Перегіняк Т.І. АНАЛІЗ ПЕРЕВАГ ТА НЕДОЛІКІВ ІНВЕСТУВАННЯ В ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИЙ БІЗНЕС	41
11.	Караван Н., Кізілова В. АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПОКАЗНИКІВ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ	45
12.	Кубік В.Д., Волчек Р.М. ПРОБЛЕМИ СИСТЕМИ ОБЛІКУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНOSTІ ТА ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ЇЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	47
13.	Клак О., Трубіщина О. МІЖНАРОДНІ РОЗРАХУНКИ: СУТНІСТЬ ТА ФОРМИ	52
14.	Пшоно С.В. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	56
15.	Хайло Я.М., Хайло В.О. ПРИНЦИПОВІ СКЛАДОВІ МЕТОДОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ЖИТТЄЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІСТ	58
GEOLOGY		
16.	Ішков В.В., Козій Є.С., Козар М.А. ЗВ'ЯЗОК МІЖ КОНЦЕНТРАЦІЯМИ ВАНАДІЮ ТА ВМІСТОМ СІРКИ У НАФТАХ З РОДОВИЩ ДНІПРОВСЬКО-ДОНЕЦЬКОЇ ЗАПАДИНИ	65
JOURNALISM		
17.	Марків О.Т. ПРОФЕСІЙНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЛІДЕРА СУЧАСНОГО МЕДІАОФІСУ	72

JURISPRUDENCE		
18.	Honcharov A.V., Honcharov M.V. SOME ASPECTS OF THE CONCEPTUAL STUDY OF REGULATORY AND LEGAL ENSUREMENT OF INFORMATION SECURITY	77
19.	Вереша Р.В. ДОКТРИНАЛЬНІ ТА ЗАКОНОПРОЄКТНІ АСПЕКТИ ПОМИЛКИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ	81
20.	Лісіцина Ю.О. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІЗ ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ	86
MANAGEMENT, MARKETING		
21.	Ніконенко У.М., Милик А.М., Сорочка С.І. УПРАВЛІННЯ КАДРОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА	89
22.	Черніхова О.С., Бегма Д.К. ХАРАКТЕРИСТИКА ЛОГІСТИЧНОГО СЕРВІСУ	94
MEDICINE		
23.	Pavlyshyn A., Zhylynskyi A., Deykalo I. HEMISPHERICAL DEVICE WITH AN ADJUSTABLE LIMITING PLATE FOR MINIMUM INVASIVE TISSUE SEPARATION	97
24.	Бондарчук М.Б., Малярова Ю.М. ДІАГНОСТИКА ТА ЛІКУВАННЯ ТРАВМ ГРУДНОЇ КЛІТКИ: ЗАКРИТИХ І ВІДКРИТИХ	101
25.	Голозубова О.В., Ладика О.М., Нетецька Д.Я.М. ДОЦІЛЬНІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ ВАКЦИНАЦІЇ ПРОТИ ВПЛ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІСІ, З МЕТОЮ ЗАПОБІГАННЯ РОЗВИТКУ ОНКОЛОЛОГІЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ	104
PEDAGOGY		
26.	Borysova Y., Vlasyuk O., Novak T. ASSESSMENT OF PHYSICAL DEVELOPMENT OF SCHOOLCHILDREN AGED 7-17	106

27.	Богдановський І.В. ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ТРЕНЕРА-ВИКЛАДАЧА ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	108
28.	Нагорна Г.О. ЄДНІСТЬ РАЦІОНАЛЬНОСТІ І ТВОРЧОСТІ ЯК ПРОВІДНИЙ ПРИНЦИП ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ МУЗИКАНТА	111
29.	Деєва Ю.В., Довгич С.В. ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ В ПЕРІОД БОЙОВИХ ДІЙ	114
30.	Копанєва В.О. ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ В ПАРАДИГМІ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ	117
31.	Мельник О.М. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПІДРУЧНИКІВ У ЗАКЛАДИ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	123
32.	Сирова Г.О., Лапшин В.В., Чаленко Н.М. ПЕРЕТВОРЕННЯ ПАСИВНОГО СЛУХАЧА ЛЕКЦІЇ НА АКТИВНОГО ЇЇ УЧАСНИКА ЯК РІВЕНЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ЛЕКТОРА	127
33.	Стражнікова І.В. ОСВІТНЯ СИСТЕМА Й ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ В ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ВИМІРІ СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ	130
34.	Шелестова Л.В. ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	135
PHARMACEUTICS		
35.	Безкровна Т.О. ПРИНЦИПИ ЛІКУВАННЯ АРТЕРІАЛЬНОЇ ГІПЕРТОНІЇ У ВАГІТНИХ	140

36.	Ковальова В.В. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ТИПІВ АНТИГІПОКСАНТІВ	143
PHILOLOGY		
37.	Hlavatska Y.L. THE STRUCTURE OF SELF-IMAGE (THE CASE STUDY OF THE LITERARY BIOGRAPHY “STEVE JOBS: BIOGRAPHY”)	147
38.	Голі-Оглу Т.В. ЗІСТАВНИЙ МЕТОД, ЙОГО ЗАВДАННЯ І МІСЦЕ В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ПАРАДИГМІ	150
39.	Гриценко Є.М. ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙН-СЕРВІСІВ ЯК ЗАПОРУКА ЕФЕКТИВНОГО НАВЧАННЯ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ	154
40.	Кокнова Т.А., Краснощокіх А.Ю. ВИВЧЕННЯ АНГЛОМОВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ (АНАЛІЗ НОРМАТИВНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ)	156
41.	Литвинко О.А. ПРЕФІКСАЛЬНЕ ТВОРЕННЯ СУБСТАНТИВНИХ ТЕРМІНІВ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ ЮРИДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ ПІДСИСТЕМІ	159
42.	Лухіна М., Міннікова О. ПРИЧИНИ ТА ШЛЯХИ УТВОРЕННЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО МОЛОДІЖНОГО СЛЕНГУ	161
43.	Романчук С.М. АНАЛІЗ МОВНИХ ЯВИЩ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ	165
44.	Табилтай С. ЕСІМШЕЛЕРДІҢ ҚАЛЫПТАСУ, ЕТІСТІКТЕРШЕ ЖҰМСАЛУ ҚЫЗМЕТІ	169
45.	Чеботарьова А.М. РОЛЬ ЕДЬЮТЕЙНМЕНТУ В НАЛАГОДЖЕННІ ЕМОЦІЙНОГО КОНТАКТУ	176

PSYCHOLOGY		
46.	Pototska I., Rysynets T., Beliaieva A. RESEARCH OF PERSONALITY SELF-REGULATION METHODS IN PANIC ATTACKS	179
47.	Лиса Т. МОДЕЛЮВАННЯ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ЖІНКАМИ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД НАСИЛЬСТВА	181
48.	Олександренко К.В., Нелюбін Д.М. РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	185
49.	Туриніна О.Л., Коваль О.А. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ	189
50.	Чайковська О.М., Падитель М.І. ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СТАНОВЛЕННЯ ДЕПРИВОВАНИХ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ	195
TECHNICAL SCIENCES		
51.	Harbuz S.V. LOSSES OF OIL PRODUCTS DURING THEIR EVAPORATION INTO THE ENVIRONMENT FROM TANKS	198
52.	Iskandarova F.N. PROBLEMS OF DIAGNOSTICS BY A NEURAL NETWORK	200
53.	Iskandarova S.N., Saidazimov Z.K. RECOGNITION OF PNEUMONIA IN MSCT IMAGES USING NEURAL NETWORKS: A NEW STEP IN MEDICAL DIAGNOSTICS	207
54.	Iskandarova S.N., Saidazimov Z.K. IMAGE PREPROCESSING	211
55.	Khodzhaev N. EFFICIENCY OF IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING SPECIAL DISCIPLINES	216

56.	Krasnoshchok O. CONSIDERATION OF ENERGY EFFICIENCY IN THE DESIGN OF CABLEWAY DRIVES	220
57.	Turakulov S.K. COMPUTER TECHNOLOGIES IN MODERN MEDICINE	226
58.	Yunusov D.Y. FEATURES OF USING MULTIFUNCTIONAL LOGIC MODULES FOR BUILDING LOGIC AUTOMATERS	229
59.	Бедратюк Г.І. АНАЛІЗ ОПТИМІЗАТОРІВ У ГЛИБОКОМУ НАВЧАННЯ	232
60.	Лузан П.Г., Сало В.М., Лузан О.Р. УДОСКОНАЛЕННЯ СОШНИКІВ СІВАЛОК ДЛЯ ТЕХНОЛОГІЙ МІНІМАЛЬНОГО ОБРОБІТКУ ҐРУНТУ	238
61.	Рудий А.В., Баранов А.М., Бугера М.Г. ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ТРАЕКТОРІЇ РУХУ ҐУСЕНИЧНИХ МАШИН	242
TOURISM		
62.	Romanenko O.V., Kolesnyk A.V., Kolotukha O.V. IMPROVING THE QUALITY OF THE PEDAGOGICAL SCIENCE OF THE TOURISM PROFILE ON THE EXAMPLE OF BACHELOR THESES: PROBLEMS AND PERSPECTIVES	245
63.	Турло Н.П., Мархонос С.М. ТУРИСТИЧНА СФЕРА ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	251

МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ Й ЕКОЛОГО- БІОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ АКТИНІДІЇ (ACTINIDIA LINDL.)

Осіпов Михайло Юрійович

кандидат с.-г. наук, доцент
Уманський національний університет садівництва

Масловата Світлана Андріївна

кандидат с.-г. наук, доцент
Уманський національний університет садівництва

Актинідія (*Actinidia* Lindl.) належить до роду дерев'янистих ліан родини Актинідієві. У природі ліана актинідія зростає в Гімалаях, Південно-Східній Азії, на Далекому Сході і налічує близько 70 видів. Батьківщиною цієї рослини вважають Китай, а в Європі плоди актинідії з'явилися тільки в 1958 році [5, 6].

Актинідія – деревовидна ліана, яка обвиває опору в напрямку протилежному руху годинникової стрілки. У природних умовах переважають типові ліани, які досягають висоти 6 м. Найбільш перспективними для введення у культуру є низькорослі ліани, висота яких не перевищує 3 м, а також кущовидні ліани, що в значній мірі втратили здатність обвивати. Ці два типи ліан починають галузитися на висоті 0,5–1 м, що створюють зручні умови догляду за кроною та при зборі урожаю. Висота початку обвивання опори в актинідії коливається від 0,5 до 2,5 м [1, 4].

В актинідії, яка досягла стадії плодоношення, наявні три типи пагонів, що виконують різні функції та відрізняються один від одного тривалістю та силою росту. Вегетативні – це ростові пагони, що виконують функцію опорних органів та є скелетом ліани. Вони утворюються зі сплячих бруньок на 2–4 річній, рідше на більш старішій деревині й впродовж вегетаційного періоду можуть досягати довжини 0,5–2 м, інколи до 3 м. Генеративно-вегетативні – змішані пагони, що утворюються з бруньок на пагонах минулого року. Вони досягають довжини 60–80 см, в'ються та виконують як опорні, так і функції плодоношення. Генеративні – плодові пагони, які також утворюються на однорічній деревині. Вони не здатні до обвивання опори і їх основна функція – плодоношення. Довжина пагонів не перевищує 10 см, а міжвузля укорочені.

Листя актинідії чергове, досить велике, зелене, еліптичної або округло-яйцевидної форми. Поверхня листа слабо-зморшкувата, шорстка. Черешки листа довжиною 4–8 см, блідо-зелені, іноді зі слабким малиновим забарвленням біля основи. Для актинідії характерна літня зміна забарвлення листя, що надає ліанам незвичайний, дуже декоративний вигляд. У червні, незадовго до початку квітання, спостерігається побілювання верхівок багатьох листків, іноді листові пластинки повністю стають сріблястобілими. Через 8–15 днів біле забарвлення змінюється на малинове, яке зберігається до кінця вегетації. Спостереження

показали, що це явище властиве як чоловічим, так і жіночим рослинам актинідії, але в той же час зустрічаються екземпляри зеленого забарвлення листя, що зберігається протягом усього літа.

Квітки білі, досить великі до 1,5 см в діаметрі, ароматні, на довгих квітконіжках, що поникають. Вони розвиваються на змішаних і плодкових пагонах в пазухах нижніх 2–4 листків. Квітки містять від 3 до 6 пелюсток та чашолистків, але частіше зустрічаються п'ятипелюсткові [2].

Зрідка в актинідії спостерігається утворення махрових квіток. Актинідія – рослина роздільностатева: на одних рослинах формуються тільки чоловічі квітки, на інших – жіночі. Жіночі квітки розташовані одиночно, мають циліндричну верхню зав'язь, на верхівці якої знаходиться 8–12 стовпчиків, що променеподібно розходяться в міру розкриття квіток. В основі зав'язі знаходяться тичинки з укороченими тичинковими нитками, зовні вони розвинені нормально, але утворюють, як правило, стерильний пилок. Чоловічі квітки зібрані по 2–3 в суцвіття-напівциток. Вони містять до 20–30 тичинок з тонкими білими нитками і жовтими пиляками, що гойдаються. У центрі квітки знаходиться редукована, цибулиноподібна зав'язь [2, 3].

Оцвітини чоловічих квіток при відцвітанні опадають повністю, а в жіночих квіток пелюстки опадають по одному в міру старіння квітки.

Плоди зелені з поздовжніми світлими смужками, подовжено-еліпсоїдальної, овальної, рідко округлої форми, гладкі або ледь ребристі. У місці прикріплення до плодоніжки зберігаються іржаво-бурі невеликі чашолистки, а на верхівці плода – засохлі стовпчики. Плоди актинідії середньої величини. У різних сортів і форм коливається від 1,5 до 3,5 см, а маса одного плода – від 2 до 4,5 г.

Великим недоліком, що перешкоджає впровадженню актинідії у промислову культуру, є неодночасне дозрівання та опадання стиглих плодів. Ніжна консистенція м'якоті робить їх нетранспортабельними. Плоди актинідії можна збирати недозрілими, за 3–7 днів до настання повної стиглості. Споживчої стиглості такі плоди досягають при зберіганні, проте при цьому дещо погіршується їхній смак і втрачається аромат. Смак зрілих плодів солодкий, з легкою кислотою та тонким ароматом. У кожному плоді міститься 60–100 жовтуватих насінин еліптичної форми з дрібнокомірчастою поверхнею. У 1 г налічується 1300–1400 насінин.

Коренева система актинідії густо розгалужена. На дерново-підзолистих ґрунтах основна маса коренів як 2–3-річних саджанців, так і плодоносних рослин розвивається в горизонтальному напрямку і розташована в шарі 25–30 см від поверхні, тобто в рихлому і родючому орному горизонті [1, 5, 6].

Початок вегетації актинідії спостерігається за багаторічними даними в період з 29 квітня по 4 травня. З бруньок, повністю занурених у тканину здутих листових подушок, з'являється зелений конус. Повне облистнення лян відбувається на початку III декади травня, у цей час починається і зростання пагонів. На початку червня молоді пагони мають довжину від 5 до 20 см, починається бутонізація [2, 4].

Пізні весняні заморозки завдають великої шкоди актинідії. Короткочасні зниження температури до $-1...-1,5^{\circ}\text{C}$ викликають легке в'янення листя, яке невдовзі проходить. Заморозки до $-3,5^{\circ}\text{C}$ викликають не тільки потемніння листя і нетривале в'янення пагонів, а й повну загибель квіток у фазі бутонізації. Зниження температури повітря в кінці травня до -8°C викликає повну загибель молодих пагонів актинідії. Протягом 2 діб після заморожування вони повністю зів'яли, почорніли і потім засохли. Слабке пробудження сплячих бруньок і відростання пагонів у 8–10-річних рослин актинідії було відзначено лише на початку липня. У більшості 1–2-річних рослин у розсаднику бруньки не прокинулися, і вони загинули повністю.

Початок квітування актинідії спостерігається у II декаді червня, тривалість його коливається від 5 до 9 днів. Для забезпечення нормальної зав'язуваності плодів необхідна спільна посадка рослин з двостатевими квітками (жіночих) та з тичинковими квітками (чоловічих).

Відзначають випадки зав'язування плодів при вирощуванні на ділянці тільки жіночих особин актинідії, тобто при самозапиленні. Поясненням цього явища є наявність 4 груп квіток, різним за взаємним становищем тичинок і маточок. У квіток, віднесених до I і IV груп, приймочки маточки не торкаються пиляків, розташованих у першому випадку нижче, а в другому – вище стовпчиків зав'язі. Пилок, зібраний з таких квіток, був стерильний. У квіток, що відносяться до II і III груп, пиляки також можуть бути розташовані як вище, так і нижче стовпчиків зав'язі. Однак променеподібно розбіжні рильця маточки торкаються пиляків, що може забезпечити можливість самозапилення. Пилок квіток II та III груп містить 4–7 % життєздатних зерен, що цілком достатньо для самозапилення та утворення повноцінних ягід. Від цвітіння до дозрівання плодів актинідії проходить 70–82 дні.

Забарвлення плодів у міру їх дозрівання змінюється від світло-зеленого до темного та прозоро-зеленого. На поверхні плодів стають помітними світлі, поздовжні смужки. Це виділяються перегородки між насінневими камерами. Від появи перших зрілих ягід до масового дозрівання у різних форм актинідії проходить від 10 до 16 днів.

Зрілі плоди на гілках не тримаються, опадають і дуже швидко псуються. Щоб уникнути втрат урожаю, плоди актинідії збирають недозрілими за 3–5 днів до настання повної стиглості і розстеляють тонким шаром у місці, захищеному від сонячного світла.

Сіянци актинідії вступають у плодоношення на 4–5-й рік, вегетативно розмножені рослини на 3–4-й. Урожайність актинідії у період повного плодоношення досить висока. Середня величина урожайності становить 0,8–1 кг з 1 рослини, а максимальна – 2,5–3 кг.

Ріст пагонів актинідії, що почався в кінці травня, триває все літо, то загасаючи, то відновлюючись, залежно від умов, тепло- і вологозабезпеченості. З настанням посушливої погоди величина добового приросту падає, а при випаданні опадів швидкість росту збільшується. Похолодання, зазвичай

наступають в III декаді серпня – I декаді вересня, викликають зупинку зростання пагонів.

Тривалість періоду вегетації актинідії становить 180–190 днів. Осінньої зміни забарвлення листя не відбувається. Вони залишаються зеленими до перших заморозків, які настають в кінці жовтня – початку листопада. Після заморозків листя опадає протягом 2–5 днів.

У районах природного зростання, кедрово-широколистяні ліси, ліани актинідії густо обплітають дерева і чагарники, піднімаючи листя і плоди до світла. Найчастіше актинідія зустрічається на прогалинах, в рідколіссі та на вирубках.

У перші роки життя рослин тінь від сильнорослих дерев є сприятливим фактором. У півтіні сіянці і молода поросль інтенсивно ростуть і рано починають обвивати опори. Дорослі рослини також переносять невелике затінення без ознак пригнічення.

При введенні актинідії в культуру хороші результати отримані при вирощуванні її на відкритій ділянці в умовах високого освітлення. Рослини рано закінчують зростання, пагони визрівають до настання морозів, що підвищує зимостійкість актинідії. Дозрівання плодів відбувається в середньому на 7–10 днів раніше в порівнянні з рослинами, вирощеними в півтіні. Таким чином, можна зробити висновок, що для культури актинідії сприятливі як напівзатінені, так і відкриті ділянки, але вирощування її в умовах високого освітлення підвищує зимостійкість рослин та сприяє ранньому дозріванню ягід.

Актинідія віддає перевагу рихлим, суглинистим, родючим, добре дренованим ґрунтам з високим вмістом гумусу і слабо кислою або нейтральною реакцією ґрунтового розчину, не переносить застою ґрунтових вод. Вирощування актинідії на легкому, піщаному ґрунті не вдається через нестачу вологи. Негативно реагує актинідія і на сухість повітря.

Серед видів, що ростуть в умовах Правобережного Лісостепу України, актинідія коломікта (*Actinidia kolomikta*) є найстійкішою до низьких температур. У місцях природного зростання актинідія коломікта витримує морози до -45°C . Наші спостереження повністю підтвердили неодноразово висловлену в літературі думку про те, що рослини актинідії, що вступили в період плодоношення, відрізняються більшою зимостійкістю порівняно з неплодоносними.

Місце для актинідії в саду вибирають з урахуванням вимог рослин до умов зовнішнього середовища, а також передбаченого способу ведення культури: кущового або шпалерного. Кущова форма крони забезпечує хорошу перезимівлю рослин актинідії за рахунок укриття під їх снігом. Вона вимагає, крім того, менших витрат праці з догляду за кронею. Однак кущова форма не дозволяє отримувати великих врожаїв плодів внаслідок швидкого загущення крони, поганих умов запилення, а також великих втрат ягід при дозріванні. Досвід наукових установ та садівників-аматорів показав, що актинідію краще вирощувати на опорах.

Вибір місця для актинідії має насамперед забезпечити раннє припинення зростання пагонів та прискорення їх визрівання, що підвищує зимостійкість рослин. Цього можна досягти, вирощуючи актинідію на добре освітленому, сонячному місці. Озеленяючи територію рослини можна посадити біля будівель, веранд, огорожі з південної чи південно-західної сторони. Сприятливий тепловий режим і висока освітленість, характерні для цього місця розташування, забезпечують швидкий розвиток рослин у сезоні і за рахунок цього деяке підвищення зимостійкості. Тут рослини будуть захищені і від холодних північно-східних вітрів, які завдають відчутної шкоди в період початку зростання пагонів. Крім того, як показують наші спостереження, у пристінній культурі не так різко виражені негативні наслідки пізніх весняних заморозків, як на відкритих ділянках.

Список літератури

1. Колісніченко О. М. Сезонні біоритми та зимостійкість деревних рослин. Київ: Фітосоціоцентр, 2004. 176 с
2. Кучерявий В. П., Дудін Р. Б. Дерева, чагарники, ліани в ландшафтній архітектурі. Навчальний посібник. Львів: Кварт, 2004. 138 с.
3. Скрипченко Н. В. Особливості росту і розвитку видів актинідії. Інтродукція рослин. 2000. № 1. С. 170–172.
4. Пиж'янов В. В., Балабак А. Ф., Поліщук В. В. Оцінювання інтродукованих генотипів роду *Actinidia* Lindl. за вегетаційним періодом з метою використання в озелененні Правобережного Лісостепу України. Сільське господарство та лісівництво. 2001. № 22. С. 108–118.
5. Schwartz M. Phenology: An Integrative Environmental Science. Second Edition. Springer, 2013. 610 p.
6. Zhang X. Phenology and climate change. Intech, 2012. 320 p.

АРХАЇЧНА УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ ГЕОМЕТРИЧНОГО ОРНАМЕНТУ В УКРАЇНСЬКОМУ КИЛИМАРСТВІ

Корницька Лариса Анатоліївна

Кандидат педагогічних наук, доцент
Доцент кафедри технологічної та професійної
освіти і декоративного мистецтва
Хмельницького національного університету

Витоками сучасного українського декоративного мистецтва є, безумовно, народне мистецтво. Говорячи про декоративне мистецтво ми завжди візуалізуємо у пам'яті мотиви саме народного мистецтва, будь це килимарство, різьблення, розпис тощо. Маркерами народного декоративного мистецтва виступають характерні орнаментальні мотиви, їх композиційне упорядкування, техніки і технології оздоблення чи виготовлення виробів ужиткового мистецтва й, звичайно, їх колористичне наповнення.

Колір, композиція елементів і мотиви орнаментики в декоративному мистецтві українців мають специфіку, пов'язану з регіональними особливостями, географією, природою, матеріалами, що надає людям конкретна місцевість (степи чи гори). У цьому й полягає світосприйняття українців як у формах так і у колористиці творів декоративно-ужиткового мистецтва кожного регіону України. Тим і багатогранне українське народне декоративне мистецтво.

Розглянемо традиції декорування та колористики на прикладі українського килимарства західного регіону України. Природні умови та наявність власної сировини сприяли його розвитку. У кожній місцині виготовляли килими з тільки їм властивими композиціями та кольоровою гамою. За сталими традиціями виготовляють килими й сьогодні

В основі килимарства лежало народне домашнє виготовлення килимів, що розвивалося в умовах сільського натурального виробництва протягом багатьох століть і мало давні традиції. Килимами називали спочатку тільки гладкі, двобічні ткані вироби із смугастим рисунком, а з XVIII століття ця назва поширюється і на інші узорні тканини, виготовлені з грубої, щільно спряденої вовни [1].

Проблема етногенезису українців-русичів майже два століття привертає увагу вітчизняних, і не тільки вітчизняних, дослідників. Дослідники українського народного килимарства початку XX ст. справедливо бідкалися складністю проблем в обґрунтуванні і з'ясуванні походження орнаментики в килимарстві. Одним із перших вчених, який переймався такими проблемами, був Данило Щербаківський. Він писав: «наукова розробка орнаментики українських килимів настільки запізнилася, що експонування неможливо провести так, щоб воно дало більш-менш повну картину еволюції українського килима...». Хфедір Вовк, Вікентій Хвойка, Валентин Даниленко, Юрій Шилов, Микола Чмихов, Олександр Знойко, Анатолій Кишишин та інші дослідники культури українського народу вписали золоті сторінки у вітчизняній історичній науці,

заклавши міцний фундамент для подальших відкриттів і наукових здобутків у цій царині [2].

Ткацтво – традиційна і невід’ємна частина народного мистецтва України, що тісно і гармонійно переплетена з традиційними засадами її жителів. Усі відомі українські килими за характером орнаментики поділяються на геометричні й квіткові. Крім того, серед них можна виділити окремі стильові групи за етнографічними регіонами України, кожна з яких відзначається характерними формами орнаментики і принципами композиції.

Для килимів західних регіонів України, характерний геометричний або рослинно-геометризований орнамент. Композиція, зокрема гуцульських безворсових килимів, носить геометричний характер, сформований за законами симетрії та рівноваги основних орнаментальних та фонових площин. Різноманітні схеми розташування нескладних за формою мотивів є характерною їх особливістю: різні за шириною і кольором смуги, «скосики», «клинці», ромби тощо [3].

До слова, перші узори на українських килимах мали геометричний рисунок, про що свідчать різні письмові джерела та археологічні знахідки. І хоча про техніку виготовлення килимів, про їх зовнішній вигляд не має певних відомостей, аналіз килимової техніки, орнаментики і композицій, вказують на те, що ткалися вони так званою килимовою найстарішою ткацькою технікою (полотняне переплетення). Килими, виготовлені такою технікою, як правило, мають геометричний характер декорування.

З багатьох досліджень відомо, що геометричні орнаменти відносяться до найдавніших, з ними співвідносять перші символічно-знакові системи (піктографічну та ієрогліфічну). У геометричних та геометризаних мотивах вбачають, успадковані від далекого минулого знаки та символи, пов’язані з архаїчним світоглядом. Їх історія глибока, що бере початки в добі первісності, пройшовши різні етапи розвитку – від поодиноких знаків, графем чи піктограм до складних ритмічно-повторюваних систем.

Ця умовність проявляється й у трактуванні кольору. У килимах з геометричною орнаментикою, де елементи орнаменту забарвлюються в однотонну площину, здебільшого користувалися чистими немішаними фарбами. Значну роль у колористиці геометричних килимів відіграє фон. Найпопулярнішими фоновими кольорами були і є донині: чорний, малиновий, червоний, іноді коричневий, синій, сірий, жовтий [3].

Декоративно-площинне трактування геометричних елементів, складених у строгу композицію ритму та симетрії залежало від своєрідного колориту побудованого на контрастному поєднанні кольорів. Їх ритмічно-симетричне розміщення по полю килима зберігало рівновагу між ними й, водночас, не допускало приглушення одного кольору іншим. Яскраві контрастні кольорові сполучення одержували в результаті застосування природних барвників, що добувалися із соку ягід і рослин (Рис. 1).

Рисунок 1 – Безворсові гуцульські килими з геометричною орнаментикою

Сьогодні орнамент розглядається як частина архаїчної універсальної знакової системи, що включає в себе велику кількість знаків, символів, мотивів. Тож традиційний гуцульський килим може слугувати джерельною базою для дослідження витоків прадавнього орнаменту.

У схематичних геометризованих зображеннях також часто можна побачити стилізовані зооморфні або й антропоморфні фігури. Проте, вивчаючи орнаментальні килими Гуцульщини, слід зупинитись на символіці тих мотивів, які серед геометричних орнаментів зустрічаються найчастіше.

До найпоширеніших мотивів геометричних орнаментів належать ромби, квадрати, хрести, трикутники, зигзаги тощо. Ці мотиви відносять до універсальних знаків, бо мають місце в орнаментах багатьох народів, які належать до найстаріших культур. Мотив ромбу (різних модифікацій) відомий з часів неоліту і трактується як символ родючості. Восьми- та шестипелюсткові розети – це знаки, що символізують небесні світила, зокрема сонце, зорі та вогонь (Перун) [2].

Різноманітні види ліній – прямі, ламані, меандри – це умовне зображення води. Хвилясті чи прямі лінії виступали символічним поділом між землею і небом. Також вони вказували на нескінченність, вічний плін життя. Також, лінія – це знак, за уявленнями прадавніх часів, що розмежовує світ наземний від світу хтонічного.

Окрім того, в геометричних мотивах традиційного орнаменту просліджуються символи як рослинності, так і тваринного світу. Серед групи геометричних мотивів у народному ткацтві велика кількість стилізованих ромбічних варіантів, що мають назви «баранячі ріжки», «баранці», «роги», а також широко розповсюджений мотив – «павучок» (Рис. 2).

Рисунок 2 – Ромбічний орнамент «баранячі ріжки», «павучки»

Значного розквіту і поширення на етнічних теренах України килимарство набуло у період X-XII століть, коли Київська Русь стає великою та могутньою державою з високорозвиненою культурою середньовіччя на європейському континенті [1]. З літописів дізнаємося про використання килимів, як для прийому високоповажних гостей в княжому палаці, підкреслюючи урочистість події, так і у поховальних обрядах – як великої шани до небіжчика.

Однак, як відомо з археологічних і наукових досліджень, ткання – найархаїчніший з видів людської діяльності (4-5 ст. до н.е.). Семіотично, як можна припустити, важливим елементом формування тканини (полотняне переплетення) є хрест – універсальний знак, що у багатьох культурах вважався сакральним, магічним захистом і оберегом, ще далеко до християнства. Найпростіша структура полотна, утворюється переплетенням двох систем ниток – основи і піткання, за рахунок чого й утворюється безліч хрестів. Процес ткання, за уявленнями наших предків, асоціювався з процесом творення цього Світу, що й зумовило їхнє міфопоетичне уявлення про Світ. Тож успадковуючи знання та традиції від своїх попередників, наші предки відносились до буденної та необхідної праці, зокрема ткання, як до священнодійства [1].

Покровителькою прядіння та ткання у наших предків слов'ян була богиня Макош, яка вважалась господинею Долі і Недолі. Недоля плутала нитки і життя людини наповнювалось смутком і невдачами, а обірвана нитка – це обірване життя. Павук – земне втілення Великої Богині – Матері всього суцього на землі. Тому у хатах українців, поляків, білорусів, словаків й досі на Різдвяні свята в селянських оселях до стелі чи сволока підвішують солом'яного «павука» [4]. .

Макош була важливою і шанованою богинею у пантеоні слов'янських богів. Зрозуміло, що обізнана та задіяна до ткання жінка, користувалася великою повагою, від чого її життя було кращим та безпечнішим. Тож матері мали навчати своїх дочок прядсти і ткати, а також передавати їм знання свого роду через таємничі знаки-символи, що виступали родовими оберегами. У минулому ці символи відігравали роль магічних формул, графічно зафіксованими моліннями, зверненнями до вищих сил [2].

Ще донедавна в гуцульському регіоні існували заборони на внесення змін до традиційних орнаментів. У такий спосіб намагались не порушити своєрідної молитви, виписаної в орнамент. В умовах стійкого, усталеного укладу традиції орнаментування передавались та ретельно відтворювались із покоління до покоління. Оскільки тканина та орнаментация сягають найдавніших часів, то традиція відтворення певної інформації за допомогою геометричного письма, зберігає і доносить народною пам'яттю архаїчні культурні пласти до сучасників разом із давньою знаковою системою. Ткани килими західної України зі своєрідною геометризованою орнаментикою, відбивають прадавній архаїзм, що з давніх віків закарбував у ній коди національної культури. Хоча у побуті сучасних людей вони сприймаються як певна етно традиція, на підсвідомому рівні, є переконання, що ці коди передаються кожному наступному поколінню.

Можливо колись ми зуміємо прочитати ці коди. Над цим працюють науковці.

Список літератури

1. Гуцульський килим та карпатський ліжник. Електронний ресурс: режим доступу: <https://hutsul.museum/museum/articles/hutsuls-carpet/>
2. З глибин українських традицій: килими і гобелени. Електронний ресурс: режим доступу: <http://www.vocnt.org.ua/exhebitation/kilimy>]
3. Колір у народному та декоративно-прикладному мистецтві України. Електронний ресурс: режим доступу: https://www.koloristika.in.ua/t_kdm.php
4. Гуцульські килими і ліжники. Електронний ресурс: режим доступу: <https://spadok.org.ua/gutsulschyna/gutsulski-kylymy-i-lizhnyky>].
5. Національний музей українського народного декоративного мистецтва. Електронний ресурс: режим доступу: <https://www.mundm.kiev.ua/COLLECTN/CARPWEAV.HTM>

ІНСУЛЯРНИЙ ХАРАКТЕР ПОПУЛЯЦІЇ *JUNIPERUS COMMUNIS* L. НА ТЕРИТОРІЇ ІЧНЯНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ (УКРАЇНА)

Кузюра Людмила Юріївна

Магістрантка освітньої програми «Біологія. Середня освіта»
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Лисенко Геннадій Миколайович

кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри біології
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Ічнянський національний природний парк (далі Ічнянський НПП) загальною площею 9665,8 га розташований на території Прилуцького району Чернігівської області [4]. За адміністративним поділом та прийнятим зонуванням, територія Ічнянського НПП поділена на два природоохоронні науково-дослідні відділення (ПНДВ): Хаєнківсько-Заудайське та БудянськоСезьківське. На разі слід відмітити, що рослинні угруповання зі спів домінуванням ялівця звичайного (*Juniperus communis* L.) зустрічаються лише у Хаєнківсько-Заудайському ПНДВ, що викликає питання про «природність» або «штучність» їх походження. Разом з цим необхідно зазначити, що поодинокі екземпляри ялівцю звичайного подекуди зустрічаються у хвойних та мішаних лісах у північній частині Ічнянського НПП, втім вони не формують окремих популяцій а є лише флорокомпонентами рослинних угруповань.

Професор Т.Л. Андрієнко [1] даючи характеристику лісової рослинності тоді ще дозаповідного об'єкту вказувала на наявність малопоширених рослинних угруповань з участю ялівця звичайного, особливо для «острівних» лісів Лівобережної України, адже *Juniperus communis* в основному поширений у лісостанах Полісся правого берега Дніпра.

З проблемою інтра- та екстразональності рослинного покриву тісно пов'язана проблема інсулярності (від латин. *insula* – острів) заповідних геосистем, під якими розуміють ізольовані природні комплекси, що контрастують з оточуючими їх екосистемами. Слід відмітити, що до інсулярним геосистем (окрім класичних власне острівних) відноситься широкий спектр ландшафтів: лісові колки у степу та лісостепу, останці річкових терас, лісові луки (галявини), мінеральні острови, піщані дюни та ін.

Класифікаційна схема включає наступні основні типи інсулярних геосистем: абсолютні, геологічні, геоморфологічні, криогенні, біогеографічні, комплексні та флористичні. Зазвичай, флористичні інсулярні геосистеми виділяються за наявності ізольованих рослинних асоціацій, причому чинниками диференціації виступають проективне покриття та флористичний склад.

Разом з тим, ми вважаємо, що до флороценотичних інсулярних геосистем цілком коректно віднести й окремо існуючі популяції видів рослин, котрі у багатьох випадках ніби «вкраплені» у зональну рослинність.

Разом з тим, «острівне» положення або ізолюваність інсулярних флороценотичних геосистем визначає низький рівень їх стійкості до варіативних зовнішніх чинників і, особливо, до антропогенних порушень. Адже малі розміри популяції ялівцю звичайного, специфіка онтогенетичного розвитку, неповночленність його вікових спектрів та віталітетних станів не сприяє більш широкому поширенню даного виду на території Ічнянського НПП.

Популяція *Juniperus communis*, що представлена на території Ічнянського НПП, цілком відповідає зазначеним вище ознакам. Вона представлена в основному генеративними особинами вік яких коливається у межах 20-35 років. Внаслідок щільного шару листового опаду генеративне поновлення здебільшого утруднене, тому переважає вегетативне. Зовнішній габітус рослин більш наближається до деревних біоморф з чітко вираженим стовбуром та конусоподібною кроною. Кущові форми представлені у дуже незначній кількості. За статевою структурою досліджувана популяція ялівця належить до проміжного типу, адже тут зустрічаються як однодомні (у переважній більшості випадків) так і дводомні екземпляри. Саме однодомність дозволяє даній інсулярній популяції самовідтворюватись та поширюватись завдяки орнітохорії, адже нами зафіксовані численні шишкоягоди на багатьох екземплярах. Разом з цим, поза межами досліджуваної популяції зафіксовані лише поодинокі екземпляри ялівцю звичайного.

За геоботанічним районуванням [2] Ічнянський НПП знаходиться у Прилуцько-Лохвицькому геоботанічному районі Роменсько-Полтавського геоботанічного округу лучних степів, дубових, грабово-дубових (на заході) та дубово-соснових (на терасах річок) лісів і евтрофних боліт Лівобережнопридніпровської підпровінції Східноєвропейської провінції Європейсько-Сибірської лісостепової області.

Однією зі фітоценотичних специфік рослинного покриву Ічнянського НПП є накладання на його території ареалів дуба, граба та липи, що формує складну мозаїку на лише рослинних угруповань, а їх флористичного складу. Однак переважаючим типом лісу є хвойний (до 80 % від загальної площі лісів парку), причому представлений в основному різновіковими лісовими культурами сосни звичайної (*Pinus sylvestris* L.). Саме соснові ліси та їх варіації – дубово-соснові лісостани – є стаціями поширення ялівцю звичайного [4, 5].

Серед лісових угруповань Ічнянського НПП *Juniperus communis* формує розріджений (зімкнутість крон 0,1 – 0,3), місцями досить щільний (до 0,6) підярус. Тут він представлений невисокими деревами (1,8 – 2,2 м, дуже рідко до 3,5 м) або розкидистими чагарниками різного габітусу. За домінантною класифікацією досліджувані рослинні угруповання входять до асоціацій (*Pineta (sylvestris) juniperosa (communis)*) та (*Querceto (roboris)-Pineta (sylvestris) juniperosa(communis)*).

До складу цих угруповань, крім вище зазначених видів, входять: *Quercus rubra* L. (*Quercus borealis* Michx), *Carpinus betulus*, *Acer platanoides*, *Acer negundo*, *Betula pendula*, *Populus tremula*, *Crataegus curvisepala*, *Robinia pseudoacacia*. Крім зазначених видів трапляються *Pyrus communis*, *Armeniaca vulgaris*, *Prunus divaricata*, *Cerasus avium*, що свідчить про значну участь антропогенних включень навіть серед видів деревостану, адже досліджувана ділянка знаходиться на околиці колишнього хутора Жадьківка.

У надзвичайно щільному чагарниковому ярусі (проективне вкриття від 50 – 60 до 80 – 90%) поширені: *Euonymus verrucosa*, *Euonymus europaea*, *Sambucus nigra*, *Frangula alnus*, *Corylus avellana*, на узліссі – *Chamaecytisus ruthenicus*. Значні площі займають *Rubus ideus* та *Rubus caesius*.

У трав'янистому ярусі зустрічаються типові лісові так і рудеральні види: *Stellaria holostea*, *Galium odoratum*, *Convallaria majalis*, *Carex pilosa*, *Asarum europaeum* L., *Aegopodium podagraria* L., *Pulmonaria obscura* Dumort., *Geranium robertianum*, *Alliaria petiolata*, *Torilis japonica*, *Galeobdolon luteum*, *Glechoma hirsuta*, *Lamium maculatum*, *Dactylis glomerata*, *Elytrigia repens*, *Chelidonium majus*, *Urtica dioica*, *Stellaria media*, *Geum urbanum*, *Galium aparine*, *Lactuca serriola*, *Artemisia vulgaris*, *Stenactis annua*, *Convolvulus arvensis*, *Cirsium arvense*, *Taraxacum officinale*, *Daucus carota*, *Veronica chamaedrys*, *Viola tricolor*, *Potentilla argentea*, *Plantago lanceolata*, *Plantago media*, *Hypericum perforatum*, *Solanum dulcamara* та ін.

За «Зеленою книгою України» [3] синфітосозологічний індекс угруповань звичайно-соснових та сосново-дубових лісів звичайноялівцевих складає 9,5, а статус угруповань – «ті, що перебувають під загрозою зникнення». Це рідкісні угруповання, які характерні для зони тайги, а в Україні перебувають на крайній південній межі ареалу про що у свій час зазначав С.О. Мулярчук [7]. Зазначено, що потенціал відновлюваності даних угруповань незадовільний, причому після пожеж, навіть низових, вони практично не відновлюються. Рекомендовані режими збереження – заповідний та заказний. Охороняються у Поліському, Рівненському (заповідні ділянки Білоозерська, Сира Погоня) та Черемському природних заповідниках, а також у Шацькому НПП, НПП «Прип'ять–Стохід» та у Ічнянському НПП.

При виділенні та оцінці екологічних загроз для лісів Ічнянського НПП [6] основна увага приділялась впливу антропогенного чинника на лісостани заповідного об'єкту. Так історично склалося, що у межах території парку існують 22 населені пункти, жителі яких є носіями потенційних загроз. Особливо це стосується пірогенного чинника, адже як зазначено вище звичайно-ялівцеві угруповання не мають адаптацій для протидії вогню і цей чинник є критично-летальним для їх існування. Слід відмітити, що на даній ділянці лісу пожежі не відмічались з моменту створення національного парку. Це позитивно відобразилось на здатності до поширення окремих особин ялівцю у межах популяції, збільшивши її площу до 1,2 – 1,7 га. Однак слід зазначити, що інсулярність даної популяції робить її вкрай вразливою до дії екзогенних чинників, передусім, антропогенного характеру. Адже при виникненні

спонтанних пожеж результатом яких буде знищення особин досліджуваного виду будуть відсутні локалітети для насіннєвого поновлення, що у свою чергу призведе до зникнення цього рідкісного рослинного угруповання, занесеного до Зеленої книги України [3].

Саме тому, охорона, збереження та відновлення звичайно-соснових та сосново-дубових звичайно-ялівцевих лісів, фрагменти яких збереглись переважно у центральній частині заповідного об'єкту, є одним із пріоритетних завдань Ічнянського національного природного парку як одного з небагатьох осередків природної лісової рослинності, поширеної у лісостеповій зоні Лівобережжя Дніпра.

Список літератури

1. Андриенко Т.Л. Ичнянский национальный парк // Перспективная сеть заповедных объектов Украины / Под общ. ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонко. – Киев: Наук. думка, 1987. – 292 с.
2. Геоботаничне районування Української РСР. Київ, 1977. 304 с.
3. Зелена книга України / Під заг. ред. Я.П. Дідуха. – К.: Альтерпрес, 2009. – 448 с.
4. Літопис природи Ічнянського НПП. Т. 12. Ічня, 2018. 150 с.
5. Лисенко Г.М., Кузюра Л.Ю. Угруповання звичайно-соснових та сосново-дубових лісів звичайно-ялівцевих на території Ічнянського національного природного парку: ценотичні особливості та соціологічний статус // II Всеукраїнські науково-практичні читання пам'яті професора І.І.Гордієнка: Збірник статей – Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2022. – С.43 – 46.
6. Лукіша В.В., Шульга О.О. Оцінка екологічних загроз лісам природно-заповідного фонду (на прикладі Ічнянського НПП). Екологічні науки: науково-практичний журнал / гол. ред. О.І. Бондар. Київ : ДЕА, 2017. № 16–17. С. 111–121.
7. Мулярчук С.О. Рослинність Чернігівщини. – К.: Вища шк., 1970. – 212 с.

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЯГНЕННЯ ПРОГРАМНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ ПРИ ВИВЧЕННІ ХІМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ТЕХНІЧНОМУ ВИШИ

Буденкова Надія,

Кандидат хімічних наук, доцентка кафедри хімії та фізики
Національний університет водного господарства та природокористування, м.
Рівне, Україна

Мисіна Оксана

Старша викладачка кафедри хімії та фізики
Національний університет водного господарства та природокористування, м.
Рівне, Україна

Національна стратегія розвитку освіти України у XXI столітті визначила, що головною метою української системи освіти є створення умов для всебічного розвитку і самореалізації конкурентоспроможної особистості, яка здатна самостійно, логічно мислити, використовувати отримані знання, бути компетентною у справах. Інтеграція України в єдиний європейський освітній простір потребує оновлення структури і змісту освіти на засадах компетентнісного підходу та інноваційних підходів у формуванні фундаментальних та професійних компетентностей студентів вищих навчальних закладів [1]. Основним результатом діяльності освітнього закладу має бути не система знань, умінь та навичок, а здатність фахівця діяти в конкретній професійній ситуації. Саме компетентнісний підхід передбачає не засвоєння здобувачем окремих один від одного знань і вмінь, а оволодіння ними в комплексі.

При вивченні хімічних дисциплін реалізація компетентнісного підходу передбачає інтеграцію ресурсів змісту курсів навчальних дисциплін на основі провідних і соціально значущих ідей, що втілюються в сучасній освіті. Фундаментальні хімічні знання є одним з найважливіших компонентів якісної екологічної освіти і запорукою підготовки кваліфікованих спеціалістів екологічного напрямку. На інженерів-екологів покладаються непрості завдання з моніторингу та збереження довкілля, які неможливо вирішити без досконалих знань з фізичних, хімічних властивостей речовин та хімічної сутності різноманітних природних процесів у екосистемах [2]. Важливою складовою сучасної хімічної освіти є надбання студентами навичок практичного застосування теоретичних знань з хімії речовин, природних хімічних процесів, законів і методів хімічної науки.

Програмними результатами навчання здобувачів вищої освіти екологічного профілю є: застосування теорії, методів та принципів природничих наук у сфері

професійної діяльності; розуміння основних екологічних законів, правил та принципів охорони довкілля та природокористування. Навчити студента розуміти проблеми людства, замислюючись над ними та шукати шляхи їх розв'язку – одне з головних завдань навчання. Воно спрямоване на те, щоб фахівець розв'язував професійні задачі не бездумно, а з погляду моральних позицій, аналізуючи необхідність прийняття того чи іншого рішення з наслідками його реалізації. Кінцевий результат реалізується через формування певних фахових компетентностей.

Основними компетентностями у хімічних науках і технологіях є усвідомлення значення природничих наук для пізнання матеріального світу; наукового значення основних хімічних понять, законів, теорій; внеску видатних вітчизняних учених у розвиток природничих наук. Це вміння оцінювати значення хімічних наук і технологій для сталого розвитку суспільства, вміння висловлювати судження про природні явища з погляду сучасної природничо-наукової картини світу. Хімія належить до тих наук, котрі з моменту свого зародження покликані творити добро, але в руках духовно спустошених осіб вона перетворюється в страхітливую зброю проти людей і всього живого на планеті. І не так важливо про що йде мова – про вибухівку та хімічну зброю чи про мінеральні добрива, пестициди, розчинники і різноманітні інші хімічні речовини. Навіть найбільш безпечні з них можна повернути на шкоду людині. Тому в процесі викладання курсу хімії необхідно звертати увагу студентів на її добрих починаннях. З цією метою на лекціях, практичних і лабораторних заняттях ми звертаємося до історичних етапів розвитку хімії, розглядаємо становлення наукових теорій, боротьбу наукових шкіл та напрямків, позицію національної науки в загальноосвітньому процесі. Велику увагу приділяємо соціальним і моральним сторонам технічного прогресу в хімії [3].

Як зазначалось, успішність майбутнього фахівця залежить від рівня сформованості фахових та ключових компетентностей. Ключовими компетентностями є: спілкування державною (рідною) мовою, математична компетентність, інформаційно-цифрова, компетенція ініціативності і підприємливості, експериментально-дослідницька, компетентності у природничих науках і технологіях тощо.

Компетентність спілкування державною мовою передбачає використання в мовленні хімічних понять, символів сучасною українською науковою термінологією і номенклатурою; вміння аргументовано описувати хід і умови проведення хімічного експерименту, обговорювати результати дослідження і робити висновки; висловлювати свою думку, складати усне і письмове повідомлення на хімічну тему, виголошувати його.

Технічні спеціальності у нашому Національному університеті водного господарства та природокористування (НУВГП), на жаль, не користуються популярністю. Конкурс на ті спеціальності, які потребують вивчення хімії – агрономія, екологія, водні біоресурси та аквакультура, технології захисту навколишнього середовища, технології будівельних конструкцій, виробів та матеріалів – майже відсутній. Тому актуальним є залучення учнів шкіл через

цікаві хімічні досліди на заняттях шкільного університету до вступу, в подальшому, до НУВГП. Дуже корисним є практика залучення школярів до наукової роботи викладачів кафедри через Малу Академію наук, де юні дослідники навчаються планувати і проводити хімічний експеримент, оформлювати і захищати результати на етапах конкурсу.

Хімічний експеримент – метод навчання, засіб пізнання багатоманітності природи хімічних сполук, що дозволяє накопичувати факти для порівнянь, узагальнень, висновків тощо. Підготовка та участь здобувачів у навчальних, демонстраційних, дослідницьких хімічних експериментах сприяє набуттю студентами предметної та майбутньої професійної компетентності [4, 5]. Так, виконання лабораторних робіт формують такі компетентності: експериментальна, комунікативна, інтелектуальна, діагностична.

Математична компетентність означає усвідомлення необхідності математичних знань для розв'язування наукових і хіміко-технологічних проблем. Навчальними ресурсами для набуття такої компетентності є навчальні завдання до виконання обчислень за хімічними формулами і рівняннями реакцій; представлення інформації в числовій чи графічній формах за результатами хімічного експерименту. Такі завдання присутні в методичних вказівках до виконання лабораторних і практичних робіт зі всіх тем кафедральних хімічних дисциплін. Так, наприклад, визначається студентами концентрації Fe^{3+} , Cu^{2+} , CrO_4^{2-} за калібрувальними графіками у стічних водах.

Інформаційно-цифрова компетентність дозволяє критично оцінювати інформацію з різних інформаційних ресурсів; дотримуватись авторського права, етичних принципів поводження з інформацією. Для цього слід застосовувати електронні освітні ресурси, віртуальні хімічні досліди. Вже понад 2 роки світ живе в умовах пандемії та карантинних обмежень, а Україна також рік в умовах повномасштабного військового вторгнення росії, що впливає на усі сфери життєдіяльності людини. Університети змушені були перевести освітній процес у дистанційний або гібридний (змішаний) режим. В умовах віддаленого навчання застосування активних методів навчання передбачає системну організацію вивчення хімічних дисциплін. В нашому виші це навчальна платформа Moodle та сервіс Google Meet. Онлайн освіта передбачає відповідну методологію і дизайн методичних розробок, презентацій. В умовах дистанційного навчання головною проблемою є спілкування зі студентами. Саме навчальна платформа Moodle організує взаємодію між викладачем та студентами. Викладачі мають можливість розробляти авторські дистанційні дисципліни, додавати різноманітні елементи курсів, зокрема, при викладанні хімічних дисциплін – відео лабораторних дослідів. Також Moodle дозволяє викладачам видавати індивідуальні завдання студентам, проводити оцінювання поточних та модульних контрольних завдань. Студенти, в свою чергу, одержують доступ до авторських розробок викладачів вишу, презентацій опорних конспектів лекцій, практичних та лабораторних робіт. Спілкування з викладачем відбувається через завантаження файлів з виконаними завданнями та їх оцінюванням та коментарями, особисті повідомлення [6].

Компетенція ініціативності і підприємливості вчить вірити в себе, у власні можливості; виважено ставитися до вибору майбутнього напрямку навчання, пов'язаного з хімією; бути готовими до змін та інновацій. Це дозволить співпрацювати з іншими над реалізацією соціально важливих проектів, що передбачають використання хімічних знань: працювати з іншими групами, залучати ширшу громадськість до розв'язування проблем збереження довкілля. Для набуття такої компетентності ми залуцаємо студентів до проведення лабораторних робіт групами з окремими завданнями, направляємо волонтерський рух по виготовленню хімічних грілок для бійців ЗСУ.

Отже, навчально-виховний процес у вищому навчальному закладі має бути спрямованим на формування компетентного та всебічно розвиненого фахівця. Навчання, будучи двостороннім процесом, являє собою тісну взаємодію студентів і викладачів. Упровадження активних методів викладання хімічних дисциплін, особливо при віддаленому навчанні, є одним із важливих напрямів удосконалення підготовки фахівців, підвищує рівень мотивації студентів, розвиває творчі і комунікативні навички. Саме через реалізацію компетентнісного підходу до викладання хімічних дисциплін в технічному виші можливо забезпечити досягнути програмних результатів навчання – підготовки професійно компетентних, мобільних, конкурентоспроможних фахівців, які вміють постійно підвищувати свій професійний рівень, моделювати процеси і результати своєї професійної діяльності, здатних успішно працювати із сучасним хімічним обладнанням та швидко освоювати нові екотехнології.

Література:

1. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Президента України № 344/2013:[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
2. Кофанова О.В. Хімічна підготовка майбутніх фахівців-екологів - важливий напрям забезпечення екологічної безпеки країни // *Педагогіка і психологія: Вісник НАПН України*. 2011, № 4(73). С.46-55.
3. Буденкова Н. М., Мисіна О. І. Деякі аспекти гуманізації та гуманітаризації хімічних дисциплін при підготовці технічної інтелігенції. Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету «Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти». Наукові записки РДГУ, вип.16(59). Рівне, 2017. С. 71-73.
4. Малахова І. В., Русин І. В., Яцишин С. М. Хімічний експеримент як ефективний засіб для формування професійної компетентності студентів природничих спеціальностей. *Тенденції і проблеми розвитку сучасної хімічної освіти: збірник наукових праць I Всеукраїнської науково-практичної конференції*. 23-24 травня 2019 року. Ів.-Франківськ : Супрун В. П. 2019 р. С. 26-27.

5. Зарудко Т. П., Коломієць І. В. Формування ключових компетентностей при вивченні хімічних дисциплін. *Модернізація структури та змісту підготовки молодших спеціалістів фармацевтичної галузі*: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (з міжнародною участю) педагогічних працівників вищих медичних (фармацевтичних) навчальних закладів I-II рівнів акредитації. 22 травня 2014 року. Харків, 2014. С. 175-179.
6. Буденкова Н. М., Мисіна О. І. Активні методи навчання при викладанні хімічних дисциплін у технічному виші в умовах пандемії. *Актуальні проблеми хімії, матеріалознавства та екології*: матеріали I Міжнародної наукової конференції, 12-14 травня 2021 р. Луцьк : Волинський національний університет ім. Л. Українки, 2021. С. 225-227. <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/19898>

ВПЛИВ ДОБАВОК СОЛЕЙ ОРГАНІЧНИХ КИСЛОТ НА ПРОЦЕС НАНЕСЕННЯ НІКЕЛЕВИХ ПОКРИТТІВ

Світлана Фроленкова,

к.т.н., доцент
КПІ ім. Ігоря Сікорського

Вікторія Пригалінська

студентка
КПІ ім. Ігоря Сікорського

Величезна кількість новостворених найсучасніших неметалевих конструкційних матеріалів, так і не змогла повністю витиснути зі сфер промислового вжитку метали та їх сплави. Вироби та конструкції, виготовлені з останніх, навіть володіючи високою міцністю та рядом специфічних властивостей, залишаються досить вразливими перед різними типами корозійного руйнування. Тому, для подовження терміну їх слугування, потребують ефективного протикорозійного захисту та надання їм привабливого декоративного вигляду. З цією метою незмінним залишається застосування захисних та захисно-декоративних гальванічних покриттів, різноманітність яких, робить можливим підбір саме найбільш оптимального та економічно доцільного матеріалу.

Нікелеві покриття є одними з найпоширеніших в різних галузях промисловості: від авіабудування до виробництва товарів широкого побутового вжитку. Їх всебічне застосування обумовлене великою схильністю нікелю до пасивації, що забезпечує високу стійкість його покриттів та збереження гарного декоративного вигляду в багатьох агресивних середовищах. Але різні види гальванічних нікелевих покриттів характеризуються і різною корозійною стійкістю: найвищою стійкістю до впливу агресивних середовищ володіють саме матові покриття, яким суттєво поступаються захисними властивостями блискучі [1].

Особливості кінетики процесів нанесення нікелевих покриттів, незалежно від того матових чи блискучих, в більшості випадків вимагають застосування електролітів при підвищених температурах, діапазон яких становить $T = 40 - 60$ °C. А це, в свою чергу, призводить до суттєвих енергетичних витрат, підвищеного випаровування електроліту з дзеркала ванн, і як результат, необхідності їх постійного контролю та корегування. Зниження температури розчинів суттєво впливає на вихід нікелю за струмом. Крім того, спостерігається суттєве обмеження величин робочої густини струму, за яких відбувається формування щільного рівномірного нікелевого осаду без ознак пітингу. Зменшення струмового навантаження на ванну призводить до збільшення часу осадження та підвищення поруватості формуючого покриття, яка

прямопропорційно залежить від кислотності електроліту, точніше, від його буферних властивостей [2].

Основною буферною добавкою в сульфатних розчинах нікелювання слугує борна кислота, яка підтримує сталим показник кислотності в межах 4,5-5,5, попереджаючи утворення важкорозчинних нікелевих гідроксидів в приелектродному просторі, і дозволяє варіювати величину густини струму з суттєвим впливом на вихід металу [3].

Але такий вузький інтервал значень рН ускладнює процес отримання якісного покриття, вимагаючи постійного контролю складу електроліту та обмеження величин застосованого струму. Розширення інтервалу задовільних значень кислотності нікелевих електролітів стало можливим при введенні в розчин добавок органічних кислот та їх солей [4]. Зокрема, вплив останніх проявляється не лише у розширенні робочого діапазону рН, а і у якості формуючої поверхні: можливість отримувати не матові, а дзеркальні покриття. Також спостерігається незалежність якості формуючої структури від температури середовища [5], що дозволить перейти до процесів нікелювання при кімнатних температурах з максимальним виходом за струмом та мінімальною поруватістю осадженого нікелевого шару.

Таким чином, запропоновано введення в склад сульфатного електроліту нікелювання в якості буферної добавки солей органічних кислот з метою підвищення робочих величин густини струму, виходу металу, розширення діапазону рН електролітів та зниження температури останніх.

1. M Judith Cruz, Makarova I., Kharitonov D., Dobryden D. et al. Corrosion properties of nickel coatings obtained from aqueous and nonaqueous electrolytes// Surface and Interface Analysis. - 2019.– № 9.– P. 943–953.
2. Cesiulis H., Baltutiene A., Donten M. et al. // Increase in rate of electrodeposition and Ni(II) concentration as a way to control of grain size of amorphous / nanocrystalline Ni–W alloys // J.Solid State Electrochem.– 2002.– № 6.– P. 237–244.
3. Taranina, O.A., Evreinova, N.V., Shoshina, I.A., Nara, V.N., Tikhonov, K.I. Electrodeposition of nickel sulfate solutions in the presence of glycine //J. Appl. Chem. 2010. – № 83. – P. 60-63
4. Tsuru, Y., Nomura, M., Foulkes, F.R. Effects of boric acid on hydrogen evolution and internal stress in films deposited from a nickel sulfamate bath. J. Appl. Electrochem. 2002. – № 32. – P. 629–634.
5. Perelygin, Y.P., Kireev, S.Y., Lipovskii, V.V., Yagnichenko, N.V. Nickel electrodeposition from acidic sulfate solutions containing lactic acid. Galvanotechnika i Obrabotka Poverhnosti. 2008; XVI: – №. 2– P.14–16.

THE INFLUENCE OF STEREOTYPES ON INTERCULTURAL COMMUNICATION (THE EXAMPLE OF POLAND AND UKRAINE)

Dobroier Nataliia,
Ph.D., Associate Professor
Odessa National Academy Department of
Cultural Studies and Philosophy of Culture

Throughout history, many stereotypes have developed between Ukraine and Poland, which vary depending on the period of history and socio-cultural context. Historically, Poles have seen Ukrainians as a people prone to nationalism and anti-Polish sentiments. While Ukrainians often see Poles as invaders, suppressors of the Ukrainian national movement, and nationalist enemies. We can find the formation of such stereotypes in the literary classics of both peoples, as well as in various scientific studies, including the Institutes of Memory of both sides. Also, for a long time there was a tendency that Ukrainians were often perceived by Poles as insufficiently educated. This may have been influenced by the labor migration of Ukrainians to Poland and their willingness to work in low-paid jobs. This also leads to the stereotype that Ukrainians are a cheap labor force. When conflicts arise based on ethnic differences, these stereotypes and various prejudices can only intensify. There is a stereotype in Poland that Ukrainians are prone to breaking rules and laws, including in the area of migration and employment. While Ukrainians often believe that Poles treat them with distrust and prejudice.

However, it is important to understand that stereotypes can be erroneous and do not reflect reality. Each person is unique and has his or her own qualities and characteristics, which do not depend on his or her nationality.

Today we can say that significant changes are taking place in relations between Poles and Ukrainians in the sphere of public life. Thanks to the active work of international organizations and initiative groups of both countries, trust and cooperation between the two peoples are being strengthened.

Although stereotypical perceptions of each other have hindered close interaction and the development of political and economic ties until recently, the time has come to change this portrait and add elements of positive connotation.

New generations of Poles and Ukrainians are increasingly interested in learning each other's language, culture and history. Young people from both countries actively participate in various cultural and sporting events, forums and conferences, which contribute to mutual understanding and development of social ties.

It is also worth noting that there is an active development of the tourism industry, which in turn leads to an increase in the level of economic cooperation between the two countries. In addition, interaction in the scientific sphere, especially in the field of medicine, ecology and technology, is intensifying.

In general, we can say that modern relations between Poles and Ukrainians are characterized by dynamism and positive trends. Society of both countries seeks to further strengthen interaction and mutual understanding, which gives hope for further development of political, economic and cultural relations between Poland and Ukraine.

The dramatic change in the policies of both states, as well as the active involvement of Poland and Poles in the life of Ukraine during the war and Ukrainian refugees, is important for the development of relations between the two peoples. Poland's new policies and involvement in Ukrainian life have created new opportunities for building mutual understanding and trust between Ukrainians and Poles.

The active participation of Poland and Poles in the life of Ukraine and Ukrainian refugees helped Ukrainians and Poles to understand each other better. They began to understand each other's cultural, historical and religious features. This understanding helped to change the image of Ukraine and Poles in the eyes of each other. Now they look at each other with more respect and understanding.

New communicative relations between Ukraine and Poland help to form new stereotypes and ideas about each other. New stereotypes are based on real relationships that develop between Ukrainians and Poles. They are based on mutual understanding, respect and trust.

New stereotypes between Ukraine and Poland will contribute to further strengthening of relations between these two nations. They will help strengthen friendship and cooperation, as well as promote a deeper understanding of each other's cultural, historical and religious particularities.

New communicative relations and the formation of new stereotypes will also help strengthen economic and political cooperation between Ukraine and Poland. This will help improve the economic and political well-being of both countries, as well as promote common interests and goals.

INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE FIELD OF ENTERPRISE AND ORGANIZATION MANAGEMENT

Liepokhin A. V.

PhD of Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of finance, banking and insurance
Zaporizhzhia National University
Zaporizhzhia, Ukraine

Solovyov K. O.

Postgraduate student of the Department of finance, banking and insurance
Zaporizhzhia National University
Zaporizhzhia, Ukraine

In modern circumstances, an effective management is a valuable resource of an enterprise or organization. Improving management activities is becoming a priority area for improving the activities of certain business entities. The rapid development of information technology, the improvement of the technical platform and the emergence of fundamentally new classes of software products leads to a change in approaches to automatization of the management of an enterprise or organization.

In a generalized sense, information technology (IT) should be considered as a process, consisting of clearly regulated and consistent rules for performing operations with information, circulating in information systems. Also, it depends on many external and internal factors, which are systematized according to the following classification criteria: type of subject area; extent of centralization of the technological process; extent of coverage of management tasks; class of implemented technological operations; method of network construction; type of user interface, etc.

According to Ukrainian scientists, an important phase in the introduction of information technology (IT) in Ukraine is that "Ukrainian innovations in the introduction of interactive technologies in the process of advanced training courses and participants of postgraduate education centers on the formation of modern professional competencies deserve special attention" [2, p. 167]. We agree with the authors' statement. Indeed, if a modern manager hopes to succeed in a developed market economy, he or she needs to systematically improve his or her knowledge, figure an experience out of his or her colleagues, broaden his or her general and professional outlook, and be able to apply in practice everything new and advanced in the field of management and information processing.

The peculiarity of the current phase of development of enterprises and organizations is that the role of informatization of labor activity is constantly increasing, and information technologies are used in management activities. In this context, IT is a management tool that helps to coordinate and control the direction of business processes in order to achieve the goal of the activity.

From the point of view of N. Puriy, IT at enterprises and organizations exists in the form of information systems and information complexes and, are used in various segments of the management system. The author argues that using of information systems and modern IT in the management of an enterprise or organization contributes to improve the efficiency of activities due to more efficient collection, more rational mechanism for systematizing and processing information, reduce the time to respond to external changes, optimize the organizational structure, etc.

To ensure the successful operation of an enterprise or organization, an information management system (IMS) should be used. Such a system should solve the current tasks of strategic and tactical planning, accounting, and operational management. The following actions can be performed by an IMS: 1) to ensure timely decision-making on the management of the organization in a market economy; 2) to increase the level of validity of decisions made through the prompt collection, transmission and processing of information; 3) to achieve increasing in efficiency management through the timely provision of the necessary information to managers of all levels of management from a single information fund; 4) to coordinate decisions made at different levels of management and in different structural units; 5) due to the awareness of management personnel about the current state of the economic object, to ensure the growth of labor productivity, reduction of non-productive losses at enterprises and organizations. For example, using the operational information received in the course of the automated information system functioning, a manager can plan and balance the resources of an enterprise or organization (material, financial, personnel, etc.), calculate and evaluate the results of management decisions, establish operational management of the cost of goods and services, and the results of plan implementation.

It should be noted that the structure of the IMS should correspond to the goals of the enterprise or organization. At the same time, the choice of using the IMS should be based on long-term planning. In the context of Ukrainian realities, the introduction of modern information technologies in the management of a business entity without appropriate changes in the overall management system is generally ineffective. The reorganization of an enterprise or organization and the introduction of IT should begin with the strategy development. Changes in a management system should include: improvement of the organizational structure, certification of the quality system and introduction of a process approach to the management of the enterprise or organization.

Thus, the introduction of IT becomes one of the tools to improve the quality of the management system of an enterprise or organization. The main advantages of using IT in the management of an enterprise or organization include increased controllability, efficiency of decision-making; obtaining reliable information; reducing paperwork, costs and the impact of the human factor.

In the future, we consider it necessary to analyze the essence of e-business and the role of IT in all areas of enterprise activity to ensure production efficiency, automatization of the accounting and analytical process, generate income, perform management functions and meet user needs.

List of references:

1. Puriy, H. (2019). Information systems and technologies in the management of the enterprise activity. *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 6. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.6.56
2. Nychkalo, N. G., Muranova, N. P., Voliarska, O. S., & Kudina, V. V. (2022). Professional development of academic staff by means of information and communication technologies: the ukrainian experince. *Information Technologies and Learning Tools*, 90(4), 162–172. <https://doi.org/10.33407/itlt.v90i4.4882>

MODERNÍ INFORMAČNÍ PROSTOR JAKO FAKTOR EKONOMICKÉHO ROZVOJE ZEMĚ

Potapova N.M.

PhD v oboru ekonomiky, docent
Docent katedry ekonomiky průmyslu
Prjazovská státní technická univerzita (Dnipro)

Moderní informační prostor se vyznačuje globalizací, neustálým nárůstem množství informací a rychlým rozvojem digitálních technologií. Úroveň rozvoje informačního prostoru rozhodujícím způsobem ovlivňuje hlavní sféry společnosti – sociální, politickou, ekonomickou, kulturní. Na této úrovni výrazně závisí chování lidí, formování sociálních a politických hnutí a sociální zabezpečení. S rozvojem digitálních komunikačních kanálů získává informační prostor kvalitu přeshraniční díky absenci většiny tradičních omezení a překážek.

Objev formy digitálního přenosu informací se stal nejinovativnějším průlomem v oblasti komunikačních technologií, jehož logickým důsledkem byla prakticky neomezená možnost vysílání informačních zpráv, jejich příjem a dekodování, jakož i pořízení prostředků hromadné komunikace. Elektronické komunikační prostředky postavené na využití digitálních technologií se staly novým faktorem v procesu transformace informačního prostoru, který umožňuje výrazně rozšířit jeho hranice a zvýšit sledovanost.

Infrastruktura moderního informačního prostoru se stává nezbytnou podmínkou pro růst národní a regionální ekonomické konkurenceschopnosti. Vznik elektronických komunikačních prostředků v různých oblastech veřejného života vede ke změně vzdělávacího systému, strategií politického řízení a mění priority sociální práce a rekreace. Konečným úkolem každého komunikačního prostředku je vytvoření informačního prostoru, který optimálně funguje, stabilně se vyvíjí a pokrývá celou společnost, její systémy a subsystémy.

V současné době je možné rozlišit tři hlavní úrovně informačního prostoru, na kterém fungují nástroje elektronické komunikace:

1. Globální úroveň je širokopásmová síť komunikací, které zajišťují propojení mezi jednotlivými regiony, velkými městy, průmyslovými centry a největšími státními institucemi. Je to globální úroveň informačního prostoru, která je určena k řešení hlavních společenských a politických problémů, k zajištění stabilního fungování socioekonomického systému.

2. Místní úroveň je určena pro jednotlivé subjekty obcí, sféru středních a malých podniků a samosprávy. Prostředky elektronické komunikace na této úrovni umožňují efektivně řešit problém obsluhy zákazníků v prodejnách, zajistit nepřetržitou existenci sociálních institucí.

3. Soukromá úroveň je zaměřena na obsluhu potřeb jednotlivých uživatelů informačních zdrojů. Právě tento sektor je nejperspektivnější pro podniky zabývající se moderními komunikačními prostředky. Prostředky elektronické komunikace zahrnují globální počítačové informační sítě založené na pokročilých elektronických

technologiích, mobilní telefonii, vesmírné a telekomunikační komunikační kanály pro výměnu, produkci a distribuci informací, organizované systémem-sít'ovým způsobem mezi zeměmi, regiony, mezi velkými mezinárodními korporacemi, mezi zeměmi, regiony, mezi velkými mezinárodními korporacemi, střední a malé podniky, domácnosti, mezi jednotlivými odběrateli. Pomocí elektronických komunikačních prostředků se člověk dostává do kontaktu se svým partnerem, řeší pouze jeho virtuální identitu, bez účasti neverbálních a vizuálních faktorů komunikace [1].

Informační prostor země se v podmínkách digitalizace ekonomiky vyznačuje těmito znaky: tranzitivita, vysoká mobilita, vysoká sociabilita, otevřený přístup k širokému spektru informačních zdrojů, vysoká závislost na informacích, strukturované myšlení založené na symbolickém porozumění světu, tendence konzumovat a interpretovat informace [2, s. 37-39].

Pozitivním důsledkem těchto charakteristik je rychlý růst digitální složky ekonomiky. Negativním důsledkem je vysoká závislost na informacích.

Moderní informační prostor se tedy vyznačuje ohromným nárůstem hodnoty informací a rozvojem digitálních technologií zaměřených na zlepšování procesů redistribuce a pohybu informací, jejichž vrcholem se stal celosvětový internet. Vrcholem rozvoje takových technologií se stala celosvětová internetová síť, díky jejímž rozvoji moderní společnost zažívá efekt jakési komprese. Významnou roli v „kompresi světa“ mají sociální sítě [3]. Hlavním výsledkem těchto digitálních technologií z pohledu společnosti jako celku je vznik fenoménu online komunity. Termín „virtuální komunita“ se také používá jako synonymum. Zahrnuje nové formy socioekonomické činnosti lidí i nový model sociálních vztahů. Formování online komunity a virtuální reality se stalo zvláštním fenoménem moderního informačního prostoru.

Список літератури:

1. Горбунова Ю.И. Информационная инфраструктура: современная сущность, подотрасли ее составляющие / Ю.И. Горбунова, О.Н. Горбунова // Социально-экономические явления и процессы. – 2014. – № 2 (60). – С. 14-21.
2. Попов В.Д. Информациология и информационная политика / В.Д. Попов. – М.: Изд-во РАГС, 2001. – 120 с.
3. Селезнев Р.С. Социальные сети как феномен информационного общества и специфика социальных связей в их среде / Р.С. Селезнев, Е.И. Скрипак // Вестник Кемеровского государственного университета. – 2013. – № 2-3 (54). – С. 125-131.

РОБОТИЗАЦІЯ ЯК СУЧАСНИЙ ІНСТРУМЕНТ ІННОВАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ГОСТИННОСТІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЦІНОВУ ПОЛІТИКУ

Валентина Фостолович

д. е. н., доцент кафедри економіки, менеджменту, маркетингу та готельно-ресторанної справи, Житомирський державний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5359-7996>

Дарина Пізнюр

Студентка 4 курсу соціально-психологічного факультету
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Розвиток нових технологій дає можливість змінити підхід до організації бізнесової діяльності у підприємствах готельно-ресторанної справи. Складність виробничого підходу, потреба персоналізації в частині обслуговування шляхом забезпечення індивідуальних запитів кожного клієнта вимагає знань технологій маркетингу, вміння розпізнати потреби кожного клієнта та якісного виконати замовлення. Послуга має бути надана таким чином, щоб клієнт мав бажання повернутись ще не раз за високим стандартом задоволення прагнень. Крім того, готельно-ресторанна справа – це такий вид бізнесової діяльності, який повинен бути чітко регламентований та відповідати вимогам усіх необхідних стандартів. Робота підприємств сфери гостинності в режимі мультиканальності сприяє збільшенню рівня ефективності через зростання кількості замовлень як офлайн, так і в режимі онлайн. Через використання автоматизованих систем роботи ресторанного закладу Poster можливо підключити систему Poster Shop та використовувати інтегровану онлайн –вітрину закладу із можливістю повного контролю та відстежування онлайн замовлення від моменту його прийняття до видачі клієнту, отримуючи усі дані статистики оборотності замовлень.

Світовим трендом у сфері готельно-ресторанного бізнесу є інтенсивна автоматизація. Інтегрування автоматизованих технологій у систему управління готельно-ресторанним бізнесом сприяє оптимізації побудови логістики дій при виконанні замовлень, забезпечує швидке обслуговування клієнтів та сприяє заощаджуванню ресурсів на оплату праці обслуговуючого персоналу.

Інтенсивне використання хмарних сервісів для розміщення і зберігання інформації готельно-ресторанного закладу робить доступним її для власника із будь-якого місця перебування на планеті, не прив'язуючись до робочого місця. Володіючи реальними даними діяльності підприємства в режимі онлайн про стан активів, зобов'язань та капіталу, аналітичних даних та даних статистики сприяє ефективному прийняттю виважених управлінських рішень. Крім того, зберігання інформації у хмарних сховищах має максимально високий рівень безпеки від хакерських втручань. Автоматизація меню ресторану через використання QR-

кодів не потребує додаткових витрат на формування і розробку інформації про меню. Відсканувавши смартфоном QR-код гість відразу бачить актуальне меню. На сьогодні, дана технологія дає можливість провести оплату замовлення клієнтом через смартфон. Використання даних технологій на сьогодні дає можливість гостю викликати офіціанта, а також зробити запит рахунка у вікні браузера завдяки інтеграції Poster із застосунком.

Ще більшим трендом сучасності в готельно-ресторанному бізнесі стало активне використання роботизації у ресторанах. Робототехніку обслуговуючу ресторан поділяють на два типи, які нами схематично представлено на рисунку 1.

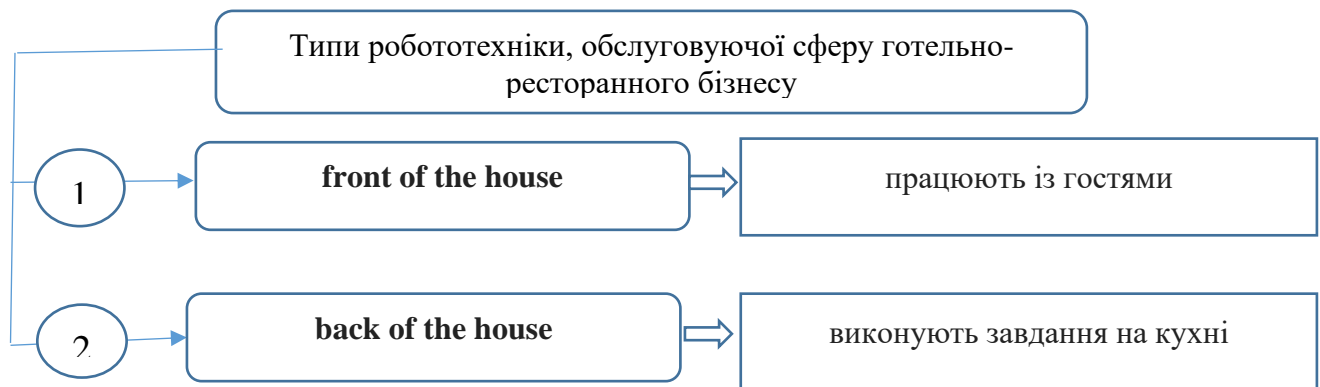

Рис. 1. Типи робототехніки, обслуговуючої сферу готельно-ресторанного бізнесу

Джерело: Сформовано автором на основі [1]

Роботи типу **«back of the house» виконують завдання на кухні типу:**

- 1) роботи Miso Robotics у формі роботизованих рук, які виконують функцію смаження бургерів;
- 2) роботи Spruce у формі автоматів, що готують салати to go;
- 3) інші.

Інтенсивна роботизація такого типу дає можливість отримувати постійно продукт однакової якості в системі мережевих закладів, що не можливим є при використанні ручної праці людей. Менш поширеним є використання робототехніки типу **«front of the house», яка забезпечує обслуговування клієнтів у залі. Проте, її впровадження у виробничий процес дає можливість замінити роботу «басбоїв» у ресторані.** Так, в технології обслуговування компанії Bear Robotics є робот, який саме виконує функцію «басбоя».

Робот Penny 2, що розроблений NRA Show в Чикаго [1] та використовується компанією Bear Robotics «навчений» просуватись навіть у вузькому коридорі, орієнтуватись в натовпі, доставляти замовлену їжу та забирати брудний посуд. Дана модель робота має планшет, завдяки чому може приймати замовлення й спілкуватись із гостем.

Отже, роботизація виступає не лише інструментом інноваційності, але насамперед, засобом економії ресурсів, способом зниження понаднормативних витрат та ресурсом додаткового залучення клієнтів. Роботизація в сфері

готельно-ресторанного бізнесу слугує сучасною перспективою організації високоєфективної діяльності.

Список використаних джерел та літератури

1. ТОП-13 трендів у ресторанному бізнесі у 2022 році. *Postert*. URL: <https://joinposter.com/ua/post/restoranni-trendy> (дата звернення: 01.05.2022).
2. Найбільші бізнес-тренди 2022-2025. І ті, яких ще немає. URL: <https://www.management.com.ua/tend/tend1356.html>: <https://www.management.com.ua/tend/tend1356.html> (дата звернення: 01.05.2022).

АНАЛІЗ ПЕРЕВАГ ТА НЕДОЛІКІВ ІНВЕСТУВАННЯ В ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИЙ БІЗНЕС

Графська Орислава Іванівна,

докторка економічних наук,
доцентка кафедри готельно-ресторанного бізнесу
Львівського державного університету фізичної культури
ім. Івана Боберського

Перегіняк Тарас Ігорович,

аспірант
Львівського університету бізнесу та права

У сучасних умовах провадження бізнесу дедалі частіше маємо справу з терміном «інвестиції або інвестування». Тому, незважаючи на специфіку бізнесу, розуміємо, що інвестування в бізнес є дуже важливим і актуальним для його розвитку, вдосконалення інноваційних процесів та загалом для його функціонування та процвітання.

Інвестування – це вкладення фінансів в актив, який через деякий час може дати прибуток (регулярний чи одноразовий) [1].

Всі інвестиції у ринковій економіці поділяються на короткотермінові, середньотермінові та довготермінові (рис. 1).

- Короткотермінові інвестиції – найприбутковіші та найризикованіші фінансові вкладення. Фактично це – спекулятивні операції. Купуєте дешевше – продаєте дорожче, а різниця від такої інвестиції буде чистим прибутком.
- Середньотермінові інвестиції – менш прибуткові та, відповідно, менш ризиковані. Такий вид інвестицій підходить інвесторам зі середнім рівнем доходів, котрі не прагнуть швидкого заробітку від вкладення своїх коштів.
- Довготермінові інвестиції – це найбільш надійні, передбачувані та прогнозовані інвестиції. Цікавлять інвесторів, котрі мають на меті зберегти та примножити накопичений капітал у довготерміновій перспективі.

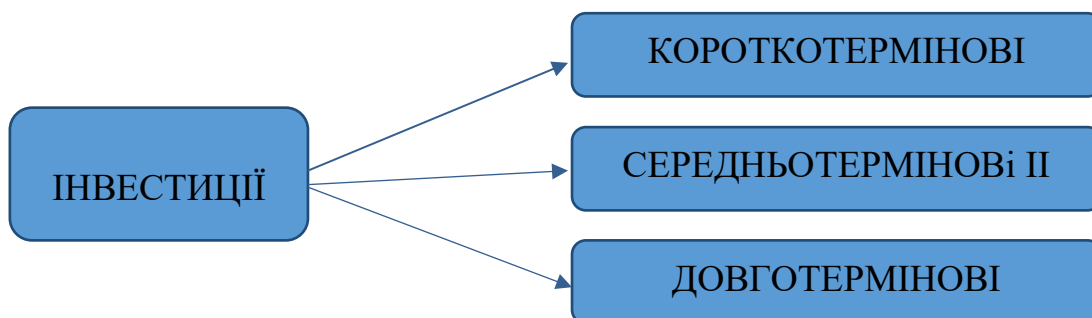

Рис. 1. Класифікація видів інвестицій

Аналізуючи процес інвестування в готельно-ресторанний бізнес, можемо зазначити, що готельно-ресторанний бізнес є одним з найбільш прибуткових

векторів розвитку економіки кожної країни світу загалом та України зокрема. В Україні розвиток готельно-ресторанного бізнесу набирає дедалі більшої популяризації як серед внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів, але існує низка проблем, що суттєво стримують динаміку відтворення цього сектора економіки та його конкурентоспроможність порівняно з розвинутими країнами світу. Серед найпоширеніших проблем можна виокремити наступні:

- повільні тенденції розвитку цієї сфери діяльності;
- наявний готельно-ресторанний фонд не відповідає світовим стандартам;
- низькі темпи будівництва сучасних комфортабельних готелів за рахунок іноземних компаній;
- низька купівельна спроможність населення.

Актуальним на даний час є дослідження розвитку готельно-ресторанного бізнесу, адже Україна розташована в центрі Європи, на перехресті транспортних шляхів. Відтак, для подальшого розвитку своєї туристичної сфери має сприятливі природно-кліматичні умови, значний історико-культурний потенціал, необхідні людські та матеріальні ресурси. Але, крім позитивних факторів розвитку, є і низка негативних, оскільки готельно-ресторанний бізнес в Україні потребує постійних інвестиційних вкладень для збереження конкурентних позицій на ринку, підвищення рівня задоволення попиту споживачів, надання послуг, які за асортиментом та якістю повинні відповідати світовим стандартам.

Інвестиційна привабливість підприємств готельно-ресторанного бізнесу не може розглядатись як характеристика, що опирається лише на оцінку фінансових показників, оскільки це звужує діапазон аспектів, важливих для інвестора при виборі об'єкта інвестування. Особливо помітно це у сфері готельного та ресторанного бізнесу, де більш важливим є позиціонування підприємства на ринку послуг гостинності, імідж, прихильність споживачів, напрацьоване коло постійних клієнтів і постачальників тощо. Інвестиційна привабливість підприємства змінюється під впливом великої кількості факторів зовнішнього та внутрішнього характеру. У міжнародній практиці використовуються різні специфіки інвестування фінансових ресурсів у готельну індустрію з урахуванням профілю підприємства та системи управління.

У таблиці 1 показані потенційні переваги та недоліки, з якими інвестор зіштовхується в період інвестиційних вкладень у суб'єкт господарювання, а саме – в готельно-ресторанний бізнес.

Переваги та недоліки вкладень інвестора

Характер інвестицій	Переваги	Недоліки
Підприємство, що повністю належить іноземному капіталу (іноземна дочірня компанія повністю володіє акціонерним капіталом протягом необмеженого часу).	Жодних фінансових ризиків для країни, що приймає. Вихід на новий ринок готельних послуг.	Значний відтік доходів, отриманих від готельного бізнесу за кордон. Складно враховувати державну політику в галузі розвитку туризму.
Спільне підприємство (підприємство залучає засновника-партнера для спільного провадження бізнесу).	Доступ до додаткових фінансових ресурсів. Доступ до міжнародних маркетингових систем. Зниження ризику. Менший відтік доходів.	Вимога до наявності певних власних коштів. Розподіл ризиків. Імовірність несприятливих умов у контрактах між партнерами.
Франчайзинг (місцева компанія набуває права здійснювати діяльність під фірмовою маркою іншої компанії).	Передача управлінських і маркетингових знань. Гарантований стандарт якості. Репутація фірмової марки.	Управлінський ризик. Необхідність оплати обумовленого відсотка від прибутку в рамках франчайзингу.
Контракти на управління (іноземна компанія здійснює контроль та управління комерційною діяльністю без права власності).	Можлива передача знань, навичок і технологій на підставі угоди про співпрацю.	Відсутній повний контроль стосовно фінансів, управління та планування.
Готельні консорціуми (незалежні готелі об'єднують свої ресурси з метою конкурувати з інтегрованими та франчайзинговими мережами).	Спільна національна та міжнародна діяльність (рекламні кампанії, інформаційні системи, фінансова політика).	Дрібні готелі можуть не розглядатись як привабливі партнери по консорціуму. Первісно відсутня репутація фірмової марки.
Підприємство, яке повністю належить національному капіталу (вітчизняні інвестиції не пов'язані з іноземним капіталом).	Менш значний відтік доходів за кордон. Самостійність у виборі стратегій.	Слабка міжнародна репутація. Високі витрати на маркетинг.

Отже, проаналізувавши всі можливі інвестиції за їхнім характером, можемо зробити висновок, що, перш ніж входити в процес інвестування, потенційному інвесторові обов'язково треба визначитися, до якого виду інвестування він готовий: короткотермінового, довготермінового чи середньотермінового; також необхідно окреслити характер участі в інвестуванні, проаналізувавши його переваги та недоліки. Лишень після детального вивчення питання майбутніх інвестицій і врахування всіх ризиків інвестор може вкладати свій фінансовий потенціал в об'єкт інвестування. А підприємствам готельно-ресторанного бізнесу необхідно налагодити роботу з пошуку потенційних вітчизняних та іноземних інвесторів, готових вкласти кошти у перспективні проекти щодо будівництва нових і реконструкції існуючих об'єктів індустрії туризму, готельного господарства, які б відповідали міжнародним стандартам та якісним характеристикам.

Список літератури:

1. Інвестування. URL: <https://ffin.ua>
2. Білик В. В. Сутність інвестицій та наукові підходи до інвестиційної діяльності. Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки». 2015.

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПОКАЗНИКІВ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ

Караван Наталія,

к.е.н., доц., декан факультету менеджменту,
економіки, соціології та філології,
Дніпровський державний технічний університет

Кізілова Віроніка,

здобувач вищої освіти,
Дніпровський державний технічний університет

Аналіз ринку праці країни досліджується за наступною системою показників: робоча сила, зайняте населення, безробітне населення, середньооблікова чисельність штатних працівників коефіцієнт обороту робочої сили та середньомісячна заробітна плата. При цьому, базовим для аналізу ринку праці країни є розподіл робочої сили на зайняте та безробітне населення.

До початку повномасштабної війни у 2021 році робоча сила України становила 17405,0 тис. осіб або 49,3% від населення у віці 15 років та старше. Розподіл робочої сили був таким: жінки - 47,6 %, чоловіки - 52,4%; міська місцевість - 68,7 %, сільська місцевість – 31,3%. Серед осіб, які не увійшли до складу робочої сили склали: 53,3% - пенсіонери; 21,1% - учні, студенти; 21,5% - особи, що виконують домашні (сімейні) обов'язки, перебувають на утриманні.

Зайняте населення у віці 15-70 років становило 15610,0 тис. осіб (55,7% від населення у віці 15 років й старше; 90,2 % від робочої сили відповідного віку). Розподіл зайнятого населення за статтю та типом місцевості практично відповідає розподілу робочої сили. Найвищий рівень зайнятості припадає на вікову групу 40-49 років (76,8%). Така тенденція відповідає й розподілу за статтю у жінок та чоловіків, а також для міської місцевості. В сільській місцевості найвищий рівень зайнятості припадав на вікову групу 35-39 років (72,7%). Аналіз динаміки рівня зайнятості за видами економічної діяльності дозволяє сформулювати висновки, що порівняно високий рівень цього показника спостерігався у: оптовій та роздрібній торгівлі (в т.ч. ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів) – 23,1%; сільському, лісовому та рибному господарству - 17,28%; промисловості – 14,8%.

Безробітне населення у віці 15-70 років становило 1711,6 тис. осіб (9,8% від населення у віці 15 років й старше; 90,2 % від робочої сили відповідного віку). Вищим за середній рівень безробіття припадав на вікові групи: 15-24 роки – 19,1%; 35-39 років – 10,7%. Вищим за середній став рівень безробіття у жінок – 10,1%, а для вікової групи 15-24 роки навіть 20,3%. Рівень безробіття у сільській місцевості (10,6%) дещо перевищує як середній рівень цього показника, так і рівень безробіття у міській місцевості (9,5%) [1].

З початку повномасштабної війни в Україні, яка спричинила велику кількість внутрішньо переміщених осіб і тих, хто виїхав за кордон, унеможлиблює

проведення точно аналізу внутрішнього ринку праці. Так за даними УВКБ ООН, станом на 2 березня 2023 року, кількість біженців з України, яка зафіксована по всій Європі, становить 8104606 осіб, а зареєстрованих для тимчасового захисту - 4881590 осіб [2]. Серед країн Європи, в яких найчастіше реєструються, — Польща, Німеччина, Чехія, Іспанія, Болгарія та Італія .

За висновками досліджень Gradus, яке проводилося у 2022 році в декілька хвиль, 60% опитаних громадян України знаходилися на своєму постійному місці проживання (частіше це мешканці Центру 80% та Заходу 73%), а решта (40%) аудиторії змінювала своє місце проживання. Серед тих, хто мігрував, 17% вже повернулися додому (частіше це кияни та мешканці Півночі – 33% та 26%), а 23% продовжує перебувати далеко від дому (переважно це мешканці Сходу – 61%). Залишаються без змін основні напрями міграції: 64% опитаних мігрували до іншої області України (переважно до західних областей), 17% – мігрували в межах своєї області, а 19% – переїхали за кордон. Без змін залишається кількість осіб, які мають роботу та працюють повний робочий день (44%). При цьому, ще 16 % мають роботу, але не працюють [3].

Упродовж 2023 року безробіття, за прогнозами НБУ, залишатиметься на високому рівні (біля 26%). Надалі воно знижуватиметься завдяки розширенню попиту на робочу силу на тлі пожвавлення економічної активності. Очікується, що у 2024 році рівень безробіття зменшиться до 20%, а у 2025 році – до 17,6%. [4]. Таким чином, безробіття залишатиметься вищим за свій природній рівень, ураховуючи, що процес відновлення виробничих потужностей та логістичних шляхів потребуватиме чимало часу.

Список літератури

1. Сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 28.02.2023)
2. Портал оперативних даних URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 02.03.2023)
3. Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни росії проти України”, VIII хвиля дослідження (25-28 серпня 2022). Gradus. URL: https://gradus.app/documents/295/Gradus_EU_wave_9_UA.pdf (дата звернення: 01.03.2023)
4. Новини *LB.ua* URL: https://lb.ua/economics/2023/02/03/544686_nbu_prognozuie_zberezheniya.html (дата звернення: 04.02.2023)

ПРОБЛЕМИ СИСТЕМИ ОБЛІКУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНOSTІ ТА ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ЇЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Кубік Валентина Дмитрівна,
старший викладач кафедри бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту
Одеський національний економічний університет, Україна

Волчек Руслан Миколайович,
к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту
Одеський національний економічний університет, Україна

В період глобальних змін в різних сферах діяльності суспільства питання обліку дебіторської заборгованості є досить актуальним, адже фінансовий стан підприємства значною мірою залежить саме від ефективного управління цим видом заборгованості. У сучасних умовах господарювання, а особливо під час дії воєнного стану в Україні, що значною мірою вплинуло на функціонування бізнесу, одним з найбільш складних і суперечливих питань обліку можна вважати облік дебіторської заборгованості, що пов'язано із загостренням проблем не платежів. Зрозуміло, що незалежно від причин виникнення дебіторської заборгованості уникнути її неможливо. Тому підприємству необхідно шукати способи ефективного управління дебіторською заборгованістю, організації ефективної та дієвої системи внутрішньогосподарського контролю тощо.

Облік дебіторської заборгованості має важливе значення на будь-якому підприємстві, оскільки допомагає упорядкувати інформацію та данні з розрахункових операцій за борговими правами. Саме тому необхідно чітко та достовірно володіти інформацією, яка пов'язана з нею та шукати шляхи покращення системи обліку. Питанням формування, обліку, а також удосконалення процесу обліку та управління станом дебіторської заборгованості присвячені праці багатьох науковців, зокрема, таких як: Ж. Кудрицької, О. Апарової, Н. Потриваєвої, Н. Хруща та інш.

На сьогодні існує ряд проблем щодо обліку дебіторської заборгованості, одними з основних є: проблема оплати дебіторської заборгованості; відсутність чіткої схеми деталізації та співвідношення різних видів дебіторської заборгованості у загальній їх структурі; відсутність чіткої класифікації і наявність великої кількості методів оцінювання; неможливість детального аналізу заборгованості; необхідність вивчення шляхів формування резерву сумнівних боргів; необхідність пошуку специфічних засобів аналізу дебіторської заборгованості, спрямованих на отримання комплексної інформації, якої достатньо для оцінки несплачених боргів дебіторів.

Розмір дебіторської заборгованості визначається певними факторами, які можна поділити на зовнішні і внутрішні. До зовнішніх слід віднести фактори, що

визначають розмір дебіторської заборгованості і це є стан розрахунків у країні, грошово-кредитна політика центрального банку, рівень інфляції, вид продукції, ринок та його насиченість. Внутрішніми факторами є кредитна політика підприємства, вид розрахунків, діяльність фінансового менеджера та стан контролю за дебіторською заборгованістю. Перелік факторів, що впливають на обсяги дебіторської заборгованості підприємства, можна узагальнити для наочності у вигляді таблиці (табл. 1).

Таблиця 1

Фактори, що впливають на виникнення та збільшення суми дебіторської заборгованості на підприємстві

Зовнішні	Внутрішні
1	2
– економічний стан;	– обсяги реалізації продукції (послуг);
– рівень розвитку ринку;	– особливості кредитної політики підприємства;
– законодавчі аспекти;	– забезпечення дебіторської заборгованості;
– галузеві фактори;	– стан контролю;
– рівень інфляції,	– політика управління дебіторською заборгованістю;
– політичний стан.	– конкурентоспроможність продукції.

Джерело: [1]

До проблем бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості можна віднести стан класифікації та обліку дебіторської заборгованості на рівні задоволення різних користувачів інформацією про її стан; зміст бухгалтерських записів, що визначаються в процесі визнання і оцінювання дебіторської заборгованості. Потребує вдосконалення політики управління дебіторською заборгованістю, адже саме політика управління дебіторською заборгованістю, визначає ефективність роботи підприємства [2].

Через неправильну політику розрахунків з покупцями (наприклад, неправильне встановлення строків і умов надання товарних кредитів, невраховані ризики і т.п.) дебіторська заборгованість на підприємстві зростає. А несвоєчасне її погашення призводить до кризи на підприємстві через зростання заборгованості по комерційному кредиту та неплатоспроможність підприємства. Для сплати боргів власники змушені перетворювати високоліквідні активи в грошові кошти або їм загрожуватиме банкрутство.

Для узагальнення сучасного стану нормативно-правового регулювання розрахунків з дебіторами необхідне розуміння сутності дебіторської заборгованості на підставі чинного законодавства. Методичними засадами організації якої є НП(с)БО 10 «Дебіторська заборгованість».

Кудрицька Ж. у своїх роботах розглядає деякі проблеми організації обліку та внутрішнього контролю розрахунків з дебіторами підприємств зі значним обсягом документообігу, пропонує певні підходи до вирішення реальних проблем в аналітичній та практичній роботі бухгалтера в сучасних умовах господарювання. Автор переконаний, що дотримання основних принципів організації бухгалтерського обліку дозволить удосконалити обліковий процес підприємства, шляхом створення чіткого механізму документообігу, в якому документ проходить три рівні внутрішнього контролю. Правильна організація роботи дозволить оперативно моніторити ситуацію з дебіторською заборгованістю, вчасно і вірно приймати управлінські рішення, уникати складних і суперечливих ситуацій з контрагентами [3].

Н. Потриваєва досліджує в своїх роботах сутність розрахунків з покупцями. Доводить, що дебіторська заборгованість на підприємстві будь-якої форми власності має важливе значення, оскільки сприяє упорядкуванню інформації, прозорості та достовірності даних із розрахункових операцій. У сучасних умовах облікове забезпечення розрахунків з дебіторами відіграє одну з важливих ролей у діяльності підприємства, сприяючи своєчасності та прискоренню розрахунків з партнерами протягом встановленого терміну, поліпшенню фінансового стану тощо. Науковець наголошує, що сучасна практика пропонує наступний спосіб управління дебіторською заборгованістю на підприємстві: самостійне управління заборгованістю, тобто процедура стягнення заборгованості починається підприємством-кредитором самостійно, власними силами і методами, і передання управління заборгованістю на аутсорсинг. При самостійному управлінні заборгованістю використовуються виключно ресурси підприємства. Для цього в організації можуть створюватися спеціалізовані служби: кредитні контролери, служби безпеки тощо [4].

З розглянутих робіт можемо зробити висновок, що для покращення обліку дебіторської заборгованості необхідно: запропонувати класифікацію, яка б давала змогу розподілу дебіторської заборгованості за певними ознаками; удосконалити формування резерву сумнівних боргів на базі експертних оцінок фінансового менеджменту підприємства і бухгалтерами, виходячи з реальних показників поточного та прогнозованого стану свого підприємства; проводити постійний контроль дебіторської заборгованості, своєчасно висувати претензії щодо боргів та попереджувати їх виникнення у майбутньому [5].

Типовими проблемами, з якими стикається підприємство при управлінні та обліку дебіторської заборгованості є те, що не проводиться оцінка кредитоспроможності покупців і ефективності комерційного кредитування; недостатній професіоналізм фінансових менеджерів; низька платоспроможність покупців; не регламентована робота з простроченою дебіторською заборгованістю; немає достовірної інформації про терміни погашення зобов'язань компаніями-дебіторами; відсутні дані про зростання витрат, пов'язаних зі збільшенням розміру дебіторської заборгованості і часу її оборотності [6].

Вирішити проблему виникнення дебіторської заборгованості допоможе створення ефективної системи контролю за якістю фінансових розрахунків із дебіторами, що вимагає розробки чіткої та досконалої класифікації дебіторської заборгованості, уніфікації способів її оцінки та документів аналітичної фінансової звітності. Для контролю дебіторської заборгованості можна рекомендувати розробити заходи щодо пошуку можливостей збільшення кількості покупців і замовників підприємства з тим, щоб зменшити масштаб ризику несплати боргів та постійного моніторингу потенційних дебіторів. Доречним є впровадження в практику управління лімітування дебіторської заборгованості як у загальних обсягах, так і у розрахунку на одного дебітора і періодично переглядати граничні суми. Систематично проводити інвентаризацію заборгованості.

Не останнім питанням в організації обліку та управління дебіторською заборгованістю є відображення в обліковій політиці методів оцінки, контролю та документування дебіторської заборгованості. Тому, ми можемо стверджувати, що облікова інформація в системі інформаційного забезпечення управління підприємства є основним його джерелом і відображає всі господарські процеси відповідно до вимог законодавства, і що саме облікова політика є інструментом впливу на інформаційні потоки і господарські факти діяльності підприємства за рахунок раціонального використання нормативно-правової бази [7]. Саме політика управління дебіторською заборгованістю, яка є частиною загальної політики управління підприємства та визначає ефективність діяльності підприємства в сучасних умовах господарювання.

Отже, розглянувши поставлені питання, можемо зробити висновок, що ведення обліку дебіторської заборгованості не достатньо розвинуто і потребує доопрацювання. Першочергово необхідно внести зміни до НП(с)БО 10, у світлі прийняття змін до Закону про бухгалтерський облік з приведення норм законодавства з обліку у відповідність до положень законодавства ЄС, підвищення прозорості фінансової звітності та спрощення документообігу для усунення суперечливості у класифікації стану розрахунків з дебіторами, неврегульованості методів формування резерву сумнівних боргів і погашення дебіторської заборгованості боржниками.

Список літератури:

1. Костюнік О. В., Турова Л. Л., Ковтуненко В. М. Шляхи вдосконалення обліку дебіторської заборгованості. Агросвіт. 2016. № 6. С. 29–31.
2. Олійник С. О. Шляхи удосконалення обліку дебіторської заборгованості. Науковий огляд № 5(48), 2018. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/217451914.pdf>
3. Кудрицька Ж.В. Методологічні підходи до вирішення проблем організації обліку та внутрішнього контролю розрахунків з дебіторами. Науковий вісник АМУ. Серія: Економіка. 2011. Вип. 9. С. 106-113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_ekon_2011_9_14.

4. Потриваєва Н.В. «Місце дебіторської заборгованості у фінансових активах підприємства». Електронне наукове видання «Ефективна економіка», № 2 2015. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3945>

5. Коблянська О.І. Методологічні аспекти обліку та аудиту дебіторської заборгованості./ Вісник КНУ імені Тараса Шевченка, 2008. №77-78. С.28-34.

6. Нашкерська Г. Особливості визнання та оцінки поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи і послуги. Бухгалтерський облік і аудит № 11 2009, с.31-37

7. Кубик В.Д. Основы учетной политики в информационном обеспечении учета, контроля и управления предприятием. Матеріали 1 Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Сучасна економічна наука: нові гіпотези, тенденції та перспективи розвитку». Луганск:Ноулідж, 2013. С. 241-244. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2078>

МІЖНАРОДНІ РОЗРАХУНКИ: СУТНІСТЬ ТА ФОРМИ

Олександр Клак

здобувач освітньо-наукової програми «Міжнародний облік», ЗУНУ

Оксана Трубіцина

здобувачка освітньо-наукової програми «Міжнародний облік», ЗУНУ

Інституційна реформа в Україні, головним значенням якої є формування ринкового середовища та демократизація всіх сторін суспільного життя, справедливо вважається важливою передумовою розширення та підвищення ефективності міжнародної економічної діяльності у макро- і мікроекономічному прояві. Транснаціоналізація української економіки, спрямована на підвищення міжнародної конкурентоспроможності, все більше визначатиме глобальну перспективу країни.

Існування в сучасному бізнес-середовищі для України в основному пов'язане з розробкою та узгодженням сучасних договірних зобов'язань з іншими країнами, що в свою чергу конкретизує питання міжнародних розрахунків та вибору їх форми.

Міжнародні розрахунки – це сукупність системи механізмів, створених для реалізації грошових вимог і зобов'язань між різними суб'єктами у сфері міжнародних економічних відносин. Вони є системою регулювання та організації платежів, що здійснюються у сфері міжнародних економічних відносин, а суб'єктами у них банківські установи, імпортери та експортери.

З одного боку, міжнародні розрахунки включають умови та процедури платежів, розроблені на практиці та встановлені міжнародними документами та звичаями, а з іншого боку, включають щоденну практичну діяльність банків щодо реалізації цих умов та процедур. Як правило, оплата здійснюється безготівковим шляхом через банківські записи. При цьому провідну роль у міжнародних розрахунках відіграють найбільші банки. Більшість міжнародних розрахунків відбувається в процесі посередництва міжнародних торгових угод.

У системі міжнародних розрахунків можна виділити складові:

- суб'єкт (платники засобів (той хто виступає ініціатором платежу за одно- і двосторонніми угодами); отримувач коштів (юридичні або фізичні особи, яким зараховуються кошти); інфраструктурні елементи;

- об'єктом міжнародних розрахунків та розрахункових відносин виступають грошові зобов'язання та вимоги, що виникають внаслідок укладення зовнішньоекономічного договору, здійснення товарних і нетоварних операцій, із врахуванням операцій з надання і погашення кредиту та сплати відсотків;

- механізм переказу коштів. Для його функціонування важливу роль відіграють суб'єкти, які безпосередньо займаються обслуговуванням учасників зовнішньоекономічної діяльності, а саме, здійснюють контроль проведенням міжнародних розрахунків та забезпечують валютне регулювання (Національний

банк України, комерційні банки, законодавчі органи, що займаються розробкою та реалізацією правової бази для здійснення міжнародних розрахунків) та опосередковано мають зв'язок з діяльністю суб'єктів міжнародних розрахунків (податкові, судові, митні органи та ін.) [1].

Базою для міжнародних розрахунків є зовнішня торгівля, оскільки вона виявляє відносно відокремлену форму руху вартості в міжнародній торгівлі внаслідок розбіжностей у часі виробництва, реалізації та оплати товарів, а також унаслідок територіальної диференціації ринків збуту. Складна система здійснення та вибору форм міжнародних розрахунків може гальмувати розвиток зовнішньоекономічної діяльності українських підприємств. Основою міжнародних розрахунків є документообіг товарообігу та оперативне оформлення розрахунків за укладеними зовнішньоекономічними договорами.

Відповідно до ст. 344 ГК України передбачено, що міжнародні розрахункові операції здійснюються за грошовими вимогами та зобов'язаннями, що виникають у зв'язку з зовнішньоекономічною діяльністю, між державами, комерційними суб'єктами, іншими юридичними особами та громадянами, які проживають на території різних країн [2].

Стан міжнародних розрахунків може залежати від низки обставин:

- валютне законодавство
- положення країни на товарному та валютному ринках;
- політичні та економічні відносини, що склалися між країнами;
- обсяг національного регулювання та його ефективність;
- правила та звичаї міжнародної торгівлі; платіжний баланс та ін [3].

Виходячи із світової практика можна визначити, що форми міжнародних розрахунків умовно поділяють на недокументарні та документарні (рис. 1).

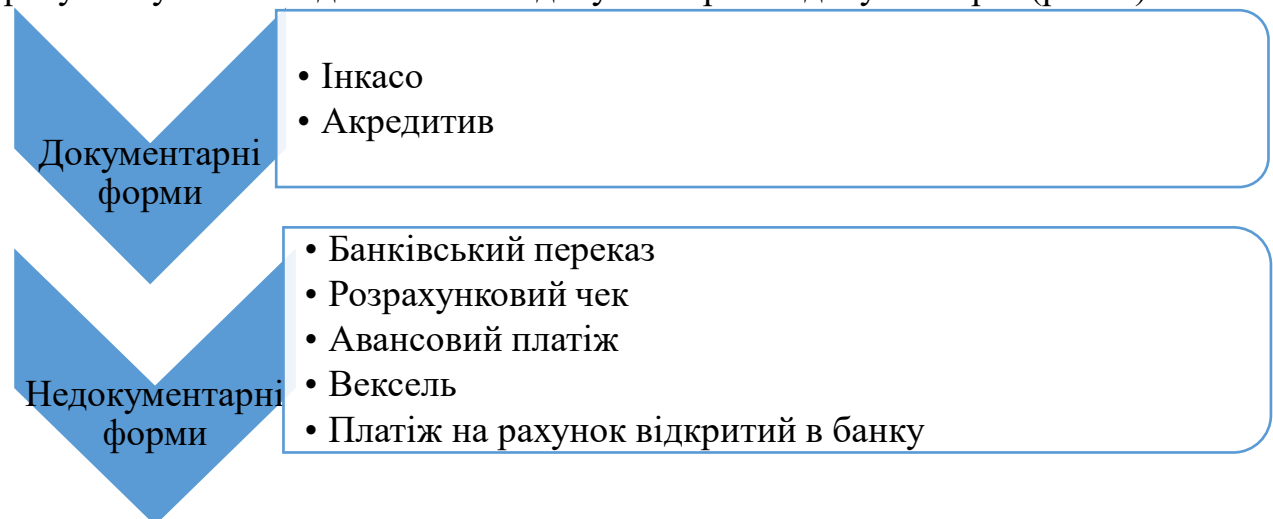

Рисунок 1. Форми міжнародних розрахунків

При виборі форм міжнародних розрахунків потрібно враховувати вплив багатьох факторів, серед них можна виділити наступні:

- вид товару, який виступає об'єктом зовнішньоторговельної угоди;
- наявність кредитної угоди між контрагентами;

- платоспроможність і ділова репутація суб'єктів по зовнішньоекономічних операціях;
- рівень попиту та пропозиції на певний товар, що знаходиться на світових ринках [1].

Вибір конкретного методу міжнародних розрахунків за зовнішньоекономічним контрактом визначається домовленістю сторін (учасників зовнішньоекономічної операції). Згідно з практикою міжнародної торгівлі та банківської діяльності, форми розрахунків зовнішньоекономічної діяльності підприємців зазвичай включають документарний акредитив, відкритий рахунок, інкасо, аванси тощо. До 80% розрахунків у світовій торгівлі здійснюється за допомогою акредитивів. На рисунку 2 відображено форми міжнародних розрахунків договорами купівлі-продажу, що найбільш широко використовуються в Україні.

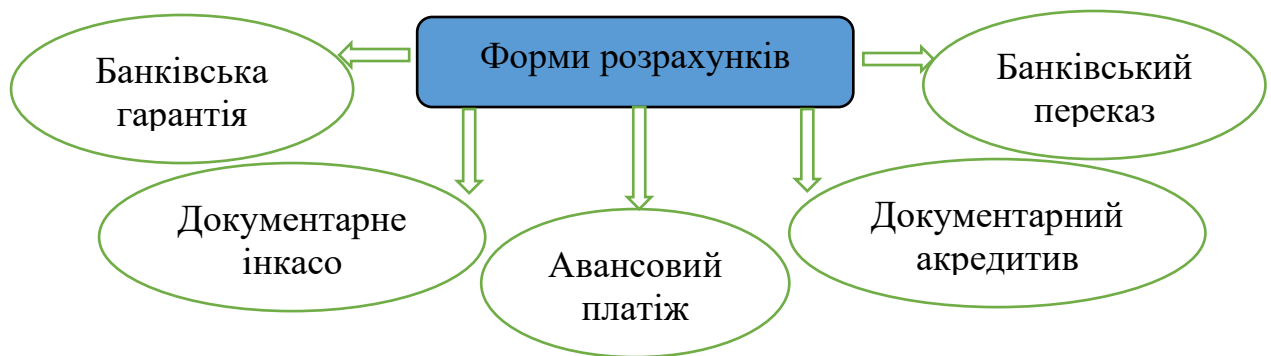

Рисунок 2. Найпоширеніші форми міжнародних розрахунків на українських підприємствах

Варто зазначити, що українські компанії майже не використовують такі форми, як розрахунки за відкритими рахунками, векселі та чеки. Це пов'язано з деякими проблемами у здійсненні міжнародного розрахунку.

Що стосується розрахунків за відкритими рахунками, то він використовується лише при здійсненні діяльності між іноземною компанією та її представництвами, філіями, дочірніми компаніями та спільними підприємствами в Україні. На практиці це пов'язано з тим, що такі розрахунки можливі лише за умови, що компанія контролює свого контрагента в Україні.

Векселі також не є широко використовуваною формою платежу. Для здійснення безготівкових розрахунків в Україні частіше використовують перевідний вексель. Враховуючи те, що умови використання переказних векселів тільки починають формуватися, це не тільки стримує розвиток обігу з допомогою векселів, а й призводить до використання векселів для незаконних операцій.

Розглядаючи документарні форми розрахунку, варто зазначити, що його важко використовувати в Україні з ряду причин. Основна проблема полягає в тому, що ці форми передбачають тісну взаємодію між іноземними банками та

українськими банками, але іноземні банки висловлюють недовіру до українських банків, а умови обслуговування акредитивів та гарантій, які видають західні банки, для українських банків часто є незадовільними для останніх [4].

Отже, міжнародні розрахунки — це система організації та регулювання розрахунків за грошовими вимогами та зобов'язаннями, що виникають під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності між державами, компаніями, підприємствами та громадянами на території різних країн. Вироблені міжнародною практикою форми міжнародних розрахунків є різновидом методів страхування від валютного ризику і відрізняються одна від одної за механізмом, ступенем гарантованості та формою участі в банківських розрахунках. Від вибору методів і термінів оплати залежить швидкість і гарантія отримання платежу, розмір витрат, пов'язаних з операціями через банки. Для ефективного виживання на світовому ринку український банківський сектор потребує вдосконалення системи міжнародних розрахунків відповідно до сучасних тенденцій та підвищення іміджу компанії, банку та країни в цілому. Цього можна досягти шляхом використання інструментів удосконалення законодавства у сфері розрахунків і кредитування, а також створення інформаційної бази щодо платоспроможності та надійності українських та іноземних компаній, банків та їх партнерів.

Список використаних джерел:

1. Зянько, В. В. Міжнародні розрахунки і валютні операції : навчальний посібник / Зянько В. В., Спіфанова І. Ю., Мельничук Д. П. Вінниця : ВНТУ, 2021. 106 с.
2. Господарський кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).
3. Міжнародні стандарти обліку та звітності [Текст] : підручник / А. І. Крисоватий, В. М. Панасюк, І. В. Мельничук, Т. Г. Бурденюк ; за заг. ред. А. І. Крисоватого, В. М. Панасюк. Тернопіль : Економічна думка, 2021. 580 с.
4. Дячек В. В., Колосовська О. Д., Оніщенко В. С. Особливості використання форм міжнародних розрахунків українськими підприємствами під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 21. С. 70-76. URL: <http://global-national.in.ua/archive/21-2018/15.pdf> (дата звернення: 03.03.2023).

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Пшоно Сергій Володимирович

аспірант кафедри фінансово-економічної
безпеки обліку і оподаткування
Українська академія друкарства, м. Львів, Україна

Проблеми формування та розвитку фінансової політики залишаються предметом наукових досліджень багатьох учених. Не вдаючись у деталізацію сутності фінансової політики, наведемо окремі трактування цього поняття з метою визначення основних її інструментів. Так, К. Макконнелл і С. Брю [1], досліджуючи фінансову політику, відзначали, що фінансова політика це – свідоме маніпулювання податками та урядовими видатками з метою зміни реального обсягу національного виробництва і зайнятості, контролю над інфляцією та прискоренням економічного зростання. Звертається увага також на важливість використання фінансових інструментів – «система місцевих податків і зборів має бути багатогранною та гнучкою в плані використання фінансових інструментів» [2].

П. Самуельсон і В. Нордгауз [3] фінансову політику трактують як політику уряду щодо обсягів урядових закупівель, трансфертних платежів і податків з метою зменшення коливання ділових циклів та сприяння швидкому зростанню економіки з високою зайнятістю та без високої неконтрольованої інфляції, тобто акцентують увагу на процесі змін у системі оподаткування.

Наукове обґрунтування важливої ролі державних видатків у фінансовій політиці здійснив А. Вагнер [4], який чітко пов'язує справляння податків зі здійсненням державних видатків. Особлива роль вченого у дослідженні видатків виявляється у формулюванні емпіричного закону, суть якого зводиться до того, що ріст валового внутрішнього продукту держави чи національного доходу супроводжується прискореним ростом державних видатків.

В умовах війни фінансова політика потребує диверсифікації економіки за рахунок оптимізації використання наявних та пошуку незадіяних ресурсів, розширення фінансового простору територій. О. Осауленко, Т. Бондарук й Л. Момотюк [5] наголошують на важливості використання методів фінансової політики, за допомогою яких держава може регулювати діяльність органів влади.

Дослідження економічного змісту та проблем формування фінансового простору є досить дискусійним питанням, якому присвячено численні праці вітчизняних та зарубіжних учених.

Існують різні напрями досліджень фінансового простору у світовій практиці. Згідно концепції Міжнародного валютного фонду, автором якої П. Геллер [6] фінансовий простір трактується як існуючі реальні можливості уряду щодо залучення додаткових бюджетних ресурсів із фінансових, кредитних та інших джерел, які дають змогу забезпечувати ресурсами досягнення поставленої мети без шкоди для його фінансової стійкості. Основна ідея фінансового простору

полягає в тому, що його необхідно мати або створити для виділення додаткових ресурсів на обґрунтовані державні витрати.

Відповідно до концепції Програми розвитку ООН авторського колективу під керівництвом Р. Ратіна [7] фіскальний простір – це обсяг фінансування, який доступний в результаті мобілізації ресурсів, а також проведення реформ, необхідних для ефективного витрачання цих коштів і досягнення певних цілей розвитку.

Згідно з концепцією Світового банку (автор Аллен Шік [8]), фіскальний простір – це грошові кошти, доступні в межах річного або середньострокового бюджету. Як бачимо, у світовій практиці концепція фіскального простору застосовувалася в основному на макрорівні і основними інструментами фіскальної політики були і є податки або державні доходи та державні видатки.

Список літератури:

1. McConnell C.R., Brue S.L. Economics: Principles, Problems and Policies, 1992, 11-nd ed.
2. Bondaruk T.G. Local taxation reforming in Ukraine. *Actual Problems of Economics*. 2008. №6. P. 213–221.
3. Samuelson P.A., Nordgauz V.D. Macroeconomics. Kyiv : Osnovy, 1995.
4. Wagner A., Musgrave R.A., Peacock A.R. Three Extracts on Public Finance. *Classics in The Theory of Public Finance. International Economic Association Series*. London: Palgrave Macmillan, 1958. P. 1–15.
5. Osaulenko O., Bondaruk T., Momotiuk L. Ukraine's state regulation of the economic development of territories in the context of budgetary decentralisation. *Statistics in Transition*. 2020, 21(3), P. 129–148.
6. Heller P. Understanding Fiscal Space. IMF – Policy Discussion Paper. 2005. PDP/05/4. 19 p.
7. Rathin R. Fiscal Space: Policy Options for Financing Human Development on Amazon.com. shipping on qualifying offers. 2007.
8. Schick A. Budgeting For Fiscal Space. Asian OECD Senior Budget Officials Meeting. Bangkok, Thailand. January 2008.

ПРИНЦИПОВІ СКЛАДОВІ МЕТОДОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ЖИТТЄЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІСТ

Хайло Яна Миколаївна

к.е.н., доцент, директор департаменту
КП «Харківводоканал»

Хайло Владислав Олександрович

аспірант ХНУМГ, провідний інженер
КП «Харківводоканал»

Питання розробки методології з формування стратегії розвитку підприємств водопостачання і водовідведення, це питання з числа тих, що впливають на подальшу еволюцію послуг з життєзабезпечення міст.

Вочевидь, що підприємства життєзабезпечення міст (ПЖМ), якими є підприємства водопостачання і водовідведення, при визначенні шляхів свого розвитку і розробці організаційних проектів відповідних стратегій, відчувають брак уніфікованих або типізованих сукупностей засобів и заходів для моделювання можливих змін и внесення відповідних трансформацій у конструкцію підприємства.

Відповідність підприємства життєзабезпечення до соціально-економічних вимог досягається за рахунок трансформації його базових організаційно-економічних і управлінських складових у напрямі їхнього розвитку. Такими базовими складовими є система управління підприємства (СУП), його інтелектуальний, інженерно-технічний, ресурсний, інвестиційний потенціали.

В цьому складі СУП є центром генерації вимог до стану і характеру змін кожного з інших базових складових компонентів розвитку ПЖМ. Тобто, СУП забезпечує планування, організацію, контроль, аналіз і координацію їхніх перетворень і, тим самим, просуває розвиток підприємства.

Потрібний характер розвитку, його масштаби, темп і якість, задаються альтернативними моделями варіантів стратегій можливого розвитку ПЖМ. Варіанти можливого розвитку формуються на рівні концепцій, до здійснення яких пристосовується або налаштовується кожен з базових складових компонентів ПЖМ. (Рис.1)

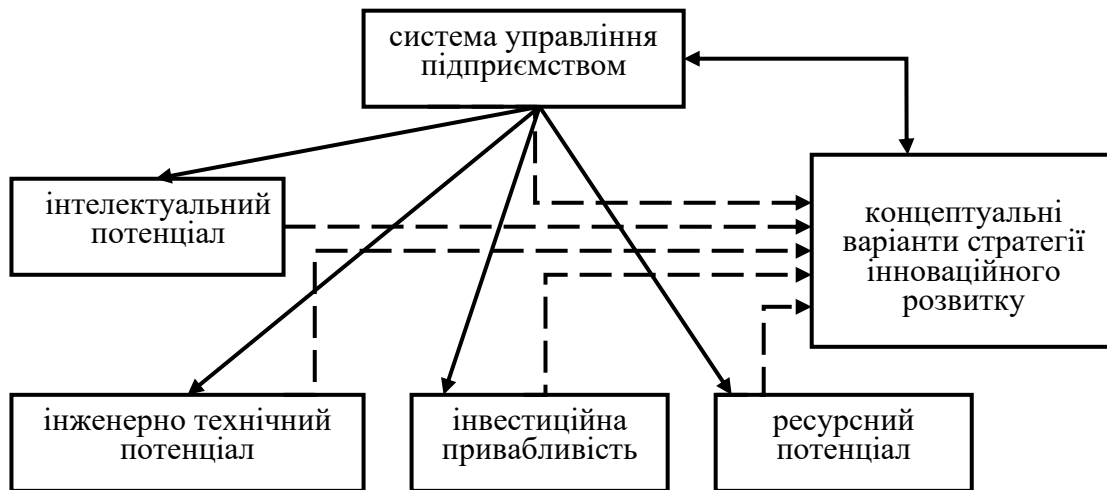

Рис. 1. Базові складові компоненти, що визначають стан і розвиток ПЖМ

Це означає, що для забезпечення відповідності концепціям можливих варіантів розвитку, кожен з базових компонентів ПЖМ піддається аналізу, метою якого є визначення методів, засобів, заходів, алгоритмів їхньої трансформації у певну стратегію розвитку ПЖМ.

Концептуальні моделі розвитку виявляють ринкові невідповідності і задають вимоги до необхідного удосконалення СУП, а та, в свою чергу, транслює необхідні вимоги до кожного з складових компонентів діяльності ПЖМ.

Та кожен зі складу компонентів ПЖМ окремо і разом з СУП і концептуальними моделями можливого розвитку знаходяться під безпосереднім і опосередкованим впливом значної кількості зовнішніх факторів, характер яких дається в знаки і при формуванні моделей розвитку ПЖМ, і при трансформації СУП, і при удосконаленні кожного з базових складових компонентів ПЖМ.

Якщо систематизувати наведені міркування, то можна дістатися наступного висновку: процедуру поділення діяльності ПЖМ на певні базові складові компоненти; моделювання концептуальних варіантів можливого розвитку послуг (ринків) ПЖМ; визначення методів, засобів, заходів, алгоритмів налаштувань кожного з компонентів ПЖМ до відповідної моделі розвитку з конструктивним керуванням факторами впливу, слушно назвати методологією формування інноваційної стратегії розвитку підприємств життєзабезпечення міст (Рис.2).

Використання терміну «інноваційної» при визначенні стратегії розвитку, вказує на той факт, що така методологія вимагає інноваційного підходу до трансформації кожного базового компоненту ПЖМ.

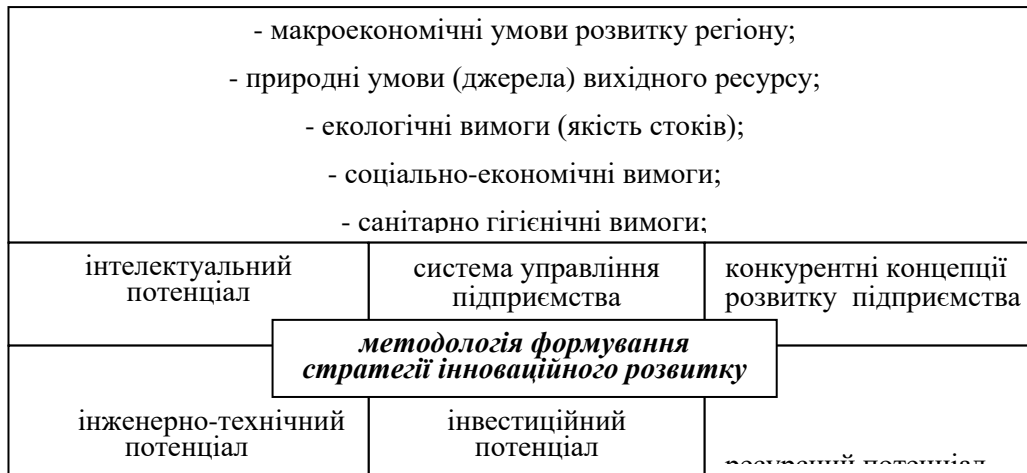

Рис.2 Фактори визначального впливу на методологію формування стратегії інноваційного

Для більш детального уявлення про зміст методології формування стратегії інноваційного розвитку ПЖМ, має сенс розкрити механізм налаштування базових компонентів ПЖМ при моделюванні стратегії розвитку. Очевидно, що кінцевим формальним станом концепції розвитку ПЖМ є заключна фаза його трансформації закріплена поновленою формою управління і власності (реформа) та/або зміна (поширення) виду діяльності (реорганізація).

Що до початкової фази, то як правило, імпульсом до запуску механізму трансформації і розвитку підприємства є диверсифікація послуг, продуктів, ринків, яка принуджує удосконалювати СУП до певної відповідності характеру запропонованих змін.

Диверсифікація послуг і ринків змушує вести координацію всіх критичних за значенням процесів управління, виробництва і комерції, що в свою чергу обумовлює оновлення організаційно - управлінського комплексу, включно організаційної структури, розпорядної документації, тощо. Оновлена процесна декомпозиція, склад функцій і виконавців, перерозподіл функцій між виконавцями викликає необхідність перерозподілу ресурсів, відповідальності і обліку. Тобто, вносить необхідність в удосконалення самої технології управління ресурсами, що виливається в управлінські новації (наприклад впровадження процесного управління), нові вимоги до характеру інформаційного супроводу і забезпечення управлінського обліку і аналітики, впровадження нових контрольно – розрахункових і моніторингових завдань. Наряді з необхідністю впровадження нових задач (наприклад, функціонально – вартісний моніторинг, процесна собівартість т. ін.), потребують заміни застаріли транзакційні АСУ.

Отже, СУП змінюється на значну глибину: від реінжинірингу процесів діяльності і трансформації організаційно-управлінського комплексу (ОУК), до

реструктуризації і удосконалення технології управління (ТУ), за певними фазами (Рис.3)

Рис.3. Фази організаційно управлінського циклу стратегії інноваційного розвитку

На рисунку і в таблиці 1. наведені всі організаційно-економічні складові фази розвитку СУП, дана характеристика змісту заходів з їхнього розвитку, а також приведено методи і засоби реалізації цих заходів з розвитку СУП і інших базових складових компонентів ПЖМ.

Окремої уваги заслуговує система контролю і координації заходів з розвитку СУП та інших базових компонентів ПЖМ. В таблиці вона подана як система організаційно-економічної безпеки – СОЕБ. В теорії і практиці менеджменту підприємства її поширена назва – система економічної безпеки (СЕБ), але завдання які постають перед СУП ПЖМ у зв'язку з розробкою організаційного проекту стратегії розвитку і впровадженні його на практиці вимагають поширення складу задач і іншого налаштування СЕБ. Це пов'язано, перш за все, з низкою моніторингових задач по контролю за фінансово - економічною стійкістю ФЕС підприємства де використано нові ракурси контролю, але й

охопленням таких гуманітарних аспектів методології, як інтелектуальний і освітній рівень ПЖМ.

Таблиця 1.

Визначення виду і характеру заходів і засобів з трансформації елементів системи управління ПЖМ у зв'язку з моделюванням можливого розвитку

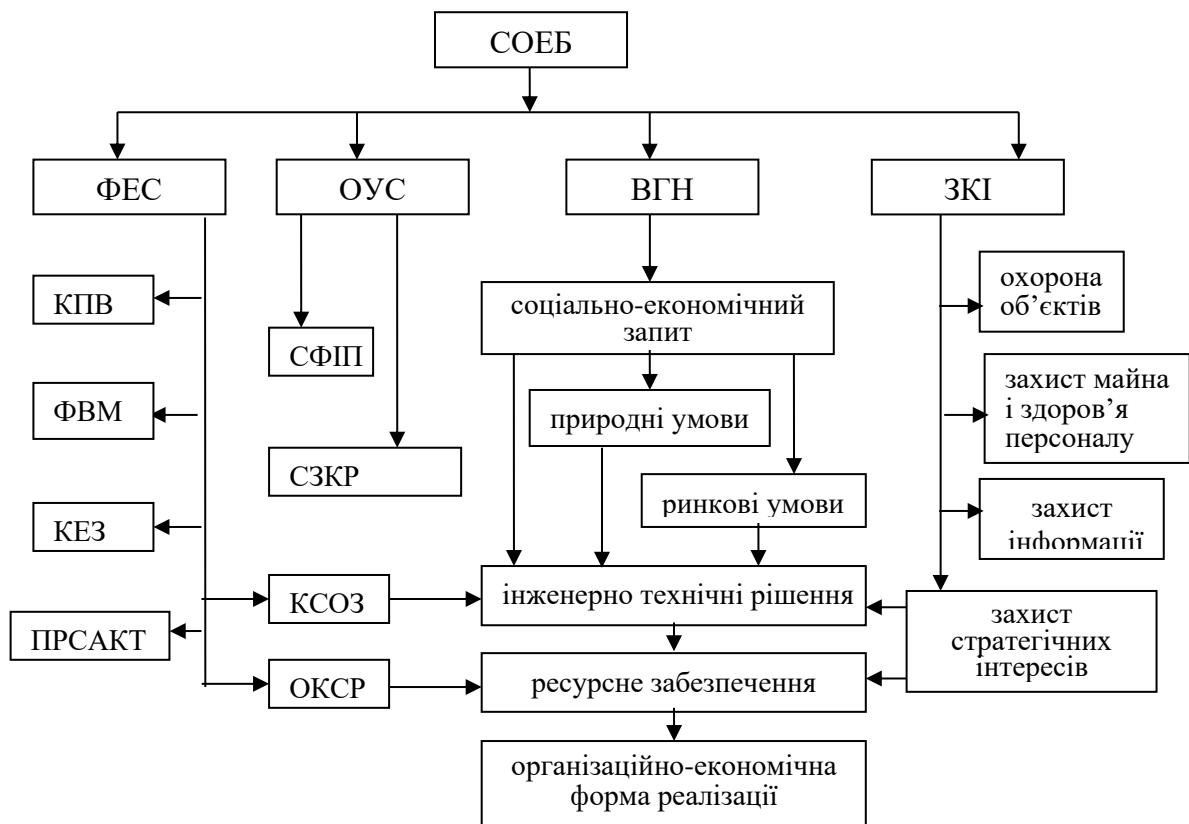
Організаційно економічні складові розвитку СУП	Характеристика змісту заходів з розвитку організаційно - економічних складових СУП	методи і засоби реалізації заходів з розвитку організаційно-економічних складових СУП
процеси управління і діяльності (ПУ;ПД)	моделювання і реінжиніринг процесів управління і діяльності; проектування процесних функцій, виконавців, розподіл функцій і необхідних ресурсів, визначення інформаційного, документального управлінського, інженерного, супроводу	формування матриць процесів за визначеною декомпозицією, складом і розподілом функцій, виконавців ресурсів
організаційно управлінський комплекс (ОУК)	проектування штатного розкладу, підрозділів організаційної структури, організаційно-розпорядної документації; регламенту організації виробництва і збуту; підпорядкування і взаємодії; визначення	формування пропозицій до реструктуризації, у т.ч.: по часті об'єднання, відособлення, аутсорсінгу, організаційно завершених процесів
технологія управління (ТУ)	реструктуризація сфери управління (адаптація ОУК під зміни, що заплановані); розвиток моніторингового комплексу стану ресурсного потенціалу підприємства а також показників фінансово-економічної стійкості через підвищення ефективності контролю і аналізу	-моніторинг діяльності за наступними ознаками: КПВ; ОКСР; КСОЗ; ФВМ; ПРСАКТ; ІПФЕС; КЕЗ ¹ ; -реінформатизація завдань
система управління підприємством (СУП)	концептуальні пропозиції з реорганізації галузевого управління; реорганізація стану ПЖМ в складі МКК через підприємницьку адаптацію; координація факторів впливу зовнішнього осередку з оновленим ОУК та ТУ, через удосконалення СОЕБ	удосконалення структури і складу завдань системи економічної безпеки ² , встановлення контролю за ФЕС і ВГН ³
стратегія інноваційного розвитку (СІР)	концептуальні пропозиції можливих перспективних напрямів розвитку, у т.ч. за рахунок диверсифікації послуг і ринків, ринкової адаптації, розвитку підприємництва	визначення методів, заходів, засобів з реалізації прийнятих стратегій розвитку і контролю за їхнім впровадженням
система організаційно-економічної безпеки	контроль і координація заходів з реалізації обраних стратегій інноваційного розвитку підприємства за наступними критеріями: ФЕС; ОУС; ВГН; ЗКІ.	Контроль ФЕС;ОЕС;ВГН; ЗКІ через наступні види моніторингу: КПВ; ОКСР; КСОЗ; ФВМ; ПРСАКТ; ІПФЕС; КЕЗ;

Прийняті скорочення:

КПВ – контроль процесних витрат;
ОКСР – оперативний контроль стану ресурсів;
КСОЗ – контроль стану основних засобів;
ФВМ – функціонально - вартісний моніторинг;
ПРСАКТ – прибутковість сукупних активів;
ІПФЕС – індикативні показники фінансово-економічного стану;
КЕЗ – контроль ефективності збуту;

СОЕБ-система організаційно-економічної безпеки;
ФЕС – фінансово-економічна стійкість;
ОУС- організаційно управлінська стійкість;
ВГН – виробниче господарська надійність;
ЗКІ – захист корпоративних інтересів.
СФІП – система формування інтелектуального потенціалу;
СЗКР – система забезпечення кадрового розвитку.

Трансформацію базових компонентів ПЖМ в ході формування і впровадження стратегії інноваційного розвитку доцільно і зручно відстежувати спеціально налаштованою СОЕБ, яка будується на основі існуючої СЕБ (якщо така є) та додатково охоплює наступні напрями контролю: фінансово-економічної і організаційно-управлінської стійкості; виробничо-господарської надійності; захисту корпоративних інтересів т. ін. Тобто, контроль і координація впровадження стратегії інноваційного розвитку розгортається за тими ж головними принциповими напрямками, які повинна відстежувати СЕБ підприємства з певним фокусуванням на окремих задачах ФЕС, ОУС, ВГН але за допомогою інноваційних засобів контролю, які перелічені в таблиці і надані на Рис.4, де, також, наведена структура і взаємозв'язок завдань і засобів їхнього виконання.

Скорочення:

КПВ – контроль процесних витрат;

ОКСР – оперативний контроль стану ресурсів;

КСОЗ – контроль стану основних засобів;

ФВМ – функціонально - вартісний моніторинг;

ПРСАКТ – прибутковість сукупних активів;

ІФЕС – індикативні показники фінансово -

ФЕС – фінансово-економічна стійкість;

ОУС- організаційно управлінська стійкість;

ВГН – виробничо господарська надійність;

ЗКІ – захист корпоративних інтересів.

СФП – система формування інтелектуального потенціалу;

Рис. 4. Укрупнений склад компонентів системи контролю організаційно - економічної безпеки і розвитку підприємств життєзабезпечення міст

Ця система, на додаток до організаційно-економічного контролю, підтримує контроль і координацію таких нових і важливих для забезпечення інновативності розвитку ПЖМ задач, як система формування інтелектуального потенціалу підприємства і системи забезпечення кадрового розвитку.

Спираючись на вищевикладене слід зауважити, що наведена формалізація принципів складових методології формування стратегії інноваційного розвитку ПЖМ носить стислий і скорочений характер і закликає до продовження детальної розробки.

Список літератури

1. Беззубко Л. В. Современные проблемы реформирования и развития жилищно-коммунального хозяйства : монография / Л. В. Беззубко, С. А. Ильяшевич. Донецк: Норд-компьютер, 2009. 237 с.
2. Коваленко Д.І. Методологічний підхід до розроблення алгоритму реструктуризації промислових підприємств України / Д.І. Коваленко // Державний інформ. бюлетень про приватизацію. 2006. №2. С. 27-30.
3. Козаченко Г.В. Технологізація управлінської діяльності: зміст та призначення. Полт. НТУ Економіка і регіон 2016. №3(58).С. 37-40.
4. Мекшун Л. М. Сучасні тенденції реформування управління ЖКГ України в умовах децентралізації. Науковий вісник Полісся. 2016. № 1 (5). С. 30–36.
5. Шкінь О. М. Інноваційні напрями модернізації системи централізованого водопостачання і водовідведення в Україні. Економіка та управління національним господарством. 2012. № 1 (13). С. 87–91.
6. Куценко Т. М. Теоретичні основи формування стратегії інноваційного розвитку в контексті інтенсифікації інноваційних процесів / Маркетинг і менеджмент інновацій. 2012. № 4. С. 308–317.
7. Хайло Я.М. Процесна сутність управління підприємством The XIV International Science Conference «Theoretical foundations in practice and science», December 21 – 24, 2021, Bilbao, Spain. С 143-151.

ЗВ'ЯЗОК МІЖ КОНЦЕНТРАЦІЯМИ ВАНАДІЮ ТА ВМІСТОМ СІРКИ У НАФТАХ З РОДОВИЩ ДНІПРОВСЬКО-ДОНЕЦЬКОЇ ЗАПАДИНИ

Ішков Валерій Валерійович

кандидат геолого-мінералогічних наук, доцент
Національний ТУ «Дніпровська політехніка», Україна
старший науковий співробітник
інституту геотехнічної механіки ім. М.С. Полякова НАН України, Україна

Козій Євген Сергійович

кандидат геологічних наук, директор ННЦ підготовки іноземних громадян,
Національний ТУ «Дніпровська політехніка», Україна

Козар Микола Антонович

кандидат геологічних наук, старший науковий співробітник відділу геологічних
та геохімічних досліджень інституту геохімії, мінералогії та рудоутворення ім.
М.П. Семененка НАН України, Україна

Пильна увага до проблем накопичення та міграції металів у нафті пов'язана з актуальними науково-технічними питаннями генезису вуглеводнів, з можливістю їхнього промислового вилучення в процесі переробки нафти та метою подальшої реалізації, як супутньої сировини, а також можливістю визначати екологічні ризики використання цієї нафти як сировини для виробництва нафтопродуктів і, в першу чергу, бензину та дизельного палива [1-]. Як відомо, метали в мікрокількостях входять до складу нафт з різних регіонів світу. Високий вміст металів, зокрема ванадію і нікелю, є також серйозною проблемою під час переробки нафтової сировини, адже це призводить до незворотної дезактивації каталізаторів у результаті відкладення металів на активній поверхні, блокування порового простору і руйнування структури каталізатора. Окрім цього, неорганічні сполуки ванадію, що утворюються у ході переробки нафти спричиняють поширення високотемпературної корозії на поверхні обладнання, зниження терміну служби турбореактивних, дизельних і котельних установок; є важливими чинникам газової корозії активних елементів газотурбінних двигунів і зростання екологічно шкідливих викидів у навколишнє середовище.

Мета досліджень - встановлення зв'язку між концентраціями V та вмістом S у нафтах родовищ особливостей загального вмісту металів у нафтах родовищ Дніпровсько-Донецької западини.

Фактологічною основою були результати аналізів нафти з 36 родовищ: Бахмачського, Прилуцького, Краснозаярського, Качалівського, Кременівського, Карайкозовського, Коробочкинського, Куличихінського, Липоводолинського, Монастирщенського, Матлаховського, Малосорочинського, Ново-

Миколаївського, Перекопівського, Прокопенківського, Радченківського, Розпашнівського, Софіївського, Суходолівського, Солонцівського, Солохівського, Талалаївського, Тростянецького, Турутинського, Харківцівського, Щуринського, Юр'ївського, Ярошівського, Хухрянського, Сагайдацького № 1, Сагайдацького № 13, Кибицівського № 5, Кибицівського № 51, Кибицівського № 52, Кибицівського № 56, Кибицівського № 1.

У результаті виконаних досліджень встановлено, що коефіцієнт кореляції між концентраціями V та вмістом S у нафтах досліджених родовищ складає 0,77, рівняння регресії між цими показниками $V = -0,0197 + 0,798 \cdot S$.

Основні висновки: 1). Розраховане рівняння регресії між досліджуваними елементами дозволяє прогнозувати кількість одного з них за кількістю іншого; 2). Тісний зв'язок між вмістами V та S дозволяє інтерпретувати їх концентрації у генетичному сенсі.

Список літератури

1. Єрофєєв, А. М., Ішков, В. В., Козій, Е. С., & Барташевський, С. Є. (2021). Дослідження методів кластеризації родовищ нафти Дніпровсько-Донецької западини з метою створення їх класифікації за вмістом металів (на прикладі V). Наукові Праці ДонНТУ. Серія Гірничо-Геологічна, 1–2(25–26), 83-93. [https://doi.org/10.31474/2073-9575-2021-1\(25\)-2\(26\)-83-93](https://doi.org/10.31474/2073-9575-2021-1(25)-2(26)-83-93)
2. Єрофєєв А.М., Ішков В.В., & Козій Є.С. (2021). Вплив основних геолого-технічних показників Качалівського, Куличихінського, Матлаховського, Малосорочинського та Софіївського родовищ на вміст ванадію у нафті. Український гірничий форум: Матеріали міжнар. наук.-техн. конф., Дніпро, Україна, С. 177-185.
3. Yerofieiev, A.M., Ishkov, V.V., Kozii, Ye.S., & Bartashevskiy, S.Ye. (2021). Geochemical features of nickel in the oils of the Dnipro-Donetsk basin. Collection of scientific works "Geotechnical Mechanics", 160, 17-30.
4. Ішков, В.В., & Козій, Є.С. (2020). Деякі особливості розподілу берилію у вугільному пласті k5 шахти «Капітальна» Красноармійського геолого-промислового району Донбасу. Вісник ОНУ. Сер.: Географічні та геологічні науки, 25 (1(36)), 214-227. [https://doi.org/10.18524/2303-9914.2020.1\(36\).205180](https://doi.org/10.18524/2303-9914.2020.1(36).205180)
5. Ішков, В.В., & Козій, Є.С. (2017). Про розподіл токсичних і потенційно токсичних елементів у вугіллі пласта с7н шахти "Павлоградська" Павлоградсько-Петропавлівського геолого-промислового району. Вісн. Київ. нац. ун-ту. Геологія, 79 (4). 59-66. <https://doi.org/10.17721/1728-2713.79.09>
6. Ішков, В.В., & Козій, Є.С. (2017). Про розподіл токсичних і потенційно токсичних елементів у вугіллі пласта с10в шахти «Дніпровська» Павлоградсько-Петропавлівського геолого-промислового району Донбасу. Збірник наукових праць «Геотехнічна механіка», 133, 213-227.
7. Ішков, В.В., & Козій, Є.С. (2021). Розподіл арсену та ртуті у вугільному пласті k5 шахти "Капітальна", Донбас. Мінералогічний журнал, 43 (4), 73-86. <https://doi.org/10.15407/mineraljournal.43.04.073>
8. Ишков, В.В., & Козий, Е.С. (2013). Новые данные о распределении токсичных и потенциально токсичных элементов в угле пласта с8н шахты "Терновская" Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. Збірник наукових праць Національного гірничого університету, 41, С. 201-208.

9. Ишков, В.В., & Козий, Е.С. (2014). О распределении золы, серы, марганца в угле пласта с4 шахты "Самарская" Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. *Збірник наукових праць Національного гірничого університету*, 44. С. 178-186.
10. Ишков, В.В., & Козий, Е.С. (2014). О классификации угольных пластов по содержанию токсичных элементов с помощью кластерного анализа. *Збірник наукових праць Національного гірничого університету*, 45, 209-221.
13. Козій, Є.С., & Ішков, В.В. (2017). Класифікація вугілля основних робочих пластів Павло-градсько-Петропавлівського геолого-промислового району по вмісту токсичних і потенційно токсичних елементів. *Зб. наукових праць «Геотехнічна механіка»*, 136, 74-86.
14. Нестеровський, В.А., Ішков, В.В., & Козій, Є.С. (2020). Токсичні і потенційно токсичні елементи у вугіллі пласта с8н шахти «Благодатна» Павлоградсько-Петропавлівського геолого-промислового району. *Вісник Київського національного університету. Геологія*, 88(1), 17-24. <http://doi.org/10.17721/1728-2713.88.03>
15. Ishkov, V. V., Kozii Ye. S., & Lozovoi A. L. (2013). Definite peculiarities of toxic and potentially toxic elements distribution in coal seams of Pavlograd-Petropavlovka region. *Збірник наукових праць Національного гірничого університету*, 42, С. 18-23.
16. Kozar, M.A., Ishkov, V.V., Kozii, Ye.S., & Pashchenko, P.S. (2020). New data about the distribution of nickel, lead and chromium in the coal seams of the Donetsk-Makiivka geological and industrial district of the Donbas. *Journ. Geol. Geograph. Geocology*, 29(4), 722-730. <https://doi.org/10.15421/112065>
17. Ишков В.В. Некоторые особенности распределения свинца и хрома в угле основных рабочих пластов Алмазно-Марьевского геолого-промышленного района. *Збірник наукових праць Національного гірничого університету*. 2012. № 37. С. 321 - 332.
18. Ишков В.В. Ванадий, хром и никель в угольных пластах Донецко-Макеевского геолого-промышленного района Донбасса. *Збірник наукових праць національного гірничого університету*. 2010. № 35. С. 17 - 31.
19. Ishkov, V. V. Kozii, Ye. S. (2019). Analysis of the distribution of chrome and mercury in the main coals of the Krasnoarmiiskyi geological and industrial area. *Tectonics and Stratigraphy*. No. 46. pp. 96-104.
20. Ishkov V.V., Kozii Ye.S. (2021). Distribution of arsene and mercury in the coal seam k5 of the Kapitalna mine, Donbas. *Mineralogical Journal*. № 43(4), pp. 73-86. URL: <https://doi.org/10.15407/mineraljournal.43.04.073>
21. Ishkov, V.V., Kozar, M.A., Kozii, Ye.S., Bartashevskiy, S.Ye. (2022). Nickel in oil deposits of the Dnipro-Donetsk depression (Ukraine). *Problems of science and practice, tasks and ways to solve them. Proceedings of the XXVI International Scientific and Practical Conference*. Helsinki, Finland. pp. 25-26. URL: <https://doi.org/10.46299/ISG.2022.1.26>
22. Ішков В.В., Козій Є.С., Труфанова М.О. Особливості онтогенезу уролітів жителів Дніпропетровської області. *Мінерал. журн.* 2020. 42, № 4. С. 50 - 59. <https://doi.org/10.15407/mineraljournal.42.04.050>
23. Козар М.А., Ішков В.В., Козій Є.С. (2021). Мінеральний склад уролітів мешканців Придніпров'я. *Геологічна наука в незалежній Україні: Збірник тез наукової конференції (Київ, 8 - 9 вересня 2021 р.)*. / НАН України, Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М.П. Семененка. Київ. С.52 - 55.
24. Barannik S., Ishkov V., Barannik S. Peculiarities of structure and morphogenesis of ureatic stones in residents of developed industrial region. *The XX International Scientific and Practical Conference «Problems of science and practice, tasks and ways to solve them»*, May 24 – 27, 2022, Warsaw, Poland. 874 p. P. 350 - 354.

25. Barannik C., Ichkov V., Molchanov R., Barannik S. Signification pratique des caractéristiques de la composition et de la structure des pierres d'urée chez les résidents de la région industrielle développée. The XXI International Scientific and Practical Conference «Actual priorities of modern science, education and practice», May 31 – 03 June, 2022, Paris, France. 873 p. P. 410 - 414.
26. Ишков В. В., Светличный Э. А., Труфанова М. А. О минеральном составе уролитов жителей города Днепропетровска // Збірник наукових праць НГУ. – 2015. – № 47. – С. 5 – 14.
27. Ишков В. В., Светличный Э. А., Труфанова М. А. Особенности морфологии уролитов жителей города Днепропетровска // Збірник наукових праць Національного гірничого університету. – 2015. – №. 46. – С. 5-10.
28. Козій Є.С., Ишков В.В. (2017). Класифікація вугілля основних робочих пластів Павлоград-Петропавлівського геолого-промислового району за вмістом токсичних та потенційно токсичних елементів. *Збірник наукових праць «Геотехнічна механіка»*. (136), 74 – 86.
29. Ишков, В. В., Сердюк, Е. А., & Слипенький, Е. В. (2003). Особенности применения методов кластерного анализа для классификации угольных пластов по содержанию токсичных и потенциально токсичных элементов (на примере Красноармейского геолого-промышленного района). *Сборник научных трудов НГУ*, (19), 5-16.
30. Ishkov V.V., Koziy E.S., Lozovoi A.L. (2013). Definite peculiarities of toxic and potentially toxic elements distribution in coal seams of Pavlograd-Petropavlovka region. *Collection of scientific works of NMU*, (42), 18-23.
31. Ишков В.В., Козий Е.С. (2013). О распределении токсичных и потенциально-токсичных элементов в угле пласта с_{бн} шахты «Терновская» Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. *Матеріали міжнародної конференції «Форум гірників»*. ДВНЗ «НГУ». Дніпро. 49-55.
32. Ишков В.В., Козий Е.С. (2013). Новые данные о распределении токсичных и потенциально токсичных элементов в угле пласта с_{бн} шахты «Терновская» Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. *Збірник наукових праць НГУ*. (41), 201-208.
33. Ишков В.В., Козий Е.С. (2014). О распределении золы, серы, марганца в угле пласта с₄ шахты «Самарская» Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. *Збірник наукових праць НГУ*. (44), 178-186.
34. Ишков В.В., Козий Е.С. (2014). О классификации угольных пластов по содержанию токсичных элементов с помощью кластерного анализа. *Збірник наукових праць НГУ*. (45), 209-221.
35. Ишков, В. В. (2009). Кобальт и ванадий в угле основных рабочих пластов Алмазно-Марьевского геолого-промышленного района Донбасса. *Науковий вісник НГУ*, (10), 48-53.
36. Ишков В.В., Нагорный В.Н. (2005). О закономерностях накопления ртути в угольных пластах Красноармейского геолого-промышленного района. *Науковий вісник Національної гірничої академії України*, (2), 84-88.
37. Ишков В.В. Мышьяк и фтор в угольных пластах Лисичанского геолого-промышленного района // Збірник наукових праць Національного гірничого університету № 33, т. 1. - Днепропетровск, 2009. – С. 5 - 16.
38. Ишков В.В., Козій Є.С. Розподіл ртуті у вугільному пласті с_{7^н} поля шахти «Павлоградська» / Наукові праці Донецького національного технічного університету, Серія: «Гірничо-геологічна». 2020. №1 (23) - 2(24). – С. 26 - 33.

39. Козар М.А., Ішков В.В., Козій Є.С., Стрельник Ю.В. Токсичні елементи мінеральної та органічної складової вугілля нижнього карбону Західного Донбасу / Геологічна наука в незалежній Україні: Збірник тез наукової конференції Ін-ту геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М.П. Семененка НАН України. 2021. – С.55 - 58.
40. Ишков В.В., Козий Е.С. Накопление Со и Мп на примере пласта С5 Западного Донбасса как результат их миграции из кор выветривания Украинского кристаллического щита / Материалы XVI Международного совещания по геологии россыпей и месторождений кор выветривания «Россыпи и месторождения кор выветривания XXI века: задачи, проблемы, решения». 2021. – С. 160 - 162.
41. Ішков В.В., Козій Є.С., Стрельник Ю.В. Результати досліджень розподілу кобальту у вугільному пласті k₅ поля ВП «шахта «Капітальна» / Збірник праць Всеукраїнської конференції «Від мінералогії і геогнозії до геохімії, петрології, геології та геофізики: фундаментальні і прикладні тренди XXI століття» (MinGeoIntegration XXI). 2021. – С. 178 - 181.
42. Ішков В.В., Козій Є.С. Аналіз поширення хрому і ртуті в основних вугільних пластах Красноармійського геолого-промислового району / Вид-во ІГН НАН України. Серія тектоніка і стратиграфія. 2019. № 46. – С. 96 - 104.
43. Ішков В.В., Козій Є.С. Деякі особливості розподілу берилію у вугільному пласті k₅ шахти «Капітальна» Красноармійського геолого-промислового району Донбасу / Вісник ОНУ. Сер.: Географічні та геологічні науки. 2020. Т. 25, вип. 1(36). – С. 214 - 227.
44. New data about the distribution of nickel, lead and chromium in the coal seams of the Donetsk - Makiivka geological and industrial district of the Donbas / Kozar M.A., Ishkov V.V., Kozii Ye.S., Pashchenko P.S. / Journ. Geol. Geograph. Geoecology. 2020. № 29(4). pp. 722 - 730. <http://doi.org/10.15421/112065>
45. Ішков В.В., Козій Є.С. Особливості розподілу свинцю у вугільних пластах Донецько-Макіївського геолого-промислового району Донбасу / Вид-во ІГН НАН України, Серія тектоніка і стратиграфія. 2020. № 47. – С. 77 - 90.
46. Ішков, В.В., Козій, Є.С. Розподіл арсену та ртуті у вугільному пласті k₅ шахти "Капітальна", Донбас / Мінерал. журн. 2021. Вип. 43, № 4. – С. 73 - 86. <https://doi.org/10.15407/mineraljournal.43.04.073>
47. Ішков В. В. Проблеми геохімії «малих» і токсичних елементів у вугіллі України // Наук. вісник НГА України. - № 1. – Дніпропетровськ, НГАУ, 1999. – С. 128 – 132.
48. Ишков В.В., Лозовой А.Л. О закономерностях распределения токсичных и потенциально токсичных элементов в угольных пластах Павлоград – Петропавловского района // Наук. вісник НГА України. - № 2. –Дніпропетровськ, НГАУ, 2001. – С. 57 – 61.
49. Ishkov V., Kozii Ye. (2020). Distribution of mercury in coal seam c7н of Pavlohradaska mine field. Scientific Papers of DONNTU Series: "The Mining and Geology". № 1(23)-2(24), pp. 26-33. [https://doi.org/10.31474/2073-9575-2020-3\(23\)-4\(24\)-26-33](https://doi.org/10.31474/2073-9575-2020-3(23)-4(24)-26-33)
50. Ishkov V.V., Koziy E.S. (2017). About peculiarities of distribution of toxic and potentially toxic elements in the coal of the layer c10в of the Dneprovskaya mine of Pavlogradsko-Petropavlovskiy geological and industrial district of Donbass. Collection of scientific works "Geotechnical Mechanics". № 133, pp. 213-227.
51. Ishkov V.V., Kozii Ye.S. (2020). Peculiarities of lead distribution in coal seams of Donetsk-Makiivka geological and industrial area of Donbas. Tectonics and Stratigraphy. № 47, pp. 77 - 90. <https://doi.org/10.30836/igs.0375-7773.2020.216155>

52. Ishkov, V. V. Kozii, Ye. S. (2019). Analysis of the distribution of chrome and mercury in the main coals of the Krasnoarmiyskiy geological and industrial area. *Tectonics and Stratigraphy*. No. 46. pp. 96-104.
53. Ishkov V.V., Kozii Ye.S. (2021). Distribution of arsene and mercury in the coal seam k₅ of the Kapitalna mine, Donbas. *Mineralogical Journal*. № 43(4), pp. 73-86.
<https://doi.org/10.15407/mineraljournal.43.04.073>
54. Ishkov, V.V., Kozar, M.A., Kozii, Ye.S., Bartashevskiy, S.Ye. (2022). Nickel in oil deposits of the Dnipro-Donetsk depression (Ukraine). *Problems of science and practice, tasks and ways to solve them. Proceedings of the XXVI International Scientific and Practical Conference*. Helsinki, Finland. pp. 25-26. <https://doi.org/10.46299/ISG.2022.1.26>
55. Ішков, В. В., Козій, Є. С., Киричок, В. О., & Стрельник, Ю. В. (2021). Перші відомості про розподіл свинцю у вугільному пласті k₅ поля ВП «Шахта «Капітальна». Міжнародна науково-практична конференція «Технології і процеси в гірництві та будівництві».
56. Ішков В.В., Козій Є.С., Капшученко Є.О., Стрельник Ю.В. (2021). Попередні дані про особливості розповсюдження нікелю у вугільному пласті k₅ поля ВП «Шахта «Капітальна». Міжнародна науково-практична конференція «Технології і процеси в гірництві та будівництві». ДонНТУ. – С. 21 - 31.
57. Ішков В.В., Козій Є.С., Завгородня В.О., Стрельник Ю.В. (2021). Перші дані про розподіл кобальту у вугільному пласті k₅ поля ВП «Шахта «Капітальна». Міжнародна науково-практична конференція «Технології і процеси в гірництві та будівництві». ДонНТУ. – С. 55 - 64.
58. Ишков В. В., Чернобук А. И., Михальчонок Д. Я. О распределении бериллия, фтора, ванадия, свинца и хрома в продуктах и отходах обогащения Краснолиманской ЦОФ // *Научный вестник НГАУ*. – 2001. – №. 4. – С. 89-90.
59. Ишков В.В. Некоторые особенности распределения свинца и хрома в угле основных рабочих пластов Алмазно-Марьевского геолого-промышленного района. *Збірник наукових праць Національного гірничого університету*. 2012. № 37. С. 321 - 332.
60. Ишков В.В. Ванадий, хром и никель в угольных пластах Донецко-Макеевского геолого-промышленного района Донбасса. *Збірник наукових праць національного гірничого університету*. 2010. № 35. С. 17 - 31.
61. Ишков В.В., Козій Є.С. О распределении As, Hg, Be, F и Mn в угле пласта с₄ шахты «Самарская» Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. *Матеріали Всеукраїнської науково-технічної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Молодь, наука та інновації»*. Дніпро: ДВНЗ «Національний гірничий університет», 2016. С. 12 - 13.
62. Ishkov V.V., Kozii Ye.S., Chernobuk O.I., Pashchenko P.S., Lozovyi A.L. (2022). Results of correlation and regression analysis of germanium concentrations with thickness and ash content of coal seam c_{8B} of Dniprovsk mine field (Ukraine). *Proceedings of the XXIX International Scientific and Practical Conference «Trends in science and practice of today»*, July 26 – 29, 2022, Stockholm, Sweden, pp. 95-104. <https://doi.org/10.46299/ISG.2022.1.29>
63. Ишков В. В. Основные результаты первых геолого-геофизических исследований участков днепровских порогов / В. В. Ишков, А. Л. Лозовой, Д. В. Рудаков // *Научный вестник Національного гірничого університету*. – Д., 2009. – № 3. – С. 49 – 54.
64. Ішков В.В., Козій Є.С., Клименко А.Г. (2021). Особливості розподілу германію у вугільному пласті с₁ шахти «Дніпровська». *Проблеми розвитку гірничо-промислових*

- районів: матеріали IV-ї міжнародної науково-технічної конференції. ДонНТУ. С. 42 – 50.
65. Єрофєєв А.М., Ішков В.В., Козій Є.С. (2021). Застосування методів кластеризації до родовищ нафти за вмістом ванадію. Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали IV-ї міжнародної науково-технічної конференції. ДонНТУ. С. 23 - 28.
66. Альохін В.І., Сахно С.В., Ішков В.В., Козій Є.С. (2021). Про першу знахідку дикіту у пісковиках з природного відслонення верхнього карбону Красноармійського геолого-промислового району Донбасу. Міжнародна науково-практична конференція «Технології і процеси в гірництві та будівництві». ДонНТУ. – С. 5 – 11.
53. Сахно С.В., Ішков В.В., Сахно А.І. Мінерал дікіт в осадових вуглевмішуючих породах Донбасу. Наукові праці ДонНТУ. Серія Гірничо-геологічна, 2019, № 1(21) - 2(22), С. 7 – 13. [https://doi.org/10.31474/2073-9575-2019-1\(21\)-\(2\)22-7-13](https://doi.org/10.31474/2073-9575-2019-1(21)-(2)22-7-13)
54. Широков О.З., Сафронов І.Л., Ішков В.В., Козій Є.С. (2020). Основи методики прогнозу стійкості вуглевмішуючих порід по комплексу геолого-геофізичних методів. Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали II-ї міжнародної науково-технічної конференції. ДонНТУ. С. 16 – 24.
55. Ішков В.В., Козій Є.С., Найдєн К.В., Сливний С.О. (2020). Деякі особливості розподілу миш'яку у вугільному пласті с8в поля шахти «Західно-Донбаська». Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали II-ї міжнародної науково-технічної конференції. ДонНТУ. – С. 91 – 94.
56. Ішков В.В., Козій Є.С., Івінська В.О., Снігур А.Д. (2020). Про розподіл берилію у вугільному пласті к5 поля шахти «Капітальна» Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали II-ї міжнародної науково-технічної конференції. ДонНТУ. – С. 73 – 77.
57. Ішков В. В. Новые данные о мышьяке в угольных пластах Лисичанского геолого-промышленного района Донбасса // Збірник наукових праць Національного гірничого університету. – 2013. – №. 40. – С. 19-25.
58. Ішков В. В. Особенности распределения свинца, хрома и никеля в углях основных рабочих пластов Донецко-Макеевского геолого-промышленного района Донбасса // Збірник наукових праць Національного гірничого університету. – 2012. – №. 39. – С. 276-282.
59. Ішков В. В. Новые данные о распределении ртути, мышьяка, бериллия и фтора в угле основных рабочих пластов Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района // Збірник наукових праць Національного гірничого університету. – 2012. – №. 38. – С. 19-27.
60. Ішков, В. В. (2010). Мышьяк в углях Лисичанского и Красноармейского геолого-промышленных районов Донбасса. *Збірник наукових праць Національного гірничого університету*, (35 (2)), 261-271.
61. Нагорный Ю. Н., Сафронов И. Л., Ішков В. В. Оценка и подсчет запасов угля в расщепляющихся и весьма сближенных пластах Львовско-Волинского бассейна // Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал). – 1999. – №. 7. – С. 174.
62. Нагорный Ю. Н., Сафронов И. Л., Ішков В. В. Закономерности угленакопления в карбоне юго-восточной части Днепровско-Донецкой впадины // Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал). – 1999. – №. 7. – С. 175-179.

ПРОФЕСІЙНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЛІДЕРА СУЧАСНОГО МЕДІАОФІСУ

Марків Олександра Тимофіївна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри журналістики
Українського державного університету
імені М. П. Драгоманова

Медіаредакції нового типу – цікавий та складний механізм для медіаменеджменту.

Ринок медіа надзвичайно динамічно розвивається, змушує медіаофіси реагувати на зміни; створюються конвергентні формати діяльності, відкриваються нові професії, а отже й вимоги до організації праці. І основне завдання для лідера виглядає як виклик – забезпечити ефективний менеджмент на двох рівнях: 1) на організаційно-функціональному – як об'єднати редакційно-видавничі процеси усіх інтегрованих медіа; 2) світоглядно-культурному – як поєднати корпоративні цінності з професійними цінностями працівників колективів усіх медіа, що входять до складу конгломерату.

Саме тому до системи традиційних обов'язків редактора, які тривалий час популяризувалися в теорії видавничої справи, організаційних і творчих, додаються нові, які забезпечують управління суб'єктивними відносинами у колективі та з партнерами, управління конвергентними офісами, кроссмедійними проєктами, управління медіамаркетингом тощо. Однак, зауважимо, що класичні засади діяльності менеджера, такі як: професійність, організованість, відповідальність, людяність і тут матимуть важливе місце. Складність полягатиме в координуванні повноважень/прав/відповідальності між менеджерами всіх рівнів, проте за умови чіткої зрозумілої всім організаційно-структурної моделі, всі редакційно-видавничі та виробничі процеси відбуватимуться вчасно та якісно.

У Професійному Стандарті – Паспорті професії «Редактор мультимедійних видань засобів масової інформації» вказано про таке: «...перше, що вимагається від редактора – ініціативність і вміння організувати себе, редакційний та авторський колективи на творчу роботу зі створення мультимедійних продуктів найкращих зразків. Окрім здатності управляти організаційною та творчою роботою, від редактора також вимагається вміння бачити мультимедійний продукт загалом... На висоті мають бути також організаторські й комунікативні здатності, адже слід постійно перебувати у взаємодії зі своїм творчим колективом, вести переговори з партнерами щодо нових проєктів і розробляти комплексні рішення» [3].

За цим же Стандартом, редактор виконує такі основні функції:

- ✓ організовує і контролює редакційну діяльність;
- ✓ бере участь у створенні інфографіки;

- ✓ підбирає і навчає персонал;
- ✓ контролює текстове наповнення сайту, якість інформаційних продуктів та відповідності контенту різним платформам видання;
- ✓ обирає теми, жанри і стилі підготовки матеріалів з огляду максимальної ефективності подання інформації;
- ✓ планує роботу відділу, редакції;
- ✓ веде базовий бюджет роботи відділу чи редакції [3].

Як вважає Ю. Бережко-Камінська, професійна компетентність редактора – особистісні можливості, завдяки яким фахівець має змогу ефективно реалізовувати завдання редакторського процесу; гармонійне поєднання теоретичних і практичних напрацювань, які необхідні для здійснення діяльності редактора [1]. Серед найважливіших виділимо:

Організаційно-управлінська компетентність – уміння стратегічно мислити або мати стратегічну культуру загалом, щоб визначити майбутнє видавництва, зрозуміти, якими мають бути його ключові фактори успіху, конкурентна сила і привабливість для цільових аудиторій, завдяки чому воно буде цікавим для авторів і читачів книг, недосяжним для конкурентів. *Майстерність головного редактора* – це передусім його організаторські здібності, мистецтво управляти людьми, а покликання – правильно налагодити виробничо-творчі процеси і забезпечити своєчасний випуск якісного інформаційного продукту.

Обов'язковою, на наше переконання є також наявність у керівника *інформаційно-аналітичної компетентності*, яка відноситься до спектра організаційної і в основному проявляється в ухваленні управлінських рішень. Адже маючи в розпорядженні різнобічно проаналізовану інформацію про очевидні й приховані процеси, що відбуваються в керованій структурі та в зовнішньому середовищі, редактор-менеджер дійсно зможе передбачити всі ризики і примножити успіх для своєї редакції.

Творча компетентність – здатність **нестандартно, креативно, інноваційно мислити**. Це – високий рівень розвитку мотивів, особливостей, творчих умінь, що сприяє перетворенню накопиченого власного і суспільного досвіду в абсолютно новий продукт діяльності; реалізується в нетривіальних підходах до налагодження редакційно-видавничого процесу й виконання програми розвитку.

Комунікативна компетентність – виражає можливості сприйняття, оцінювання та інтерпретації ситуації, планування комунікативних дій, вибір правил регуляції комунікативної поведінки та засобів її корекції. Надзвичайно важлива, зауважимо, у сучасному світі операційна (комунікативна, інформаційна, методологічна) складова фахоформувальних чинників редакторської роботи. Сюди віднесемо *мовно-мовленнєву (англомовну також), культурну (інформаційно-культурну) компетентності*, як здатність перетворювати свої міркування у логічне, правильно оформлене, зрозуміле висловлення. Культура інформаційного продукування і споживання в нашому суспільстві набуває неабиякого значення і в розрізі медіаосвіти сприймається як основна компетентність до відповідального засвоєння і розуміння медіа.

Здоров'язберігальна компетентність – це характеристики, особливості, які спрямовані на збереження фізичного, психічного, соціального, духовного здоров'я – свого та оточуючих, а також сприяння збереженню, зміцненню здоров'я редакційного колективу шляхом створення відповідних умов праці, доброзичливого толерантного стилю спілкування тощо.

Оскільки ключовою фігурою в організації медіа (особливо, видавничої справи) є автор, то мусимо зауважити, що спектр компетентностей очільника редакції, які проявляються у роботі з авторами (автором рукопису, колективом авторів, журналістами, кореспондентами, дописувачами) розширюється ще й психологічними, юридичними, маркетинговими характеристиками. Добре налагодити співпрацю із творцями контенту (виконавцями програми) – половина успіху. А це передбачає: вивчення мотиваційної основи автора, юридично правильно документально оформити відносини, організувати діалог із творчим колективом, звести до мінімуму можливість виникнення конфліктних ситуацій тощо. Тому *співпраця з автором* (робота з автором) також, на нашу думку, може розглядатися як специфічна професійна компетентність редактора. І надзвичайно важлива у механізмі співпраці редактора з автором є функція контролю, щоб забезпечувати безперервність і вчасність редакційно-видавничого процесу [2].

Співпрацювати, шукати компроміси, дослухатися до порад і вміти відстоювати власну думку, розуміти взаємовигідність виходу у світ інформаційного продукту, оцінювати ринкову привабливість, розробляти маркетингові технології його просування на ринку – такі процеси творення книг чи інших медіапродуктів (проєктів) потрібно не просто визнавати усім учасникам медіадіяльності, здійснювати їх й управляти ними потрібно навчати в освітньому середовищі, формувати засади толерантного, демократичного й доброзичливого середовища взаємодії із зовнішнім і внутрішнім колами менеджменту заради ефективного бізнесу.

Якщо зупинитися на важливості *попередження конфліктів* (хоч у творчих колективах конфлікт розуміють як розвиток думок, ідей і стимул до активності, до креативності, до жвавої діяльності, тобто, його позитивні функції), то варто зазначити, що медіаменеджер повинен знати основи з конфліктології, зокрема методики подолання конфліктних ситуацій, варіанти їх розвитку, щоб не втрачати і творчого пошуку, і цінних кадрів у колективі.

Окремою якістю медіаменеджера є *лідерство*. Щоб стати ефективним лідером необхідно вміти: стратегічно окреслити перспективи розвитку медіапідприємства; моделювати складну ситуацію; прораховувати ризики; змінювати організаційну структуру й культуру, коли цього реально вимагатиме ситуація. Так, але, з практичної точки зору, лідер повинен збігатися у двох іпостасях: формальний (як керівник структури, офісу) і неформальний (як друг, як близький порадник, готовий допомогти у важкій ситуації).

Справжній лідер: турботливий – зважає на інтереси, сумніви й успіхи інших людей; наполегливий – уміє зосередитися на меті, незважаючи на обставини; товариський – уважно слухає, проводить зустрічі, презентації, переговори та

виступає перед публікою; врівноважений – уміло керує серед метушні; відповідальний – розуміє значення своїх вчинків, їхній вплив на інших; зосереджений – орієнтується на майбутнє і робить усе для розвитку організації, розробляє довгострокові плани.

Можемо окреслити ознаки лідера медіаменеджера, виділивши окремі його функції. Безумовно, це вичерпний перелік, але репрезентативний.

Роль *редактора-лідера як організатора високопрофесійного колективу* в сучасних умовах спрямована на виявлення особистих якостей кожного працівника, спонукання в нього бажання показати найсильніші професійні компетентності, виховування в людей взаємоповаги та взаємозалежності в процесі медійної діяльності.

Якості *редактора-лідера як захисника інтересів членів редакції* вимагають від нього вміння поєднання у своїй роботі власних і колективних амбіцій. Він повинен опікуватися ефективним результатом роботи, дбати, щоб ніщо не гальмувало механізму виконання запланованої програми, але не за рахунок надмірного перевантаження колективу. Навпаки, менеджер повинен забезпечити справедливий розподіл роботи між працівниками, всіляко захищати їхні інтереси, допомагати вирішувати соціальні та побутові проблеми, якщо це в його компетенції.

Місія *редактора-лідера як носія бренду* проявляється у вмінні примножувати репутаційний капітал своєї медійної організації в очах громадськості, бути обличчям організації та гідно представляти її в соціальних публічних заходах.

Функція *редактора-лідера як генератора ідей* дає можливість краще управляти трудовим колективом, запобігати виникненню конфліктів, згуртовувати до спільної праці.

Якщо звернутися до вимог вищої освіти, які стосуються розробки і впровадження навчальних програм, то вони містять перелік загальних і фахових компетентностей та програмних результатів навчання, які відповідають національній рамці кваліфікацій і співзвучні з європейськими. Серед важливих компетентностей, які мають сформуватися під час вивчення ключових тем із медіаменеджменту можна виокремити: здатність діяти соціально відповідально та свідомо; здатність організувати й контролювати командну професійну діяльність; здатність створювати і організувати діяльність видавничого підприємства (редакції), формувати імідж свого видавництва чи редакції; здатність співпрацювати з усіма суб'єктами видавничої діяльності, наприклад, виготовлювачами (поліграфічними підприємствами) і розповсюджувачами видавничої продукції, рекламними агенціями, а також налагоджувати ефективну комунікацію в професійному середовищі видавців, редакторів, журналістів; здатність працювати з авторами і реципієнтськими аудиторіями.

Зауважимо, що діяльність медіаменеджера має відповідати нормам чинного законодавства, етичним засадам, специфіці професійної діяльності та принципам загальнолюдської моралі.

Список літератури:

1. Бережко-Камінська Ю. Творча складова редакторської діяльності у структурі функціонування видавничого бізнесу // Український науковий журнал «Освіта регіону» . – №1, 2012.
2. Марків О.Т. Робота з автором: навчально-методичний комплекс / О.Т. Марків; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К., 2014. – 72 с.
3. Професійний Стандарт «Редактор мультимедійних видань засобів масової інформації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/redaktor_multimediynih_vidan.pdf
4. Сухорукова О. Вимоги до компетентностей медіаменеджера // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми та перспективи розвитку видавничого бізнесу на медійному ринку України». – 2016. – С. 12–18

SOME ASPECTS OF THE CONCEPTUAL STUDY OF REGULATORY AND LEGAL ENSUREMENT OF INFORMATION SECURITY

Andrii Viktorovych Honcharov,

candidate of legal sciences, associate professor

Associate Professor of the Department of Intellectual Property and Private Law
National Technical University of Ukraine "Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

Mykola Viktorovych Honcharov,

holder of the third (educational and scientific) level of higher education,

department of theoretical and legal disciplines,

Educational and Scientific Institute of Law,

State Tax University

The structure of modern knowledge about security is characterized not so much by a collection of individual facts, theories and methods of their study, but by a complex approach to the study of "interfaces", which presupposes the use of scientific tools of various fields of security in the course of researching complex problems related, for example, to the means of ensuring information security at the regional, or in general, at the state level, which is due to the internal relationship, that is, the interpenetration and mutual influence of different methods of knowledge and general methodological dominance.

The implementation of the above expands the possibilities of using systemic, structural-functional, informational, logical, model, probabilistic and other general scientific methods in the formation of the appropriate conceptual apparatus.

Using M. S. Kelman's approaches to methodology, in this connection questions arise, on the one hand, about the use of general knowledge about security in the study of social problems, the study of which in logical and epistemological aspects can lead to obtaining both new and deepening of previously acquired knowledge, and, on the other hand, in the development and adoption of management decisions on security issues [1].

At the same time, it is advisable to agree with A. B. Kaczynskii that a comprehensive study of the patterns of occurrence of socially dangerous factors and their impact on nature, society and man in the structure of general scientific knowledge is difficult to overestimate, since the results depend on social assessment and active state policy in the field of ensuring information security [2].

As noted by I. P. Aristova, considering the methodology of the science of "information law", the first epistemological basis: a scientist who is engaged in research in the field of information law must take into account, in particular, the existence of one of the regularities of the development of science as a whole - the interaction and interconnectedness of all fields science We draw attention to the importance of the interaction of all branches of legal science, as it allows to study the

subject of one of the branches of legal science (for example, the science of "information law") using techniques and methods of other legal sciences [3].

Based on the research of O. D. Dovgan, the legal provision of information security can be defined as a complete system of legal regulation of social relations, which has its own subject of legal regulation [4].

The conceptual design of the modern information security system contains a certain complexity due to its multifaceted nature and involves the development of both theoretical and methodological issues, as well as the regulatory and legal mechanism, main directions, forms and methods of implementing relevant innovations.

Here it is important to adhere to the combination of theoretical and applied aspects of the study of the problem of regulatory and legal provision of information security so that, on the basis of establishing its role, functional significance and place in the general structure of problems of national security provision, to develop and clarify the relevant conceptual categories, to substantiate proposals for improving legislation and practice its application.

When considering the problem of the organization of ensuring information security, its structural classification, which is relatively conditional and is built in accordance with certain goals and objectives, becomes important. In this aspect, it is advisable to divide information security depending on the sources of the threat into two types - security of a technical nature, caused by the technology of information and communication processes, and security caused by social factors.

Today, as T. Yu. Tkachuk points out, the strategic information confrontation is a dangerous component of the war waged by Russia against Ukraine, and the line between the two components is very blurred. Moreover, the main threat to the information security of our state today remains the threat of the enemy's influence on the information infrastructure, information resources, on society, the consciousness and subconsciousness of the individual with the aim of imposing his own system of values in the vital spheres of social and state activity [5].

However, such a division seems very expedient and useful from a practical point of view, as it allows for a clear classification of certain conceptual approaches to solving the problems of ensuring information security in general. In addition, such a division is necessary to realize that when ensuring information security of a technical nature, completely different methods, forms and methods are needed than when ensuring information security, which is caused by social factors.

Currently, threats to information security are of a social nature and are concentrated in the domestic political, economic, social, ecological, informational and spiritual spheres of our society. As mentioned above, information security is an integral, organic part of national security. It follows from this that the coincidence of certain types of threats is completely justified for them. This applies to terrorism, corruption, etc. These factors pose a threat to national security, at the same time they pose a danger to information security as a whole.

It should be noted that different interpretations of such a key concept as ensuring information security are expressed in the legal literature. We proceed from the fact that ensuring information security is a complex socio-legal mechanism, which should be

understood as the formation and implementation of state policy regarding the creation and maintenance of the necessary level of security of security objects through the implementation of regulatory, organizational, managerial and other measures nature, measures, adequate threats to the vital interests of the individual, society and the state in the information sphere.

The specific nature of the information security research methodology consists in the integration of scientific knowledge about the ways and means of knowing the legal reality, the laws of its development and their adequate reflection in the formation of the conceptual apparatus. The integrative approach is the relationship of the main structural elements of administrative and legal science: the object of scientific knowledge (legal reality), the subject of scientific knowledge (regularities of development), principles and methods of scientific research (methods of knowledge), rules and techniques of legal knowledge (means cognition), categorical and conceptual apparatus.

The main element of the methodology is a system of special legal methods: systemic, synergistic, hermeneutic, historical-legal, comparative-legal and formal-legal.

Summarizing, it is appropriate to note that from the point of view of the methodology of legal science, the information security paradigm has a structure made up of elements: law enforcement methodology, legislation of Ukraine, systematization of legal norms, interpretation of legal norms, mechanism of law application, state legal policy in the field of information security, culture and ethics the application of legislation that establishes restrictions on the rights and freedoms of a person and a citizen, the strategy and tactics of the subjects of information security, the effectiveness of the application of legislation, law enforcement examination of acts of departmental regulatory and legal provision of information security.

Each of the named elements of the information security paradigm can be presented in a self-sufficient form of an original special legal doctrine. Legal methodology plays a fundamental role in the development of our ideas about information security, its structure and elements, improvement of the mechanism of influence of law on social relations with the aim of harmonizing the social environment and strengthening security in various applied aspects.

Gradual penetration into the essence of legal phenomena determines the planned complication of the cognitive process, strengthens its methodological power at various stages of the socio-political and economic development of the state.

The epistemological experience of mastering legal reality shows that for the development of information security, as a segment of the legal life of an individual, society and the state, not only the positive results of scientific research are essential, but also the ways that stimulate the search for truth and lead to such results [6].

Therefore, during the research of regulatory and legal provision of information security, one should not limit oneself only to one's own methods of jurisprudence, one should use a wide arsenal of modern scientific methodology. In particular, it is expedient to apply dialectical, structural-functional, systemic-structural, comparative-

legal, historical and other methods of scientific knowledge, which make it possible to comprehensively investigate the regulatory and legal provision of information security.

List of references

1. Kelman M. S. Legal science: problems of methodology. Ternopil: "Terno-graf" LLC, 2011. 492 p.
2. Kachynskiy A. B. Security, threats and risk: scientific concepts and mathematical methods. Kyiv: National Academy of the Security Service of Ukraine, 2004. 471 p.
3. Aristova I. V. Methodology of science "information law". IT law: problems and prospects of development in Ukraine: collection of materials of the scientific and practical conference (Lviv, November 18, 2016). Lviv, 2016. P. 11–18.
4. Dovgan O. D., Tkachuk T. Yu. Legal provision of information security of the state as a sub-branch of information law: theoretical discourse. Information and law. 2018. No. 2 (25). P. 73–85.
5. Tkachuk T. Yu. Modern threats to the information security of the state: theoretical and legal analysis. Entrepreneurship, economy and law. 2017. No. 10. P. 182–186.
6. Perun T. S. Administrative and legal mechanism for ensuring information security in Ukraine: dissertation. ... candidate law Sciences: 12.00.07. Lviv, 2019. 268 p.

ДОКТРИНАЛЬНІ ТА ЗАКОНОПРОЄКТНІ АСПЕКТИ ПОМИЛКИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Вереша Роман Вікторович

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального та
адміністративного права
Академії адвокатури України

Проблема помилки в кримінальному праві традиційно належить до однієї з ключових у кримінально-правовій науці. Проте в наукових публікаціях існує певна невизначеність та дискусійність у підходах до розуміння сутності помилки в кримінальному праві, її відмежування від такої категорії, як необережність. В світовій науці не вирішено питання про те, чи обов'язково помилка в кримінальному праві впливає на кваліфікацію кримінальних правопорушень. Через відсутність єдиного наукового підходу до зазначеної проблематики виникають численні труднощі у кваліфікації кримінальних правопорушень. Практичне значення дослідження помилки у кримінальному праві, полягає в можливості використання отриманих результатів у правотворчому процесі щодо вдосконалення кримінального законодавства з метою доповнення положеннями щодо існування юридичної та фактичної помилки як різновиду помилки в кримінальному праві, при вирішенні питань диференціації кримінальної відповідальності і покарання за вчинення кримінальних правопорушень при наявності помилки, яка є факультативною ознакою суб'єктивної сторони кримінального правопорушення; у правозастосовній діяльності при кваліфікації кримінальних правопорушень.

У сучасному кримінальному праві найбільш дискусійними завжди були питання, що стосуються суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, вони досить суперечливо розглядаються науковцями, що викликає проблеми в обґрунтуванні меж кримінальної відповідальності, а також у кваліфікації кримінальних правопорушень. Найбільше дискусій виникає при дослідженні питання про помилку суб'єкта кримінального правопорушення та про вплив помилки на кваліфікацію кримінального правопорушення.

У юридичній літературі, присвяченій аналізу помилки в праві зазначається, що «помилка – це результат оманливої дії (бездіяльності), виявленої в ході здійснюваної суб'єктами правозастосування діяльності, з прийняттям невірною або хибного рішення» [1, с.83].

Кримінальне право України ґрунтується на принципі відповідальності суб'єкта кримінального правопорушення лише за наявності вини. «Однак на практиці зустрічаються випадки, коли особа, здійснюючи конкретний акт поведінки, помиляється в його фактичних ознаках (наприклад, в об'єкті, предметі, причинному зв'язку тощо) або неправильно оцінює його правову природу чи юридичні властивості. При оцінці кримінальної протиправності або

некримінальної протиправності такого акту поведінки необхідно враховувати помилку, яка традиційно іменується помилкою в праві» [2, с.218].

М. Джеферсон також вказує, що «англійське право підрозділяє помилку в кримінальному праві на дві частини: юридичну помилку в праві і фактичну помилку» [3, с. 292].

Так само «німецький кримінальний закон передбачає, що юридична помилка і фактична помилка (Tatbestandsirrtum, Verbotsirrtum) є невід'ємною частиною базового аналізу суб'єктивної сторони кримінального правопорушення» [4, с. 207].

Відмітимо, що відомий фахівець з кримінального права К. Сімонс говорить про те, що «в кримінальному праві слід відрізнити юридичну помилку та фактичну помилку» [5].

Юридична помилка – це хибне уявлення особи щодо кримінальної протиправності вчинюваного нею діяння, кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення, меж караності кримінального правопорушення. Фактична помилка – це неправильне уявлення особи про фактичні об'єктивні ознаки вчинюваного нею діяння. На відміну від юридичної, вона охоплює не весь склад кримінального правопорушення, а лише його окремі елементи: об'єкт, об'єктивну сторону, причинний зв'язок та особу потерпілого [6, с. 177].

Фактична помилка відмежовується від юридичної за предметом. Юридична помилка стосується ознак, які визначають протиправність діяння, стосуються формальної ознаки кримінального правопорушення. Натомість фактична помилка виражається в омані стосовно: суспільної небезпечності власного діяння; об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення, що визначають характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого; обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

При фактичній помилці винуватий усвідомлює протиправність своїх дій, при цьому дана помилка може виникнути тільки тоді, коли особа діє з прямим конкретизованим умислом і точно уявляє собі певний результат своїх дій (бездіяльності). Специфікою фактичної помилки є те, що, по суті, з одного боку, ми маємо повністю виконану об'єктивну сторону одного кримінального правопорушення (фактично закінчене діяння), вчинення якого не охоплювалося умислом винуватого, а з іншого – неповну реалізацію або взагалі відсутність об'єктивної сторони того кримінального правопорушення, на яке було спрямовано умисел суб'єкта кримінального правопорушення. Фактична помилка можлива лише за свідомого і цілеспрямованого вчинення діяння, яке підлягає кримінально-правовій оцінці.

В цілому закріплення правових норм щодо юридичної та фактичної помилки є необхідним для кримінального права, оскільки вони регламентують загальні правові орієнтири кримінально-правової оцінки неправильного сприйняття особою обставин, що мають юридичне значення. Розгляд питання щодо впливу помилки в кримінальному праві на кваліфікацію кримінальних правопорушень викликає жваву дискусію в наукових колах.

В кримінальному законодавстві деяких країн існують спеціальні положення про юридичну та (або) фактичну помилку, які впливають на кваліфікацію кримінальних правопорушень. Тобто юридична та (або) фактична помилка в деяких випадках може виступати як обставина, що звільняє особу від кримінальної відповідальності.

Норми щодо фактичної та юридичної помилки містяться у кримінальному законодавстві багатьох держав світу, зокрема у Кримінальному кодексі Австрійської Республіки, Італійської Республіки, Королівства Іспанії, Федеративної Республіки Німеччини, Королівства Норвегії, Республіки Польща, Республіки Сан-Марино, Французької Республіки, Японії та деяких штатів США, наприклад, штату Нью-Йорк.

Наприклад, згідно з Кримінальним кодексом Республіки Польща, не вчиняє кримінальне правопорушення той, хто здійснює заборонене діяння, помиляючись стосовно обставини, що виключає неправомірну поведінку або провину (ст. 29); не вчиняє кримінальне правопорушення той, хто здійснює заборонене діяння, сумлінно помиляючись в його протиправності (ст. 30).

У кримінальному праві Англії відповідно до судової практики та прецедентів, існує теорія про «фактичну помилку», коли воля не спрямована на скоєне, що виступає підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності (переслідування). Однак юридична помилка не може бути підставою для виправдання особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Положення про «непереборну помилку» містяться і в Кримінальному кодексі Іспанії (стаття 14 глави 1 розділу I Книги I). Відповідно до цієї статті, кримінальна відповідальність виключається у випадку непереборної помилки відносно дій чи відносно протиправності діяння, яке складає кримінальне правопорушення. Кримінальний кодекс Швеції також містить норми про «юридичну помилку» (ст. 9 гл. 24), яка є однією із загальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності».

У Кримінальному кодексі Федеративної Республіки Німеччина містяться норми про «помилку в забороні» (параграф 17). Це випадок, коли в особи відсутнє розуміння того, що вона діє протиправно і вона вважається невинуватою, якщо не могла unikнути цієї помилки. Якщо особа могла unikнути такої помилки, то покарання для неї може бути пом'якшено.

Кримінальне право Сполучених Штатів Америки формувалося під значним впливом системи англійського права. У розробленні кримінальних кодексів штатів вирішальну роль відіграв підготовлений у 1962 р. Інститутом американського права Примірний Кримінальний кодекс (Model Penal Code). У цьому документі досить значна за об'ємом норма (ст. 2.04) була присвячена незнанню або помилці в питанні факту або права. Дана норма передбачає звільнення особи від кримінальної відповідальності у випадку незнання нею або її помилки щодо факту або права, якщо була відсутня вина такої особи як необхідний суб'єктивний елемент посягання або підставою для звільнення слугував психічний стан, що став результатом подібного незнання або помилки. Помилка у праві (юридична помилка) виключала кримінальну відповідальність,

якщо закон або інший нормативний акт, який визначав кримінальну протиправність діяння, був невідомий суб'єкту і при цьому не був опублікований або іншим розумним способом доведений до його відома до початку вчинення ним вказаного діяння, або суб'єкт діяв розумно, спираючись при цьому на офіційне формулювання закону, яке в подальшому визнане недійсним або помилковим.

У системах загального права США та Англії діє принцип, згідно з яким незнання закону не звільняє від відповідальності [7, с. 92].

Існують і протилежні думки фахівців, які говорять про те, що незнання закону може звільняти або пом'якшувати відповідальність.

На думку Л. Рапе «за кримінальне правопорушення через помилку або незнання закону особа буде або не буде нести відповідальність відповідно до закону» [8, с. 16].

К. Сімонс наводить такі приклади фактичних помилок: «1) Еббі купує річ і щиро вірить, що вона не крадена, але насправді річ вкрали. Зокрема, незнайомиць стукає їй в двері квартири, і пропонує продати їй новенький плеєр з величезною знижкою, і при цьому він говорить, що нещодавно придбав його в магазині роздрібною торгівлі. Тому, що вона досить довірлива, вона щиро вірить в це брехливе пояснення. Насправді, незнайомиць вкрав плеєр. В цьому випадку, Еббі не винна. Її фактична помилка має виправдувальний характер, зводячи нанівець вину, що вона повинна знати (або, точніше, вірити), що майно викрадене; 2) Барні купує річ, яку він вважає краденою, але насправді це не так. Зокрема, Барні (як і Еббі) купив з величезною знижкою абсолютно новий плеєр від незнайомця, який постукав у двері і запропонував його продати. Барні незнайомця запитав, чому плеєр так дешево коштує, і запитав незнайомця чи бувало плеєр не крадений. Незнайомиць (а насправді, поліцейський під прикриттям) говорить, що він це зробив, щоб поїсти. Барні отримавши відповідь, здійснює купівлю плеєра. Насправді, плеєр не був крадений. В цьому випадку, Барні не винуватий у кримінальному правопорушенні, але він, швидше за все, винуватий у вчиненні спроби скупки краденого майна» [9, с.490].

Існує два критерії, які роблять помилку в способі вчинення кримінального правопорушення значущою для кваліфікації діяння винного:

1. Фактична помилка має кримінально-правове значення лише при вчиненні умисних кримінальних правопорушень, а відтак помилка у способі є значущою лише в умисних кримінальних правопорушеннях.

2. У теорії кримінального права спосіб належить до факультативних ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення. Це означає, що кримінальний закон не завжди пов'язує кримінальну протиправність діяння чи кваліфікацію з його вчиненням саме певним визначеним способом. Фактична помилка в способі має значення лише у випадках, коли вказівка на певний спосіб вчинення кримінального правопорушення міститься безпосередньо в диспозиції статті Особливої частини КК України.

Список літератури:

1. Прус Е.У. Помилка при застосуванні права. Поняття та характеристика // Актуальні проблеми політики. 2014. Вип. 51 – С. 79-86.
2. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Вид.9-те, перероб. та допов. Київ: Алерта, 2023. 576 с.
3. Jefferson Michael Criminal Law // Pearson Education. – 2007. – 740 p. -3
4. Badar M. E. Mens rea – Mistake of Law & Mistake of Fact in German Criminal Law: A Survey for International Criminal Tribunals // International Criminal Law Review. – № 5. – 2005. – P. 203–246.
5. Kenneth W. Simons, Mistake of Fact or Mistake of Criminal Law? Explaining and Defending the Distinction, 3 CRIM. L.& PHIL. – 2009. – 213 p.
6. Орловський Б.М. Уявна оборона: помилка при необхідній обороні чи самостійна обставина, що виключає злочинність діяння // Серія Юридичні науки. Випуск 4. Том 2. – 2014. – С. 176–180.
7. Annemieke van Verseveld Mistake of Law // Excusing Perpetrators of Intenational Crimes. Т.М.С. Asser Press. 2012. – 182 p.
8. Leonard G. Rape, murder, and formalism: What happens if we define mistake of law // U. Colo. L. Rev. – 2001. – Т. 72. – С. 507.
9. Simons K. W. Ignorance and Mistake of Criminal Law, Noncriminal Law, and Fact // Ohio St. J. Crim. L. – 2011. – Т. 9. – С. 487–543.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІЖ ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Лісіцина Юлія Олександрівна

к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін Інституту права
Львівський державний університет внутрішніх справ

«Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» – таким твердженням починається ст. 3 Конституції України. Тим самим на найвищому конституційному рівні закріплюється та проголошується якісно новий підхід до розуміння взаємовідносин держави й особистості, що модифікує нові взаємовідносини між зазначеними суб'єктами, в яких на перше місце висувається людина, а не держава.

24 лютого 2022 року життя українців кардинально змінилося. З початком повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України перед сучасним суспільством постало багато викликів. Ті обставини, які ще нещодавно здавалися нам далекими та неможливими, тепер, на жаль, стали дійсністю, що в свою чергу, змусило весь державний апарат і суспільство в цілому перейти до оперативного функціонування в умовах правового режиму воєнного стану.

Однак, незважаючи на всі складнощі сучасних реалій, права людини підлягають виключній охороні, крім того, утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави, в тому числі в умовах воєнного стану. Проте, існують ситуації, коли обмеження прав є невідворотним і здійснюється виключно у спосіб та за допомогою засобів, передбачених чинним законодавством. Стаття 64 Конституції України встановлює виключення, за яких можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод людини. Такою підставою безпосередньо виступає впровадження воєнного або надзвичайного стану.

Разом з можливими тимчасовими обмеженнями прав, визначальним є те, що наш Основний закон держави, як основний гарант забезпечення і захисту прав і свобод громадян містить перелік прав, які не можуть обмежуватися навіть в період дії воєнного стану, зокрема, зокрема, не можуть бути порушеними невід'ємне право на життя; на повагу до гідності, на свободу та особисту недоторканність; не може бути обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; не підлягає обмеженню право на захист прав і свобод у суді; не підлягає обмеженню право направляти індивідуальні або колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади та місцевого самоврядування тощо. Слід наголосити, що основоположні права людини не

можуть бути обмежені навіть у період дії воєнного стану. Адже без їх забезпечення і гарантування неможливим є існування людини і держави у правовому демократичному полі.

Гідність людини, беззаперечно, є однією із основоположних цінностей людства. Порушення цього неприпустиме за жодних умов, навіть у період дії воєнного стану. Застосування катувань і жорстоке поводження повністю нівелюють принцип людської гідності. Тому їх використання є абсолютною забороною на теренах усього цивілізованого світу, навіть коли мова йде про війну.

Попри це, із веденням повномасштабної війни в Україні росія порушує закони та звичаї ведення війни. Від злочинів проти цивільних українців до руйнування критичної інфраструктури — окупанти щоразу нехтують всіма встановленими правилами. Російська армія з перших днів вторгнення в Україну порушила всі можливі норми міжнародного гуманітарного права. Є підтверджені факти масових зґвалтувань жінок, дітей, чоловіків на тимчасово окупованих росіянами територіях, що прямо заборонено конвенціями. Ще одне пряме порушення цих норм — цілеспрямоване вбивство цивільного населення починаючи від ракетних обстрілів мирних міст, закінчуючи масовими розстрілами цивільного населення російськими солдатами на територіях, що перебували під окупацією (Буча, Ірпінь, Гостомель, Макарів тощо). Російські солдати примушують цивільне населення до давання показань, застосовуючи при цьому катування та тортури, масово грабують цивільне населення, примушують воювати на стороні окупаційних військ, примусово переміщують цивільне населення на територію держави-окупанта, жорстоко поводяться з полоненими, використовують зброю, яка несе пряму небезпеку для мирного населення, атакують атомні та електростанції. Усі перелічені вище злочини можуть кваліфікуватись як злочини проти людяності та воєнні злочини.

Діяльність публічної адміністрації в умовах воєнного стану зводиться до сприяння уповноваженим суб'єктам, на яких покладено забезпечення режиму воєнного стану, у безпосередньому виконанні завдань оборони держави. Національна поліція сприяє забезпеченню правового режиму воєнного стану, Від ефективності роботи Національної поліції залежить дуже багато, адже на визначеній території головним її завданням є забезпечення внутрішньої безпеки держави. Ефективне функціонування Національної поліції України є необхідною умовою захисту конституційного ладу, забезпечення законності і правопорядку, дотримання прав і свобод людини. Від діяльності працівників Національної поліції України значною мірою залежить успішність реалізації національних інтересів та стабільність суспільного розвитку держави.

Починаючи з 24 лютого 2022 року Національна поліція задля захисту прав та свобод громадян посилено працює в умовах воєнного стану - фіксують та розслідують злочини, проводять евакуацію населення, несуть службу на блокпостах, перевіряють документи, оглядають транспортні засоби, розшукують диверсантів та протидіють мародерству.

Система органів МВС України діє скоординовано, оперативно та ефективно, всіма силами безпеки та оборони забезпечує високий результат своєї роботи.

УПРАВЛІННЯ КАДРОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Ніконенко Уляна Михайлівна

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансово-економічної безпеки обліку і оподаткування
Українська академія друкарства, м. Львів, Україна

Милик Андрій Михайлович

аспірант кафедри фінансово-економічної безпеки обліку та оподаткування
Українська академія друкарства, м. Львів, Україна

Сорочка Сергій Ігорович

здобувач другого (магістерського) рівня освіти
кафедри фінансово-економічної безпеки обліку і оподаткування
Українська академія друкарства, м. Львів, Україна

Люди завжди були і лишаються найголовнішим і найвпливовішим фактором в будь-яких соціально-економічних процесах, в тому числі в процесі функціонування підприємства.

Розглядаючи кадровий потенціал підприємства як одне із джерел енергії, необхідно враховувати той факт, що окрім здатності виконувати певні дії в межах своїх функціональних обов'язків, кожен працівник спроможний зробити набагато більше, завдяки володінню особливим даром природи – розумом, який по свої суті є унікальним інструментом для вирішення будь-яких поставлених перед собою задач.

Розум людини забезпечує їй можливість мислити, аналізувати і приймати рішення в кожній окремій ситуації, адаптуватися до нових ситуацій, навчатися, використовуючи власний і чужий досвід. Саме розум людини спонукає її до певних вчинків, якість яких обумовлена якраз його рівнем, формуючи таким чином характер особистості і її світосприйняття.

З одного боку, кожного працівника підприємства, в процесі організації діяльності будь-якого підрозділу, необхідно розглядати в тісному взаємозв'язку з його функціональними обов'язками, оскільки працівник є носієм потенціалу в певній сфері (фінансовій, виробничій, інформаційній тощо). З іншого боку, буде хибним нехтування повним потенціалом кожного працівника, не залежно від того які функціональні обов'язки він виконує на підприємстві, оскільки такий підхід обмежує використання не задекларованого працівником потенціалу, який може бути корисним для підприємства.

Отже в процесі організації управління кадровим потенціалом, пропонуємо розглядати кожного працівника одночасно і в тісному взаємозв'язку з його

функціональними обов'язками і окремо від них, як носія будь-якого іншого, корисного для підприємства потенціалу.

Враховуючи те, що, персонал впливає на всі сфери життєдіяльності підприємства, виконуючи роль як об'єкта, так і суб'єкта економічної безпеки, існує нагальна потреба в розробленні та реалізації спеціального механізму управління кадровим потенціалом та розроблення таких основ кадрової політики підприємства, які стануть запорукою його безпечного функціонування.

Кадрова політика – це свідома, цілеспрямована діяльність, спрямована на створення трудового колективу, який щонайкраще сприяв би сполученню цілей і пріоритетів підприємства та його працівників [1].

На будь-якому підприємстві чи організації для роботи з персоналом використовуються основні інструменти впливу до яких в першу чергу належать: заохочення, навчання, контроль, винагорода та покарання. Кожен інструмент впливу має декілька результатів впливу, не завжди одного напрямку (рис. 1).

Для дослідження доцільності застосування певних із перелічених інструментів в процесі забезпечення економічної безпеки підприємства слід використовувати експертні розрахунки, що передбачають виведення середнього арифметичного по кожному інструменту, заздалегідь оцінивши кожен із можливих результатів по 10-ти бальній шкалі.

Дотримуючись збалансованого підходу до визначення рівня корисності того чи іншого інструменту, пропонується вважати інструмент корисним у випадку якщо його середнє значення буде більше «5».

Слід зазначити, що найефективнішим інструментом є «винагорода». Даний інструмент абсолютно заслужено посідає чільне місце, оскільки саме завдяки ньому досягаються не лише компроміси між працівником і роботодавцем у випадку виникнення різних спірних ситуацій, а і вирішуються набагато складніші питання, які потребують негайних дій при обмежених можливостях.

Наступним за ефективністю впливу є такий інструмент як «заохочення». Задіявши інструмент «заохочення» керівництво підприємства може використовувати методи організації роботи персоналу, метою яких в основному є «пробудити» здорові амбіції у працюючих, спираючись на різні психоемоційні прийоми, які переважно є маловитратними. Як показує практика, такі інструменти ефективні на підприємствах, де є платформи для кар'єрного росту.

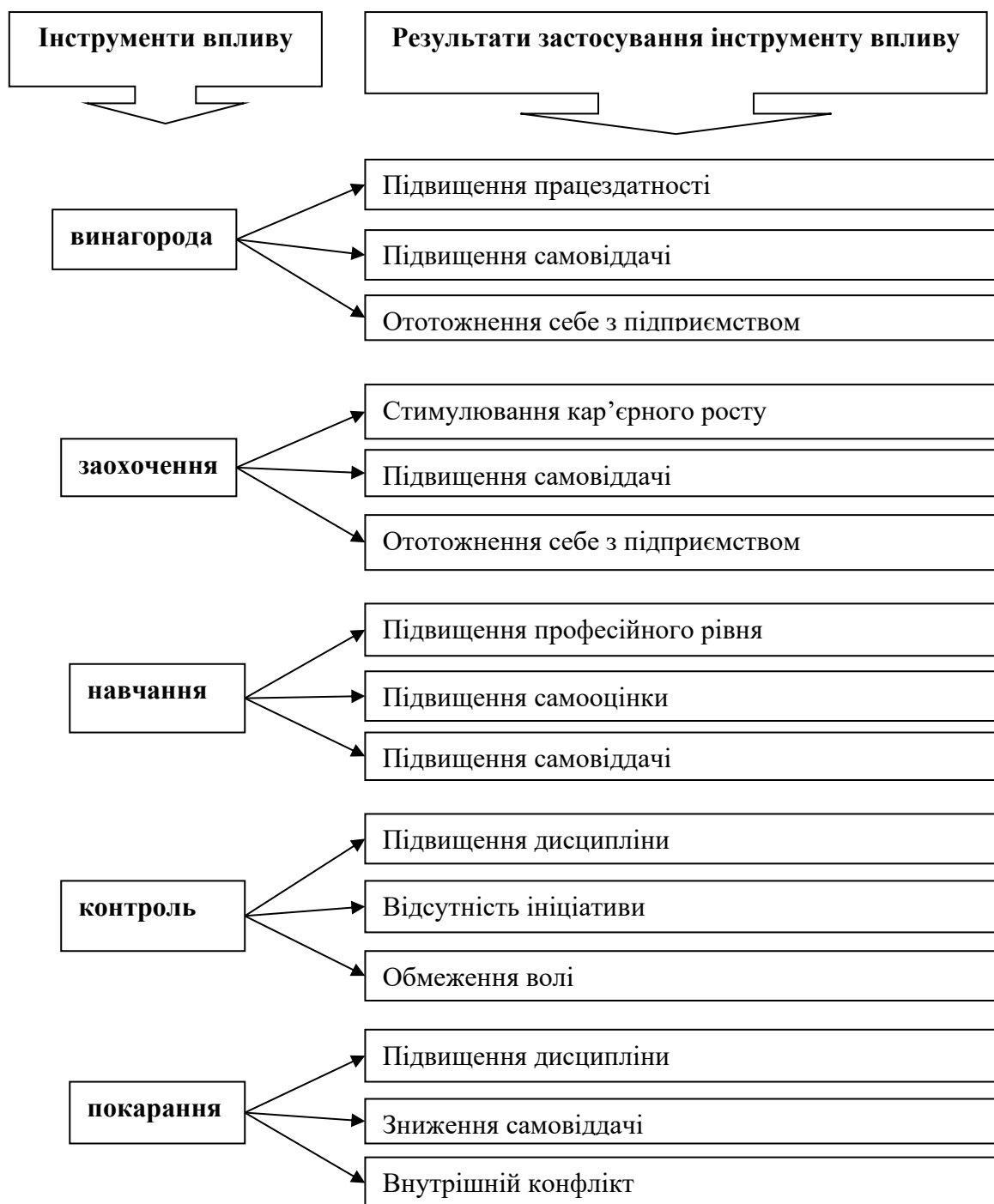

Рис.1. Результати застосування інструментів впливу на управління кадровим потенціалом

На третьому місці знаходиться інструмент «навчання». Навчаючи персонал, а тим більше за кошти підприємства, керівництво вирішує два основні завдання: по-перше – це підвищення кваліфікації працівників, завдяки чому вони зможуть ефективніше використовувати свій інтелектуальний і професійний потенціал; по-друге – це підвищення рівня ототожнення працівника з підприємством. З психологічної точки зору, кожен працівник усвідомлюючи турботу про себе,

може і хоче бути вдячним, і у будь-який доступний для нього спосіб захоче цю вдячність реалізувати.

Попри важливість інструменту «контроль», він стоїть на четвертому місці. Така ситуація пояснюється насамперед тим, що будь-який контроль сприймається працівниками негативно, навіть, якщо для цього немає ніяких підстав. Наявність такого результату як дисципліна цілком і повністю виправдовує застосування даного інструменту в питаннях управління кадровим потенціалом в рамках забезпечення економічної безпеки підприємства.

Покарання в рейтингу стоїть на останньому місці, але все ж таки слід зазначити, що даний інструмент є ефективним в застосуванні. Деякі випадки дисциплінарних порушень повинні бути нейтралізовані лише завдяки покаранню, найефективнішим з яких є матеріальне, тому нехтувати даним інструментом буде не лише нелогічно а ще й збитково.

Отже, можна стверджувати, що одночасне застосування усіх перерахованих нами інструментів, не дивлячись на різницю їхньої значимості, сприятиме збалансуванню роботи механізму забезпечення економічної безпеки.

Важливим моментом, на якому слід сконцентрувати увагу, в процесі забезпечення економічної безпеки на підприємства, це – колективна відповідальність. З одного боку такий підхід вважається правильним, оскільки він виховує в кожного працівника особисту відповідальність за все, що відбувається в колективі, але з іншого – застосування принципу «знеособлення» осіб будь-якої групи призводять до стирання меж відповідальності за ту чи іншу дію, що зменшує ефективність роботи всього підрозділу. Коли провина за чиюсь помилку покладена на цілий підрозділ, то кожен, в тому числі винуватець, несе лише частину покарання, що інколи виражається лише в словесному зауваженні, що само по собі має дуже слабкий важіль впливу на рівень дисципліни, яка є запорукою злагодженої роботи. Справжнім мотивом може бути уникнення покарання і отримання винагороди, яке адресоване конкретній особі при конкретних обставинах.

Індивідуальна похвала, як, власне, і покарання має значно сильніший вплив на результат діяльності людини, тому ми пропонуємо конкретно для кожного працівника у відповідності до його функціональних обов'язків, визначити його особисту відповідальність за результати діяльності. Це саме стосується і мотивації – для кожного працівника вона повинна бути індивідуальною.

Окрім матеріальної винагороди у вигляді заробітної плати та премій, що є основною причиною найму працівників на роботу, повинно бути розроблено додатковий механізм мотивації, в основі якого лежатиме індивідуальний підхід до кожного окремого працівника.

Список літератури:

1. Смоляр Л.Г. Грамотенко О.О. Важливість стимулювання персоналу до творчої діяльності на виробничих підприємствах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2008. № 11. С. 41–43.

2. Петрова І. Л. Стратегічне управління людськими ресурсами: навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2013. 466 с.

3. Управління персоналом : підручник / О. М. Шубалий, Н. Т. Рудь, А. І. Гордійчук, І. В. Шубала, М. І. Дзямулич, О. В. Потьомкіна, О. В. Серeda. / за заг. ред. О. М. Шубалого. Луцьк : ІВВ Луцького НТУ, 2018. 404 с.

4. Менеджмент персоналу : навч. посіб. / укл. О.В. Безпалько, А.Д. Бергер, Т.М. Березянюк, Ю.М. Гринюк, Д.Г. Грищенко, О.І. Драган, А.С. Зеніна-Біліченко, Л.М. Мазник, Л.І. Тертична, О.М. Соломка, О.А. Чигринець. / за заг. ред. О.І. Драган. Київ : МПП «ЛІНО», 2022. 612 с.

ХАРАКТЕРИСТИКА ЛОГІСТИЧНОГО СЕРВІСУ

Черніхова Олена Сергіївна,
викладачка,
Кременчуцький льотний коледж
Харківського національного
університету внутрішніх справ

Бегма Дарія Костянтинівна,
здобувачка освіти,
Кременчуцький льотний коледж
Харківського національного
університету внутрішніх справ

На сьогоднішній момент ринок постачання та збуту цілком залежить від якості послуг, що надаються клієнтам. Оптимальне обслуговування залежить від ефективної технології та структури послуг, які надаються, адже саме система логістичного обслуговування формується за рахунок ефективного надання послуг клієнтам. При цьому вона враховує фактори, які функціонують постійно, визначаючи тим самим дієві принципи клієнтського сервісу, конкурентоспроможність діяльності організацій.

Логістичний сервіс являє собою сукупність дій та компонентів, які забезпечують найбільш оптимальне, ефективне та стабільне надання послуг, які повністю задовольняють споживача.

У залежності від об'єктів логістичного сервісу, тобто клієнтів, яким ці послуги надаються, рівня їх вимог, а також форми діяльності організації постачальника, обслуговування споживачів може здійснюватися самим виробником (постачальником) або посередницькими компаніями.

Основними характеристиками логістичного сервісу зазвичай виділяють:

- Логістична послуга, як і будь-яка інша, має неречовий характер, тобто її не можна відчутти на дотик;
- Обслуговування клієнтів не можна здійснити «на майбутнє», його не можна складувати, зберігати чи накопичувати, лише реальний ефект на даний момент;
- Якість логістичних послуг може змінюватися у залежності від вимог та ставлення до неї клієнта, від факторів надання послуг;
- Логістичні послуги невідривні від процесу їх надання, тобто вони існують лише в той момент, коли їх безпосередньо отримує споживач;
- Попит на логістичний сервіс може змінюватися зважаючи на фактори, які несуть клієнту вирішальне значення, такі як ціна, швидкість, повнота надання послуг.

Серед логістичних послуг, які надаються клієнтам, виділяють транспортні, експедиційні, посередницькі, виробничо-обслуговуючі та інформаційні послуги.

Транспортний клієнтський сервіс полягає у швидкому та безпечному перевезенні, вчасній подачі рухомого складу під навантаження-розвантаження. Адаже якісна та вчасна доставка матеріальних потоків дозволяє виконувати виробничо-технологічні процеси підприємств без затримок і простоїв. А це, в свою чергу, забезпечує вчасне, якісне та в повній мірі задоволення потреб кінцевих споживачів виробничої продукції.

Експедиційні послуги складаються з операцій, які безпосередньо пов'язані з перевізним процесом. Вони мають більш додатковий характер по відношенню до транспортування, але без експедиційного обслуговування воно не виконується. Дані послуги полягають у супроводі, охороні вантажів та оформленні перевізної документації.

Посередницькі послуги заключаються у наданні інформаційного забезпечення виробничого процесу щодо обсягів, вартості та умов постачання продукції. Підприємства можуть отримувати рекламні (у вигляді демонстрацій, каталогів, пробного обслуговування) та консалтингові послуги для формування більш стійкого товарного потоку, визначення вузьких місць організації та надання рекомендацій для формування конкурентоспроможної діяльності.

Виробничо-обслуговуючі послуги надаються у сфері матеріально-технічного постачання товарів виробництва до споживачів. Особливістю даних послуг можна визначити зміна та пристосування асортименту виробничої продукції до сукупності споживчих послуг.

Інформування постачальників та споживачів у просуванні продукції є визначною формою функціонування виробничого комплексу. Управління інформаційними потоками є важливою складовою як безпосереднього процесу реалізації продукції, так і передпродажного та післяпродажного логістичного сервісу. Окрім того інформаційне обслуговування формує управління інформаційними потоками всередині підприємства, що забезпечує ефективне функціонування виробничих підрозділів підприємства.

Сучасні тенденції на ринку логістичних послуг характеризуються підвищенням вимог клієнтів до якості та повноти наданого сервісу.

Так, серед параметрів, які формують якісний логістичний сервіс, виділяють:

- Швидкість обробки замовлень та надання послуг;
- Повнота наданих послуг;
- Адекватність ціноутворення;
- Наявність інформаційного супроводу на усіх етапах здійснення обслуговування;
- Вчасна та обов'язкова доставка замовленої продукції або своєчасне надання послуг;
- Повна відповідність наданого сервісу потребам споживача тощо.

Таким чином якісний, своєчасний та повний логістичний сервіс є визначальним фактором ефективної взаємодії виробничого та клієнтського комплексу, що забезпечує розвиток ринку логістичних послуг та конкурентоспроможність підприємств. Управління логістичним обслуговуванням повинно мати першочергове значення, адже цим

забезпечується взаємозв'язок між виробничо-технологічним та споживчими елементами логістичної системи.

Список літератури

1. Наконечна Т. В. Особливості розвитку ринку логістичних послуг в Україні / Т. В. Наконечна, Н. Т. Гринів, Т. Б. Данилович // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. - 2019. - Вип. 24(2). - С. 139-144. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuimevcg_2019_24\(2\)__29](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuimevcg_2019_24(2)__29).
2. Логістика : навч. посіб. / О.М. Тридід, Г.М. Азаренкова, С.В. Мішина, І.І. Борисенко. – К. : Знання, 2008. – 566 с.
3. Дудар Т. Г., Волошин Р. В. Основи логістики. Навч. посіб. - К.: Центр учбової літератури, 2012. - 176 с.

HEMISPHERICAL DEVICE WITH AN ADJUSTABLE LIMITING PLATE FOR MINIMUM INVASIVE TISSUE SEPARATION

Andrii Pavlyshyn,

PhD, MD,

Associate Professor

I.Horbachevsky Ternopil National Medical University

Andrii Zhylynskyi,

I. Horbachevsky Ternopil National Medical University

Ihor Deykalo,

DSc, PhD, MD, Professor

I.Horbachevsky Ternopil National Medical University

Keywords: minimally invasive surgery, surgical instruments, hemispherical device.

Abstract: Common minimally invasive surgical intervention - cholecystectomy is the most frequently performed laparoscopic procedure, despite the fact that the frequency of injury to the bile ducts has increased as a result of the transition from traditional surgical techniques. The proposed device, due to the introduced technological solutions, eliminates the aforementioned shortcomings of the known device and ensures optimization of its manufacturability and clinical effectiveness. The task is carried out as follows: the device (manipulator) for removal (separation) of tissue is a metal hemisphere with a cavity inside. The hemisphere, along the edge, has a pointed working surface, which is used to separate tissues.

Minimally invasive surgery may be defined as a method for performing established surgical procedures by remote manipulation in a confined anatomical space. This leads to a reduction of access trauma, thereby reducing surgical complications, accelerating recovery, and improving cosmesis. In order to succeed in this task, it is necessary to gain visual access to the operating site via scopes and operating access for the instruments via working ports. Common minimally invasive surgical intervention - cholecystectomy is the most frequently performed laparoscopic procedure, despite the fact that the frequency of injury to the bile ducts has increased as a result of the transition from traditional surgical techniques. Which poses a serious threat to the patient's life [1-3,7, 9].

However, all new techniques developed in the field of minimally invasive surgery go beyond the basic concept of simply reducing the size of the incision. These advances and discoveries definitely contributed to the acceleration of the general development of surgery, and even what is known as "traditional" or "open" surgery [1-3,5,8].

The main benefits of reducing the traumatization of the patient's tissues on the way of access, which are the most well-known, are: a significant reduction in postoperative pain, a decrease in bleeding, a decrease in the inflammatory response to trauma, and an optimal aesthetic result of the postoperative wound. However, the degree to which these benefits are proven varies by specialty and even between specific surgical procedures. Examples of minimally invasive surgeries include: abdominal surgery, video laparoscopy; in orthopedic surgery, arthroscopy; in thoracic surgery video thoracoscopy; in cardiology, interventional cardiology; in vascular surgery, interventional vascular procedures; in radiology, radiointervention; among others.

The useful model applies to medical equipment and to various fields of medicine, namely: minimally invasive surgery, transplantology, combustiology, plastic surgery, dentistry, surgical dentistry, maxillofacial surgery, etc.

One of the key points that ensure the above advantages of minimally invasive surgery is the use of specialized medical equipment, the main task of which is minimal traumatization of tissues, high adaptation to the requirements of microsurgical operations, minimalism and high efficiency [1,4,6,9].

Specialized surgical instruments for minimally invasive surgery allow the operator to work efficiently in a limited space through a minimal incision on the skin. Specialized surgical instruments for minimally invasive surgery allow the operator to work efficiently in a limited space through a minimal incision on the skin. One of the many tasks during surgery for various forms of cholecystitis is the need for effective and minimally traumatic separation of tissues [3,6,8]. Minimal access procedures typically take longer than conventional open surgery, resulting in reduced productivity; the consequences of this may be undesirable for those responsible for managing health care systems. This may be offset by reduced costs due to early hospital discharge. However, despite this, the advantages of operative interventions with minimal access are much greater [1-4].

Cholecystectomy is the most frequently performed laparoscopic procedure, although it is accepted that the incidence of Prospective randomised comparisons of open and minimal access surgery [1,5,7].

However, existing specialized tools are far from ideal and require improvement and optimization. Therefore, the team of authors developed and proposed an optimized device for minimally invasive tissue separation.

The useful model applies to medical equipment and to various fields of medicine, namely: minimally invasive surgery, transplantology, combustiology, plastic surgery, dentistry, surgical dentistry, maxillofacial surgery, etc.

The known device is a typical manipulator used in minimally invasive surgery, consisting of two semi-conical parts with corrugated inner surfaces capable of controlled, dosed closure [1-3].

The disadvantage of the known device is its insufficient manufacturability and, as a result, insufficient clinical effectiveness. Using a known device for tissue separation causes a number of inconveniences, which are as follows: in order to successfully remove the tissue, it is necessary to carry out its precise grasping with a manipulator, it is necessary to dose the force of clamping the tissues, the area of grasping the tissue

for separation is quite small and the manipulator often slips off, traumatization of the surrounding tissues is possible, constant visual control over separation, high probability of traumatizing vessels, etc. And also the impossibility of controlling the thickness of the separated tissue flap.

The proposed device, due to the introduced technological solutions, eliminates the aforementioned shortcomings of the known device and ensures optimization of its manufacturability and clinical effectiveness.

The task is carried out as follows: the device (manipulator) for removal (separation) of tissue is a metal hemisphere with a cavity inside. The hemisphere, along the edge, has a pointed working surface, which is used to separate tissues. On the side opposite to the working rotation, there is a fixing groove, thanks to which the device is attached to the end of the laparoscopic needle holder. A limiting plate and a screw are located on the inside of the working surface, which controls the thickness of the separation of the selected tissues and prevents excessive traumatization of the underlying tissues during the removal process.

The proposed hemispherical device with an adjustable limiting plate for minimally invasive tissue separation works as follows: the pointed working part of the hemisphere is applied to the tissue to be removed and translational movements along the separation zone and rotational movements around the axis of the device are performed. In the process of separation, the limiting plate ensures uniform removal of the selected tissues, when the thickness and volume of tissue intake does not depend on the force of pressure of the device on them.

Structure of a hemispherical device with an adjustable limiting plate for minimally invasive tissue separation: metal hemisphere, pointed working surface, fixation groove, cavity of the hemisphere, limiting plate, screw for adjusting the thickness of tissue sampling.

So, the proposed hemispherical device with an adjustable limiting plate for minimally invasive tissue separation has a number of significant advantages over the known one, namely: it provides fast and effective removal of underlying tissues, significantly reduces the possibility of traumatizing vessels, there is no constant need to grasp tissues for separation, translational and rotational movements provide uniform and gradual separation, the speed of removal of necessary tissues significantly shortens the duration of surgical intervention. And also, with the help of a limiting plate, it is possible to control the thickness of the separation of the selected tissues and prevent excessive traumatization of the underlying tissues.

References:

1. Refai M, Brunelli A, Salati M, et al. Efficacy of anterior fissureless technique for right upper lobectomies: a case-matched analysis. *Eur J Cardiothorac Surg.* 2011;39(6):1043-6.
2. Fumagalli Romario U, Puccetti F, Elmore U, Massaron S, Rosati R. Selfgripping mesh versus staple fixation in laparoscopic inguinal hernia repair: a prospective comparison. *Surg Endosc.* 2013 [Epub ahead of print].

3. Lamy A, Devereaux PJ, Prabhakaran D, et al. Off-pump or onpump coronary-artery bypass grafting at 30 days. *N Engl J Med.* 2012;366(16):1489-97.
4. Gaia DF, Palma JH, Souza JAM, et al. Implante transapical de endoprótese valvada balão-expansível em posição aórtica sem circulação extracorpórea/Off-pump transapical balloon-expandable aortic valve endoprosthesis implantation. *Rev Bras Cir Cardiovasc.* 2009;24(2):233
5. Berggren U, Gordh T, Grama D, et al. Laparoscopic versus open cholecystectomy: hospitalization, sick leave, analgesia and trauma responses. *Br J Surg* 1994;81:1362–5.
6. Kunz R, Orth K, Vogel J, et al. Laparoscopic cholecystectomy versus mini-lapcholecystectomy. Results of a prospective, randomized study. *Chirurg* 1992;63:291–5.
7. Видеоэндоскопические операции / Запорожан В.Н., Грубник В.В., Саенко В.Ф., Ничитайло М.Е. // — К., «Здоров'я», 2000. — 304 с.
8. Лапароскопічна хірургія жовчних шляхів / Ковальчук Л.Я., Поліщук В.М., Ничитайло М.Ю., Ковальчук О.Л. // Тернопіль — Рівне: Вертекс, 1997. — 155 с .
9. Миниинвазивные технологии в лечении острого панкреатита / В.В.Дарвин, С.В.Онищенко, А.Я.Ильканич [и др.] // Хирургия. Журнал им. Н.И. Пирогова. — 2009. — № 2. — С. 29—32.

ДІАГНОСТИКА ТА ЛІКУВАННЯ ТРАВМ ГРУДНОЇ КЛІТКИ: ЗАКРИТИХ І ВІДКРИТИХ

Бондарчук Марина Борисівна

магістр

Сумський державний педагогічний університет
імені А.С.Макаренка

Малярова Юлія Миколаївна

кандидат педагогічних наук, старший викладач
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С.Макаренка

Травма грудної клітки – дуже частий тип пошкодження та одна з провідних причин смертельних результатів поранених та потерпілих як у мирному, так і в воєнному часі. Травми грудей безпосередньо відповідають за 25% смертельних результатів, зареєстрованих внаслідок ДТП і мають значний вплив на результат ще 25-50% ДТП. Травма грудей, як правило, супроводжується значними порушеннями функції двох найважливіших систем – дихання та кровообігу, що згодом визначає метаболічний розлад, активність інших органів та систем. Більшість пацієнтів з травмою грудей можна врятувати за допомогою швидкого забезпечення адекватної вентиляції легень ендотрахеальною інтубацією та/або дренажем плевральної порожнини, боротьби з шоком, а також своєчасної інфузії рідини [2].

Закриті травми грудної клітки (забиття, здавлення органів грудної порожнини, переломи грудини, ребер, ключиці, лопатки) зустрічаються в дев'ять разів частіше, ніж відкриті травми і становлять більше 6% серед хворих з травмами:

1. Без ушкодження внутрішніх органів (71,8%);
2. З ушкодженням внутрішніх органів (28,2%).

При цьому необхідно вказувати на наявність або відсутність пошкоджень кісток грудної клітки інших частин тіла.

Закриті травми грудної клітки найчастіше пов'язані з автотранспортними пригодами та падінням з висоти. При закритих травмах насамперед порушується кісткова основа грудної клітки. Ця обставина є основною причиною травми органів грудної порожнини. Патологічні зміни варіюють від звичайних кровиливів до глибоких надривів і розривів органів, часткового їх розриву, а в окремих випадках навіть повного відриву [3]. Також ці травми зазвичай супроводжуються ушкодженням органів та інших ділянок тіла постраждалого.

Відкриті травми грудей поділяються на:

- 1) проникаючі;
- 2) непроникні.

В умовах мирного часу переважна більшість поранень грудей (до 97,3%) належить до так званих побутових. Поранення наносяться ріжучими

предметами, що колють, а також вогнепальною зброєю [5]. У більшості осіб ушкодження мають проникаючий характер (3-3,5% від загальної кількості травм та 50-67% від травми грудей). Проникаючі поранення поділяються на:

- колото-різані та вогнепальні;
- сліпі та наскрізні;
- односторонні, двосторонні, множинні, поєднані;
- з пневмотораксом (відкритим та закритим), гемотораксом, пневмогемотораксом, хилотораксом;
- з пораненням плеври, легені, трахеї, бронхів та інших органів грудної порожнини;
- торако-абдомінальні поранення (з ушкодженням органів грудної, черевної порожнин та без).

Розміри зовнішньої рани зовсім не свідчать про характер та обсяг внутрішньогрудних пошкоджень. Серед проникаючих поранень переважають сліпі поранення (97,8%), які створюють реальну загрозу для перегляду пошкоджень органів грудної клітки [2]. Вогнепальні поранення за характером і тяжкістю перевершують колото-різані, тому що супроводжуються більшими пошкодженнями і більшою бактеріальною забрудненістю.

Поєднані травми обумовлені впливом одного виду енергії, але з пошкодженням двох і більше із семи анатомічних частин тіла. Характеризуються різноманітністю клініки, складністю діагностики, тривалістю лікування, складністю визначення необхідного обсягу та характеру допомоги. На частину поєднаних травм грудей припадає до 33% випадків.

Комбіновані травми обумовлені дією різноспрямованої енергії (поєднання з опіками, колото-різаного з вогнепальним тощо) та становлять 1,5% від травм грудей [6].

Незважаючи на різноманітність ускладнень при травмах грудної клітки, найчастішими є дихальна недостатність, пневмонія, респіраторний дистрес-синдром та інфекції плеври. Вони безпосередньо пов'язані з тяжкістю травми та наявністю у пацієнта супутніх захворювань [3]. Клінічна ситуація іноді потребує тривалого лікування у відділенні інтенсивної терапії та тривалій штучній вентиляції легень, що підвищує ризик розвитку нозокоміальної пневмонії. Плевральний випіт може ускладнюватися бактеріальною контамінацією плеврального дренажу або пов'язаної з дренажуванням легеневою інфекцією. Лікування полягає в дренажуванні плевральної порожнини, а при персистенції або осумкування випоту – заміні дренажу та введенні фібринолітиків у порожнину плеври або виконанні відеоасистованої торакоскопії або торакотомії та декортікації легені. Профілактика полягає в адекватному антисептичному прикритті в період дренажування плевральної порожнини одночасно з профілактичним призначенням антибіотиків [2].

Як ускладнення може виникати аритмія та порушення серцевої провідності, які можуть розвинутиись або відразу, або після закриття травми грудної клітки. Найчастіше зустрічаються мерехтіння та тріпотіння передсердь, тахікардія та брадикардія. Ці порушення ритму можуть вимагати тривалої

антиаритмічної терапії [4]. При пораненнях серця може сформуватися перикардит, який дуже рідко буває гнійним.

Під наслідками травм розуміють патологію, що розвинулася в пізніші терміни. Після гемотораксу або плеврального випоту може розвинутися вторинний фіброторакс з «панцирною» легенею та втягнення грудної стінки. У молодих хворих зі зниженням легеневих обсягів показано декортикацію легені.

Пацієнтам із переломом груднини, у яких консервативне лікування (знеболення та спокій) не призвело до консолідування перелому та больовий синдром і нестабільність стану зберігаються, необхідне хірургічне лікування [1]. Залишкові болі як наслідки переломів ребер можуть спричинити серйозний дискомфорт і вимагати лікування в клініці, що спеціалізується на хронічному болю.

Список літератури:

1. Асланян С. А., Воробей О. В., Новіков Ф. М. Поранення перикарду. Таврический медико-биологический вестник. 2011. Т14, № 4, ч. 1 (56). С. 11-13.
2. Беденюк А. Д., Мальований В. В., Війтович Л. Є., Довга І. І. Травма грудної клітки: особливості перебігу, ускладнення та лікувальна тактика. Шпитальна хірургія. Журнал імені Л. Я. Ковальчука. 2020. № 2. С. 120-122.
3. Гержик К. П. Використання мініінвазивних оперативних втручань при бойових пораненнях та травмах грудей. Одеський Медичний журнал. Одеса, 2019. Вип. № 4/5 (174/175). С. 41-44.
4. Закриті пошкодження м'яких тканин: забій, струс, розрив. Клініка, діагностика закритих пошкоджень м'яких тканин. Перша медична допомога, принципи лікування : метод. вказ. до практ. занять та самост. роботи студентів 3-го курсу ІІ та ІV мед. фак-тів з дисципліни «Загальна хірургія» / упоряд. В. О. Сипливий, А. Г. Гузь, В. В. Доценко та ін. Харків : ХНМУ, 2020. 24 с.
5. Келемен І. Я., Савула М. М., Дідик В. С. Множинні переломи ребер при закритій травмі грудної клітки. Хірургічна тактика. Науковий вісник Ужгородського університету. 2011. № 40. С. 72-79.
6. Richards J. R., Mc Gahan J. P. Focused Assessment with Sonography in Trauma (FAST) in 2017: What Radiologists Can Learn. Radiology. 2017. № 1 (283). P. 31-48.

ДОЦІЛЬНІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ ВАКЦИНАЦІЇ ПРОТИ ВПЛ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ, З МЕТОЮ ЗАПОБІГАННЯ РОЗВИТКУ ОНКОЛОЛОГІЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ

Голозубова Олена Валеріївна,
к.мед.н., асистент кафедри загальної практики, сімейної медицини та
внутрішніх хвороб
Харківського національного медичного університету

Ладика Оксана Миколаївна
студентка
Харківського національного медичного університету

Нетецька Дар'я Миколаївна
студентка
Харківського національного медичного університету

Актуальність: Вірус папіломи людини- є одним із найпоширеніших вірусних уrogenітальних інфекцій. Відповідно статистиці ВООЗ, сьогодні близько 80% населення планети інфіковані ВПЛ.

Папіломовірус представляє собою ДНК вірус, що переважно уражує епітелій і слизові оболонки.

Існує близько 200 типів ВПЛ , але при цьому доведено, що 29 з них мають онкогенну властивість і здатні викликати рак шийки матки .

На даний час вірус високого онкогенного ризику, безумовно, є ініціюючим фактором розвитку онкологічного захворювання . В групу найбільшого ризику відносяться 16 та 18 типи,що здатні викликати рак шийки матки.

Серед великого різноманіття збудників запальних захворювань інтимної зони особливої уваги заслуговує папіломовірус. На сьогоднішній день не існує ліків, які повністю знищать його в організмі. Та ми, лікарі, не безсилі. Виробляються спеціальні вакцини, які раз на сім років вводяться для профілактики. Бажано вперше застосувати таку вакцину до початку статевого життя.

Папіломовірус небезпечний тим, що може знаходитися в організмі тривалий час безсимптомно, якщо імунна система організму працює злагоджено. Але як тільки імунітет дає збій, то вірус починає розвиватися.

Останні дані свідчать, що кожна шоста людина у світі має папіломовірус.

Так як, лікарського препарату , що повністю лікує від вірусу ВПЛ на даний час не існує ,вакцинація -є найбільш ефективною боротьбі з вірусом.

Основні профілактичні заходи мають бути проведені у ранньому віці. Ефект вакцинації найбільш ефективний до початку статевого життя , саме тому оптимальний вік 9-18 років.

Мета: Довести доцільність проведення вакцинації ВПЛ у підлітковому віці, з метою запобігання розвитку онкологічних захворювань

Методи дослідження: Аналіз статистичних даних зарубіжної наукової літератури, щодо ефективності проведення вакцинації у дівчат підліткового віку, з метою запобігання розвитку рака шийки матки.

Результати: За даними наукового британського журналу «The Lancet» З 2006 – 2019 було проведено клінічне експериментальне дослідження, в якому брали участь група дівчаток, віком 9-18 років, яким було проведено стандартний курс трьохразової вакцинації проти 16-го та 18-го типів ВПЛ.

В результаті було встановлено, що через 5-8 років після вакцинації поширеність двох типів ВПЛ, що викликають 70% випадків рака шийки матки (16-го, 18-го) знизилась на 83% та число предракового стану знизилось на 97 %

Висновок: Аналізуючи дані літератури, щодо клінічного експерименту ефективності вакцинації дівчат віком 9-18 років, було визначено, що проведення трьохразового курсу імунізації проти вірусу папіломи людини 16-18-го типу, призводить до зниження захворювання рака шийки матки на 83 % .
Отже, вакцинація дівчат у віці від 9 до 18 років є дуже важливим елементом у боротьбі з розвитком рака шийки матки.

Список літератури:

1. Прилепська В.Н., Зардіашвілі М.Д., Хлебкова Ю.С., Некрасова М.Е. ВАКЦИНАЦІЯ ПРОТИ ВПЛ-АССОЦІЙОВАНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ І РАКУ ШИЙКИ МАТКИ. ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ.

ASSESSMENT OF PHYSICAL DEVELOPMENT OF SCHOOLCHILDREN AGED 7-17

Borysova Yuliia

Ph.D., Associate Professor
Prydniprovsk State Akademy of Physical Culture and Sports

Vlasyuk Olena

Ph.D., Associate Professor
Prydniprovsk State Akademy of Physical Culture and Sports,

Novak Tetiana

Senior Lecturer
Prydniprovsk State Akademy of Physical Culture and Sports

Formulation of the problem in general. Physical development is a complex of morphological and functional properties of the body, which determines the ability of the body to tolerate physical exertion, significant changes in environmental conditions, while maintaining the functionality of the body's systems within physiological constants. The concept of "physical development" can be explained as a process of changing the Morpho-functional properties of the human body during its individual life or as a set of features that characterize external indicators of the physical state (anthropometric, physiological parameters) of the body at the stage of ontogenesis [1, 2, 5]. Physical development is characterized primarily by anatomical and physiological changes in certain periods of age-related development, manifested in changes in individual physical qualities and the overall level of physical performance. External quantitative indicators of physical development, first of all, are changes in total and partial body sizes [3, 4]. Therefore, the study of changes in anthropometric parameters, indicators of somatotype components, component composition of body weight, and indices of harmony of physical development will optimize physical activity during physical exercises.

Purpose: to determine the patterns of formation of anthropometric parameters, indicators of components of somatotype and indices of harmony of physical development of schoolchildren of secondary education institutions.

Research methods: analysis of scientific and methodical literature; pedagogical observation and experiment; anthropometric research methods; index method; methods of mathematical statistics.

The results. During elementary school age, there is a gradual change in the structures and functions of the body. Body length in girls and boys up to 11 years of age increases more intensively than body weight. The proportions of the body change, the volume of the chest increases, that is, the body is "stretched". There is almost no clear difference between boys and girls in anthropometric indicators. Middle school age children is characterized by the maximum rate of growth of the whole body and its

individual parts, the build-up of the body's functional reserves. The maximum rate of growth in boys is observed at the age of 13-14 years (body length increases (by 6-14 cm), and in girls - at 11-12 years (by 5-6 cm).

Conclusions. More than half of school-age children have anthropometric indicators that correspond to the normative level, with a tendency to tallness and increased body weight, regardless of gender and age. More than half of the children have a mesosomatic type of physical development. Most children are characterized by harmonious physical development with a tendency to increase the number of harmoniously developed children at an older age.

Prospects for further research. A comprehensive assessment of the state of physical development of school-aged children with the determination of age-sex characteristics allows to assess the functional capabilities and reserves of the child's body, and to take this into account when developing programs for physical education of schoolchildren.

References

1. Arefiev V. H. Suchasni standarty fizychnoho rozvytku shkolariv / V. H. Arefiev. - K. : Vezha, 1999. - 256 s.
2. Borysova Yu. Yu. Dyferentsiiovanyi pidkhid u fizychnomu vykhovanni shkolariv na osnovi vykorystannia komp'uternykh tekhnolohii [Tekst] : dys. ... kand. nauk z fiz. vykhovannia i sportu : 24.00.02 / Borysova Yuliia Yuriivna ; Dnipropetr. derzh. in-t fiz. kultury i sportu. - D., 2009. – 263
3. Vlasiuk O. O. Naukovo-pedahohichni osnovy orhanizatsii samostiinykh zaniat fizychnymy vpravamy ditei molodshoho shkilnoho viku : avtoref. dys. na zdobuttia naukovooho stupeniu kand. nauk z fizychnoho vykhovannia i sportu : spets. 24.00.02 «Fizychna kultura, fizyчне vykhovannia riznykh hrup naseleння» / O. O. Vlasiuk. – Dnipropetrovsk, 2006. – 20 s.
4. Horashchuk V. P. Teoretychni ta metodolohichni zasady formuvannia kultury zdorov' ya shkolariv : dys. ... doktora ped. nauk. 13.00.01 / Horashchuk Valerii Pavlovych. – Kharkiv, 2004. – 414 s.
5. Age difference in growth and physical abilities in trained and untrained girls 10–17 years of age / J. Loko [et al.] // Amer. J. Hum. Biol. – 2003. - Vol. 15, No1. – P. 72–77.

ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ТРЕНЕРА-ВИКЛАДАЧА ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Богдановський Ігор Васильович

Старший викладач

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Наразі професійна діяльність тренерів-викладачів виявляється в організації навчально-виховного процесу дошкільного закладу, актуалізуючи розширення соціально-педагогічних, психолого-педагогічних знань з фізичної культури та спорту, підвищення загальної та методологічної культури, творчої ініціативи та оволодіння практичними вміннями та навичками. Від особистості тренера, його життєвих принципів, професійної кваліфікації, педагогічної майстерності залежить успішне розв'язання загальних педагогічних завдань «навчання – виховання – розвиток» дитини.

Саме тренер-викладач є джерелом вагомих досягнень вихованців, а тому сучасна система підготовки висуває особливі вимоги до змістового наповнення освітнього процесу майбутніх тренерів-викладачів, яке базується на ґрунтовних фундаментальних знаннях, які визначаються об'єктивними вимогами суспільства. Нормативно-правовими підставами, що визначають основні процесуальні параметри професійної підготовки майбутніх тренерів-викладачів фізичної культури, є закони України «Про дошкільну освіту» (2023 р.) та Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту (2004 р.). У цих документах задекларовано головні правові засади підготовки нової генерації фахівців, які зможуть підняти фізичну культуру та спорт на високі щаблі розвитку [4, 5].

До майбутніх тренерів-викладачів, які здійснюватимуть професійну діяльність з дітьми дошкільного віку, ставлять вимоги гармонійного поєднання освітніх, виховних та оздоровчих цілей із завданнями фізичного виховання.

Аналіз навчальних планів Вищів фізичної культури та практичний досвід підтверджують недостатню підготовку тренерів-викладачів до роботи з дітьми саме дошкільного віку.

Проаналізовано роботи науковців, які активно вивчають професійну діяльність тренера та психолого-педагогічні аспекти [1, 2]. Але, як засвідчують результати проведеного аналізу наукових досліджень з обраної проблематики, питання формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до тренерської діяльності з дітьми дошкільного віку залишаються недостатньо розробленими з огляду на потреби нової освітньої парадигми та інноваційних запитів суспільства. Також, не досліджені психолого-педагогічні підходи професійної підготовки студентів спеціальності 017 «Фізичне виховання і спорт», потребують ґрунтовного аналізу питання виявлення практичних механізмів формування готовності тренерів-викладачів до організації тренерської

діяльності з дітьми дошкільного віку [3, 5]. Дослідження педагогічних аспектів професійної діяльності спортивного тренера особливо актуальне з огляду на специфіку конкретного виду спорту, вікові особливості та надзвичайно різнобічним спектром ролей та обов'язків тренера як педагога, психолога, керівника і друга юного спортсмена.

На основі проведеного аналізу педагогічної літератури та вивчення практичних аспектів організації навчально-виховного процесу професійної підготовки майбутніх тренерів-викладачів до роботи з дітьми дошкільного віку встановлено певні суперечності між: соціальним замовленням держави на підготовку компетентних тренерів-викладачів та недостатньою розробленістю психолого-педагогічних підходів у питаннях стимулювання їхнього професійного розвитку як тренерів-викладачів готових до роботи з дітьми дошкільного віку; вимогами дитячо-юнацьких спортивних шкіл у формуванні в майбутніх тренерів-викладачів готовності до тренерської діяльності дітей дошкільного віку та недостатньою розробленістю практичних механізмів у цьому напрямі; необхідністю впровадження педагогічних інновацій, що базуються на особистісно орієнтованому підході до формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до роботи з дітьми дошкільного віку та переважанням традиційного навчання.

Метою нашого дослідження стало визначення, теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка педагогічних умов та структурно-педагогічної моделі формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до роботи з дітьми дошкільного віку на засадах особистісно орієнтованого навчання.

Відповідно до мети дослідження сформульовано наступні завдання: з'ясувати особливості професійної діяльності тренера-викладача до роботи з дітьми дошкільного віку; дослідити зміст готовності майбутніх тренерів-викладачів та визначити потенціал особистісно орієнтованого навчання у формуванні готовності майбутніх тренерів-викладачів до роботи з дітьми дошкільного віку.

При цьому об'єктом дослідження виступає професійна підготовка майбутніх тренерів-викладачів до роботи з дітьми дошкільного віку. Предметом дослідження є педагогічні умови та модель формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до роботи з дітьми дошкільного віку.

Для досягнення мети та вирішення завдань дослідження застосовано такі методи: теоретичні – бібліографічний метод вивчення джерел з проблеми дослідження, а також порівняльний аналіз психолого-педагогічних напрацювань – для встановлення сутності діяльності тренерів-викладачів в роботі з дітьми дошкільного віку; метод порівняльно-педагогічного аналізу – для зіставлення різних теоретичних підходів учених до досліджуваної проблеми та визначення напрямів дослідження і його понятійно-категоріального апарата; структурно системний аналіз – для комплексності в обґрунтуванні педагогічних умов формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до роботи з дітьми дошкільного віку; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний етапи) для перевірки ефективності практичних заходів із формування готовності

майбутніх тренерів-викладачів до роботи з дітьми дошкільного віку.

Враховуючи вище наведене, можна зробити висновки, що з огляду на сьогодення назріла необхідність в компетентнісному підході до професійної підготовки тренера-викладача під час роботи з дітьми дошкільного віку та впровадження педагогічних інновацій, а отримані на першому етапі дослідження результати дозволять обґрунтувати педагогічні умови та розробити структурно-педагогічну модель формування готовності майбутніх тренерів-викладачів до роботи з дітьми дошкільного віку, що базуються на особистісно орієнтованому підході.

Список літератури

1. Вільчковський Е.С., Денисенко Н.Ф. Організація рухового режиму дітей у дошкільних навчальних закладах. Навчально-методичний посібник. Тернопіль: Мандрівець, 2008. 128 с.
2. Крутій К.Л. Дитина в дошкільні роки: комплексна додаткова освітня програма. Запоріжжя: ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2011. 188 с.
3. Дубогай О.Д. Фізкультура як складова здоров'я та успішного навчання дитини. К.: Вид. дім «Шкільний світ», 2006. 126 с.
4. Закон України «Про дошкільну освіту» : Закон від 01 січня 2023 року № 2628-14. <https://zakon.help/zakonodavstvo-ukraini/2628-14>
5. Корносенко О. К. Підготовка майбутніх фахівців фізичної культури до використання ігрових методик у професійній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Корносенко Оксана Костянтинівна; Ін-т вищої освіти Нац. акад. пед. наук України. К., 2010. 20 с.

ЄДНІСТЬ РАЦІОНАЛЬНОСТІ І ТВОРЧОСТІ ЯК ПРОВІДНИЙ ПРИНЦИП ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ МУЗИКАНТА

Галина Олексіївна Нагорна,

доктор педагогічних наук,
професор кафедри соціальної педагогіки і психології,
професор кафедри теорії музики та композиції,
Одеська національна музична академія
імені А. В. Нежданової

Аналіз процесу формування професійного мислення в майбутніх музикантів показує, що респонденти не завжди можуть розкрити сутність і зміст фактів, явищ, обставин, ситуацій розвитку музичного мистецтва, виявити структуру музичних творів, їх стильові і жанрові особливості. Крім того, здобувачі вищої музичної освіти утрудняються виявити мету свого музично-теоретичного дослідження, розробити засоби її досягнення, висловити авторську незалежну точку зору у процесі вирішення завдань і розв'язання проблем цього дослідження.

Викликає інтерес монографія Джордана Еленберга, в якій розглядається ідея відомого математика Абрагама Вальда про значення математичної структури, на якій усе тримається (1). Через такий підхід, з одного боку, можна не помітити того, що має значення. З іншого, – «... він також дає змогу бачити спільну основу проблем, які з поверхового погляду здаються цілковито різними» (1, с. 16). Автор зазначає, що у результаті ви набуваєте «... важливий досвід навіть у тому, де, здається, не має жодного» (1, с. 16).

У дослідно-експериментальній роботі, в якій беруть участь здобувачі освіти ОС «Бакалавр», ОС «Магістр», працюючі музиканти, об'єктом дослідження виступає система відношень інформуючих і стимулюючих ситуацій взаємодій з предметами, явищами музичного мистецтва, що розроблена на основі єдності системного, критеріально-ціннісного та особистісно-діяльнісного підходів під егідою раціонально-творчого підходу (2).

Принцип єдності раціонального і творчого складає генеральний стратегічний підхід до розробки структури професійного мислення музиканта. Раціональність і творчість як дві частини єдиного, цілісного дослідження професійного мислення майбутніх музикантів реалізується із застосуванням системного підходу до цього дослідження.

Разом із тим, реалізація цього принципу є ширшою, так як він здійснюється за кількома напрямками: в цілому до вищої музичної освіти як до дослідження, що складає його методологію; до дослідження і формування у майбутніх музикантів професійного мислення; до професійної діяльності студентів, спрямованої на досягнення раціональної творчості. Тому раціонально-творчий

підхід викликає необхідність впровадження його стратегічних видів: системного, критеріально-ціннісного, особистісно-діяльнісного підходів.

Виходячи з цього, у формуванні професійного мислення особистості виділяються два основні критерії – раціональність і творчість. Адекватні форми представленого мислення створюються як на основі раціонального музично-теоретичного дослідження, так і в ході творчої перетворюючої діяльності музиканта.

Раціональність – керівний принцип музичної практики, який управляється правилами і критеріями та заснований на самокорекції музикантом цілей та засобів музично-теоретичного дослідження.

Творчість – управляючий принцип музичної практики, заснований на самоствердженні особистістю своїх ідей, суджень у процесі технологічно новаторського регулювання частин у цілісному музично-теоретичному дослідженні.

Професійне мислення майбутнього музиканта визначається, як: система узагальнених розумових дій, представлених у критичному і творчому видах, виражених у формі уявлень, суджень, умовиводів, що створюють систему відношень цілісного музично-теоретичного дослідження; процес дослідження музичного мистецтва; умова оволодіння професійною розумністю музиканта, що забезпечує здійснення самокоректуючої діяльності та розвиток критичного мислення і реалізацію самостверджуючої діяльності та розвиток творчого мислення особистості.

Основними видами професійного мислення музиканта є критичне і творче мислення, що представляються у формі таких розумових дій, як уявлення (у формі професійних ідей), судження, умовивід, вироблення стратегії та тактики відношень у процесі дослідження музичного мистецтва.

Творче професійне мислення особистості новаторські регулює співвідношення частин-цілей або частин в цілому у процесі взаємодії з предметами музично-теоретичного дослідження. Критичне професійне мислення – співвідношення засобів-цілей або засобів, необхідних для досягнення мети цілісного музично-теоретичного дослідження.

Для правильного розуміння і осмислення музичних творів майбутні музиканти досліджують елементи розвитку музичних творів в їхній послідовності за допомогою критичного професійного мислення, а також узгодженість і доречність цих елементів за допомогою творчого професійного мислення. З іншого боку, студенти виділяють головне і другорядне, суттєве і несуттєве в науково-дослідницьких роботах.

Кожен музикант володіє і критичним, і творчим професійним мисленням, але співвідношення цих видів різне.

Список літератури

1. Елленберг Джордан. Як ніколи не помилятися. Сила математичного мислення / пер. з англ. Андрій Іщенко. – 3-тє вид. – Київ : Наш формат, 2019. – 408 с.

2. Нагорна Г. О. Теоретико-методологічні основи цілісного процесу музичного дослідження як умова розвитку музичного мислення особистості / Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Педагогіка». – № 1 (7). – Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2018. – С. 46-49.

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ В ПЕРІОД БОЙОВИХ ДІЙ

Дєєва Юлія Валеріївна,
д.мед.н., професор, завідувач кафедри оториноларингології,
Національний медичний університет імені О.О.Богомольця

Довгич Сергій Вікторович,
Національний медичний університет імені О.О.Богомольця

Актуальність:

Медична освіта в умовах війни в Україні є темою, яка має значну історичну та сучасну актуальність. За останні 100 років територія України та всі сфери її суспільства зазнавали серйозного впливу війн. При цьому найбільших змін у кожній зазнавали освітня та медична сфери. Від медично-педагогічних працівників вимагалось пристосовуватися до мінливих обставин війни, розвивати нові навички та знання для вирішення унікальних питань, зумовлених конфліктами [1-2].

Саме розуміння та визначення проблем, з якими стикаються студенти та викладачі під час військових дій, можуть допомогти розробити ефективну стратегію для їх вирішення, удосконалення навчального процесу та можуть покращити підготовку студентів-медиків до можливих надзвичайних ситуацій чи військових конфліктів.

Мета:

Дослідити та проаналізувати зміни в сфері медичної освіти під час військових дій на території України, визначити вплив на результати навчання студентів-медиків на базі кафедри оториноларингології НМУ імені О.О. Богомольця.

Матеріали та методи:

Було проведено ретроспективний аналіз успішності студентів кафедри оториноларингології за періоди 2020-2021 та нинішній 2022-2023 (осінній семестр) навчальні роки. Проаналізовано робочі програми, тематичні плани практичних занять та методичні рекомендації до практичних занять. Проведено анонімне анкетування викладачів кафедри оториноларингології. Анкету було розроблено у вигляді Google Форми. Отримані дані автоматично вносились в Google Таблицю.

Результати:

Незважаючи на бойові дії в Україні, успішність студентів-медиків не зазнала істотних змін. При визначенні критерія Стьюдента між групами 2020-21 та 2022-23 навчальних років отримано $p=0,2338$, тобто достовірних змін між групами не виявлено. Такий результат можна пояснити отриманими відповідями на проведене анонімне анкетування викладачів. Одними із факторів, що впливали на оцінювання студентів були лояльність до них та співчуття до ситуацій спричинених війною. Важливо відмітити, що окрім навчального процесу

викладачі кафедри надавали психологічну підтримку студентам, які проходили дисципліну.

В перші місяці військових дій навчання проходило тільки в он-лайн режимі, а починаючи з вересня 2022 року в змішаному режимі. Дані формати вносили корективи в навчальний процес та сприяли адаптації до нових умов, та покращенню мобільності кафедри. Для забезпечення коректної роботи із студентами активно використовувались університетська платформа “Lіkar NMU” та “Zoom”. Також в освітніх цілях використовувались офіційний сайт НМУ імені О.О.Богомольця та сторінка кафедри оториноларингології, де знаходилась необхідна для навчання інформація. Крім особливостей проведення навчального процесу в військовий період, зазнали змін робочі програми з дисципліни переважно за рахунок розподілу часу. Проте, тематичні плани практичних занять залишились без суттєвих змін. Згідно даних анкетування, викладачі під час занять зі студентами частіше акцентували увагу на наданні невідкладної медичної допомоги постраждалим, а за можливості офлайн присутності студентів обов’язково показували та відпрацьовували навички надання невідкладної допомоги на манекенах. Для студентів, які не могли долучитись до офлайн відпрацювання навичок, було записано та додано на Youtube-канал кафедри оториноларингології навчальні матеріали у вигляді лекцій про особливості надання допомоги хворим з бойовими ураженнями та відеодемонстрації практичних навичок.

Однією із важливих особливостей під час проведення офлайн занять зі студентами (за змішаної чи повної очної форми навчання) була безпека життя. Викладачами кафедри отоларингології було заздалегідь розроблено ефективний план евакуації під час повітряних тривог до найближчого укриття. Менше ніж за 5 хвилин від початку тривоги студенти вже могли бути в безпечному місці. При цьому заняття могло бути продовженим після закінчення небезпеки ракетного удару. За умови тривалої тривоги заняття трансформувалось в онлайн формат для забезпечення безпеки студентів та викладацького складу.

Висновки:

Війна на території України внесла значні корективи в освітній процес, проте успішність студентів-медиків змін не зазнала. Для забезпечення безперервного навчання було проведено комплекс дій спрямованих на “цифровізацію” кафедри та розробку дій спрямованих на забезпечення безпеки студентів та працівників кафедри оториноларингології.

Особливістю військового періоду стала подвійна роль викладача - викладач додатково має надавати психологічну підтримку студентам. Такий підхід покращує прихильність студентів і зміцнює їх моральний дух, мотивує до навчання. Складністю при цьому є переважно зустрічі в онлайн, тому для досягнення цих цілей потрібно знаходити саме підходящі слова.

Не менш важливою особливістю виявилась цифрова мобільність кафедри. З допомогою онлайн платформ вдалось покращити та оптимізувати навчальний процес зі студентами. Проте, наразі проходить подальше впровадження ідей

щодо наповнення відеоконтентом сайту кафедри оформленими кейсовими випадками на різні теми.

Узагальнюючи вищесказане, можна виділити чотири головних аспекти, які необхідно покращувати в навчальному процесі студентів медичних закладів - безпека, викладач-психолог, цифрова мобільність кафедри, акцент на наданні невідкладної допомоги.

Література:

1. Освіта в умовах війни: реалії, виклики та шляхи подолання: матеріали II Форуму академічної спільноти (20–24 червня 2022 року, м. Дніпро; Державний вищий навчальний заклад «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури») / Упоряд. М. В. Савицький, І. П. Мамчич. Дніпро: ДВНЗ «ПДАБА», 2022. 152 с. ISBN 978-966-323-235-5
2. ОСВІТА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 2022, Інформаційно-аналітичний збірник підготували: Сергій Шкарлет (загальна редакція), Андрій Вітренко, Віра Рогова, <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serpn.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analityc.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf>

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ В ПАРАДИГМІ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Копанєва Вікторія Олександрівна

кандидат історичних наук, доцент
Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна, Київ

Україна також намагається бути у тренді цифрової економіки та суспільства. Проте системності та синергетичного ефекту розвитку країни так і не було досягнуто. Потребують детального вивчення особливості діджиталізації в Україні під час її цифрової трансформації та розробка пропозицій щодо напрямів їхньої імплементації.

Попри стрімке зростання кількості публікацій із проблематики цифрової трансформації, слід констатувати недостатню розробленість теоретико-методологічних аспектів її розвитку [1]. Стрімка тенденція до зростання вживаності словосполучення «цифрова трансформація» – це свідчення синергії інформаційної діяльності з усіма видами суспільної діяльності, при цьому інформаційна діяльність є її серцевиною, каталізатором соціально-економічного розвитку суспільства.

Прискорення діджиталізації сприяло створення Міністерства цифрової трансформації України. До основних завдань якого віднесено «формування та реалізацію державної політики у сфері цифровізації, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства» [2] тощо.

Одним із викликів цифрового суспільства – є готовність до цифрової трансформації та організація сучасного процесу взаємодії. Актуальність і важливість діджиталізації сучасності зумовлені глобальними процесами переходу до цифрової економіки, систем цифрової науки/освіти/культури/суспільства. Поява цифрової парадигми, що відбувається у віртуальній реальності, і обумовлює цифрову трансформацію із посилюючим впливом цифрових технологій та сервісів на виробництво товарів і послуг [3].

Варто зазначити, що поняття «цифрової трансформації» сьогодні не має спеціального визначення ні в законодавчих, ні в будь-яких інших правових документах. Інші публікації висвітлюють питання «цифрової трансформації» у вузькому контексті окремих суспільних галузей, зокрема освіти, і не торкаються його суті і змісту як цілісного процесу.

Термін «цифровий» (англ. *digitalis*) використовується в сфері зберігання інформації та описує процес, при якому інші форми репрезентації перетворюються в цифровий формат.

Дослідження діджиталізації та цифрових трансформацій в Україні орієнтовані саме на впровадження цифрової економіки [4 – 10]. Проблеми діджиталізації сучасного освітнього простору знайшли своє відображення у науковому доробку вітчизняних вчених [11 – 18]. Зокрема, В. Биков [11] окреслює проблеми розвитку і впровадження цифрових технологій в освіту,

пропонує заходи для цифрової трансформації освіти; О. Буйницька, Л. Варченко-Троценко, Б. Грицеляк [12] пропонують використовувати поняття «цифровий університет» або «цифровий кампус»; Н. Морзе, В. Вембер, М. Гладун [14] вивчають 3D картування цифрової компетентності в системі освіти України; В. Сухонос, Ю. Гаруст, Я. Шевцов [17] розглядають діджиталізацію освіти в Україні; В. Бабаєв, Г. Стадник, Т. Момот [18] систематизують стратегічні орієнтири розвитку ІКТ та «цифровізації» в Україні, визначають тренди в сфері цифрових технологій тощо.

Але питання сучасного стану цифрової трансформації освіти не досліджено. Інтенсивний процес цифрової трансформації генерує появу нових цифрових технологій та рішень, а специфіка їхнього впливу потребує додаткового наукового вивчення, що й зумовлює актуальність теми дослідження.

На думку В. Бикова «цифрова трансформація суспільства відображає тенденції розвитку науково-технічного прогресу в ІКТ-сфері» [19] (серед основних слід зазначити: забезпечення мобільності користувачів, хмарні технології, *Big Data*, *Internet of People*, *Internet of Things*, розвиток робототехніки, системи е-комунікацій та захисту даних тощо). Також науковець стверджує, що «програмно-апаратну основу цифрової трансформації суспільства закладе конвергенція найсучасних нано-, біо-, інформаційних, когнітивних технологій – НВІК-технологій (англ. *NBIC Technologies*), базових технологій суспільства знань» [19].

Отже, стрімкий розвиток соціально-економічних явищ став поштовхом для активного використання інформаційно-цифрових технологій. «Цифрова» термінологія набула надзвичайної популярності. Загальновідомо, що поняття «діджиталізація» (англ. *digitalization*) означає «оцифрування», «цифровізація» (переведення інформації у цифрову форму). Сьогодні даний термін використовується значно ширше. «Діджиталізацію» було обрано словом 2019 року в Україні за версією онлайн-словника «Мислово» [20]. На думку науковців термін «діджиталізація» має значно ширший спектр значень, ніж його синонім «цифровізація» [21]. Це пов'язують з тим, що в світових дослідницьких традиціях наслідки переходу від аналогового до цифрового типу кодування інформації стали і як соціальний, культурний та антропологічний процеси.

Під «діджиталізацією» розуміють «цифрову трансформацію», проникнення інформаційно-цифрових технологій (*Big Data*, Інтернет речей, хмарні технології тощо) в усі процеси та сфери життя суспільства з метою їх оптимізації та автоматизації, підвищення продуктивності й покращення комунікаційної взаємодії з користувачами. «Діджиталізація як новий тренд світового суспільного розвитку, що прийшов на зміну інформатизації й комп'ютеризації, заснований на цифровому поданні інформації, яка в масштабах економічного й соціального життя як окремої країни, так і всього світу приводить до підвищення ефективності економіки й поліпшення якості життя» [22, с. 139]. Діджиталізація розглядається як частина політики набуття повноправного членства України в ЄС.

Вітчизняними науковцями констатується, що розвиток цифрових технологій та збільшення попиту на вищу освіту стимулює створення нового типу університетів (мережа університетів без кордонів, мега університети тощо) [12, 14 – 15, 18].

Дослідники пропонують використовувати термін «цифровий університет» або «цифровий кампус», визначаючи його як університет, «у якому всі учасники освітнього процесу отримують персоналізовані дані про ресурси, пристрої, аудиторії для ефективного використання завдань» [12]. Ними зокрема розглядаються сценарії реалізації цифрового університету і аналізуються можливості платформи для створення цифрового кампусу:

- використання віртуальної і доповненої реальності при презентації закладу;
- використання штучного інтелекту для відповідей на онлайн-запити;
- запровадження е-навчання (з використанням адаптивних технологій);
- використання е-документообігу;
- інтелектуальні системи прийняття рішень;
- використання штучного інтелекту для управління ресурсами закладу тощо [12].

Цифрова трансформація – це шлях, а не пункт призначення. Цифрова трансформація – інтеграція цифрових технологій у всі сфери діяльності, що призводить до фундаментальних змін та цінностей, які вона надає своїм користувачам.

Відповідно до Наказу Державного агентства з питань електронного урядування України «Про забезпечення реалізації деяких питань цифрового розвитку», «цифрова трансформація – діяльність, що має на меті використання цифрових технологій для вирішення традиційних проблем інноваційними способами» [23].

Більшість визначень цифрової трансформації визначається саме через призму побудови бізнес-стратегії: «Цифрова трансформація (англ. *digital transformation*) – це трансформація бізнесу шляхом перегляду бізнес-стратегій або цифрової стратегії, моделей, операцій, продуктів, маркетингового підходу, цілей тощо, шляхом прийняття цифрових технологій» [24].

Одже, діджиталізація – не тренд, а неминучість сучасної України, це також відповідно цілісне переосмислення та трансформація всіх процесів і перехід до використання нових інноваційних інструментів. В Україні, завдяки здобуткам технологічного сектору і впровадженню нових технологій переходу «на цифру», сформовано необхідний потенціал для активізації процесу як на мікро-, так і макрорівні. Діджиталізація – процес переведення різноманітної інформації у всіх її формах (текстовій, звуковій, графічній тощо) у цифровий формат, зрозумілий сучасним гаджетам.

Своєчасність та повнота представлення інформації забезпечує використання сучасних досягнень у сфері діджиталізації, що надає можливість для глибшого аналізу, моделювання та прогнозування. Для успішного впровадження та

розвитку діджиталізації необхідні відповідний кадровий потенціал, технологічні переваги та нормативно-правова база.

Необхідно продовжувати використання цифрових технологій в закладах вищої освіти (наразі відбувається створення цифрових платформ з підтримкою освітнього контенту, розвиток цифрової компетентності науково-педагогічних працівників тощо). Перспективами подальших розробок є: продовження вивчення питань цифрової трансформації особливо в аспекті розвитку і появи нових цифрових технологій.

Список літератури:

1. Сенченко М., Костенко Л., Копанєва В. Розвиток бібліотечно-інформаційних систем в умовах цифрової трансформації України. *Вісник Книжкової палати*. 2022. № 1. С. 16–22. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2022.1\(306\).16-22](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2022.1(306).16-22).

2. Міністерство цифрової трансформації України / *Електронний ресурс*. Кабінет Міністрів України. Київ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pitannya-ministerstva-cifrovoyi-t180919>.

3. Нікітин Ю. О., Кульчицький О. І. Цифрова парадигма як основа визначень: цифровий бізнес, цифрове підприємство, цифрова трансформація. *Маркетинг і цифрові технології*. 2019. Т. 3. №4. С. 77–87. <https://doi.org/10.15276/mdt.3.4.2019.7>.

4. Гусєва О. Ю., Легомінова С. В. Діджиталізація – як інструмент удосконалення бізнес-процесів, їх оптимізація. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2018. № 1 (23). С. 33–39.

5. Hrybinenko O. M. Digitalization of the economy in a new paradigm of digital transformation. *International Relations, Part «Economic sciences»*. 2018. vol. 16. pp. 35–37.

6. Лігоненко Л. О., Хріпко А. В., Доманський А. О. Зміст та механізм формування стратегії діджиталізації в бізнес-організаціях. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Економічні науки. 2018. № 22 (62). С. 20–24.

7. Піжук О. І. Цифрова трансформація економіки України: обмеження та можливості : монографія. Ун-т держ. фіск. служби України. – Ірпінь : Ун-т держ. фіск. служби України, 2020. – 503 с.

8. Струтинська І. В. Цифрова трансформація як імператив інноваційного розвитку бізнес-структур : дис. ... д-ра екон. наук / Тернопільський нац. техн. ун-т імені І. Пулюя. – Тернопіль–Запоріжжя, 2020. 487 с. URL: http://phd.znu.edu.ua/page/dis/08_2020/Strutynska_dis.pdf.

9. Цифрова трансформація економіки : мікро- та макроаспекти : колективна монографія / Кам'янець-Подільськ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 440 с. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4603/1/%D0%A6%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96>

%D1%8F%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B8.pdf.

10. Биков В. Ю. Цифрова трансформація суспільства і розвиток комп'ютерно-технологічної платформи освіти і науки України. Матеріали методологічного семінару НАПН України «Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку». 4 квітня 2019 р. / За ред. В. Г. Кременя, О. І. Ляшенка. Київ, 2019. С. 20–26.

11. Буйницька О. П., Варченко-Троценко Л. О., Грицеляк Б. І. Цифровізація закладу вищої освіти. *Освітологічний дискурс : електронне наукове фахове видання*. 2020. № 1 (28). С. 64–79.

12. Марченко В. Б. Поняття та правове забезпечення цифрової трансформації в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 279–282. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/66>.

13. Морзе Н. В., Вембер В. П., Гладун М. А. 3D картування цифрової компетентності в системі освіти України. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. Т. 70, № 2. С. 28–42. <https://doi.org/10.33407/itlt.v70i2.2994>.

14. Сисоєва С. Педагогічні аспекти діджиталізації освіти. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. Серія: педагогічні науки. 2021. Вип. 4 (69). С. 24–32.

15. Туль С. І. Сучасні методики інтегральної оцінки діджиталізації світової економіки та ринку праці. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 42. С. 12–18.

16. Сухонос В. В., Гаруст Ю. В., Шевцов Я. А. Діджиталізація освіти в Україні: зарубіжний досвід та вітчизняна перспектива впровадження. *Правові горизонти*. 2019. № 19 (32). С. 79–86.

17. Бабаєв В. М., Стадник Г. В., Момот Т. В. Цифрова трансформація в сфері вищої освіти в умовах глобалізації. *Комунальне господарство міст*. Серія: Економічні науки. 2019. Вип. 2. С. 2–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kgm_econ_2019_2_3.

18. Биков В. Ю. Суспільство знань і освіта 4.0 // Освіта для майбутнього у світлі викликів XXI століття (польська, EDUKACJA W KONTEKŚCIE ZMIAN CYWILIZACYJNYCH). – Bydgoszcz : Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2017. – С. 30–45. URL: https://lib.iitta.gov.ua/708567/1/%D0%91%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2%20%D0%92_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F2017.pdf.

19. Діджиталізація – слово 2019 року в Україні за версією онлайн-словника «Мислово» / *Електронний ресурс*. URL: <https://itc.ua/news/didzhitalizacziya-slovo-2019-roku-v-ukrayini-za-versiyeyu-onlajn-slovnika-mislovo/>.

20. Петришина М. О. Діджиталізація як напрям державної політики України. *Молодий вчений*. 2019. № 11 (1). С. 106–109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_11%281%29_26.

21. Коваленко Н. П., Боброва Н. О., Ганчо О. В., Зачепило С. В. Діджиталізація освіти : ризики й переваги. Сучасні тренди розвитку медичної

освіти: перспективи і здобутки : матеріали навч.-наук. конф. з міжнар. участю, 24 березня 2022 р. Полтава, 2022. С. 139–140.

22. Наказ Державного агентства з питань електронного урядування України «Про забезпечення реалізації деяких питань цифрового розвитку» / *Електронний ресурс*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0024883-19#Text>.

23. Цифрова трансформація (Digital transformation) / *Електронний ресурс*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Цифрова_трансформація.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПІДРУЧНИКІВ У ЗАКЛАДИ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Мельник Оксана Миколаївна

канд. пед. наук, старший дослідник,
начальник відділу науково-методичного забезпечення інтеграції в європейський
освітній простір,
ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»

Технології змінюють світ та суспільне життя. Сьогодні безсумнівною є необхідність цифрової трансформації освіти, що має забезпечити підготовку конкурентоспроможних громадян, здатних до життя та самореалізації в епоху глобалізації. Одним із сучасних цифрових засобів навчання на нинішньому етапі розвитку освіти є електронний підручник (далі – е-підручник). Згідно з прийнятим на державному рівні визначенням він має бути мультимедійним, інтерактивним та сприяти формуванню індивідуальної освітньої траєкторії кожного учня. Протягом останніх п'яти років в Україні зроблено певні кроки на шляху до впровадження е-підручників у заклади загальної середньої освіти. Однак всеукраїнський проєкт «Електронний підручник для закладів загальної середньої освіти», запланований для проведення протягом 2018–2023 років, так і не було реалізовано сповна.

Новий етап цифрового розвитку освіти в Україні було пришвидшено пандемією COVID-19 та переходом закладів освіти до дистанційної форми організації освітнього процесу. Увагу органів державної влади до питання вдосконалення науково-методичного забезпечення освіти та якості навчальної літератури засвідчують зміни до Закону України «Про освіту», прийняті у грудні 2021 року. Було уточнено визначення терміну «підручник» та вказано, що його складовою є інтерактивний електронний додаток. Такий додаток стане обов'язковим у всіх підручниках для закладів загальної середньої освіти, що подаватимуться на конкурс, починаючи з 2024 року. Тобто, на нинішньому етапі заплановано змішане використання паперового та електронного засобів навчання під час освітнього процесу. На державному рівні розробляються вимоги до такого додатка, який можна вважати ще одним кроком до впровадження е-підручників з різних предметів у заклади загальної середньої освіти у найближчій перспективі.

Більшість країн світу впевнено рухаються у напрямі цифровізації освіти, інвестуючи тисячі, а іноді й мільярди доларів у цей процес. Дослідження міжнародних практик упровадження технологій в освіту [8] засвідчує, що такі країни, як Південна Корея, Франція, Гонконг, США вже набули певний досвід з використання е-підручників. Цьому сприяли державна політика з цифровізації освітньої галузі, розроблення відповідних стандартів та створення належних

умов у закладах освіти, передусім забезпечення технічними, освітніми та людськими ресурсами.

Державний стандарті України [7], що набув чинності 1 січня 2020 року, містить огляд пілотних досліджень з упровадження електронного навчання та е-підручників у Китаї та Кореї, реалізованих з листопада 2012 року до березня 2013 року. У Китаї було проведено декілька зазначених досліджень. Під час першого з них технічне середовище було створено на базі звичайних класів, обладнаних проєкторами, електронними дошками, ноутбуками для вчителя та учнів, локальною мережею (LAN) тощо [7, с. 4]. Експеримент проводили у початковій школі Китаю на уроках англійської мови (в 2-му класі) та математики (в 3-му класі). Для розміщення контенту, зокрема навчального матеріалу, посібників і програм, використовували онлайн платформу e-Schoolbag, що забезпечувала функції спілкування та взаємодії як з іншими вчителями, так і з учнями. Основною метою дослідження було перевірка доцільності та ефективності використання e-Schoolbag у викладанні. Результати пілотного дослідження засвідчують, що «вчителі ще не усвідомили справжньої ролі платформи e-Schoolbag і вважали, що вона збільшує їх навантаження» [7, с. 17–18]. Відсутність позитивного результату зазначеного пілотного проєкту, можливо, пов'язана з тим, що наявність окремих навчальних матеріалів, поданих у різних форматах, які не поєднано цілісно та системно в е-підручник, вимагала додаткового часу вчителя для їх пошуку, аналізу, поєднання, розміщення на платформі та підготовки до уроку в цілому.

Інше дослідження, описане у зазначеному стандарті, стосувалося використання е-підручників у Китаї для навчання англійської мови учнів 3-го класу. Серед викликів учасники відмітили такі: пристрої, програмне забезпечення та навчальні ресурси, які відповідають стандартам е-підручників, забезпечення підключення до мережі та синхронізацію е-підручників усіх користувачів [7, с. 22].

Пілотне дослідження Кореї з упровадження е-підручників у початкових та середніх класах 135 шкіл для вивчення корейської, англійської мов та математики, проведене з метою узагальнення нових медіа як альтернативи застарілому (паперовому) підручнику, розроблення нових навчально-методичних моделей для розвитку навичок XXI століття, зменшення вартості приватного викладання та забезпечення рівного доступу до освіти, також виявило певні невіршені питання. Серед них: вартість пристрою, який застосовується; оцінювання результатів навчання та спосіб вимірювання; комп'ютерний зоровий синдром (VDT) чи зниження взаємодії з людиною; розроблення моделі викладання-навчання для нових медіа; гармонізація технологій та стандартів з різних галузей [7, с. 20].

Досвід Кореї з використання е-підручників та історію розроблення цифрового освітнього контенту в цій країні розкрито також у наукових працях [9; 10]. Зазначено, що електронний підручник призначено для використання як додаткового засобу навчання, в якому навчальний матеріал подано по-іншому – з наголосом на ключових поняттях, тезах, опорних схемах, інтерактивних

завданнях, мультимедійному ілюстративному матеріалі тощо [10, с. 284]. Визначено, що одним із пріоритетів корейської державної освітньої політики є комплексний підхід до навчально-методичного забезпечення освітнього процесу, який охоплює: попереднє планування, конкретні рекомендації щодо проєктування е-підручників, поетапне розроблення якісного контенту та його поширення, проведення апробації та дослідження ефективності його використання [9, с. 162–163].

Незважаючи на наявні переваги е-підручників, як-от подання навчальної інформації в різних форматах (відео, анімація, аудіо, 3D моделі, віртуальна та доповнена реальність), інтерактивність та можливість зворотного зв'язку, активне залучення учнів до співпраці й навчання, створення ними та поширення в онлайн-спільнотах власних цифрових ресурсів тощо, виявлено і певні проблеми в упровадженні е-підручників. Деякі дослідження засвідчують, що під час читання з екрана діти не завжди розуміють зміст прочитаного, оскільки не можуть зосередитися на ньому, а значна кількість анімацій, які швидко рухаються, заважає розвитку мовлення та мислення дитини дошкільного віку [4; 5; 2]. Вартість е-підручників останніми роками зросла та майже зрівнялася з вартістю паперових [2]. Також певними перешкодами є необхідність придбання електронного пристрою, потрібного для користування е-підручником, а також права доступу до нього, яке зазвичай має обмежений термін, на відміну від паперового засобу навчання.

Більшість країн світу розглядає, як перспективу, навчання в школах за допомогою е-підручників. Японія планує розпочати поступовий перехід до повного використання е-підручників у 2024 році, які будуть закуповувати за державні кошти та надавати учням безкоштовно. Спочатку такі підручники будуть застосовувати на уроках англійської мови в середній школі, а потім, не раніше 2025 року, – для навчання математики. Зазначається також, що їх використовуватимуть разом із паперовими певний час для уникнення плутанини. Створено необхідні для цього умови, а саме: кожного учня молодшої та середньої школи забезпечено комп'ютером для навчання; станом на серпень 2022 року майже в усіх державних початкових та середніх школах вже впроваджуються у тестовому режимі нові е-підручники з англійської мови та в 70% шкіл – з математики. Міністерство освіти Японії значну увагу приділяє оцінюванню ефективності використання зазначених цифрових засобів навчання. З цією метою у 2021 році було проведено опитування учнів, які зазначили, що надають перевагу е-підручникам для перегляду графіків, фото, збору інформації, тоді як паперові підручники краще підходять для цитування та збереження вивченого матеріалу [3]. Прогнозується, що до 2026 року світовий ринок інтерактивних підручників досягне 3,7 мільярда доларів США, зростаючи на 7,8% у середньому з 2021 по 2026 рік [1].

Проведений аналіз законодавчої бази з питань е-підручника та інтернет-джерел за останні п'ять років дав змогу виявити певні проблеми його впровадження у заклади загальної середньої освіти різних країн. Результати дослідження свідчать, що використання е-підручника для навчання учнів

потребує проведення додаткового пілотного дослідження, в тому числі щодо сприйняття учнями різних вікових категорій інформації з екрану. Подальші розвідки доцільно спрямувати на вивчення питання ефективності упровадження е-підручника та його оптимального наповнення для учнів різного віку.

Список літератури:

1. Interactive Textbook Market – Forecast (2023–2028). *IndustryARC*: вебсайт. URL: <https://www.industryarc.com/Report/17913/interactive-textbooks-market.html> (дата звернення: 03.03.2023).

2. Jain Sanjeev. Digital Textbooks Are Bringing in Radical Changes in Education. *Straive*: вебсайт. URL: <https://www.straive.com/blogs/digital-transformation-the-evolution-of-digital-textbooks> (дата звернення: 28.02.2023).

3. Japan to start full use of digital textbooks from 2024. *The Japan time*: вебсайт. URL: <https://www.japantimes.co.jp/news/2022/08/26/national/japan-digital-textbooks/> (дата звернення: 28.02.2023).

4. Screen vs print: E-books seem more fun, but printed books benefit kids more. *The Straits Times*: вебсайт. URL: <https://www.straitstimes.com/singapore/parenting-education/screen-vs-print-e-books-seem-more-fun-but-printed-books-benefit-kids> (дата звернення: 29.02.2023).

5. Technology in the Classroom: Print Vs. Digital Textbooks. *SMILETutor*: вебсайт. URL: <https://smiletutor.sg/technology-in-the-classroom-print-vs-digital-textbooks/> (дата звернення: 27.02.2023).

6. The Advent of the Digital Textbook: Boom or Bust? *Public school review*: вебсайт. URL: <https://www.publicschoolreview.com/blog/the-advent-of-the-digital-textbook-boon-or-bust> (дата звернення: 01.03.2023).

7. ДСТУ ISO/IEC TR 18120:2018. Інформаційні технології. Навчання, освіта, підготовка. Вимоги до електронних підручників для освіти (ISO/IEC TR 18120:2016, IDT). [Чинний від 2020-01-01]. Київ, 2019. 60 с.

8. Мельник О. Зарубіжний досвід упровадження електронних освітніх ресурсів у навчально-виховний процес початкової школи. *Педагогіка*. 2014. № 2 (13). С. 345–354. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdpu_2014_2_57 (дата звернення: 01.03.2023).

9. Мельник О. М. Історія розроблення цифрового освітнього контенту: досвід Південної Кореї. *Science and practice, actual problems, innovations. Proceedings of the XXVIII International Scientific and Practical Conference* (м. Мілан, 19–22 липня 2022 р.). С. 160–164. URL: <https://isg-konf.com/uk/science-and-practice-actual-problems-innovations-2/> (дата звернення: 01.03.2023).

10. Николук О. В. Проблема впровадження цифрових підручників: досвід республіки Корея. *Проблеми сучасного підручника*. 2018. Вип. 20. С. 280–287. URL: <https://ipvid.org.ua/index.php/psp/article/view/230> (дата звернення: 02.03.2023).

ПЕРЕТВОРЕННЯ ПАСИВНОГО СЛУХАЧА ЛЕКЦІЇ НА АКТИВНОГО ЇЇ УЧАСНИКА ЯК РІВЕНЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ЛЕКТОРА

Сирова Ганна Олегівна

Д.фарм.н, професор, зав.каф. медичної та біоорганічної хімії
Харківський національний медичний університет

Лапшин Вячеслав Васильович

К.мед.н., доцент кафедри дитячої хірургії та дитячої анестезіології
Харківський національний медичний університет

Чаленко Наталія Миколаївна

К.фарм.н., старший викладач кафедри медичної та біоорганічної хімії
Харківський національний медичний університет

Загальновідомі вирази «читати лекцію» (те, що робить педагог) і «слухати лекцію» (те, що роблять студенти). Лектор ніколи не каже «розповідати лекцію», хоча лекційний матеріал викладач розповідає, користуючись створеними мультимедійними презентаціями, що містять назву, план, актуальність лекції і лекційний матеріал з малюнками, схемами, таблицями, формулами, рівняннями, фотографіями та ін. Відповідно студент ніколи не каже «дивитися або розглядувати, або читати лекцію» – бо здобувачі вищої освіти слухають лекційний матеріал, при цьому знайомляться з ілюстративним матеріалом, що супроводжує кожен конкретну лекцію.

Класичне, очне, читання лекцій у зв'язку із карантинними обмеженнями (Covid 19), військовим станом, спричиненим агресією РФ – сприяло його заміні на дистанційне з використанням у Харківському національному медичному університеті (ХНМУ) он-лайн платформ microsoft teams, google meet, Moodle. Така форма сприяє обмеженню спілкування між лектором, який відіграє роль донора, і студентами, які виконують роль акцепторів. Нажаль ми, педагоги, не бачимо очі наших студентів, що має, на наш погляд, велике значення для якісного зв'язку «педагог – студент». Тому, вважаємо доцільним проводити діалог під час викладання лекційного матеріалу. Такий діалог може відбуватися протягом всього часу: на початку – при обговоренні актуальності теми лекції, під час ознайомлення студентів з основним матеріалом (наприклад доцільно з'ясувати, що відомо за тематикою лекції здобувачам вищої освіти із шкільного матеріалу, або із програм дисциплін, які вже вивчили студенти в закладі вищої освіти (ЗВО), обов'язково в діалозі доцільно з'ясувати, чи розуміють наші студенти перспективи теми, що викладається на лекції, міждисциплінарні зв'язки, особливо зв'язки із майбутньою професією та ін. Задача лектора полягає в тому, щоб пасивного слухача перетворити на активного учасника лекційного

процесу. Звичайно, що в дистанційному режимі це не просто, але ж можливо хоча б для певної, найбільш мотивованої частини студентів.

Також зацікавити студентів під час читання лекції можна завданнями, що стосуються кожного з нас, використовуючи міждисциплінарну інтеграцію: так, наприклад при викладанні лекції студентам-першокурсникам з «Основ біоенергетики та термодинаміки» (дисципліна «Медична хімія») ми розповідаємо про калораж продуктів харчування, їх енергетичну цінність, про булімію та анорексію, про ознаки, які визначають нормальні і проблемні характеристики нашої ваги – кожному рекомендуємо, користуючись сучасними гаджетами, підрахувати свій індекс маси тіла (індекс Кетле) – це завжди зацікавлює студентів, які вже мотивовані на здоровий спосіб життя і здорове харчування.

Саме педагогічна майстерність викладача важлива за для того, щоб залучити студентів до активної участі в лекції. Так, в лекції «Вуглеводи» (дисципліна «Біоорганічна хімія») ми виводимо на екран таблицю з глікемічними індексами продуктів харчування, залучаємо студентів до обговорення, порівняння індексів у різних продуктів, наводимо цікаві приклади та ін.

Таких прикладів можна наводити велику кількість – головне, на наш погляд, полягає в тому, щоб активізувати студентів під час лекційного заняття, щоб лекція не була прочитана монотонним голосом лектора, слухаючи який здобувач вищої освіти «спав» або займався особистими справами, бо йому не цікаво, крім того ж, загальновідомо, що лекційний матеріал в наявності в репозитарії ХНМУ та розміщений на платформі Moodle, як структурний компонент методичного комплексу (мультимедійна презентація кожної лекції і аудіозапис). Такий метод проведення лекцій сприяє збільшенню відсотку студентів, які заздалегідь (до лекційного заняття) знайомляться з лекційними матеріалами, що розміщені в репозитарії, та активно вступають в діалог, маючи вже певний рівень знань за темою лекції.

Зацікавити студентів можуть і відеофільми за тематикою лекції, тому доцільно залучати здобувачів ЗВО до їх обговорення на лекції. Практика показує, що є навіть такі студенти, які самостійно створюють відеофільми, із задоволенням демонструють їх. Найкращі зберігаються на кафедрі і формують відеотеку – банк фільмів і мультимедійних презентацій.

Отже, діалог між лектором і студентами під час лекційного процесу доцільний і залежить він від педагогічної майстерності викладача і бажання здобувачів ЗВО, від їх вмотивованості і зацікавленості, а перетворення пасивних слухачів лекційного матеріалу на активних учасників лекції являє собою взаємовигідний і цікавий процес як для сучасних студентів, так і для педагогів-лекторів.

Список літератури

1. Методичні засади викладання медичної хімії на терені формування «клінічного мислення» майбутніх лікарів / Г. О. Сирова, В. М. Петюніна, В. О. Макаров [та ін.] // Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи : збірник статей VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 25–26 листопада 2021 р.). – Полтава : Астрія, 2021. – С. 275–278.
2. Використання інноваційних методів при викладанні хімії першокурсникам в ХНМУ / Г. О. Сирова, Т. С. Тішакова, О. Л. Левашова, Н. М. Чаленко, О. О. Завада // Modern directions of scientific research development : Proceedings of VI International Scientific and Practical Conference, Chicago, USA, 24–26 November 2021. – Chicago, 2021. – С. 598–601.
3. Роль викладача в освітньому процесі / П. А. Козуб, С. М. Козуб, О. Л. Левашова, Т. С. Тішакова // Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я : тези доповідей 28 міжнародної науково-практичної конференції МісгоСАД–2020, Харків, 28–30 жовтня 2020 р. : у 5 ч. / за ред. Є. І. Сокола. – Харків : НТУ «ХПІ», 2020. – Ч. 4. – С. 308.
4. Левашова О. Л. Дистанційна освіта – виклик сучасності / О. Л. Левашова, Т. С. Тішакова, С. М. Козуб // Актуальні проблеми вищої медичної освіти і науки : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Харків, 8 квітня 2021 р.). – Харків : ХНМУ, 2021. – С. 111–112.
5. Сирова Г. О. Мотивація і інтеграція – елементи оптимізації навчального процесу студентів медиків / Г. О. Сирова, В. М. Петюніна, О. В. Присяжний // Сучасні концепції викладання природничих дисциплін у медичних освітніх закладах : матеріали XIII Міжнародної науково-методичної інтернет-конференції, м. Харків, 25 листопада 2020 року. – Харків : ХНМУ, 2020. – С. 73–74.
6. Навчання майбутніх медиків у сучасному інформаційному просторі / Г. О. Сирова, В. В. Лапшин, Н. М. Чаленко, Н. В. Копотева // Сучасні концепції викладання природничих дисциплін у медичних освітніх закладах : матеріали XIII Міжнародної науково-методичної інтернет-конференції, м. Харків, 25 листопада 2020 року. – Харків : ХНМУ, 2020. – С. 70–71.

ОСВІТНЯ СИСТЕМА Й ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ В ІСТОРИОГРАФІЧНОМУ ВИМІРІ СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Стражнікова Інна Василівна

доктор педагогічних наук, професор
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Вивчення історії освіти Західного регіону України передбачає з'ясування рівня відображення в науковій літературі загальних змістових характеристик освітніх процесів на різних етапах історичного розвитку західноукраїнських земель. Послідовність і спрямованість такого аналізу зумовлюються застосуванням проблемно-хронологічного підходу та структурно-функціонального методу, які дозволяють визначати стан дослідженості різних етапів освітнього процесу у наукових джерелах різних періодів.

Характер еволюції освітніх систем визначає освітня політика, що являє собою сферу взаємин різних соціальних груп з метою використання владних інституцій задля реалізації своїх інтересів і потреб. Типи освітньої політики детерміновані особливостями суспільних відносин, механізми її функціонування запускають в дію офіційні курси урядів, а її інституціональна складова визначається структурою адміністративно-управлінського апарату.

З радянського періоду в сучасній науці побутує таке загальне абстрактне поняття, як «народна освіта», що тлумачиться як система освітньо-виховних та культурно-освітніх закладів і установ певної країни, а її структура і цілі історично обумовлені [13, с. 335]. Однак, за нашим переконанням, воно підходить лише до державно-політичних утворень, тому що в цьому випадку народна освіта фактично ототожнюється з їхніми національними освітніми системами. Для бездержавних спільнот, у статусі яких перебували і західні українці до кінця 30-х рр. ХХ ст., поняття «народна освіта» може набирати дещо іншого значення, зокрема ототожнюватися з їхньою національною системою освіти, що носила переважно приватний характер та була альтернативою державній освітній системі (хоча існували й українські державні освітні заклади).

Отож, освітня система і освітня політика - це складні, багатовимірні феномени, що утруднює їх безпосереднє вивчення та особливо аналіз наукового доробку про них. Для розв'язання цих завдань використовувався розроблений В. Курилом [10] критеріально-комплексний підхід до аналізу розвитку систем освіти регіону. Він передбачає урахування таких ознак і властивостей: а) доступність освіти; б) демократичність системи освіти (вплив громадськості на її розвиток); в) особливості цілей закладів освіти регіону та зміст їх навчально-виховного процесу; г) науковість освіти та її зв'язок з національною

культурою; г) рівень і характер ідеологічної спрямованості освіти; д) пануючі засоби педагогічної комунікації; е) характер функцій педагога і учня в системі освіти; є) кадрове і матеріальне забезпечення освіти та управління нею тощо. При цьому, зауважимо, що, такі критерії, по-перше, найбільш прийнятливі для аналізу регіональних систем освіти у XX-XXI ст., стосовно XIX ст. вони доволі відносні, а щодо більш ранніх періодів майже втрачають сенс. По-друге, використовуємо їх не для безпосереднього аналізу, а з огляду на те, як ті чи інші ознаки й характеристики представлені у літературі при висвітленні розвитку освітніх систем.

Стосовно історії розвитку освіти на західноукраїнських землях їй властива одна істотна деформація: більшість праць, присвячених цій проблемі, стосуються радянського періоду, тоді як XIX - 1930-ті рр. розглядалися передусім у ракурсі порівняння та протиставлення «соціалістичним успіхам і здобуткам», а більш ранні періоди вивчалися вибірково й епізодично.

У загальному ракурсі парадигму радянської історіографії з означеної теми можна представити в образі «трискладної матрешки», в якій виокремлювали чи порядково вкраплювали епізоди з історії освіти на західноукраїнських землях - Буковині, Галичині, Закарпатті. Її виразно представляють загальноісторичні та історико-педагогічні синтети. Головні здобутки та рівень української педагогічної науки репрезентує підготовлена «Історія педагогіки» за участю провідних учених (М. Гриценко, Б. Мітюров, М. Мойсеєнко, С. Литвинов, В. Сміль та ін.). Вона утвердила розуміння історії педагогіки як науки про розвиток теорії та практики освіти, навчання і виховання зростаючих поколінь від найдавніших часів до сучасності. Через акцентування на історичній, соціально-класовій обумовленості цих процесів, освіта, школа і педагогічна наука в соціалістичних та капіталістичних країнах рішуче протиставлялися: «два світи - дві системи освіти і виховання» [6, с. 3-5].

Цілісність історико-педагогічного процесу забезпечувала його єдина періодизація, що фактично дублювала побудовану на формаційному підході періодизацію історії народів СРСР. Згідно із загальною схемою він ділився на такі періоди: 1) києворуський (X - середина XIII ст.); 2) розвитку феодалізму та наростання визвольної боротьби (друга половина XIII - перша половина XVII ст.); 3) розкладу феодалізму і зародження капіталістичних відносин (друга половина XVII - XVIII ст.); 4) кризи феодально-кріпосницької системи і розвитку капіталізму (XIX ст.); 5) кризи імперіалізму (1900-1917 рр.) [6].

При вивченні освітньої системи і політики на західноукраїнських землях порізнному долалася «хронологічна десиметрія», адже їхня еволюція не зовсім вписувалася в тогочасну матрицю відповідних процесів, яка більшою мірою надавалася для Наддніпрянської України.

Не лише в загальноісторичних, а й в історико-педагогічних працях освіта та шкільництво почали розглядати не в якості окремого феномену, а радше як політичний інструмент досягнення соціально-класових цілей. Про створення окремих періодизацій їх розвитку не йшлося, позаяк він повністю узалежнювався від політичних змін.

За умов жорсткої ідеологічної регламентації намагання радянських науковців реконструювати систему початкового та середнього шкільництва, показати особливості її національного характеру на Буковині, Волині, в Галичині й Закарпатті супроводжувалися численними суперечностями і алогізмами. «Поступки» (лібералізація) освітньої політики у вигляді розширення мережі різних типів навчальних закладів та відкриття україномовних шкіл детермінувалися не загальними цивілізаційними зрушеннями в культурно-освітньому розвитку європейських держав, а виключно революційною та національно-визвольною боротьбою трудящих.

Водночас не слід легковажити доробком радянських науковців, позаяк вони були досить глибоко ознайомлені зі змістом монархічної освітньої політики, мали чіткі уявлення про структуру й динаміку розвитку освітньої системи на західноукраїнських землях наприкінці XVIII - на початку XX ст. Порівняно з сучасними істориками педагогіки, які при вивченні цих процесів спираються головню на україномовні матеріали, вони використовували широке коло польсько- і германомовних першоджерел, які відзначаються високим рівнем інформативності. Інша справа, що пануючі ідеологеми не дозволили відтворити реальну картину еволюції освітньої системи та політики у Західному регіоні України зі всіма її складнощами і суперечностями, а змушували акцентувати лише на негативних, депресивних процесах і явищах. Деяким авторам вдавалося уникати агресивної позанаукової лексики й у виважених тонах висвітлювати розвиток народної освіти в регіоні за міжвоєнного періоду.

Розвиток освіти у Західному регіоні України за доби другої світової війни не став предметом спеціального дослідження радянських науковців, тож проблема розглядалась як один з етапів (епізодів) її історії XX ст. В окремих розділах наукових праць період німецької окупації висвітлювався через показ зруйнування шкільних будинків, знищення учителів та критику насаджування нацистами народних шкіл і запроваджуваних українськими націоналістами початкових, семирічних, середніх шкіл тощо; у спотвореному вигляді розкривався зміст навчання в них. Доводилося, що трудящі маси бойкотували «рідну школу» українських «націоналістів», як і всі спроби духовенства відновити національну систему освіти. Лише 1957 р. були видані колективні нариси про становлення народної освіти на Львівщині [14] і Дрогобиччині [12]; праці А. Ігната про її розвиток на Закарпатті [4; 5], О. Татенка — на Волині [16; 17], В. Маланчука про перетворення в західних областях УРСР [11] та ін. Помітним явищем стала узагальнююча робота відомого історика педагогіки М. Грищенка [2] про розвиток народної освіти в західних областях УРСР.

Регіональні дослідження кінця 50-х рр. XX ст. дали перший досвід осмислення освітніх процесів у Західному регіоні України. Їхня увага зосереджувалася на питаннях зміцнення зв'язків школи з життям і практикою комуністичного будівництва, підготовки молоді до трудової діяльності тощо. Широко висвітлювалася діяльність з розробки науково-педагогічних засад восьмирічного всеобучу, досвід і здобутки запровадження відповідних навчальних планів, програм і підручників. Друга половина 60-х рр. XX ст. позначилася появою

узагальнюючих історичних праць, які демонстрували здобутки розвитку соціалістичного культурного будівництва в західних областях України загалом та на Буковині, Закарпатті зокрема. Тоді ж з'явилися і доволі змістовні роботи О. Кондратюка [7; 8; 9], В. Струбицького і О. Шпортенка [15] про утвердження системи радянської освіти і школи на Тернопільщині й Волині. Головну увагу автори зосереджують на таких питаннях: розширення мережі семирічних і середніх шкіл; зростання їх матеріально-технічної бази; підготовка вчительських кадрів (серед них було чимало осіб із середньою і незакінченою вищою освітою); удосконалення навчальних планів і програм; поліпшення форм і методів навчальної роботи; посилення уваги до політехнічного навчання, трудового виховання та позашкільних форм роботи.

Така зосередженість досліджень на висвітленні розвитку освіти в одному регіоні за досить вузького періоду 50-х - першої половини 60-х рр. ХХ ст. - унікальне явище у вітчизняній історіографії історії педагогіки. Разом з тим це не могло не призвести до дублювання фактографічного матеріалу і теоретичних висновків, тож їхня наукова новизна ставала дедалі умовнішою. Автори послідовно доводили, що запорукою успішного будівництва радянської школи у Західному регіоні України, став «всенародний рух» як місцевого населення, яке на протигагу «українсько-німецьким націоналістам» уважало її «своєю, рідною», так й у вигляді масової допомоги з боку братніх народів СРСР.

У 70-80-х рр. ХХ ст. регіональна історіографія історії освіти та шкільництва поповнилася змістовними монографіями про їхній розвиток на Закарпатті [1], Буковині [3] та ін. Окремо відзначимо значний доробок І. Богодиста та І. Кошарного, де ці проблеми розкривалися у розрізі загальних процесів культурного і соціалістичного будівництва у західних областях УРСР.

Водночас у цей період посилилася тенденція, коли праці з регіоналістики набирають суто пропагандистського характеру та готуються авторськими колективами з нагоди ювілеїв.

На межі 1960-1970-х рр. регіональна історіографія починає втрачати ознаки науковості й академізму. Для історико-педагогічних праць стають властивими такі риси, як довільне жонгливання фактами, заперечування будь-яких позитивних зрушень у розвитку освіти в ХІХ - 30-х рр. ХХ ст. та розгляд цього періоду через призму критики «реакційних планів української буржуазії».

Другу наростаючу історіографічну тенденцією відображають узагальнюючі праці, де освітні процеси у західних областях розкриваються у загальнореспубліканському контексті. У другій половині 1960-х рр. вони вже повністю інтегрувалися у складі Української РСР, тож навчальні заклади функціонували як уніфіковані елементи єдиної освітньої системи УРСР-СРСР.

Таким чином, історико-педагогічна наука у дослідженні розвитку освітніх систем та освітньої політики у Західному регіоні України пройшла складну, суперечливу еволюцію та нагромадила значний творчий доробок, частина якого до сьогодні не втратила науково-пізнавального значення.

Список літератури

1. Гомоннай В.В. Народна освіта Радянського Закарпаття. Київ-Ужгород, 1988. 164 с.
2. Грищенко М.М. Народна освіта в західних областях Української РСР. Київ: Радянська школа, 1960. 142 с.
3. Далавурак С.В. Основные этапы развития школ на Буковине. *Преподавание педагогических дисциплин в высшей школе*. Москва, 1973. С. 38-50.
4. Ігнат А.М. Загальноосвітня школа на Закарпатті в ХІХ - поч. ХХ ст. Ужгород, 1971. 70 с.
5. Ігнат А.М. Нариси з історії розвитку народної освіти в Закарпатській області за роки Радянської влади (1944-1954 рр.). Ужгород, 1957. 67 с.
6. Історія Української РСР: У восьми томах, десяти книгах / гол. ред. А.Г.Тевельов та ін. Київ: Наукова думка, 1979. Т.8: Книга перша. Київ, 1979. 508 с.
7. Кондратюк О.П. Організація трудового виховання учнів в школах Тернопільської області. Тернопіль, 1959. 78 с.
8. Кондратюк О.П. Розвиток школи і освіти на Тернопільщині (1900-1957): *автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед.наук*. Київ, 1958. 19 с.
9. Кондратюк О.П. Трудящі Тернопільщини в боротьбі за школу для народу. Тернопіль: Тернопільський обл. Ін-тут удосконалення кваліфікації учителів, 1957. 47 с.
10. Курило В.С. Критеріально-комплексний підхід до аналізу процесу розвитку освіти і педагогічної думки регіону. *Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія* / авт. кол.: Є.М.Хриков, О.В.Адаменко, В.С.Курило та ін.; за заг. ред. В.С.Курило, Є.М.Хрикова. Луганськ: Вид-во ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2003. С. 209-225.
11. Маланчук В.Ю. Молодість гартована в боях. Львів, 1957. 72 с
12. Народна освіта Дрогобиччини за роки радянської влади: *зб. ст.* Дрогобич: Дрогобицький обласний відділ народної освіти, 1957. 134 с.
13. Педагогічний словник / за ред. Ярмаченка М.Д. Київ: Педагогічна думка, 2001. 514 с.
14. Розвиток народної освіти на Львівщині / ред. кол. П.А.Котко та ін. Львів: Львівський інститут підвищення кваліфікації учителів, 1957. 158 с.
15. Струбицький В.В., Шпортенко О. М. За освіту для народу (Розвиток шкільництва на Волині). Львів, Каменярь, 1969. 72 с.
16. Татенко О.С. Розвиток народної освіти Волинської області в четвертій п'ятирічці (1946-1950 рр.). Луцьк, 1957. 137 с.
17. Татенко О.С. Розвиток народної освіти на Волині (1939-1954): *автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01*. Київ, 1954. 24 с.

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Шелестова Л.В.

доктор пед. наук, ст. наук. співробітник,
пров. наук. співробітник відділу дидактики
Інституту педагогіки НАПН України

Людина як об'єкт пізнання є центром уваги різних наук – філософії, психології, педагогіки тощо. Вона пов'язана зі світом системою зв'язків, які конкретизуються через поняття «індивід», «індивідуальність», «особистість».

Найбільш загальним поняттям є «людина» - біосоціальна істота, якій притаманні свідомість, мова, вищі психічні функції. Поняття «індивід» позначає конкретну людину, носія загальних спадкових якостей роду *Homo sapiens*.

Поняття «індивідуальність» позначає сукупність унікальних характеристик, які відрізняють одну людину від іншої, характеризують її неповторність. Індивідуальність може бути виявлена у фізичному вигляді, поведінці, способі міркування, схильностях, інтересах, цінностях та інших аспектах життя. Індивідуальність визнається як одна з основних складових людської особистості. Вона формується під впливом різноманітних факторів, таких як генетичні чинники, середовище, культурні традиції, освіта тощо. Індивідуальність не є статичним явищем, вона може змінюватися протягом життя людини.

Поняття «особистість» розкриває соціально-психологічну сутність людини, яка формується в результаті засвоєння індивідом суспільних форм свідомості й поведінки, суспільно-історичного досвіду людства. Становлення особистості відбувається під впливом суспільства: у процесі виховання, навчання, спілкування, спільної діяльності [5, с. 42]. «Особистість» є інтегральним поняттям, яке характеризує людину як об'єкта й суб'єкта біосоціальних відносин і об'єднує в ньому загальнолюдське, соціально специфічне та індивідуально-неповторне. Її змістовними (ключовими) ознаками є: цілісність, унікальність, активність, відкритість, саморозвиток і саморегуляція (С. Максименко, 2016) [1]. Утверджуючи свою індивідуальність і неповторність у цій взаємодії, виявляючи активність, особистість намагається реалізувати себе у професійній діяльності та соціальних відносинах [5, с. 43].

Досліджуючи становлення індивідуальності в контексті вікової періодизації, психологи зауважують, що вікові особливості взаємопов'язані з індивідуальними, статевими, типологічними [3]. На ранніх етапах онтогенезу можливість виокремити власне віковий аспект розвитку простежується досить чітко. На подальших етапах розвитку (підлітковий та особливо юнацький вік) вікові особливості детермінуються індивідуальними та типологічними особливостями, надбаними досвідом особистості, умовами сімейного виховання, навчання, соціальною ситуацією розвитку, тобто «вікові особливості існують у формі індивідуальних варіантів розвитку» (Д. Б. Ельконін).

Існує тісний взаємозв'язок між процесами індивідуалізації та соціалізації. З одного боку, особистість включається у суспільні взаємини, розширює та поглиблює контакти з різними людьми та сферами буття, вона оволодіває суспільним досвідом, привласнює його – тобто, відбувається соціалізація особистості. З іншого – залучаючись до різних сфер життя суспільства, особистість набуває все більшої самостійності та автономності, вона формує власний унікальний стиль життя та власний внутрішній світ – тобто, відбувається індивідуалізація особистості [3].

Однією зі складних у психології є проблема методів дослідження індивідуальності. На думку Папучі М. В. та Шиловой Г. П., це неможливо здійснити за допомогою зрізів, бесіди чи експериментально-генетичного методу. Необхідне систематичне і детальне вивчення одних і тих же самих дітей протягом певного вікового періоду та фіксація їхньої поведінки, діяльності і взаємин з іншими людьми.

Значну увагу питанням методів дослідження індивідуальності приділив Г. Олпорт, який звернув увагу на існуючу в цій царині дилему. Наука прагне до універсальності та пошуку закономірностей, тому дослідники орієнтуються на пошук загальних підходів до розвитку об'єктів і розглядають їхню поведінку як прояв загальних законів. Тобто, у цій ситуації йдеться про номотетичний підхід. Ідіографічний підхід орієнтує дослідника на опис унікальних, одиничних об'єктів, неповторних подій і процесів. Г. Олпорт наголошує, що особистість є універсальним явищем, яке виявляється тільки в індивідуальних формах. Тому наука має вивчати її, але не може робити це коректно, поки не звернеться до індивідуального характеру формування структурних патернів. Тому дослідники психології особистості, зокрема її індивідуальності, балансують між цими двома полюсами, поєднуючи номотетичний та ідіографічний підходи. Вони, не заперечуючи індивідуальність, здійснюють пошук загальних закономірностей як основи для використання певних методів, технологій, принципів [2, С. 6].

Існує декілька підходів щодо розуміння індивідуальності [3]:

1. Індивідуальність є найвищим рівнем розвитку особистості; унікальна і неповторна конфігурація особистісних структур. Вихідним пунктом в розгляді сформованої індивідуальності є більш-менш зріла особистість, тобто людина яка інтегрована в суспільство, є повноцінним суб'єктом діяльності, володіє сформованим інтелектом. Індивідуальність об'єднує і упорядковує всі складові людського життя; визначає особливий власний світ існування людини. З її появою будь-який елемент внутрішнього світу несе на собі відбитки загально-інтегрованого індивідуального Я. Відбитки накладаються на елементи зовнішнього світу. Виникає дійсна цілісність і єдність людського існування.

2. Індивідуальність є одиничність, неповторне поєднання загальних особистісних рис – різних за ступенем вираження, але притаманним усім людям. Опис індивідуальності з цієї точки зору – це визначення вектору потенційних патологічних змін особистості. У проміжку між нормою і патологією яскраво виражені індивідуальні особливості можуть приводити до нестандартного сприймання і розуміння оточуючого світу, до нестандартних, нетривіальних

способів діяльності, які залежно від результату можуть оцінюватися як творчість чи як дезадаптація.

3. Індивідуальність – доповнення до загальних особистісних рис, які характерні для популяції і виражають загальні тенденції її розвитку, такими, які виявляються у окремої конкретної людини, генетично пов'язані з конкретними незакономірними, випадковими обставинами її розвитку. У цьому випадку індивідуальні риси є чимось другорядним, несуттєвим, маловажливим з точки зору розуміння загальних законів розвитку особистості і суттєвим лише з точки зору психологічної практики роботи з цією конкретною людиною.

Показниками індивідуальності є:

- *цілісність* (всі прояви людини, психологічні процеси, образи, поведінкові акти мають неповторний відбиток всієї особистості; тобто цілісність охоплює усі складники життя людини);

- *унікальність* (виявляється на рівнях психічної організації людини, починаючи із візерунку шкіри на пальцях до неповторної поведінки і діяльності, побудови неповторного життєвого шляху у мікро- та макросередовищі);

- *гетерогенність* (нерівномірність розвитку має часовий характер і якісний вимір, оскільки різні психологічні структури кожної особистості дозрівають у різний час і різною мірою);

- *активність* (поведінка, яка іде від людини, ініціюється нею, осмислена, усвідомлена, рефлексивна; часто всупереч стимулу чи потребі, часто ні – як реалізація тих видів активності, які відповідають спрямованості особистості (домінуючим, провідним потребам, мотивам, інтересам); від активності залежать рівень і міра включеності особистості в різних видах діяльності, особистісний смисл цієї діяльності для людини, глибина особистісних змін) [3].

Індивідуальність виникає, формується і виявляється у діяльності, спілкуванні та груповій взаємодії [3].

Індивідуальність виявляється на етапі постановки мети діяльності як бажаного й усвідомленого образу майбутнього результату. У кожної людини мета специфічна і своєрідна; вона може бути власною і заданою ззовні, що може позначатись на мотивації діяльності, а відповідно - на її результатах та на розвиткові індивідуальності загалом.

Сенс діяльності у кожної людини різний, оскільки залежить від мотивів цієї діяльності; вони можуть бути внутрішніми та зовнішніми, усвідомленими та неусвідомленими. Мотиви визначають роль певної діяльності в житті кожного індивіда.

Кожна людина ініціює та здійснює різні види власної активності, є творцем власної життєвої історії. Тобто, суб'єктність діяльності людини також є виявом її індивідуальності. Успішність діяльності людини, легкість та швидкість оволодіння нею, індивідуальний характер здійснення діяльності залежить від її здібностей. Система способів виконання діяльності, які обумовлені індивідуальними особливостями людини, складає індивідуальний стиль її діяльності. Як різновид індивідуального стилю діяльності говорять про когнітивний стиль – індивідуальні відмінності у пізнавальній діяльності.

Індивідуальність виявляється й у творчості людини на рівні мети, способу діяльності, отриманого продукту діяльності, який може мати об'єктивну або суб'єктивну новизну.

Проблема індивідуальності є важливою в контексті індивідуального підходу до учнів у процесі навчання. Існує спрощене бачення цього процесу як індивідуалізованої, сам на сам, взаємодії педагога з учнем. З огляду на об'єктивні обставини та специфіку організації освітнього процесу, така взаємодія не є можливою у сучасній школі, більше того, на думку Папучі М. В. не гарантує саме бо собі досягнення головної мети школи – формування розвиненої, індивідуально-неповторної самобутньої особистості. Неможливий індивідуальний підхід якщо він тлумачиться як процес врахування окремих психологічних особливостей людини. Не вирішується він і збільшенням кількості цих окремих особливостей. Вчений переконаний, що необхідний пошук системоутворюючих «одиниць», які стануть предметом педагогічного впливу.

Папуча М. В. наголошує: «термін „врахування” відображає теоретичну позицію, яка суперечить сутності розвиваючого навчання, уявленню цілісності особистості в її розвитку. Як відомо, центральна теза розвиваючого навчання полягає в тому, що навчання має йти попереду розвитку, просуваючи його далі і викликаючи в ньому новоутворення. Якщо навчання лише враховує специфіку психічних структур, які склалися на даний момент, воно гальмує і руйнує розвиток. Отже, відповідно теорії розвиваючого навчання, необхідно принципово змінити позицію і виходити з того, що сутність індивідуального підходу полягає не у врахуванні, а у розвитку індивідуальних особливостей учнів» [5].

З огляду на це, виникає запитання стосовно того, що саме потрібно розвивати. Якщо йдеться про розвиток розумових здібностей та навчальних умінь, то в цій ситуації не враховується цілісність і системна природа особистості. З одного боку, у психології встановлено, що індивідуальність особистості є тією цілісністю, яка опосередковує існування і розвиток усіх її психічних структур. З іншого – оптимізація будь-якої діяльності, зокрема й навчання, є найбільш успішною за умов розуміння суб'єкта активності як індивідуальності [5].

Таким чином, дослідження індивідуальності є актуальною науковою проблемою на методологічному, теоретичному, практичному рівнях. Вирішення цієї проблеми може бути ефективним тоді, коли дослідники будуть враховувати усю багатогранність цього феномену, різноманітність індивідуальних особливостей людини, від яких залежить її діяльність.

Список літератури

1. Максименко С. Д. Поняття особистості у психології. Психологія і особистість. 2016. № 1. С. 11-17.
2. Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды. М., 2002.
3. Папуча М. В., Шилова Г. П. Індивідуальність як проблема загальної психології : навчальний посібник. Ніжин, 2015. 99 с.

5. Папуча М.В. Проблеми психології особистісного розвитку. Ніжин, 2008. С.150–156.

6. Соціальна психологія : навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра / Н. Ю. Воляннюк, Г. В. Ложкін, О. В. Винославська, І. О. Блохіна, М. О. Кононець, О. В. Москаленко, О. І. Боковець, Б. В. Андрійцев. Київ, 2019. 254 с.

7. Шелестова Л. В. *Індивідуалізація навчання: аналіз трактовок понять*. The XXVI International Scientific and Practical Conference «Problems of science and practice, tasks and ways to solve them», July 05 – 08, 2022 International Science Group, с. Helsinki, Finland, С. 268-271.

8. Шелестова Л. В. *Індивідуалізація навчання як пріоритетний напрямок модернізації сучасної освіти*. The XIX International Scientific and Practical Conference «Modern problems in science», May 17 – 20, 2022 International Science Group, с. Vancouver, Canada, С. 585-588.

9. Шелестова Л. В. *Становлення індивідуальності учня в умовах змішаного навчання*. Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2021 рік. С. 34-35.

ПРИНЦИПИ ЛІКУВАННЯ АРТЕРІАЛЬНОЇ ГІПЕРТОНІЇ У ВАГІТНИХ

Безкровна Т.О.

здобувачка вищої освіти магістерського рівня
фармацевтичний факультет
Київський міжнародний університет

Актуальність проблеми артеріальної гіпертензії (АГ) у вагітних обумовлена її високою поширеністю та тяжкістю наслідків для матері та плода. В Україні АГ діагностується у 5–30% вагітних, упродовж останніх десятиліть відзначається тенденція до збільшення цього показника. Наявність АГ є фактором ризику розвитку різних ускладнень, як з боку матері, так і з боку плода та новонародженого. АГ залишається провідною причиною материнської, фетальної та неонатальної смертності. АГ у вагітних є значним предиктором розвитку серцево-судинної патології у майбутньому. Ця проблема має і соціальний аспект - підвищення витрат на лікування, у тому числі у зв'язку з повторними госпіталізаціями після пологів. У Європейських рекомендаціях щодо серцево-судинних захворювань під час вагітності та Європейських рекомендації щодо артеріальної гіпертензії представлені останні дані щодо класифікації, діагностики та терапії АГ у вагітних. Американська колегія акушерів та гінекологів (ACOG) визначає хронічну гіпертензію до 20 тижнів вагітності як систолічний артеріальний тиск ≥ 140 мм рт.ст. або діастолічний артеріальний тиск 90 мм рт.ст. при двох вимірах. Дані АСС/АНА з цього питання обмежені. Таким чином, ведення вагітності, швидше за все, змінюватиметься.

Гіпертензію під час вагітності можна класифікувати як один із наступних пунктів:

- хронічна: артеріальний тиск високий до вагітності або 20 тижнів вагітності. Хронічна гіпертензія ускладнює протягом 1-5% усіх вагітностей.
- гестаційна: гіпертензія розвивається після 20 тижнів вагітності (як правило, після 37 тижнів) та зупиняється до 6 тижня після пологів; вона виникає у 5–10% вагітностей, найчастіше при багатоплідних.

Обидва типи гіпертензії підвищує ризик розвитку прееклампсії, еклампсії, інших причин материнської смертності або захворюваності (наприклад, гіпертонічна енцефалопатія, інсульт, ниркова недостатність, лівошлуночкова недостатність, HELLP-синдром), а також матково-плацентарної недостатності.

При тяжкій артеріальній гіпертензії, що спостерігається вперше у вагітної жінки, яка не має багатоплідної вагітності або гестаційної трофобластичної хвороби, необхідно провести перевірку на наявність інших причин гіпертензії.

В залежності від рівня АТ, терміну вагітності і факторів ризику зі сторони матері й плоду існують наступні загальні принципи лікування гіпертонії :

- обмеження фізичної активності і перебування в позиції лежачи на лівому боці;
- нормальна дієта, без суттєвого обмеження солі;
- фармакотерапія.

Лікування АГ легкого або середнього ступенів у вагітних жінок: ЛЗ вибору: метилдопа (допегіт). ЛЗ другої лінії: метопролол, празозин і блокатори кальцієвих каналів (з приводу підвищеного ризику гіпотензії не можна призначати їх одночасно з сульфатом магнію). Інгібітори ангіотензинперетворюючого ферменту (ІАПФ) і блокаторів рецепторів ангіотензину II (БРА) - протипоказані. Не призначають діуретики при прееклампсії, якщо діурез знаходиться в межах норми.

При помірній або тяжкій гіпертензії лікування включає гіпотензивну терапію та ретельний моніторинг. Рекомендації щодо ведення вагітних із хронічною та гестаційною гіпертензією однакові та залежать від ступеня тяжкості. Однак хронічна гіпертензія може мати тяжчий перебіг. При гестаційній гіпертензії підвищення артеріального тиску часто відбувається лише в пізні терміни вагітності та не потребує лікування.

Початкова доза метилдопи становить 250 мг перорально двічі на день; вона може бути збільшена при необхідності в цілому до 2 г/день при виникненні надмірної сонливості, депресії або симптоматичної ортостатичної гіпотензії.

Найчастіше вживаний бета-блокатор - лабеталол (бета-блокатор з деякими властивостями альфа-1-блокатора), який можна застосовувати ізольовано або разом з метилдопою після того, як максимальна доза метилдопи вже досягнута. Стандартна доза лабеталолу - 100 мг 2-3 рази на день, з можливим підвищенням при потребі до максимум 2400 мг на день. Побічні ефекти бета-блокаторів включають підвищений ризик затримки росту плода, стомлюваність та депресія матері.

Ніфедипін пролонгованої дії - блокатор кальцієвих каналів - може бути кращим, т.к. його приймають 1 раз на день (початкова доза 30 мг; максимальна добова доза 120 мг); побічні ефекти включають головний біль та набряки кісточок. Тіазидні діуретики використовуються тільки для лікування хронічної гіпертензії під час вагітності за умови, що потенційна користь перевищує потенційний ризик для плода. Для мінімізації небажаних ефектів, таких як гіпокаліємія, може проводитися корекція дози.

Деякі класи гіпотензивних засобів, які слід уникати при вагітності:

Інгібітори ацетилхолінерастери протипоказані через підвищений ризик розвитку аномалій системи сечовиділення у плода.

Використання БРА протипоказане, оскільки вони збільшують ризик ембріонального порушення функції нирок, гіпоплазії легень, вад розвитку скелета та смертельних випадків.

Антагоністи альдостерону (спіронолактон та еплеренон) мають бути виключені, т.к. можуть спричинити фемінізацію плода чоловічої статі.

При артеріальному тиску 180/110 мм рт.ст. розглядають госпіталізацію чи переривання вагітності.

Усі жінки з хронічною гіпертензією під час вагітності мають бути навчені самостійно контролювати артеріальний тиск; також для них слід провести оцінку щодо ураження органу-мішені.

Список літератури

1. Артеріальна гіпертензія у вагітних жінок. Електроний ресурс: <https://empendium.com/ua/chapter/B27.II.2.20.4>
2. Гіпертонічна хвороба у вагітних. Електроний ресурс: <http://surl.li/eyzrc>
3. Компендіум. Електроний ресурс: <https://compendium.com.ua/info/2780/dopegit-sup-sup/>
4. Shih E.V., Zhukova O.V., Ostroumova O.D., Sharonova S.S., Karnoukh K.I. Hypertension in pregnant women: a view from the perspective of the European recommendations 2018. "Arterial'naya Gipertenziya" ("Arterial Hypertension"). 2019; 25 (1): 105-115. (In Russ.) <https://doi.org/10.18705/1607-419X-2019-25-1-105-115>

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ТИПІВ АНТИГІПОКСАНТІВ

Ковальова В.В.

здобувачка вищої освіти магістерського рівня
фармацевтичний факультет
Київський міжнародний університет

Вперше створення специфічних фармакологічних засобів для захисту від гіпоксії почало розроблятися в 60-ті роки ХХ століття. У ті ж роки був уведений у вжиток термін «антигіпоксанти». Першими сполуками, які стали називати антигіпоксантами, були похідні амінотіолу, такі як гутімін. У наступні роки сполуки іншої хімічної структури (цитохром С, убихинон, гіпоксен, мексидол та інші.) значно розширили клас антигіпоксантів, і сьогодні це вже досить значний самостійний клас фармакологічних речовин. Накопичена база експериментальних даних, успішні клінічні дослідження дозволили багатьом сполукам знайти своє клінічне застосування [1]. Погляд на те, які саме лікарські засоби можна віднести до власне антигіпоксантів, з часом зазнав ряд змін. Оскільки головними показниками гіпоксії є порушення енергетичного обміну, то й захист організму від гіпоксії має полягати передусім у відновленні енергетичного балансу клітини. Тому в даний час антигіпоксантами прийнято називати речовини метаболічного типу дії, які здатні коригувати порушення енергетичного обміну та їх наслідки та підвищувати цим стійкість клітин, органів та організму загалом до браку кисню та інших впливів, що порушують енергопродукцію [2]. Сьогодні антигіпоксанти все частіше призначають у складі комбінованої фармакотерапії при різних захворюваннях, що супроводжуються станами гіпоксії та ішемії.

Якщо окреслити коло основних показань до застосування антигіпоксантів, можна виділити такі значні напрями їх використання, як нейропротекція, кардіопротекція, гепатопротекція, гастропротекція, ангіопротекція. За механізмом дії та місцем застосування дії в системі внутрішньоклітинного метаболізму антигіпоксанти можна поділяти на речовини прямої та непрямой енергійної дії. До цієї групи належать так звані коректори порушень енергетичного обміну (інакше коректори дисфункції дихального ланцюга мітохондрій). Вони прямо впливають на роботу мітохондріальних ферментних комплексів. Серед них виділяють три основні типи:

1. *Коректори порушеної електронтранспортної функції 1-го мітохондріального ферментного комплексу (МФК-1).* До них відносяться, зокрема, похідні хінонів, гіпоксен, а також похідні рибофлавіну та нікотинаміду. Засобами рослинного походження, що містять хінонну структуру в молекулі, є флавоноїди. Серед біофлавоноїдів найбільш широке застосування мають рутин, кверцетин, гесперидин, які знайшли своє застосування переважно як ангіопротектори. Так, наприклад, гесперидин у комбінації з діосміном (детралекс) використовується

при венозній недостатності нижніх кінцівок. Також доведено кардіопротекторна активність діосміну та гесперидину [3]. Основним синтетичним антигіпоксантом, що нормалізує роботу МФК-1, є гіпоксен (МНН полідигідроксифеніленсульфонат натрію). Гіпоксен не є природним компонентом дихального ланцюга, у літературі препарати такого типу дії називають «штучні редокссистеми». Показання для застосування: ішемічна хвороба серця, профілактика нападів стенокардії, лікування гострого інфаркту міокарда; у комплексному лікуванні ішемічних та травматичних ушкоджень ЦНС; у комплексному лікуванні гострих та хронічних захворювань легень (пневмоній, хронічного обструктивного бронхіту та ін.); при широких оперативних втручаннях, комплексної терапії тяжких травматичних уражень, при крововтраті, опіковій хворобі; при гіпоксії, що розвивається при перебуванні організму в екстремальних умовах (гіпертермія, високогір'я, підводні роботи, підвищені фізичні навантаження, операторська діяльність та ін.); при алкогольній інтоксикації

2. *Активатори функції 2-го мітохондріального ферментного комплексу (МФК II)* підтримують активність сукцинатоксидазної (ФАД-залежної) ланки, що пізніше пригнічується при гіпоксії порівняно з НАД-залежними оксидазами при наявності в мітохондріях субстрату окиснення в даній ланці - сукцинату. Недостатня кількість сукцинату, а також недостатня активність сукцинатдегідрогенази можуть стати факторами, що лімітують цей механізм. Створення умов, що забезпечують активність сукцинатоксидазного шляху окислення на початковій стадії порушень енергетичного обміну при гіпоксії, дозволяє зберегти енергосинтезуючу функцію клітин. Для активації цього термінового компенсаторного механізму використовуються такі підходи: солей бурштинової кислоти (натрію або амонію сукцинату); застосування різних органічних сукцинатсодержащих сполук (мексидол, проксипін, реамберин); активація ендогенного утворення сукцинату або шляхом введення попередників сукцинату, які метаболізуються до бурштинової кислоти, або через підвищення активності сукцинатдегідрогенази (натрію оксибутират, пірацетам, емоксипін). Першим препаратом був сукцинат натрію, який при курсовому застосуванні мав слабку антигіпоксичну дію, що пов'язано з низькою проникністю сукцинату через біологічні мембрани. До препаратів, що містять сукцінати відноситься засіб невідкладної допомоги - реамберин (меглюміну натрію сукцинат), що використовується у відділеннях інтенсивної терапії та реанімації в якості антигіпоксичного і детоксикуючого засобу при гострих інтоксикаціях різної етіології, при гіпоксичних станах в результаті масивної крововтрати кровообігу органів та тканин. Однак при застосуванні реамберину необхідно враховувати, що вони відносно погано проникають через біологічні мембрани. Більш перспективний у цьому сенсі сукцинат містить препарат армадин (МНН 2-етил-6-метил-3-гідроксипиридина сукцинат) Механізм дії обумовлений його антиоксидантною та мембранопротекторною активністю. Він пригнічує перекисне окислення ліпідів, збільшує активність супероксидоксидази, збільшує співвідношення ліпід-білок, зменшує в'язкість мембрани. Модулює активність

мембранозв'язаних ферментів (кальційнезалежної фосфодіестерази, аденілатциклази, ацетилхолінестерази), рецепторних комплексів (бензодіазепінового, ГАМК, ацетилхолінового), що посилює їхню можливість зв'язуватися з лігандами, сприяє збереженню структурно-функціональної. має широкий спектр фармакологічної дії: підвищує стійкість організму до стресу, виявляє анксиолітичну дію, що не супроводжується сонливістю та міорелаксуючим ефектом; має ноотропні властивості, попереджає і зменшує порушення пам'яті, що виникають у зв'язку зі старінням і під дією різних патогенних факторів, має протисудомну дію; виявляє антиоксидантні та антигіпоксичні властивості; підвищує концентрацію уваги та працездатність; послаблює токсичну дію алкоголю. Препарат покращує метаболізм тканин мозку та кровопостачання, покращує мікроциркуляцію та реологічні властивості крові, зменшує агрегацію тромбоцитів. Стабілізує мембранні структури клітин крові (еритроцитів та тромбоцитів); зменшує вміст загального холестерину та ліпопротеїнів низької щільності. [3]. В даний час у мексидолу виявлені й інші фармакологічні ефекти (ноотропний, протисудомний та анксиолітичний), що розширює спектр показань для його застосування.

3. *Коректори цитохромної ділянки дихального ланцюга.* До цієї групи належать препарати, що є природними для організму компонентами дихального ланцюга мітохондрій, що беруть участь у переносі електронів (цитохром С і убихінон). Доведено, що цитохром може бути корисним засобом комбінованої терапії критичних станів. Показано ефективність препарату при отруєнні снодійними засобами, окисом вуглецю, інфекційних та ішемічних ушкодженнях міокарда, пневмоніях, порушеннях мозкового та периферичного кровообігу, катаракті та склеротичній макулодистрофії [4]. З іншого боку, лікарська форма водорозчинного цитохрому С має істотні недоліки – препарат не проникає через біологічні мембрани у клітину та швидко виводиться з організму. Іншим компонентом дихального ланцюга, що виступає в ролі переносника електронів в електротранспортному ланцюгу мітохондрій, що збільшує при цьому рівень АТФ у тканинах, є коензим Q10 - убихінон. Показано, що застосування КоQ10 супроводжується збільшенням його вмісту в мітохондріях мозку, що, у свою чергу, робить протекторний вплив при деяких нейродегенеративних захворюваннях. Позитивний ефект КоQ10 відзначають при ішемії-реперфузії та в умовах активації перекисного окиснення ліпідів. [5]. Клінічні дослідження останніх десятиліть показали терапевтичну ефективність коензиму Q10 у комплексному лікуванні ІХС, артеріальної гіпертонії, атеросклерозу та синдрому хронічної втоми. У зв'язку з особливостями фармакокінетики коензиму Q10 препарат повинен призначатися тривало з метою підвищення його вмісту у тканині серця та надання кардіопротекторного ефекту.

У клінічній практиці все частіше використовуються препарати антигіпоксанти у складі комплексної фармакотерапії різних захворювань, оскільки їх розвиток прямо чи опосередковано пов'язаний із порушенням кисневого бюджету організму та енергетичного метаболізму. Найчастіше антигіпоксанти застосовують при станах ішемії в кардіології та неврології.

Останні досягнення у галузі вивчення фармакодинаміки антигіпоксантив відкрили перспективні можливості ефективної корекції багатьох метаболічних порушень, індукованих гіпоксією. Проте, не варто перебільшувати терапевтичну ефективність сучасних антигіпоксантов. Це препарати метаболічного типу дії та у більшості клінічних ситуацій їх ефект розвивається поступово. З їхньою допомогою неможливо повністю відновити порушені метаболічні процеси.

Список літератури

1. Шабанов П.Д. Нейропротектор метапрот: механізм дії та нові клінічні напрямки використання. // Consilium-medicum. 2010. № 2. С. 140–144
2. Електроний ресурс: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua>
3. Електроний ресурс: <https://tabletki.ua>
4. Електроний ресурс: <https://aweb-marketing.com.ua/antigipoksanti-instrukciya-iz-zastosuvannya/>
5. Young A.J., Johnson S., Steffens D.C., Doraiswamy P.M. Coenzyme q10: a review of its promise as a neuroprotectant // CNS Spectr. 2007. Vol. 12, N 1.P. 62–68

THE STRUCTURE OF SELF-IMAGE (THE CASE STUDY OF THE LITERARY BIOGRAPHY “STEVE JOBS: BIOGRAPHY”)

Hlavatska Yuliia Leonidivna,
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor

Kherson State Agrarian and Economic University

An essential characteristic of an individual is his/her ability to acquire his/her own identity, to understand the objective properties of objects in the surrounding world and of himself/herself and other people. Identity is the foundation of any personality, a characteristic of his/her social well-being and the result of educational activities. In the literature, identity includes the following points: a) the subject's internal identity when perceiving the surrounding world, awareness of oneself as a unique autonomous individuality; b) identity of personal and social outlooks; c) the feeling of the individual's inclusion in a certain social community [1, p. 56].

A person's awareness of his/her identity is necessary in his/her development and behaviour. It is noted that self-identity ensures the integrity of behaviour, it maintains the internal unity of the personality, provides a connection between external and internal events and allows one to identify with social ideals and group aspirations [2, p. 21].

The concept of multiple identity includes personal and social identity. Personal identity takes into account the unique physical, intellectual and moral qualities of an individual, and is understood as a set of individual characteristics that make a person both similar to himself/herself and different from others. It is based on auto-addressing, the goal of personal self-identification is self-development and achievement of integrity. Social identity is determined by the belonging of an individual to a certain social group, the assignment of common group characteristics and norms of behaviour [3, p. 124]. It is characterized by multidimensionality and predominant orientation to others; the main means of its implementation at the verbal level is the speech strategy of self-presentation.

It is through self-identification that a person forms his/her unique “self”, which serves as the basis for determining life strategies in relations with the social environment as in the process of self-identification, a person becomes aware of his/her position in society [4, p. 50].

It is in the process of self-identification that the individual's idea of himself/herself as whole and unique is formed, and the self-image becomes the basis on which a person relies in building his/her behaviour. Being the subjects of knowledge, communication and activity, people correlate their intentions and goals with those moral orientations, norms and boundaries that they have recognized as acceptable for themselves in the process of their personal development. All this is reflected in their self-images, and accordingly, in deeds and actions [5, p. 222]. Self- image has a situational character; it

is the way an individual sees and feels himself/herself at each specific moment. And although the concept of self-image assumes the internal unity and identity of the individual; in fact, the individual has a large number of various self-images [5, p. 224].

The self-concept is the most generalized image of one's own self, a personal attitude towards oneself, which includes cognitive and emotional components and serves as the organizational center of the entire conceptual sphere of the individual. In the discourse, the self-concept is revealed through the characterization of oneself via both external and internal speech. An important component of the self-concept is the individual value system (C. Rogers), which in modern linguistics is called the axiological world's image [6, p. 11].

A literary work is endowed with special opportunities to present homo faber as in artistic communication the main object of reference of self-presentation is the "self" of the narrator, modeled according to the author's idea [7, p. 252].

In the literary biography of Steve Jobs, the self-concept (C. Rogers, K. Horney) is reflected in the following way:

- **Real self** – "who I really am" motivates current activity, determines the choice of immediate goals, the level of harassment, the peculiarities of communication with people, the choice of adaptation strategies and life strategies. Verbalization is observed in the way Steve manifested himself in friendship and the way he saw the development of his products in perspective, he sought his purpose in the world while combining counterculture and technology, his obsession with his product: "*For me it was a serious search,*" he said. "*I'd been turned on to the idea of enlightenment and trying to figure out who I was and how I fit into things*" [8, p. 58]; "*What we're going to do is make the products high-tech, and we're going to package them cleanly so that you know they're high-tech. We will fit them in a small package, and then we can make them beautiful and white, just like Braun does with its electronics*" [8, p. 125]; "*I don't think I run roughshod over people, but if something sucks, I tell people to their face. It's my job to be honest*" [8, p. 489].

- **Ideal self** – "what I would like to be" is necessary for maintaining self-respect; it motivates a human being activity, determines the choice of social statuses and roles, long-term goals and means of achieving them as well: "*We do these things not because we are control freaks,*" he explained. "*We do them because we want to make great products, because we care about the user, and because we like to take responsibility for the entire experience rather than turn out the crap that other people make*" [8, p. 485]; "*I was only twenty-two, and I knew I wasn't ready to run a real company,*" he said. "*But Apple was my baby, and I didn't want to give it up*" [8, p. 89];

- **Self-esteem** – "how I am perceived by others" is the main source of the formation of the self-concept; it regulates behaviour and controls the realism of the self-concept: "*Steve is right at the nexus of the counterculture and technology,*" he said. "*He got the notion of tools for human use*" [8, p. 69]; "*It was difficult working under Steve, because there was a great polarity between gods and shitheads. If you were a god, you were up on a pedestal and could do no wrong*" [8, p. 119]; "*He was very attuned to every nuance of the environment and objects around him, and that drained him,*" Powell recalled" [8, p. 420].

These are just a few traits to our further outlining the linguistic and stylistic markers of Steve Jobs' self-identity. But from the above examples, we can draw a conclusion about his individual value system consisting in his unique worldview, the ability to motivate people, and the search for his own purpose in this world. One cannot help but write off the dominant characteristic of Steve Jobs's character – his constant conflict with himself as well as the surrounding and dual perception of the world. However, it is important to remember that Job's individuality was reflected in the products he created.

References

1. Самоідентифікація особистості : філософський аналіз : монографія / Хоружий Г. Ф., Боровська Л. О., Кулагін Ю. І., Ліпін М. В. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 192 с.
2. Алексєєва К. Наративна самоідентифікація людини в постмодерному сьогоденні. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2017. Вип. 12. С. 20–24.
3. Гончар К., Рогатюк А. Самооцінні висловлення вихваляння як мовний засіб вираження самоідентифікації мовця. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2014. Вип. 5. С. 124–128.
4. Мелещенко В., Черній Л. Мовні засоби моделювання сімейної самоідентифікації в художньому тексті. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство*. 2018. Вип. II (30). С. 50–54.
5. Гребенюк М. О. Самоідентифікація як механізм формування ідентичності особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 8. С. 219–228.
6. Бондаренко Я. О. Дискурс акцентуєваних мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській художній прозі) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2002. 20 с.
7. Шевченко Т. М. Самоідентифікація і самопрезентація в есеїстичному тексті (за матеріалами збірки Р. Іваничука «Серед повені книг»). URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/34143> (дата звернення: 24.02.2023).
8. Isaacson W. Steve Jobs: Biography. URL: <https://www.studynovels.com/Book/BookDetails?bid=578> (дата звернення: 11.03.2022).

ЗІСТАВНИЙ МЕТОД, ЙОГО ЗАВДАННЯ І МІСЦЕ В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ПАРАДИГМІ

Голі-Оглу Т.В.

кандидат філологічних наук,
доцент, завідувач кафедри української
мови та слов'янської філології,
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет

Зіставні дослідження споріднених і неспоріднених мов є досить давніми, хоча як самостійний напрямок лінгвістичних студій він остаточно сформувався в 50-ті роки ХХ ст., а його поширення у світовій лінгвістиці пов'язане з іменами Р.Ладо, Дж.Ді П'єстро, Г.Нікеля, Я.Фісяка, Л.Деже та ін. Вагомий і дещо недооцінений внесок у розробку питань зіставного мовознавства зробили українські лінгвісти Л.А.Булаховський, Ю.О.Жлуктенко І.І.Ковалик, Г.П.Їжакевич, О.С.Мельничук, Й.Ф.Андерш, І.А.Стоянов, Л.С.Паламарчук, В.Н.Бублик, В.М.Русанівський, В.М.Брицин, В.Н.Манакін, Н.Г.Озерова, Л.В.Бублейник та інші.

Підвалини зіставної лексикології заклав Ш.Баллі (1865-1947). Саме цей швейцарський лінгвіст у праці «Загальна лінгвістика і питання французької мови» здійснив спробу зіставного дослідження французької і німецької мов, зокрема сформулював принципи контрастивного вивчення мов на синхронічному рівні і сконцентрував свою увагу на проблемах зіставної лексикології.

Зіставна лексикологія східнослов'янських мов на сьогодні не має значних систематизованих досліджень, проте окремі питання розглядалися багатьма славістами-лексикологами.

Сучасний стан зіставних лексикологічних досліджень не може задовольняти мовознавство ХХІ ст., оскільки «саме лексика визначає фундаментальні риси мовної структури» [1, с. 294]. Окрім того, зіставна лексикологія є основою теоретичного і практичного перекладознавства і перекладу в цілому як найважливішому засобу міжмовної та міжкультурної комунікації в сучасному глобалізованому світі.

До того ж, зіставні лексикологічні дослідження мають незаперечну практичну цінність для лексикографії, основою якої вони є, і для лінгвальної дидактики, що спирається на лексикологічну теорію і практику. Цінність зіставних лексикологічних досліджень демонструє і перекладознавство (теоретичне і прикладне), оскільки контрастивний аналіз і переклад мають спільні риси: процес перекладу, за своєю сутністю, є пошуком еквівалентних форм вираження певного змісту засобами іншої мови.

В основі будь-якого зіставного дослідження лежить зіставний метод, що застосовується для аналізу співвідношення структури та структурних елементів двох мов на синхронічному зрізі з урахуванням усіх чинників взаємодії, взаємопроникнення і взаємовпливу досліджуваних мов на всіх мовних рівнях: фонологічному, словотвірному, морфологічному, лексико-семантичному, синтаксичному та стилістичному.

За допомогою зіставного методу, як і порівняльно-історичного, типологічного та генетичного методів, досліджуються різноструктурні, споріднені й близькоспоріднені мови.

Терміни «зіставне мовознавство» і «контрастивна лінгвістика» вживаються в сучасній лінгвістичній літературі як дублети. Цей факт є одним із дискусійних питань. К.Джеймс і Г.Хельбіг здійснили спробу розмежувати контрастивне і конфронтативне мовознавство. Вони вважають, що контрастивна лінгвістика має досліджувати лише відмінні, контрастивні риси зіставлюваних мов, а конфронтативна – відмінності й подібності мов.

Проте, як зауважують українські лінгвісти (Ю.О.Жлуктенко, В.Н.Бублик, М.П.Кочерган, Є.В.Опельбаум), підстав для протиставлення контрастивної і конфронтативної лінгвістики немає [1, с. 8]. Розмежування цілей зазначених галузей мовознавства взагалі є абсурдним, адже не можна вивчати спільні риси зіставлюваних мов окремо від відмінних рис, оскільки контрасти можуть бути виявлені лише на основі подібності. Окрім того, контрастивний аналіз, який є базовим прийомом зіставних досліджень, у цілому, не може бути розділений на пошук відмінних і спільних рис, адже він «зорієнтований на оптимальне засвоєння встановлюваних подібностей і відмінностей у процесі навчання мови» [1, с. 8].

У сучасній лінгвістиці часом вживається ще один термін на позначення зіставного мовознавства – «порівняльна (зіставна) типологія» (В.Г.Гак), проте В.П.Нерознак, зокрема, вважає що цей термін, у зв'язку з виокремленням контрастивної лінгвістики в окрему галузь мовознавства, є застарілим, дещо архаїчним [2, с. 21].

У наш час все активніше в наукових публікаціях використовується термін «зіставне мовознавство» (зіставна лексикологія, зіставна морфологія, зіставний синтаксис, зіставна стилістика тощо).

Спільні та диференційні риси лексики і фразеології російської та української мов фіксуються словниками. Проте в теоретичному плані це питання наразі є найменш вивченим. Це пояснюється тим, що основну увагу лінгвістів, які вивчають близькоспоріднені мови, привернули факти з галузі фонетики та морфології, спираючись на які будували свої гіпотези й робили свої висновки такі видатні мовознавці, як О.Востоков, І.Срезневський, П.Лавровський, О.Соболевський, О.Шахматов, Л.Булаховський та інші.

Як показала практика наукових досліджень у галузі зіставного вивчення близькоспоріднених мов, розрізняють кілька аспектів та напрямків цього дослідження:

1) **загальнотеоретичний напрямок**; його завдання: вияв і встановлення причин та обставин, які зумовили наявність спільних чи відмінних структурних і функціональних елементів у системах російської та української мов на різних етапах їх розвитку; а також визначення основних тенденцій подальшого розвитку цих мов і їхні історичні перспективи;

2) **практичний напрямок** зіставного вивчення російської та української мов; його завдання: порівняльне вивчення літературних норм російської та

української мов, а також вивчення проблеми культури російської та української мов в умовах активної взаємодії, і безпосередньо пов'язаної з нею проблеми двостороннього перекладу художніх та наукових текстів;

3) **навчально-методичний напрямок** зіставного вивчення російської та української мов; його завдання: розробка методик паралельного вивчення російської та української мов у школах і вищих навчальних закладах. Цей напрямок був надзвичайно актуальний у радянський час, проте зараз зберіг свою актуальність у східних і південних регіонах України.

Усі зазначені напрямки мають єдину **мету** – розкрити спільні структурні та функціональні особливості обох мов, а на тлі спільного розкрити індивідуальне, специфічне як на структурному, так і на функціональному рівні вивчення окремих її елементів.

Для зіставного аналізу найбільший інтерес становлять семантичні невідповідності в лексичних значеннях двох чи більше мов. Висока пояснювальна сила прийомів зіставного аналізу, яка проявляється у процесі аналізу, є у наш час загальноновизнаною. Вона була відмічена ще В.В. Виноградовим, який, маючи на увазі укладання двомовних словників, зазначав, що пошуки російськомовних відповідників до іншомовних слів завжди сприяють більш глибокому розумінню значень і особливо семантичних відтінків і конотацій елементів лексико-семантичної системи рідної мови.

Семантика слів у системах близькоспоріднених мов також носить індивідуальний характер, хоча, звісно, ступінь своєрідності тут зменшується. Між близькоспорідненими мовами полегшується взаємовплив і взаємопроникнення лексичних одиниць, – продуктивними стають прямі запозичення, кальки, паралелізм семантичного розвитку, взаємодія семантичних ознак, аналогія синонімічних засобів, збіг стилістичного розшарування в лексичній системі тощо.

Разом з тим співвідношення елементів навіть близькоспоріднених мов при всій їхній формальній подібності є зовсім непростими, ускладненими, а лексико-семантичні системи цих мов не накладаються одна на одну. Між ними існують асиметричні відношення, які викликані насамперед специфічністю та унікальністю семантичного й функціонального об'єму більшості мовних фактів [3, с. 6].

Асиметричні відношення притаманні переважно абстрактній лексиці, рідше – конкретній, проте й тут вони можливі: укр. *батіг* на відміну від рос. *кну́т* має переносне значення – «стебло виткої або сланкої рослини; огудина»; російська ж мова це значення закріпила за іншим словом тієї самої тематичної групи – рос. *плеть*.

Із зіставною лінгвістикою пов'язані два основні методичні прийоми – **зіставний (контрактивний) аналіз** і **аналіз помилок**. Зіставний аналіз скерований на прогнозування моментів, що потенційно можуть спровокувати труднощі, або, навпаки, полегшити процес навчання іноземній мові. Аналіз помилок розглядає проблеми, які вже виникли і потребують корегування. Виходячи з перспектив застосування зазначених прийомів, усе частіше

методисти і викладачі звертаються до розробки національно орієнтованих методик вивчення іноземних мов, підґрунтям яких і виступає зіставне мовознавство [4, с. 21].

Отже, зіставні лексикологічні дослідження мають не лише теоретичну, а й практичну цінність. Застосування різних прийомів зіставного методу регламентується чітко сформульованими принципами і завданнями наукового студіювання проблеми.

Список літератури

1. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства. Київ: Академія, 2006. 424 с.
2. Сопоставительное исследование русского и украинского языков. Лексика и фразеология (Синхронический и диахронический аспект) / Г.П.Ижакевич, П.Е.Гриценко, В.И.Кононенко, Л.А.Кудрявцева, Н.П.Романова. Київ: Наукова думка, 1991. 384 с.
3. Косериу Э. Контрастивная лингвистика и перевод: их соотношение. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва: Наука, 1989. Вып. XXV. Контрастивная лингвистика.
4. Нерознак В.П. Метод сравнения в синхронном языкознании. *Известия АН СССР. Серия лит. и язык*. 1986. Т.45. № 5.

ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙН-СЕРВІСІВ ЯК ЗАПОРУКА ЕФЕКТИВНОГО НАВЧАННЯ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ

Гриценко Євгенія Михайлівна

учитель англійської та німецької мов і зарубіжної літератури,
ОЗ «Гоголівська загальноосвітня школа
I–III ступенів виконавчого комітету Гоголівської селищної ради
Миргородського району Полтавської області»

Сучасний світ неможливо уявити без гаджетів та комп'ютерних технологій. Те, що раніше здавалося чимось недосяжним, сьогодні стало буденністю. Наука і техніка розвивається та вдосконалюється, тим самим впливає на розвиток особистості кожної людини. Прогрес – ось що керує в XXI столітті. Кожне суспільство, яке заінтересоване у розбудові свого майбутнього має усвідомити колосальні можливості, принесені новими інформаційними технологіями та навчитися грамотно їх застосовувати, насамперед в галузі освіти, яка є невід'ємною складовою в процесі життєдіяльності людини.

Останні події на території України змусили кожного вчителя усвідомити, що сучасна освіта повністю залежить від комп'ютерних технологій, а звичайний формат навчання замінив дистанційний. На перший погляд може здатися, що це значно погіршить освітній процес, адже учні просто не будуть вчитися, виконувати завдання та й в цілому їм буде нецікаво відвідувати онлайн-уроки. Однак, щоб цьому запобігти, на мою думку, важливо почати зі стилю викладання самого вчителя. Уроки мають бути цікавими, пізнавальними, в учня має виникнути інтерес заглиблюватися у вивчення нового матеріалу. Кожен вчитель має усвідомити, що навчальний процес тепер повністю залежить від інформаційних технологій, а тому вчитель має пристосовуватися та почати змінювати свій, колись унікальний, спосіб викладання на уроках. Не можу не згадати слова Василя Кременця, який зазначав: «запровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освіті, окрім усього іншого, є обов'язковою передумовою формування інформаційного суспільства у широкому розумінні» [1].

Я з упевненістю можу сказати, що станом на сьогодні, в Інтернет-мережі дуже багато дійсно цікавих онлайн-сервісів, які допоможуть кожному вчителю у процесі їх викладацької діяльності. Зокрема, багатофункціональний інструмент WordWall, який призначений для створення інтерактивних вправ та подачі різного роду матеріалу. Перевагою використання цього сервісу в умовах дистанційного навчання полягає в тому, що кожен учень може як самостійно виконувати завдання у вигляді позакласного часу, так і під час уроку. Це сучасна платформа, яка містить безліч готових шаблонів, по яким можна створювати різного роду завдання, а також завдяки їй можна заощадити час не одному

вчителів. WordWall містить понад 40 безкоштовних шаблонів, які точно зацікавлять як працівників освітніх закладів, так і учнів [2].

Безумовно, перелік онлайн-платформ невичерпний, кожний день з'являється щось нове. Але, як відомо, все нове – це добре забуте старе. Тому, наступним важливим сервісом, який допоможе поліпшити освітній процес в умовах дистанційного навчання є LearningApps, який за своєю структурою схожий на WordWall. З упевненістю можемо сказати, що через свою багатофункціональність, даний онлайн-сервіс слушно використовувати в освітньому процесі молодших класів. Як відомо, увага школярів дещо розсіяна, оскільки їх мозок не здатен сприймати великий об'єм інформації, але завдяки тому, що ця програма має багато інтерактивних яскравих шаблонів, це допоможе сконцентрувати увагу школярів на засвоєнні нового матеріалу, більш того, їм буде цікаво слухати та відповідати під час уроку.

На мою думку, завжди цікаво використовувати у своїй практичній діяльності щось нове, тому наступною онлайн-платформою, яка однозначно поліпшить навчальний процес, є Міго. Завдяки цьому додатку можна створювати різні шаблони, які допомагають структурувати і організувати планування або мозковий штурм. В ньому можна проводити онлайн-уроки, створювати план роботи або закріплювати завдання, які потрібно виконати. Окрім цього, цей сервіс дає можливість малювати, використовувати різні картинки та залишати посилання на відео- чи аудіоматеріал з якими діти можуть ознайомитися самостійно вдома чи під час уроку. Це додаток ефективний у використанні під час уроку, оскільки учні під час проходження певного матеріалу можуть брати участь в невеликих дискусіях між собою.

Підсумовуючи все вищезазначене, я хочу зауважити, що будь-який сучасний онлайн-інструмент допоможе вчителю не відставати від сучасних школярів. Адже на сьогодні недостатньо використовувати один лише підручник, потрібно йти в ногу з часом, намагатися активно впроваджувати в свою практичну діяльність інформаційні технології та онлайн-сервіси. Адже від цього залежить, в першу чергу, ваш імідж як вчителя, а також допоможе виконувати свою роботу як належне.

Список використаної літератури:

1. Василь Кремень. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті і формування інформаційного суспільства. Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах, 2006. № 6. с. 4
2. Пилипенко О. Можливості навчального сервісу WordWall: наукова стаття. IV Міжнародна науково-практична конференція Національного авіаційного університету. 2021

ВИВЧЕННЯ АНГЛОМОВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ (АНАЛІЗ НОРМАТИВНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ)

Кокнова Тетяна Анатоліївна

д.пед.н., професор кафедри романо-германської філології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Краснощокіх Анастасія Юріївна

магістрантка

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Навчання у старших класах – завершальний етап у процесі оволодіння учнями корисних навичок та вмій у школі. Особливо це стосується англійської мови – це також останній шкільний етап щодо оволодіння іншомовною компетентністю. Рівень писемних та лексичних знань і навичок, який учні отримали під час навчання на середньому етапі, повинен бути підтриманим.

Процес становлення самосвідомості та стійкого образу «я» відбувається протягом усього вікового періоду та виявляється у значних змінах самосвідомості, а саме: когнітивної та емоційної її складників, системі саморегуляції особистості тощо [1, с. 11]. З цього виходить, що старший шкільний етап зумовлений деякими особливостями щодо організації роботи над лексичним матеріалом. На цьому етапі активізується реальний та пасивний словникові запаси, та це, в свою чергу, підсилює роль виконання вправ зі словами різних форм та видів: складні, похідні, багатозначні

Юнацький вік – вік емоційних реакцій, підвищення рівня самоконтролю та способів прояву емоційних станів. Та особливу роль у процесі вивчення іноземних мов учнями старших класів грає роль мотивації. Старшокласники воліють, у своїй більшості, вільно висловлювати свої ідеї [2, с. 7]. Вони мають підвищений інтерес до самостійної роботи з першоджерелами, текстами. Так, закордонний психолог Б. Пелтц зазначає що педагоги повинні давати учням більше простору під час занять. Він вважає, що вчитель повинен надати учням можливість виконати більшу частину роботи на уроці самостійно [3, с. 103]. Мотивацію вчені розуміють як систему чинників (цілей, потреб, намірів, мотивів тощо) [4, с. 194], які зумовлюють поведінку учнів та було помічено, що старшокласники запам'ятовують інформацію лише у тих випадках, якщо вона їм цікава або вони усвідомлюють доречність запам'ятовування того чи іншого матеріалу [5, с. 294]. Усі періоди життя людини змінюють так звану мотиваційну сферу, так і в учнів старших класів формуються нові мотиви на основі старих, виникають суперечності та змінюється співвідношення мотивів [1, с. 13].

Як зазначає О. Коротков, наразі не існує єдиної точки зору на проблему визначення цілей навчання іноземних мов. Він також зазначає, що на основі спостережень за освітнім процесом та анкетуванням школярів, не для всіх учнів комунікативна мотивація вважається єдиним стимулом вивчення іноземної

мови. За його дослідженням, 42% респондентів вважали, що комунікативна функція є найважливішою, інші обрали розширення пізнавальної сфери діяльності – 17%, задоволення інтересу щодо культури інших народів – 23%, та отримання можливості відчувати комфорт у іншомовному середовищі за кордоном – 12% [6, с. 3]. Тож, на основі даних цього дослідження можна зазначити те, що комунікативна мотивація є найбільш домінантною для учнів старших класів.

Як відомо, англійська мова дуже насичена фразеологічними одиницями, вони є невід'ємною частиною англійської, так як саме фразеологічні одиниці збагачують мову. Різноманітність фразеологічних одиниць англійської мови зумовлена історичним розвитком, в основному фольклорного походження [7, с. 2]. Основною темою фразеологічних одиниць є людське життя та відносини між людьми. Мова постійно змінюється, та завдяки цьому ми можемо легко відрізнити шекспірівську англійську від англійської сучасних авторів.

Доцільно було б визначити ті фразеологічні одиниці за якими їх можна було їх б виділити в окрему групу для їх подальшого вивчення учнями старших класів. Це сприятиме формуванню іншомовної компетентності та може бути використаним у повсякденному житті учнів старших класів. Існує велика кількість шляхів використання фразеологічних одиниць у повсякденному житті підлітка: комунікація з іноземцями у мережі Інтернет [8, с. 249], використання нових та цікавих фразеологізмів у спілкуванні з друзями, читання автентичних творів сучасних авторів, перегляд сучасних теле- або анімованих серіалів в оригіналі, тощо [9, с. 15].

Вочевидь, фразеологічні одиниці, які будуть використані учнями старших класів для наведених вище задач повинні бути відносно новими та актуальними. Для збереження та підтримання актуальності фразеологічних одиниць, які будуть вивчатися учнями старших класів, педагог повинен вчасно помічати зміни, які відбуваються у комунікативному середовищі англійської мови.

Список літератури

1. Калініна Л. В. Англійська мова: Your English Self 10 / Л. В. Калініна, І. В. Самойлюкевич // Освіта. – 2021., с. 11
2. Несвіт А. М. Англійська мова: Ми вивчаємо англійську мову : підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. (9-й рік навч.): профільний рівень / А. М. Несвіт. – К. : Генеза, 2020. – 304 с.
3. Zaluzhna O., Sokolova V. Структурно-семантичні особливості вербалізації емоційних станів у сучасних у сучасному англійськомовному літературному дискурсі (на матеріалі роману Е. Гілберт «Їсти, Молитися, Кохати») //Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія». – 2021. – №. 11 (79). – С. 68-71.
4. Rodriguez J. K. Teaching Idiomatic Expressions in Language Classrooms – Like the Icing on the Cake / J. Rodriguez, H. Winnberg // Malmö högskola/Läraryrket. – 2020. P. 17 – 25.
5. Pelz B. Three Principles Of Effective Online Pedagogy / Bill Pelz // Journal of Asynchronous Learning Networks. – 2019. – Vol. 8. – Is.3

6. Крисанова Т. А. Сучасний стан розвитку лінгвістики емоцій //Вісник ХНУ імені ВН Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2014. – №. 1124. – С. 79-85.

7. Печериця І. І., Сітко А. В. Особливості відтворення англомовних фразеологічних одиниць з колірним компонентом //The results of scientific mind's development: 2019. – 2019. – С. 296-30

8. Meunier, Fanny & Granger, Sylviane. (2018). Phraseology in Language Learning and Teaching. Where to from here?. 247-252

9. Бакум З., Пальчикова О. Формування ключової компетентності “Спілкування іноземними мовами” учнів старшої школи на уроках української мови //Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2020. – Т. 21. – С. 225-242

ПРЕФІКСАЛЬНЕ ТВОРЕННЯ СУБСТАНТИВНИХ ТЕРМІНІВ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ ЮРИДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ ПІДСИСТЕМІ

Литвинко Оксана Анатоліївна

к. філол. н., доцент,
доцент кафедри іноземних мов СНАУ

На часі сфера термінології відкрита до активної дослідницької діяльності з огляду на динамічний розвиток науки і техніки, збільшення обсягу професійної інформації, процеси інтеграції, посилення ролі термінотворення. Лінгвісти приділяють увагу вивченню терміносистем різних галузей, аналізуючи особливості утворення термінів та їх функціонування у системі мови.

Багато сучасних досліджень присвячено проблемам творення термінів. Але, незважаючи на вагомі досягнення у вивченні процесів термінотворення у сучасній лінгвістиці (Ніколаєва Т. [1], Рогач Л. [2], Демчук Т. [3], Конопляник Л. [4], Стрілець В., Андрієнко В. [5], та ін.), немає єдиного загальноприйнятого розуміння цього феномена, чим і обумовлена актуальність проведеного дослідження.

Об'єкт нашого аналізу – сучасна англійська юридична термінологічна підсистема, предмет дослідження – префіксальний спосіб творення термінів-іменників зазначеної термінологічної підсистеми.

Метою роботи є вивчення особливостей префіксального творення субстантивних термінологічних одиниць в юридичній термінологічній підсистемі.

В юридичній термінології значне місце відводиться продуктивним засобам словотвору. Серед них виокремлюється префіксальне термінотворення, що полягає у поєднанні префіксів зі словотворчою основою.

Префіксальний спосіб творення англійських юридичних термінів-іменників становить 9%. В юридичній терміносистемі виокремлюємо наступні моделі.

Модель 1. de-+N. Пор.

- formation „утворення” – deformation „деформація”;
- moralization „моралізування” – demoralization „деморалізація”;
- nazification „нацифікація” – denazification „денацифікація”;
- popularization „популяризація” – depopularization „депопуляризація”.

Модель 2. dis-+N. Пор.

- function „функціонування” – disfunction „порушення роботи”
- honour „честь” – dishonour „безчестя”;
- orientation „орієнтація” – disorientation „дезорієнтація”;
- solution „резолуція” – dissolution „ліквідація”.

Модель 3. co-+ N. Пор.

- insurance „страхування” – coinsurance „співстрахування”;
- maker „виробник” – comaker „співучасник”.

Модель 4. counter-+ N. Пор.

- act,, дія ” – counteract ,, протидія”;
- claim,, позов ” – counterclaim ,, зустрічний позов ”;
- offer ,, пропозиція ” – counteroffer ,, зустрічна пропозиція ”;
- part ,, частина ” – counterpart ,, копія ”.

Модель 5. non-+ N. Пор.

- conformist,, конформіст ” – nonconformist ,, дисидент ”;
- sense ,, глузд ” – nonsense ,, абсурд ”.

Слід зазначити, що вихідний термін та його префіксальний похідний належать до однієї частини мови.

Юридична термінологічна підсистема продовжує розвиватись, викликаючи постійні зміни термінологічного складу лексики. Дери́вація є руші́юною силою терміно́творення.

В перспективі передбачається дослідити процес словоскладання на матеріалі сучасної англійської юридичної термінологічної підсистеми.

Список літератури

1. Ніколаєва Т. Функціональні особливості використання аббревіації у термінології міжнародних відносин і дипломатії у сучасній англійській мові. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Т. 17 (1). С.154-157.

2. Рогач Л. Способи терміно́творення у англійській термінологічній галузі вино́робства. *Збірник наукових праць ”Сучасні дослідження з іноземної філології”*. 2015. Вип.13. С.169-174.

3. Демчук Т. Структурно-семантичний аналіз термінів кіномистецтва в англійській мові. *Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах*. 2017. Вип.33-34. С.17-24.

4. Конопляник Л. Основні способи творення англійської науково-технічної термінології (на прикладі фізичних термінів). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць*. 2014. Вип. 19. С. 148–152.

5. Стрілець В., Андрієнко В. Структурні моделі англійських багатокомпонентних термінів нафтогазової галузі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2019 № 38 том 2. С.140-142.

ПРИЧИНИ ТА ШЛЯХИ УТВОРЕННЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО МОЛОДІЖНОГО СЛЕНГУ

Лухіна Марина

Старший викладач

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Міннікова Олена

Студентка

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Сучасне українське суспільство швидко змінюється, прогресує, інтегрується до європейської спільноти, тобто належить до динамічних суспільств, тому і словниковий запас українців дуже швидко поповнюється та змінюється. Це стосується всіх верств населення: на це впливають загальнолюдські тенденції розвитку суспільства у XXI столітті, історичні події, освіта, нові професії, високий рівень міждержавної комунікації. У наслідок цього за період життя одного покоління лексика, яку вживає кожна розвинута сучасна людина, наповнюється назвами нових реалій. З'являються різні типи соціальних діалектів, частина новоутворень яких з часом стає джерелом поповнення літературної мови.

Найсучаснішим, найкреативнішим видом соціального діалекту є молодіжний сленг - форма спілкування багатьох людей, об'єднаних віком. Умовно його можна розділити на дві підгрупи: молодіжний сленг школярів та молодіжний сленг студентів.

Розглянемо причини виникнення та використання молодіжного сленгу студентами, серед яких тільки 3-5% не використовують сленгізми, тобто вигадані слова або нові значення усім відомого слова, засновані на принципах мовної гри.

Можна виділити лінгвістичні, психолінгвістичні та психологічні причини цього явища, які були виявлені в результаті опитування студентів 1-го курсу.

Найголовнішими, з нашої точки зору, є психологічні причини:

- молодь є найбільш відкритою для сприйняття всього нового спільнотою;
- молодь вважає, що сленг краще передає емоції;
- молодь намагається відокремитися від дорослого покоління, оберігає свій світ від втручання попередніх поколінь;
- вживання молодіжного сленгу є модною тенденцією.

Лінгвістичні причини:

- вплив англійської мови;
- боротьба синонімів, коли запозичення, що приходять в українську мову, витісняють споконвічні або раніше запозичені слова в іншу сферу. Результатом такої боротьби стають зміни у семантичній структурі чи стилістичній приналежності обох слів;

- еліпсис, тобто скорочення словосполучення, при якому відбувається так звана семантична конденсація - слово, що залишилося, вбирає в себе сенс всього поєднання;

- виникнення аббревіації, що з'являється через надмірність мовних повідомлень.

Психолінгвістичні причини:

- сленгізми краще запам'ятовуються;

- сучасна молодь не уявляє свого життя без Інтернет-простору, соціальних мереж, комп'ютерних ігор, лексика, яка там вживається та найчастіше є англомовною, асимілюється а підсвідомо потрапляє до словникового запасу молодої людини.

Запозичення у молодіжний мережевий сленг відбувається за тими ж мовними законами, що і наукова термінологія. Головним механізмом запозичення є транскодування в усіх його варіаціях. Безумовно, найбільша кількість слів, що нещодавно увійшла до складу українського молодіжного сленгу, була запозичена за допомогою транскрибування, бо нова лексика найчастіше сприймається на слух під час Інтернет-спілкування.

Розглянемо приклади запозичення за допомогою транскрибування:

Аб'юз – означає дії, які завдають людині шкоди такі, як неповага або моральний, фізичний біль. Аб'юзер – людина, яка знущається над іншими. Походить від англійського слова abuse – ображати чи зловживати. Вайб – означає атмосферу, емоційний стан в певній ситуації або обставинах, походить від англійського слова vibe – атмосфера, відчуття. Крінж - найчастіше вживають у значенні викликати огиду або ганебний, походить від англійського слова stinge - судомити або корчитися. Соулмейт – використовують у значенні людина, яка ідеально підходить іншій людині, походить від англійського слова soulmate - споріднена душа. Токсик – поняття використовують для позначення токсичної людини, яка завжди псує іншим настрій або незадоволена чимось, походить від англійського слово toxic – отруйний. Фідбек – використовують в Інтернет середовищі і означає отримувати зворотній зв'язок від аудиторії, походить від англійського слова feedback - зворотній зв'язок. Фейл – означає поразка, великий провал, походить від англійського слова fail – зазнавати невдачі.

Поодинокі випадки запозичення відбуваються за допомогою транслітерування. Такі як «пранк», що означає жарт, розіграш, який може нести, як позитив так і негатив. Походить слово від англійського prank, що перекладається як жарт, розіграш, витівка, пустощі.

Цікавим варіантом транскодування є запозичення іноземних аббревіатур:

Лол – означає дуже сильно сміятися, з'явився від фрази Laughing Out Loud. Рофл – використовують у значенні говорити з сарказмом, зберігаючи серйозний вираз обличчя, походить від англійського вислову Rolling On Floor Laughing, що означає "кататися по підлозі від сміху". Хайп – означає раптову популярність, яка набуває швидкого розголосу. Слово утворилося від аббревіатури NYIP, що розшифровується як High Yield Internet Project тобто "проект з високою прибутковістю".

Більш просунутим видом запозичення мережевого сленгу є адаптивне транскодування, коли слово адаптується до законів мови-реципієнта. Відбувається часткова асиміляція нововведень.

Чекати – означає перевіряти, походить від англійського слова to check. Байтити означає провокувати в розмові на будь-які дії, походить від англійського слова bait – наживка, приманка. Донатити – використовується молоддю у значенні підтримувати інтернет проект, або купляти різні предмети в комп'ютерних іграх, щоб досягти більшого прогресу, походить від англійського слова to donate, що означає пожертвувати. Агритися - означає злитися, бути агресивним. Слова має своє походження від англійського слова aggress - агресія.

До сленгізмів, утворених за допомогою зміни значень, можна віднести дієслово «бомбити» – використовується, коли людина хоче показати своє обурення. Означає стан роздратованості, гніву, злості.

Таким чином, саме мережевий сленг на даному етапі є основою поповнення сучасного українського молодіжного сленгу, а головним джерелом його запозичення є англійська мова.

З нашої точки зору, лінгвістичні причини виникнення молодіжного сленгу базуються на маленькому словниковому запасі молоді, на запозиченій лексиці, що пов'язано з впливом соцмереж, де для спрощення спілкування між представниками різних країн та мовних груп за базову обрано англійську мову як найпоширенішу в світі та просту для вивчення. Тому з'являються нові значення слів, аббревіатури та сленгові слова, що краще передають інформацію, оскільки містять ємні за змістом слова (одним словом можна висловити ціле речення). Але головними причинами виникнення молодіжного сленгу є психологічні.

Молодій людині треба не тільки бути молодою за віком, а й говорити мовою, властивою її віковій групі, а саме володіти і користуватися молодіжним сленгом для того, щоб бути включеним до молодіжної спільноти, стати в ньому "своїм", Цей сленг по-своєму кодує, зберігає та передає інформацію від однієї молодої людини до іншої. З часом з'являються нові реалії, нові сленгізми, колишня молодь дорослішає, та вже не розуміє суті багатьох слів, бо не встигають за темпами розвитку нового молодого покоління. Проте молодіжний сленг кожного покоління залишається своєрідним кодом «свій-чужий» для представників певного історичного етапу.

Список літератури:

1. Сучасний молодіжний сленг: що таке крінж, вайб і токсик - Режим доступу: <https://vsim.ua/fayni-novyny/suchasniy-molodizhniy-sleng-scho-take-krinzh-vayb-i-toksik-11211136.html>
2. Короткий словник молодіжних сленгізмів – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/leksikologiafrazeologia/korotkij-slovnik-molodiznih-slengizmiv-1>

3. Суворова Н.Н., Дрофа С.Ю. — Причины употребления современной молодежью сленга как варианта нелитературного языка // Филология: научные исследования. – 2019. – № 1. – С. 216 - 222. DOI: 10.7256/2454-0749.2019.1.28629 URL:
https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=28629

АНАЛІЗ МОВНИХ ЯВИЩ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Романчук Світлана Миколаївна

кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри журналістики
Українського гуманітарного інституту
докторантка кафедри української мови
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

Мова як складне поліфункціональне явище розглядається у різних наукових площинах: філософській, соціалінгвістичній, лінгвістичній, історико-культурній тощо. Однак останнім часом активізувався когнітивний підхід до розуміння мови як процесу та аналізу мовних явищ. Саме такий вектор трактування мови нам імпонує найбільше, оскільки когнітивні механізми пов'язані з процесами пізнання, з набуттям, виробленням, зберіганням, використанням, передаванням людиною знань, з репрезентацією знань та обробкою інформації, яка надходить до людини різними каналами, з переробкою знань, розумінням людської мови, логічним виведенням, аргументацією та з іншими видами пізнавальної діяльності. Як справедливо зауважує О. Томенюк, «на сучасному етапі розвитку лінгвістики повноцінне вивчення мови неможливе без застосування когнітивного підходу [1, с. 141].

Проблеми когнітивного підходу до аналізу мовних явищ розглядають у своїх дослідженнях Н. Болдирев, В. Касевич, Е. Кубрякова, Е. Рахіліна.

Мета праці – проаналізувати роль когнітивної лінгвістики для дослідження мовних явищ.

Когнітивна лінгвістика виникла у 70-ті роки ХХст. (у 1975 р. в назві статті американських мовознавців Дж. Лакоффа та Х. Томпсона з'явився термін когнітивна граматика). Деякі вчені часом виникнення когнітивної лінгвістики вважають організований у 1989 р. Р. Дірвенем у Німеччині симпозиум, на якому було засновано журнал «Когнітивна лінгвістика».

Когнітивна лінгвістика (від англ. «знання», «пізнавальна здатність») – мовознавчий напрям, який функціонування мови розглядає як різновид когнітивної, тобто пізнавальної діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджує через мовні явища [2].

Когнітологія є комплексною наукою. Значення мови для когнітивної науки є надзвичайно великим, бо саме через мову можна об'єктивізувати розумову (ментальну, мисленнєву) діяльність, тобто вербалізувати («ословити») її. З іншого боку, вивчення мови – це опосередкований шлях дослідження пізнання, бо когнітивні й мовні структури перебувають у певних співвідношеннях. Саме тому когнітивна лінгвістика стала провідною науковою дисципліною у межах когнітології. Вона досліджує, як пов'язані мовні форми зі структурами

людських знань, а також те, як вони представлені у мозку людини. Предмет когнітивної лінгвістики – визначення ролі мови у процесах пізнання й осмислення світу, реалізації процесів його концептуалізації й категоризації (підведення явища, об'єкта, процесу тощо під певну категорію; утворення й виділення самих категорій, тобто членування зовнішнього і внутрішнього світу людини), проблема співвідношення концептуальних систем з мовними, співвідношення наукової та повсякденно-побутової картин світу.

Варте уваги й загальне спрямування когнітивістів на дослідження мови у зв'язку з людиною, яка думає і пізнає. Переваги когнітивної лінгвістики й когнітивного підходу до мови в тому, що вони відкривають широкі перспективи бачення мови в усіх її різноманітних зв'язках з людиною, з її інтелектом і розумом, з усіма мисленнєвими й пізнавальними процесами, нею здійснюваними, і, нарешті, з тими механізмами та структурами, які лежать у їх основі.

Для когнітивної лінгвістики характерні такі загальні принципи настанови: експансіонізм (виходи в інші науки), антропоцентризм (вивчення мови з метою пізнання її носія), функціоналізм (вивчення всього різноманіття функцій мови), експланаторність (пояснення мовних явищ) [3, с.493].

Когнітивна лінгвістика розглядає проблеми когнітивної семантики. Представниками когнітивного підходу в семантиці є переважно американські вчені Дж. Лакофф, Р. Лангаккер, Р. Джекендофф, Ч. Філмор, Л. Талмі, А. Гольдберг, Дж. Тей-лор, А. Ченкі та ін. Відомою є праця Р. Джекендоффа «Семантика і когнітивна діяльність» (1983), у якій обґрунтовується зв'язок семантики з психологією. Це реалізує український мовознавець А. С. Зеленько [4].

Репрезентанти когнітивної семантики вважають, що їх головне завдання – виявити й пояснити, як організоване знання про світ у свідомості людини і як формуються і фіксуються образи й поняття про світ. Тому вони розглядають семантику і мовні проблеми загалом через призму пов'язаних з лінгвістикою наук – герменевтикою (мистецтво тлумачення текстів, учення про принципи їх інтерпретації); гештальтпсихологією (одна з основних шкіл зарубіжної, переважно німецької, психології I пол. XX ст., яка висунула принцип цілісності (гештальт) як основу дослідження складних психічних явищ), когнітивною психологією (один з напрямків переважно американської психології, що розглядає всі психічні процеси як опосередковані мовою-мовленням процеси взаємодії людини з природним середовищем).

Основним семантичним поняттям у когнітивній лінгвістиці є концепт; саме цим когнітивна лінгвістика найбільшою мірою відрізняється від інших напрямів дослідження семантики. Під поняттям концепт розуміють «дискретне ментальне утворення, що є базовою одиницею мовленнєвого коду людини, має відносно впорядковану внутрішню структуру є результатом пізнавальної (когнітивної) діяльності людини в суспільстві, несе комплексну, енциклопедичну інформацію про певний предмет чи явище, про інтерпретацію цієї інформації суспільною свідомістю та ставлення суспільства до цього явища

чи предмету [5, с.61].

На думку Н.Пилячик, «об'єктна основа концепту в когнітивній лінгвістиці досить широка, до неї входять усі типи лексичних і граматичних значень одиниць кодифікованої природної мови, що піддаються опису в термінах, розроблених для представлення знань, елементами яких є фрейми, сценарії, моделі тощо» [6].

Кожен концепт пов'язаний з деякими іншими концептами, і разом вони утворюють домени у художній моделі світу. Упорядковане поєднання концептів у свідомості людини становить її концептуальну систему. Ці концепти можуть бути більш чи менш ментальні. Концептосистема не є стабільною. Навпаки, вона динамічна, весь час змінюється під впливом постійного процесу пізнання. Слід зазначити: концептосистеми у різних людей не збігаються, що залежить не тільки від їхнього інтелектуального рівня, а й від життєвої практики.

Компонентами моделі світу є й фрейми. Фрейм – це синтагматична (а не просто синтаксична, як у тексті звукової мови) одиниця-категорія, що репрезентує стереотипні типізовані ситуації у свідомості людини у комплексі звукової мови та позавербальних засобів й призначена для ідентифікації нової ситуації, яка базується на такому ж ситуативному принципі. Поняття фрейму запроваджено М. Мінським у 1974 році. Фрейм неє закритою структурою. Він може доповнюватися шляхом поглиблення інформації про ситуацію образного уявлення про неї. Ідея фреймів реалізувалася у процесі застосування в дослідженні механізмів розуміння природної мови. Р. Шенк застосовує фреймовий аналіз для витлумачення розуміння смислу зв'язного тексту. Він розрізняє фрейми-сценарії та фрейми-плани. Сценарії відтворюють стандартні, типові ситуації у розвитку. До сценаріїв входить його назва, імена учасників ситуації, причин виникнення, набір дій. Плани дають змогу визначити причинково-наслідкові зв'язки між сценаріями. Виявлення зв'язку сценаріїв дає змогу визначити мету ситуації.

Отже, в аспекті парадигматики дослідники когнітивної семантики оперують комплексною мовно-позамовною категорією концепту, в аспекті синтагматичному – такою ж комплексною категорією фрейму. Це помітила й продемонструвала на матеріалі власних назв О. Ю. Карпенко [7, с.20].

Фрейми визначені як мовні категорії представниками структурної лінгвістики і поки що когнітивістами не було усвідомлено констатовано визначуваного нами їх статусу і співвідношення з концептом у моделі світу.

Таким чином, для кращого та широкого розуміння явищ, які відбуваються у мові, виникає потреба застосування саме когнітивного підходу, який дає можливість представити широку когнітивну основу механізмів накопичення знань, їхньої обробки, збереження та зображення як когнітивних моделей.

Список літератури

1. Томенюк О. Когнітивний підхід до аналізу мовних явищ // Актуальні питання гуманітарних наук. міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Мовознавство. Літературознавство. Дрогобич. 2015. Вип.11. С. 141-146.
2. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енцикл. словник для фахівців. Київ: Арттек, 1998. 336 с.
3. Когнітивна лінгвістика // Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1 : А - Л. С. 493.
4. Зеленько А. С. Когнітивна лінгвістика і мовна модель світу // Актуальні проблеми металінгвістики : наук. зб. Київ, Черкаси, 1999. С.20-23.
5. Ржевська Д. Концепт у когнітивній лінгвістиці (на прикладі оноματοпоетичної лексики) // Актуальні питання гуманітарних наук. міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Мовознавство. Літературознавство. Дрогобич. 2018. Вип.21. Том 2. С. 58-64.
6. Пилячик Н.Є. Моделювання фреймового концепту ЯВИЩА ПРИРОДА у рамках когнітивної лінгвістики // Актуальні проблеми сучасної лінгвістики та методики викладання мови і літератури. Житомир, 2017. URL: <http://nniif.org.ua/File/17pnemfk.pdf>
7. Психологічна енциклопедія / [автор-упор. О. М. Степанов]. Київ: Академвидав, 2006. 424 с.

ЕСІМШЕЛЕРДІҢ ҚАЛЫПТАСУ, ЕТІСТІКТЕРШЕ ЖҰМСАЛУ ҚЫЗМЕТІ

Табилтай Серикгүл

Қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі
«Түрксіб жалпы орта білім беретін мектебі» КММ
Жетекшісі: ф.ғ.д., профессор Әбікенова Гүлнат Төкенқызы

Етістіктің ерекше бір түріне жататын функционалдық тілдік бірлік ол – есімше. Қазақ тіл біліміне бұл терминді енгізген А.Байтұрсынұлы болатын [1, 251 б.]. Есімше және көсемше тұлғалары грамматикаға қатысты барлық еңбектерде сөз болады. Қазақ грамматикасын жаңаша қарастыруға тырысып, кейбір терминдерді басқаша атаған Қ.Жұбанов та «есімше», «көсемше» терминдерін А.Байтұрсынұлы терминдеріндегі қалдырған [2, 363 б.]. Содан бері жарияланған барлық грамматикаларда есімше етістіктің функционалды жұрнағы ретінде танылып келеді. Мәселен, 2002 жылы шыққан «Қазақ грамматикасында» есімшеге «етістіктің функциялық жұрнақтарының бірі» деген анықтама берілген. «Есімше мағынасы жағынан етістіктерше болымды және болымсыз, салт-сабақты болып бөлініп, жақтық, шақтық мағынаны аңғартады. Бірақ түрленгенде есімдерше көптеледі, септеледі, тәуелденеді. Осы ерекшелігіне байланысты сөйлемде атрибуттық және предикаттық мағынаға ие болады» [3, 591 б.]. Лингвистикалық сөздіктерде есімшеге берілген анықтамаларға көңіл аударайық: «Есімше (Participium) – зат пен субъектінің қимылымен байланысты белгісін білдіретін және анықтауыш (атрибут) ретінде қолданылатын етістіктің бейфинитті тұлғасы» [4, 297 б.]. Бұл – қос тілдік сөздіктегі анықтама. Есімшеге қатысты бір анықтама: «Есімше – синтаксистің ерекше түрі. Сөйлемде екі түрлі мәнде, екі түрлі қызметте қолданылады. Бірде жіктеліп келіп, қимылды, іс-әрекетті белгілі бір шаққа байланысты білдіреді де, сөйлемнің баяндауышы қызметін атқарады. Екіншіден, бүтіндей басқа мәнді, басқаша қызметте, атап айтқанда, заттың сындық қасиетін, қатыстық белгісін білдіріп немесе заттанып, заттық мәнде жұмсалады» [5, 19 б.], – делінген. Есімше туралы Дионистийдің грамматикасында сөз болады [4, 296 б.]. Соған қарағанда, олар көсемшелермен салыстырғанда көне болып табылады. Оның үстіне көптеген көсемшелер есімше негізді болып келеді. Яғни грамматикалық ілімнің қалыптасып даму барысында есімшелердің жеке сөз табы ретінде қаралуы заңды ғой деп ойлаймыз.

А.Салқынбайдың лингвистикалық сөздігінде есімше былайша сипатталған: «Есімше – есім белгісін білдіретін іс әрекетпен байланысты болатын етістіктің финит емес тұлғасы» [6, 82 б.]. Ғ.Қалиев шығарған іргелі лингвистикалық сөздікте есімшеге берілген анықтама жоғарыдағылардан өзгеше: «Есімше – қимыл, іс-әрекетті заттың белгісі, сипаты түрінде білдіретін етістік тұлғасы. Есімшеде есімнің де, етістіктің де қасиеті бар. Оның есімге тән қасиеті есімдерше (мыс., сын есімше) түрленіп, сөйлемнің барлық мүшесі бола

алатындығынан көрінсе, етістікке тән қасиеті шақтық мәнді білдіретінінен байқалады» [7, 115 б.]. Байқап отырғанымыздай, қазақ тіл біліміне қатысты негізгі деген 4-5 ғылыми еңбекте есімшеге деген анықтама түрлі-түрлі. Бір анықтамада есімшенің анықтауыштық мағынасына назар аударылса, бір анықтамада бірліктің баяндауыштық (шақтық) мағынасына басымдылық берілген.

Тіл жүйесіндегі есімшенің жұмсалыу ауқымын бір анықтамаға сыйдыру, әрине, мүмкін емес. Анықтама тілдік тұлғаның негізгі мағыналарын ғана қамтиды. Есімшелердің жоғарыда көрсетілген мағыналарынан өзге тіл жүйесінде бірнеше қызметтері бар екендігі анық. Біз жұмысымызда осы мәселелерді толық қарастыруға ұмтылдық. Анықтама қысқа нақты болса, оған қойылған терминнің берер ақпараты одан да қысқа болып келеді. Мәселен, көсемшені арнайы қарастырған Б.Қапалбеков бұл термин жөнінде былай дейді: «Көсемше дегенде А.Байтұрсынұлы жеке тұрып атауыштық қызмет атқара алатын ұқсас формамен бүркеп, үстеу сөзді термин еткендігі байқалады. Есімше де осы ізбен туған А.Байтұрсынұлы оған «есімше дейтін есім сияқты айтылатын етістіктің түрі» деген анықтама береді. Ғалым етістіктің функционалдық екі түрін көсемше және есімше деп атаған. Көсемшелер формалық жағынан да, мағыналық жағынан да тиянақсыз болғандықтан, тиянақтаушы етістіксіз айтылмай өзі үнемі көсемдер сияқты, көсемше соның алдында тұрады. Етістіктің функционалды екі түрінің есімше, көсемше аталуы құрылымдық жағынан бірдей болғанмен, ұғымдық белгіге сүйенуі басқа-басқа. Есімше ішкі лингвистикалық ұғымға сүйеніп жасалған болса, көсемше сыртқы құбылыстық ұқсастыққа сүйеніп жасалған. Осыған байланысты қазіргі қазақ тіл білімінде есімше есімдік қасиетінің (әсіресе, сын есімдік) молдығынан есімше аталғандықтан, көсемшені де үстеуше деп айтайық дейтін ұсыныстар бар» [8, 29 б.].

Есімшелер – есімдер мен етістіктің қасиетін бірдей иеленген тілдік құрал. Олар есімдерше септеледі, тәуелденеді және көптеледі. Сондай-ақ сын есімдердің орнына да қызмет атқарып, сөйлемде анықтауыш болады. Осы ерекшелігін ескеріп, А.Байтұрсынұлы бұл тілдік бірлікті есімше (есім сияқты) деп атаған. Бұл да, жоғарыда айтқандай, үстеу сөз табының атау сөз ретінде қолданылуының бір көрінісі. Есімшеде етістіктің қасиеті молдау. Өйткені бұл тілдік тұлғаның табиғаты етістік А.Байтұрсынұлы есімге ұқсас қызмет атқарғандықтан есімше деп атаған. Бұндағы үстеудің мағынасын тереңірек түсіну қажет. -ше жұрнағы зат есімнің кішірейткіш жұрнағы емес, зат есімнен үстеу тудыратын жұрнақ. Сондықтан —ше тұлғалы сөз зат есім болса, сол заттың өзі (кішірейген түрі) болады да, үстеу сөз болса, соған ұқсас қызмет атқарады, соларша жұмсалады деген мағынаны береді. Сонымен есімшелердің көсемшелерден өзгешелігі – бұл тілдік тұлғалар екі жақты. Олар тіл жүйесінде есімдерше де және өзінің шыққан негізі етістіктерше де жұмсала алады. Есімшелер шақ, етіс тұлғаларының болымды-болымсыз түрлерінде жұмсалуына алады, сонымен қатар етістіктердің жанама септікті сөздерді меңгергіш қасиеті мен предикаттық қызметте жұмсалғыш қалпын да сақтаған. Яғни есімшелер де

предикаттық қызметте жұмсалып, шақ мағынасын жасауға қатысады және олар да көсемшелер сияқты пысықтауыштық қызмет атқара алады.

Есімшелер деңгейлік грамматикада біршама қарастырылған. Мәселен, Т.Ерғалиевтің «Қазақ тіліндегі есімше категориясы» атты еңбегінде есімшелердің жалпы түркі тілінде зерттелуі (I тарау); сөз категориялары ішінде алатын орны (II тарау); морфологиялық функциясы (III тарау); жай сөйлемдегі қызметі (IV тарау) сөз болады. Еңбек 1958 жылы жарық көрген. Біздің ойымызша қазіргі қазақ тіліндегі есімшелер қазіргі ғылымның дамуы тұрғысынан қайта қаралуы тиіс. Біріншіден тіл дамиды, аталған тұлғалардың арнайы зерттеу нысаны болғанына жарты ғасыр болды. Екіншіден ғылым дамиды, зерттеудің, талдаудың жаңа әдіс-тәсілдері пайда болады. Есімше тұлғалары арнайы қарастырылмаса да, оның күрделі құрылымдар жасау қызметі жөнінде Қ.Есеновтің және Р.Өмірбекованың еңбектерінде сөз етілген. Біздің мақсатымыз бүгінгі ғылымның даму деңгейі тұрғысынан есімше тұлғаларын олардың тіл жүйесіндегі барлық жұмсалымын, яғни жұмсалымнан шығатын мағыналардың, оларды өзара байланыстыратын тіл жүйесіндегі негізгі заңдылықтардың бірі парадигмалық және синтагмалық қатынастар тұрғысынан қарастыру болып табылады. Етістік мәселесі сөз болған барлық еңбектерде есімшелер туралы айтылмай тұрмайды. Өйткені көсемше мен есімше тұлғалары етістіктің функционалды жұрнақтары болып табылады.

Есімшелердің тіл жүйесіндегі жұмсалымы көсемшелердікінен өзгеше. Етістіктің функциялық формаларының бірі ретінде есімшелер кейде зат есімді анықтап, шақты білдіретін мағынасын жоғалтып, тұрақты сапаны білдіріп кетеді. Олар түрленгенде есімдерше көптеледі, тәуелденеді. Осы ерекшелігіне байланысты сөйлемде атрибуттық және предикаттық мағыналарға ие болады да, әрі етістік, әрі сын есім орнына жүре береді. Бірақ есімшелердің етістік негізді екендігін табиғаты етістіктікі екендігін дәлелдейтін дерек көп. Мысалы, ақ шаш пен ағарған шаш деген тіркестердің екеуі де анықтауыштық қатынасты білдіріп тұр. Бірақ қимылға қатысы жағынан келгенде екі тіркестің мағыналары ерекшеленеді. Таза сапалық сын есім арқылы болған анықтауыштық қатынас тұрақты сапаны білдіреді: ақ шаш, көк шөп және т.б. Ал есімше негізгі сын есімдер белгілі бір процестің аяқталғандығын соның нәтижесін көрсетіп тұрады: ағарған шаш, көгерген шөп және т.б. Қимылдың өту сипаты тұрғысынан келгенде аяқталған әрекеттің көрінісін береді: Шөп көгереді → шөп көгеріп келе жатыр → шөп көгерді → шөп көгерген → көгерген шөп. Бұдан біз есімше тұлғаларының есімдерше қолданысында да әрекет мәні сақталатындығын байқаймыз.

Салттылық, сабақтылық – таза етістікке тән категория. Қазақ тіліндегі салт-сабақты етістіктер түбірмен «біте қайнасып» бірігіп жатыр. Етістіктің синтаксистік қызмет атқарумен байланысты, сөйлемнің объектісі болу-болмауына орай сабақты етістік пен салт етістік категориялары бұрыннан бері бөлініп келеді. Етістіктің салттылық сабақтылық семантикалық түрлік ерекшеліктері зат есімнің жалпы есім-жалқы есім, адамға байланысты зат, адамнан басқа атауларға байланысты зат (адам және ғалам), сын есімнің

сапалық-қатыстық түрлеріне ұқсас. Етістік жалпы грамматикалық мағынасы жағынан нені білдірсе де қандай тұлғада тұрса да я сабақты, я салт мәнді білдіріп тұрады. Яғни есімше формалары етістіктің салт-сабақтылық мағынасын сақтайды. Есімше -ған (-ген, -қан,-кен), -ар (-ер, -р, -с), -атын (-етін, -итын, -йтын), -ушы (-уші), -мақ (-мек, -бақ, -бек, -пақ, -пек) жұрнақтарының негізгі және туынды түбір етістікке, етістіктің болымды және болымсыз формалары да, етіс категориясының барлық түрлеріне жалғану арқылы жасалады. Ал қалау рай, бұйрық рай, шартты рай формаларына есімше жұрнақтары жалғанбайды. Өйткені ол жұрнақтар есімшелермен функционалдық парадигма құрайды. Есімше жұрнақтарының қызметі өзі жалғанған етістіктің негізгі мағынасын өзгертпей, заттың қимыл-әрекет арқылы білдіретін белгісін жасау. Мысалы: жар – қимыл-әрекетті білдіретін етістік, ал жарған (ағаш), жаратын (отын), жарушы (бала) – заттың қимыл нәтижесімен аңғартылған белгісі. Есімше жіктеледі, бірақ жіктелудің үлгілерінің ішінде етістіктерше емес, есімдерше жіктеліп, сөйлемде баяндауыштың қызметін атқарады [3, 531 б.]. Қазақ тілінде жіктелудің бес үлгісі бар. Бірдей үлгіде жіктелетін сөздердің лексика-грамматикалық сипаты бірдей болмайды және олардың шақтық мағынасы да әркелкі болып келеді. Бұл жерден де есімше мен көсемшенің ерекшеліктерін анық байқауға болады. Мәселен, көсемшелер жіктелгенде бірдей үлгіде болғанымен бірі (-а, -е, -й) ауыспалы келер шақты, бірі (-п, -ып, -п) өткен шақты білдіреді. Есімшелер де солай бірде келер, бірде өткен шақты білдіреді. Жалпы көсемше тұлғалары жіктелетіндер және жіктелмейтіндер деп бөлінеді [8, 38 б.].

1-кесте. Көсемшелердің жұмсалу әдісі

Жұмсалу өрісіне қарай	Күрделі етістік жасау	Пысықтауыш болу	Бірыңғай баяндауыш жасау	Күрделенген сөйлем жасау	Құрмалас сөйлем жасау
Шаққа қатысына қарай					
жіктелетіндер	-а; -п	-а; -п	-п	-а; -п	-а; -п
жіктелмейтіндер	-ғалы	-ғалы -ғанша -мастан -ысымен -майынша	—	-ғалы -ғанша -мастан - ысымен -майынша	-ғалы -ғанша -мастан -ысымен

Есімшелер де бірдей үлгімен жіктелгенімен әр шақты білдіріп отырады. — ар, —ер —р болжалды келер шақ, —ған— ген өткен шақ және т.б. бірақ олар көсемшелер сияқты жіктелетіндер және жіктелмейтіндер болып бөлінбейеді. Жоғарыдағы кестеде көрсетілген көсемшелердің жіктелмейтін түрлеріне морфологиялық талдау жасау оңай. Көсемшелік сипаты қаншалықты басым болғанымен де —ғалы тұлғасынан өзгесінің морфологиялық құрамында есімшелер анық көрініп тұр. —ғанша (есімше + қызметтік (функциялық) жұрнақ) —мастан (болымсыз етіс + есімше + шығыс септік) —ысымен (қимыл есім + тәу. III жағы + көмектес септік) —майынша (болымсыз етістік + көсемше

+ дәнекер + қызметтік жұрнақ). Есімшелер есім сөздермен бірдей үлгіде жіктеледі де, үшінші жақта нөлдік тұлғада тұрады. Ал көсемшелер үшінші жақта жіктік жалғауын жалғап тиянақталады. Қазақ тілінде есімшелер сөйлемнің барлық мүшесінің қызметін атқарады. Есімшелердің сөйлемдегі қызметі олардың тұлғалық өзгерістеріне және сөйлемдегі орнына байланысты болады. Мына кестеге назар аударайық:

2-кесте. Есімшелердің сөйлемдегі қызметі

Сөйлемдегі қызметі	Тұлғалануы	Сөйлемдегі орны
Бастауыш	атау, (жай, тәуелді, көпше) ілік	Зат есімнің орнында келгенде
Анықтауыш	атау, ілік	Анықталушы сөздің алдында
Баяндауыш	атау, жіктік	Сөйлемнің соңында
Толықтауыш	Септеулі	Меңгерген сөздің алдында
Пысықтауыш	жатыс, барыс, шығыс септік, демеулікті, туынды, атау(-дай, -дей)	Байланысқан сөзінің, етістіктің алдында

Қазақ тілінің морфологиялық жүйесі күрделі, көрсеткіштерге өте бай. Десек те сөйлемдегі сөздердің орын тәртібінің мәнін жоққа шығаруға болмайды. Есімше тұлғалы анықтауыш қазақ сөйлемінде міндетті түрде анықталатын сөздің алдында тұрмаса баяндауыш қызметін атқарып кететіндігі белгілі жайт. Бұл арнайы әр жұмсалымға қатысты морфологиялық көрсеткіштің жоқтығына байланысты: Ағарған шаш – Шаш ағарған. Әр жұмсалымның өзіндік грамматикалық көрсеткіші болса, бұлай болмас еді. Осыған ұқсас құрылысты индонезия тілінде де кездестіруге болады: *guman begah* деген тіркестің мағынасы «үлкен үй» болса, *begah guman* тіркесі «үйдің аумағы» деген мағына білдіреді. Морфологиялық көрсеткіші бар тілдік тұлғаларға сөйлемдегі сөздердің орын тәртібі стилдік мән бермесе еш әсер етпейтіндігін байқаймыз. Осыған орай есімшелердің әртүрлі грамматикалық формаларда тұру мүмкіндігі бар. Кестеде көрсетілгендей, зат есімнің орнына жүргенде, яғни бастауыш қызметін атқарғанда көптеледі, тәуелденеді. Толықтауыш қызметінде тұрып септеледі, ал баяндауыш қызметінде тұрып жіктеледі. Бұлар – есімшелердің жай сөйлем деңгейлеріндегі тұлғалануы ғана. Құрмалас сөйлем деңгейінде түрлі септік тұлғаларында тұрумен қатар функциялық жұрнақтарды жалғап бағыныңқы формаға айналып отыратындығы тағы бар. Осының бәрі есімше тұлғаларының жұмсалып мүмкіндігін байқатады. Қанша тұлға болса, сонша жұмсалым, сонша мағына болады. Есімшелердің есімдерше де, етістіктерше де тұлғалана алуы оларды тіл жүйесіндегі ең белсенді жұрнақтардың қатарына қосады. Әр мағынаға бір-бір грамматикалық көрсеткіш болу міндетті емес. Бір тұлғаның өзі бірнеше мағынада келе беруі мүмкін. Мәселен, бір тұлғаның сындық мағынасы мен заттық мағынасы бірдей қалыптаспаған. Сапалық сын есімдердің семантикасын арнайы қарастырған Ә.Ақкөзовтың айтуынша, сындық мағына заттық мағынадан кейін пайда болған [9, 48 б.]. Сын есім қызметінде тұрғанда

есімше атау тұлғада тұрады: көгерген шөп, ағарған шаш. Ал етістік қызметінде жұмсалғанда, жіктіктің үшінші жағы, нөлдік тұлғада тұрады, бірақ екі қолданысы, сырт қарағанда, омоним болып келеді. Үңіле қарағанда бұлардың екеуі екі түрлі тұлға, екі түрлі қолданыс екендігіне көз жеткізесіз. Нөлдік тұлға мен атау септіктің ерекшеленер тұсы осы.

Есімшенің —ған (-ген, —қан, —кен), —ар (-ер, —р, —с), —атын (-етін, —йтін, -йтін), —ушы (-уші), —мақ (-мек, —бақ, —бек, —пақ, —пек) жұрнақтарының тіл жүйесінде барлығы бірдей дәрежеде жұмсалына алмайды. Бірі актив қолданса, бірі пассив қолданылады. Мұндай құбылыс есімшелерге ғана тән емес, көсемшелердің де барлығы бірдей күрделі етістік жасап, баяндауыш тұлғасында жіктеле жұмсалынып, пысықтауыштық қызмет атқарып немесе құрмалас сөйлем жасай алмауы мүмкін. Көсемшені зерттеген ғалымдар оның жұмсалымдық сипатын былай анықтайды [8, 29 б.]:3-кесте. Көсемшенің жіктелуі

Шаққа қатысына қарай	Жіктелетіндер	Жіктелмейтіндер
Жұмсалы өрісіне қарай	-а, -е, -п	-ғалы, -ғанша, -ғандай, -мастан, -ысымен, -майынша
Күрделі етістік жасау	+	—
Пысықтауыш болу	+	+
Бірыңғай баяндауыш жасау	+	—
Күрделенген сөйлем жасау	+	+
Құрмалас сөйлем жасау	+	+

Байқап отырғанымыздай, бір категория жұрнақтарының жұмсалыну ерекшеліктері әр түрлі. Бірінің ауқымы кең, бірінің ауқымы тар. Осы айтылғандарды ескере отырып біз есімше тұлғаларының тіл жүйесіндегі жұмсалыну парадигмасын анықтауға тырыстық. Тіл жүйесінде парадигмалық және синтагмалық қатынас болатындығы белгілі. Танылған бір заңдылық, алдымен, тіл деңгейлерінің біріне қатысты қолданылады да, бірте-бірте басқа деңгейлерге өтіп отырады. «Парадигма» ұғымы да тіл білімінде алдымен лексикаға қатысты қолданылған болатын. Швейцар ғалымы Фердинанд де Соссюр белгілі бір лексема мағыналарының синтагмалық және парадигмалық қатынасы болатындығын көрсеткен [10, 155 б.]. Ғалымның көрсеткендей, синтагмалық қатынас тек сөзге ғана емес сөйлемге де қатысты болып келеді. Жалпы тармақтық (парадигмалық) және тізбектік (синтагмалық) қатынастар тіл жүйесіндегі негізгі заңдылықтардың біріне саналады. Ол тіл жүйесіне қатысты болғандықтан, ондағы тілдік бірліктердің де барлығына қатысты болады. Қазақ тіл білімінде көсемшелердің жұмсалымынан шығатын грамматикалық мағыналардың парадигмалық және синтагмалық қатары болатындығы дәлелденген [11, 43 б.].

Тіл жүйесіндегі барлық тілдік бірліктер бір-бірімен тармақтық және тізбектік қатынаста тұрады. Етістіктің функциялық формасы болып табылатын

есімшелердің де тіл жүйесінде ондаған жұмсалымы болады. Олар бір-бірімен тармақтық және тізбектік қатынаста болады. Мәселен, тиянақсыз тұлғада тұрған есімшелердің сөйлемнің тұрлаусыз мүшесін жасау қызметі мен күрделі құрылымдардың сыңарларын құрмаластыру қызметі өте ұқсас болып келеді. Бірақ олар дәстүрлі грамматикада тілдің деңгейлік сипатына байланысты бір-біріне байланыссыз қарастырылады. Тілді бір-бірімен байланысып жатқан деңгейлік жүйе деп танитын болсақ, ол сол мағыналардың байланысына негізделеді. Қарастырып отырған есімше тұлғаларының жалпы мағынасы мен оған қоса қосымша мағыналары болады. Аталған тұлғаның сөйлеу кезіндегі жұмсалымнан шығатын мағыналары бір-бірімен тармақтық немесе тізбектік қатынаста болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Байтұрсынұлы А. Тіл тағлымы. –Алматы, 1992. –444 б.
2. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. –Алматы, 1999. –581 б.
3. Қазақ грамматикасы. –Астана, 2002. –783 б.
4. Словарь по языкознанию. –Алматы, 1998. –540 б.
5. Қазақ тілі (энциклопедия). –Алматы, 1998. –508
6. Салқынбай А. Лингвистикалық түсіндірме сөздік. –Алматы, 1998. –301
7. Қалиев Ғ. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі. –Алматы, 2005. –439
8. Қапалбеков Б. Көсемшелердің жұмсалыу өрісі. –Алматы, 2006. –161
9. Аққөзов Ә. Сапалық сын есімдердің семантикасы. –Алматы, 2005. –166
10. Фердинанд де Соссюр. Труды по языкознанию. –Москва, 1977. 695
11. Қапалбеков Б. Көсемше бағыныңқылардың дамып қалыптасуы мен мағыналық түрлері. Филол.ғылым.канд.дисс. –Алматы, 2000. 150 б.
12. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. –Алматы, 1991. –381 б.
13. Хасенова А. Етістіктің лексика-грамматикалық сипаты. –Алматы, 1971. –307 б.
14. Мелиоранский П.М. Краткая грамматика казах-киргизского языка. Часть I, изд. 1894 г., –Санкт-Петербург. – 154 с.
15. Ерғалиев Т. Қазақ тіліндегі есімше категориясы. –Алматы, 1958. –80
16. Хасенова А. Қазақ тіліндегі туынды түбір етістіктер. –Алматы, 1959. –176
17. Маманов Ы. Қазіргі қазақ тілі. –Алматы, 1966. –183 б.
18. Оразов М. Етістік. –Алматы, 2001. –385 б.

РОЛЬ ЕДЬЮТЕЙНМЕНТУ В НАЛАГОДЖЕННІ ЕМОЦІЙНОГО КОНТАКТУ

Чеботарьова Антоніна Миколаївна,
учитель української мови і літератури
Миколаївської ЗОШ І-ІІІ ступенів № 57
імені Т.Г.Шевченка

У Концепції нової освіти говориться, що сучасний світ складний. Дитині недостатньо дати лише знання. Ще важливо навчити користуватися ними. Знання та вміння, взаємопов'язані з ціннісними орієнтирами учня, формують його життєві компетентності, потрібні для успішної самореалізації в житті, навчанні та праці [1].

Для досягнення вищезазначеного психологи рекомендують змінити тактику навчання сучасних дітей - застосовувати технологію едьютейнмент, яка являє собою сукупність сучасних і дидактичних засобів навчання, базується на концепції навчання через розвагу.

Дана дефініція поєднує два англійських слова: «education» - навчання і «entertainment» – розвага [2]. Вона набула широкого розповсюдження у вітчизняній та зарубіжній педагогіці, вважається бізнес-технологією, є доволі популярним форматом освітніх проєктів. Варто зазначити, що технологія едьютейнменту не нова, але саме зараз знаходиться на піку популярності.

Рисунок 1. Едьютейнмент: походження та трансформація терміну.

Дослідженню даної технології присвячені праці багатьох авторів. Найвідоміші серед них - Мікела Еддіс, Шерон де Варі, Зухал Окан, Роб Донован, Ян Ванг, Людмила Фірсова, Катерина Крутій та інші.

Едьютейнмент – це своєрідна відповідь на виклики часу. По-перше, - це втеча від нудьги, по-друге, - це втеча від безглуздості світу. Щоб надати дозвіллю людини осмислений, раціональний, корисний характер, то маємо розглядати едьютейнмент в освітньому форматі як розвагу. Якщо ж розбирати дану технологію як освіту в розважальній формі, то це буде спробою уникнути нудьги в процесі навчання через емоціоналізацію освітнього процесу.

Під **емоціоналізацією освітнього процесу** розуміємо процес визначення емоційного стану учнів, а також їх емоційне налаштування з метою притягнення та утримання дитячого інтересу, посилення сприйняття та запам'ятовування навчального матеріалу.

Усім відомо, що емоції грають велику роль у пізнанні та засвоєнні матеріалу. Саме тому п'ятикласникам на початку уроку пропонуємо намалювати, спіймати, визначити, інтерпретувати свій настрій, свої емоції, обрати предмет чи особу, яким відповідає в даний момент емоційний стан дитини.

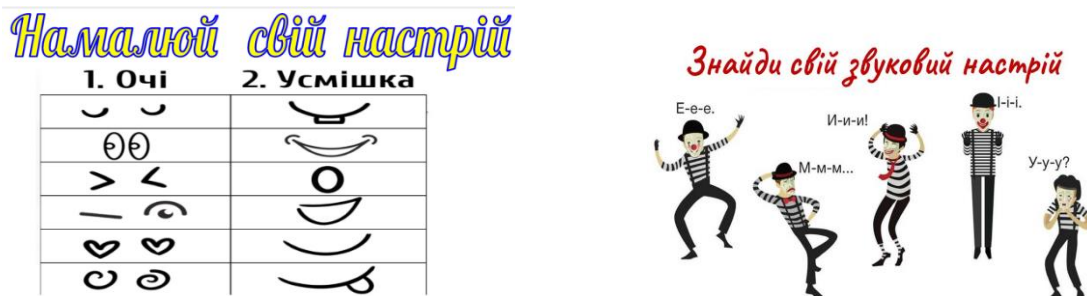

Рисунок 2-3. Зразки завдань для визначення емоційного стану учня.

Варто зазначити, що психологи радять давати дітям можливість якомога більше малювати та займатися творчістю. Це допомагає їм абстрагуватися від проблем. Даний вид роботи є своєрідним мультиплікаційним елементом, адже учні створюють героїв, з якими проживають урок. Завдання для емоціоналізації підбираємо орієнтуючись на тему уроку. Саму тему озвучуємо пізніше, тому що дане завдання в більшості випадків допомагає її спрогнозувати.

Наприклад, на уроці української мови пропонуємо дітям обрати дерево (фантастичне, квіткове, наукове, зле, плаксиве, добре, любляче...), яке вони асоціюють із собою, просимо пояснити свій вибір. Потім акцентуємо увагу на слові «яке» і пропонуємо спрогнозувати хід уроку, а після мозкового штурму подаємо тему уроку: «Вибірковий усний переказ тексту-опису рослини».

Рисунок 4. Завдання для емоціоналізації.

Урок української літератури починаємо з того, що малюємо будинок, а біля нього «саджаємо» рослину-оберіг, далі учитель пояснює символіку обраної рослини і презентує тему уроку: «Легенди українців...».

Рисунок 5. Завдання для підсилення мотивації учнів.

Такі завдання сприяють підсиленню мотивації учнів, зацікавленості, адже учні з нетерпінням чекають початку уроку й можливості поділитися настроєм, емоціями.

Завершуємо урок рефлексією, щоб замкнути коло емоцій, розібратися у своєму внутрішньому психічному стані, своїх успіхах. Це дуже важливий процес, адже учні не володіють рефлексією, для її появи потрібно тренуватися, займатися самоаналізом. Дітям, у яких виникли труднощі, пропонуємо залишитися після уроку, щоб з'ясувати проблеми, які виникли, й допомогти в їх рішенні.

В умовах дистанційного навчання емоціоналізація освітнього процесу - як ніколи актуальна, бо дітям бракує живого спілкування, можливості поділитися емоціями.

Список літератури

1. Концептуальні засади реформування середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
2. Дьяченко О. Edutainment як принцип навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.creativeschool.com.ua/edutainment/>.

RESEARCH OF PERSONALITY SELF-REGULATION METHODS IN PANIC ATTACKS

Pototska Iryna,

PhD in Psychological Sciences, assistant professor
of the Department of Medical Psychology and Psychiatry,
National Pirogov Memorial Medical University, Ukraine

Rysynets Tetiana,

PhD in Psychological Sciences, assistant professor
of the Department of Normal Physiology,
National Pirogov Memorial Medical University, Ukraine

Beliaieva Anastasiia,

Student of the Department of Medical Psychology and Psychiatry,
National Pirogov Memorial Medical University, Ukraine

Relevance: In modern realities, the number of people who get stuck in an elevator has increased. This is due to planned and emergency power outages, which often do not correspond to schedules. Fear and anxiety before a ride in an elevator most often arise as a result of a negative experience or uncertainty when exactly the lights will be turned on and the elevator will move again. A panic attack most often occurs in a confined space - it is an anxiety disorder that is manifested by an attack of growing anxiety and fear in combination with physical symptoms. An elevator car is a fairly safe place in emergency situations, but not all people can keep calm and act calmly in complete darkness and a closed space.

Objective: To identify leading methods to help overcome anxiety and panic attacks in a confined space.

Materials and methods: Such outstanding psychologists as O. Bayer, K. Holzberg, I. Malkina-Pikh, V. Nazarevich, P. Smith and others have developed a number of methods of self-regulation of the emotional state aimed at overcoming panic attacks.

Results: In the American Classification of Mental Disorders, the term "Panic Disorder" appeared in the 20th century. From 4 to 25% of the Earth's population suffer from anxiety disorders, including panic attacks. The main symptoms of a panic attack are a feeling of terror, danger and anxiety, headache with possible dizziness, weakness in the body, fear of death. Specialists recommend drug therapy to overcome the relevant disorder, but not in critical cases. In emergency situations, self-regulation is possible using the following methods: relaxation; anti-stress breathing; soothing breathing; autogenic training and visualization of the resource state.

Conclusions: In the event of a panic attack, when a person is stuck in an elevator, the most effective techniques are: breathing exercises - "Square breathing", "Relaxing breathing", inhaling to the count of 1-2-3-4, holding the breath for 4 seconds and slow

exhalation to the count of 1-2-3-4, repeat for 3-5 minutes; physical exercises - "Feeling your own body" it is important to put your feet on the floor and try to feel your body in contact with the environment, starting from the toes to the head, "Butterfly wings" hugging technique, you should cross your arms over your chest and start light alternate tapping on your shoulders, A "body scan" is to focus on every cell of the body and feel how all the organs are functioning.

It is extremely useful to have an emergency backpack with food, water, a flashlight and a first aid kit. The initiative is relevant when neighbors equip the elevator cabin with everything they need, and you can also place a folding chair, a first-aid kit, and a portable charger in the elevator.

References:

1. Волкова Т.А. Психологічне консультування клієнтів з панічними атаками. Психологічна допомога: від кризи до ресурсу. Матеріали III Всеукраїнського науковопрактичного форуму (21–26 квітня 2020 року, м. Суми) / за заг. ред. А. В. Вознюк. Суми: НВВ КЗ СОШПО. 2020. – С. 30-35.

2. Клевака Л.П. Техніки подолання панічної атаки, страху у дітей дошкільного віку під час повітряної тривоги / Л.П. Клевака // Тези 74-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (Полтава, 25 квітня – 21 травня 2022 р.). – Полтава : Національний університет імені Юрія Кондратюка, 2022. – Т. 2. – С. 173-175.

МОДЕЛЮВАННЯ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ЖІНКАМИ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД НАСИЛЬСТВА

Лиса Тамара,
кандидатка економічних наук,
докторантка МАУП

Вивчення теоретичних основ психокорекційної роботи з жінками, які постраждали від насильства, зумовлюють необхідність уточнити її зміст, оновити форми і методи роботи.

У науковій літературі, поняття «моделювання» трактують як «репродукування характеристики певного об'єкта на інший об'єкт, що є моделлю, спеціально створеною для їх вивчення». Поняття моделювання детально представлені у дослідженнях Н. Алексеєвої, С. Сисоєвої, В. Юсупова та інших науковців. Тож термін «модель» визначається як об'єкт, що заміщує оригінал та відбиває найважливіші риси й властивості оригіналу для певного дослідження. Поняття «модель» та «моделювання» у науковій літературі розглядається: як аналітичний або графічний опис якого-небудь процесу; як результат перетворення зразка реальності за певним критерієм зі спрямованістю на підкреслення тих властивостей і якостей, які важливі для пізнання, критики та специфічного оперування, дії, поведінки тощо; як система, що відображає об'єкт дослідження та здатна змінювати його так, що її вивчення дає нову інформацію про цей об'єкт. Виділяються ще такі ознаки моделі: між оригіналом та моделлю є ознаки схожості, форма якої явно виражена та зафіксована; модель у процесі наукового пізнання є заступником об'єкту, що вивчається; вивчення моделі дозволяє отримати нову інформацію про оригінал [2,3].

Відтак, моделювання в контексті нашого дослідження ми визначаємо як відображення існуючої системи в спеціально створеному об'єкті, і як еталон для досягнення мети, і як інструмент для її досягнення.

У прикладній сфері моделювання здійснюється поетапно. Розкриємо це більше детальноше:

- 1) входження в процес та вибір методологічних підстав для моделювання;
- 2) якісний опис предмета дослідження;
- 3) постановка завдань моделювання;
- 4) конструювання моделі з уточненням залежності між основними елементами досліджуваного об'єкта;
- 5) визначення параметрів об'єкта і критеріїв оцінки змін цих параметрів;
- 6) вибір методик виміру предмета дослідження;
- 7) дослідження валідності моделі у вирішенні поставлених завдань;
- 8) застосування моделі в експерименті;
- 9) змістовна інтерпретація результатів моделювання.

Наукова модель є уявною або матеріально реалізованою системою, що відображає предмет дослідження та здатна змінити його так, що вивчення моделі сприяє отриманню нової продуктивної інформації про даний предмет.

Головною перевагою моделювання є можливість охопити систему цілісно, що дозволяє поліпшити планування процесу, підвищити ефективність такого процесу, оптимізувати структуру навчального матеріалу для психологів та психотерапевтів, побудувати й інтерпретувати нові підходи до вирішення поставлених проблем.

Відтак, модель розробки психокорекційної програми для жінок, які постраждали від насильства, ми розглядаємо як цілісний і комплексний процес. Враховуємо і той факт, що єдність структурних елементів розробленої нами моделі психокорекційної програми для жінок, які постраждали від насильства підпорядковується загальній меті, спрямована на реалізацію відповідних завдань. Розкриємо це більш детально.

Наша дослідницька робота проводилася за кількома етапами (за концептуальної розробкою В. Штоффа). Як свідчать його дослідження з управління та моделювання процесами, учений В. Штофф, акцентує увагу на універсальності і невичерпних можливостях методу моделювання, який дає змогу моделювати все: від складних технічних пристроїв до поведінки людини, її емоційно-чуттєвого стану.

Вивчення проблеми розробки психокорекційної програми для жінок, які постраждали від насильства з урахуванням запропонованих нами організаційно-технологічних умов викликає необхідність здійснити моделювання й організації цього процесу.

Досягнення поставленої нами мети дослідження можливе у процесі реалізації моделі психокорекційної програми для жінок, які постраждали від насильства, що мається на увазі розробку у логічному взаємозв'язку й залежності структурних компонентів моделі, що дозволяє передбачити та діагностувати отримані результати при створенні нами запропонованих умов.

Ми виходили з розуміння того, що наша модель має становити чітку методично і методологічно виважену цілісну систему, яка складається з окремих, взаємопов'язаних між собою елементів, що забезпечує цілісність процесу розвитку. Зазначимо, що реалізація цього завдання вимагає врахування певних функцій, мети, завдання, змісту, структури, форм, методів та принципів розвитку особистості.

Деяко суголосні думки ми зустрічаємо у дослідженнях В. Ягупова [3]. На його розуміння, модель – це знакова система, за допомогою якої можна відтворити дидактичний процес як предмет дослідження, показати в цілісності його структуру, функціонування і зберегти цю цілісність на всіх етапах дослідження. Саме про цілісність системи і буде і спрямована наша подальша наукова робота.

Цілком логічним є твердження О. Самойлової [1], що не існує будь-якого процесу, який би обходився без побудови чіткої моделі, адже в ній відображено найістотніше, найхарактерніше з того, що притаманне процесу, явищу, окремому

об'єкту. Саме моделювання, на слушну думку науковця, надає можливість перевірити правильність теоретичних уявлень, уточнити сутність тих чи інших явищ, спрогнозувати перебіг різноманітних процесів.

Відтак, нам видається важливим те, що наявність саме науково обґрунтованої моделі процесу розвитку психокорекційної програми для жінок, які постраждали від насилля, надасть змогу спрогнозувати її подальшу ефективність під час її практичної реалізації. А це, на наше переконання, особливо важливим є для розвивального процесу для самої особистості.

Зазначимо, що на думку В. Штоффа, основною суттєвою характеристикою моделювання у психології є її опосередкованість, адже своєрідним інструментом пізнання виступає об'єкт, дослідження якого дає можливість отримати нові знання про явище, що вивчається.

Тому перспективність проектування моделі розробки психокорекційної програми для жінок, які постраждали від насильства, пов'язана з необхідністю усвідомлення динаміки, її багатоваріантності та вибору ефективних форм та методів, які мають суттєвий позитивний вплив. Ми акцентуємо увагу на тому, що саме багатоваріантність у виборі ефективним форм і методів є важливим фактором для змістового наповнення опису нашої моделі розвитку. Дійсно, без побудови чіткої моделі, адже в ній відображено найістотніше, найхарактерніше з того, що притаманне процесу, явищу, окремому об'єкту.

Відтак, нам видається важливим те, що наявність саме науково обґрунтованої моделі процесу розробки психокорекційної програми для жінок, які постраждали від насильства є вимогою часу.

Отже, розвиток є особливим способом пізнання і розвитку особистості, системою взаємодії з середовищем, яка перетворює його на засіб діагностики, проектування і продукування виховного результату.

Тотожними у контексті нашого дослідження є положення про гуманізацію і гуманітаризацію освіти, принципи науковості, об'єктивізму, цілісності, соціальної зумовленості, культуровідповідності, єдності національного і загальнолюдського.

Сукупність визначених підходів утворює системну цілісність, яка дозволяє сформулювати ефективну модель розробки психокорекційної програми для жінок, які постраждали від насильства.

У змістовному блоці моделі пропонується розроблений комплекс психоедукаційних заходів ціннісного змісту з використанням психотехнологій технологій, які впроваджуються у різноманітні індивідуальні і колективні форми роботи із застосуванням ефективних форм та методів.

Зміст такої діяльності впроваджувався у різноманітних індивідуальних та колективних формах із застосуванням доцільних для жінок, які постраждали від насильства.

Організаційно-методичні умови у змістовному блоці набувають особливого ціннісного змісту у процесі конструювання і застосування елементів такої роботи. Робота учасників інтерактивної взаємодії: тренерів, психологів,

психотерапевтів та особистісного включення всіх учасників цього етапу; жінки як суб'єкти.

З огляду на те, що найважливішою ознакою системи є її цілісність, В. Безпалько, Г. Селевко виділяє ще й такі ознаки системи, як взаємозв'язок елементів та зв'язок із середовищем. На переконання дослідників, система – це частина середовища, її елемент, що містить, своєю чергою, елементи нижчого порядку.

В основу поняття «структура» нами покладено розуміння особистості жінки як суб'єкта та акцентовано увагу на його органічній цілісності та взаємозв'язку з іншими фахівцями.

Отже, узагальнення наукових підходів до розуміння моделювання процесів, зокрема розробки В. Штоффа дало нам змогу визначити головні ознаки нашої авторської моделі розробки психокорекційної програми для жінок, які постраждали від насильства:

- структурність (виокремлення компонентів та елементів і з'ясування зв'язків між ними);
- функціональність (технологізація процесу, що передбачає визначення методів);
- організаційних форм, засобів впливу, послідовність використання інструментарію).

Список літератури:

1. Самойлова О.М. Особливості розвитку креативності бізнес-тренера на компетентнісній основі / О. М. Самойлова. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Педагогіка і психологія: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі» (17-18 квітня 2020 р., м. Одеса). – Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2020. – Ч. I. – с. 65-67.

2. Штофф В. А. Моделирование и философия / Виктор Александрович Штофф. – М.: Издательство «Наука», 1966. – 304 с.

3. Ягупов В. В. Психолого-педагогічне дослідження: [навч. посіб.] / Василь Васильович Ягупов. – К. : КВІУЗ, 1998. – 108 с.

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Олександренко К.В.,

д.пс.н., проф., завкафедри іноземних мов

Нелюбін Д.М.

Студент гр.КІ2-20-1

Хмельницький національний університет

За своєю природою іншомовна комунікативна компетентність являє собою інтегративну динамічну структурно-рівневу якість особистості як сукупність комунікативних і пізнавальних здібностей, пізнавальної активності, мотивації, креативності, готовності до іншомовного спілкування, спрямованих на підвищення ефективності діяльності. В основі її розвитку лежать соціально-психологічні механізми пізнання, врахування яких становить необхідну умову розвитку і удосконалення іншомовної комунікативної компетентності майбутнього фахівця. Цим визначається реалізований нами підхід до дослідження соціально-психологічних механізмів розвитку іншомовної комунікативної компетентності майбутнього фахівця. А саме: наше завдання полягає в тому, щоб найбільш повно виявити ті соціально-психологічні механізми, що лежать в основі розвитку іншомовної комунікативної компетентності майбутнього фахівця, врахування і використання яких дозволяє суттєво підвищити її рівень із засобів розробки і застосування психотехнологій у навчанні іноземної мови.

До соціально-психологічних механізмів розвитку іншомовної комунікативної компетентності майбутнього фахівця ми відносимо механізми, дія яких пов'язана із соціальною природою учасників іншомовної взаємодії. Зазначимо, що соціально-психологічні (у широкому сенсі) механізми розвитку іншомовної комунікативної компетентності є базовими стосовно інших механізмів, оскільки вони однаково активно діють на будь-якому рівні розвитку іншомовної комунікативної компетентності.

Соціально-психологічні механізми розвитку іншомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців діють, насамперед, у ситуаціях групової роботи і входять до соціально-психологічної системи розвитку іншомовної комунікативної компетентності. Ефективність їхньої дії заснована на принципах інтерсуб'єктивності, екстеріоризації та інтеріоризації, міжособистісного наочності. Робота цих механізмів мала б обмежену сферу дії, якби не доповнювалася роботою механізму врахування мотивації. За допомогою цього механізму виявляються соціально-психологічні закономірності, що лежать в основі мотивації розвитку іншомовної комунікативної компетентності за допомогою механізмів актуалізації потреб розвитку професіонала. При цьому ми

підкреслюємо взаємоспрямований характер соціальних впливів, які здійснюються в іншомовній взаємодії як соціально-психологічному впливі особливого типу.

Як показали результати проведеного нами дослідження, до числа найбільш універсальних виявів цього механізму слід віднести "турботу про іншомовну комунікативну компетентність", що визначається у 98% респондентів, незалежно від таких соціальних факторів, як вік, стать, соціальна група та ін. Можливість розвитку іншомовної комунікативної компетентності в ході групової роботи зумовлена такими факторами:

- навчальна група, за умови, що її розвитку не перешкоджають жорсткі структурні обмеження, еволюціонує у соціальний мікрокосм, зменшену копію соціального всесвіту кожної людини;
- учасники групи, завдяки зворотному зв'язку і самопостереженню, починають розуміти суттєві аспекти своєї поведінки: своїх сил, можливостей, обмежень, міжособистісних перекручувань і неадаптивної поведінки і т.д.;
- зафіксувавши свою поведінку, людина здатна прийти до усвідомлення своєї особистої відповідальності за власний розвиток;
- у результаті такої послідовності людина здатна змінюватися.

Механізм урахування характеристик групової взаємодії є невід'ємною складовою частиною іншомовної комунікативної компетентності, пов'язаної з її груповим характером, що, у свою чергу, виявляється в тому, що іншомовна діяльність завжди відбувається в контексті групових взаємин. Це положення є справедливим незалежно від того, за яким принципом ми виділяємо групу: за розміром (мікрогрупа – діада, тріада, – мала або велика соціальна група); за суспільним статусом – формальна (офіційна) або неформальна (неофіційна) група; за значимістю – референтна або група членства і т.д. Із практики навчання майбутніх фахівців відомо, що різні групові ефекти здатні актуалізувати, корегувати і розвивати іншомовну компетентність.

Терапевтичні фактори групової роботи достатньо широко проаналізовано в спеціальній літературі [2]. Узагальнюючи досвід роботи груп навчання, І. Ялом виділяє 11 таких факторів: вселення надії, універсальність переживань, постачання інформації, альтруїзм, що корегує рекапітуляцію первинної сімейної групи, розвиток навичок соціалізації, імітаційну поведінку, міжособистісне (інтерперсональне) наuczіння, згуртованість групи, катарсис, екзистенціональні фактори.

Вселення надії, позитивні очікування від навчання в групі є важливим соціально-психологічним механізмом розвитку мотиваційного компонента іншомовної компетентності. У процесі навчання іноземної мови в групі людина здатна відчувати також універсальність переживань, свою подібність з іншими і співвіднести свої стани, почуття, уявлення з аналогічними психологічними утвореннями інших людей. У порівнянні з іншими відбувається усвідомлення, рефлексія різних сторін своєї психіки. Універсальність переживань є соціально-психологічним механізмом розвитку когнітивного компонента іншомовної

комунікативної компетентності, що дозволяє майбутньому фахівцеві розширити свої іншомовні знання.

Розвиток когнітивного компонента іншомовної комунікативної компетентності відбувається також у результаті збагачення викладачем майбутніх фахівців інформацією з питань, пов'язаних із наявними проблемами. Інформація, яка пропонується в ході занять, має характер навчального інструктування або прямої поради. І в тому, і в іншому випадку вона здійснює прямий і ефективний вплив на розвиток іншомовної комунікативної компетентності, тому що пов'язана з актуальними проблемами, має практико-орієнтовану спрямованість. Фасилітативне, таке, що підтримує, становлення – альтруїзм, або взаємодопомога, яка надається майбутніми фахівцями в процесі навчання іноземної мови один одному, є соціально-психологічним механізмом психологічної підтримки, знаходження впевненості в собі, самовизначення і самоідентифікації.

Соціальне наuczіння – розвиток базових соціальних умінь (емпатія, неконфліктність, вміння слухати, бути зрозумілим для інших і тощо) – є соціально-психологічним механізмом розвитку іншомовної комунікативної компетентності у сфері рішення комунікативних і соціально-перцептивних завдань. Відомо, що наслідування, навіювання і переконання є ефективним соціально-психологічним механізмом наuczіння. У ході навчання майбутній фахівець може ”приміряти” на себе частини поведінки інших учасників навчання, залишати або відкидати їх у випадку непотрібності. Тому наслідування є соціально-психологічним механізмом експериментування зі своєю поведінкою в процесі навчання іноземної мови, вироблення нових навичок поведінки.

До соціально-психологічних механізмів розвитку іншомовної комунікативної компетентності ми відносимо механізми, дія яких пов'язана із соціальною природою учасників іншомовної взаємодії. Учасники іншомовної взаємодії можуть бути викладач і студенти, окремі майбутні фахівці і навчальні групи. Групова робота – це один із видів колективної навчальної діяльності. Групове спілкування є проміжною ланкою між парним і колективним спілкуванням.

Групова робота доцільна, головним чином, там, де потрібен колективний розум, взаємодопомога, творчість. Наприклад, на занятті з удосконалення мовленнєвих навичок однорідні групи можуть одержати завдання ознайомитися з розмовними текстами, які підібрані з урахуванням рівня їхньої навченості, а потім передати зміст текстів своїм товаришам, які працюють з іншими текстами. Це може бути серія розмовних текстів, об'єднаних однією проблемою. Майбутнім фахівцям цікаво буде послухати представника кожної групи, адже зміст тексту буде для них незнайомим. Потім можна провести колективне обговорення проблеми, порушеної у текстах.

Групова форма розвитку іншомовної комунікативної компетентності майбутнього фахівця є нагальною потребою, особливо якщо мова йде про комунікативне навчання, оскільки цей метод передбачає навчання комунікації через спілкування. Механізм групової форми організації навчальної діяльності

майбутніх фахівців дозволяє вирішити багато проблем формування їхніх професійних якостей. Розвивається здібність до спілкування. При груповій формі спілкування створюються кращі умови для розвитку вміння говорити. Між студентами відбувається обмін знаннями. Така форма заняття сприяє росту мотивації до навчання, зміцнює міжособистісні стосунки і взаєморозуміння. Студенти краще розуміють один одного. Підвищується статус популярності і діловий статус майбутнього фахівця в колективі. Одним із важливих факторів групової форми спілкування є те, що діяльність викладача стає більш плідною, змінюється його роль у навчанні. Замість примусу до навчання головним завданням викладача стає сприяння. Він учить оцінювати не лише інших студентів, але й самого себе. Викладач швидше надає допомогу, ніж при фронтальній роботі. Пояснює не лише викладач, але й той, хто навчається. Кожний навчає всіх, усі навчають кожного.

У ході розвитку іншомовної комунікативної компетентності відбувається закономірний поступальний рух, сходження від нижчих до вищих рівнів розвитку іншомовної комунікативної компетентності, що здійснюється за допомогою включення механізму розвитку компетентності. В основі цього соціально-психологічного механізму лежать соціально-психологічні закономірності, що управляють використанням суб'єктом у процесі іншомовної діяльності наявних у нього знань і вмінь, а також є відповідальними за активізацію його діяльнісних факторів. З урахуванням того, що будь-які форми соціально-психологічної взаємодії, будучи різноманітними реалізуються у вигляді спілкування, усі положення щодо компетентності спілкування безпосередньо стосуються іншомовної діяльності, становлячи загальнокомунікативний компонент характеристики специфічної іншомовної комунікативної компетентності.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Туриніна Олена Леонтіївна,
канд. психол. наук, професор

Коваль Олена Анатоліївна,
студентка
Міжрегіональна Академія управління персоналом,
м. Київ, Україна

Відповідальність є інтегральною, однією із найважливіших якостей особистості, від якої в значній мірі залежить формування всіх видів компетенцій у студентів, крім того, в ХХІ столітті вона стає провідною морально-вольовою рисою.

Соціальна значущість відповідальності набуває особливого сенсу у професійній діяльності психолога, на що постійно звертав увагу В.О.Сухомлинський.

У психолого-педагогічній літературі з проблеми професійної підготовки майбутнього психолога значна увага приділяється питанням: виховання і самовиховання пізнавальних, конструктивних, комунікативних, інформаційних, організаторських, акторських здібностей (І.Д.Зязюн, С.Б.Єлканов, В.А.Крутецький, А.К.Маркова); психологічних особливостей, типології студентів, специфіки студентського колективу (І.Д.Бех, С.С.Вітвіцька, А.І.Кузьмінський), формування у студентів – майбутніх психологів професійного мислення (Г.О.Нагорна); спільної творчої діяльності викладачів і студентів (А.М.Алексюк, І.Д.Зязюн); творчої індивідуальності майбутнього психолога (Л.А.Мільто, О.М.Пехота).

Крім того, практика навчання і виховання студентів вузів, наше експериментальне дослідження показують, що студенти недооцінюють відповідальність як одну із самих важливих професійних якостей психолога.

Виникає протиріччя між великою потребою в наявності відповідальності у психологів і обмеженою кількістю науково-практичних розробок з питань формування її у майбутніх психологів.

Соціально-економічні зміни в нашому суспільстві, потреби світової ринкової економіки зумовлюють підвищення вимог до особистості працівника, не тільки як до висококваліфікованої, ініціативної, творчої, комунікабельної, конкурентоздатної, але, перш за все, відповідальної людини. Тому подальша теоретична і практична розробка проблем відповідальності стає більш актуальною і важливою.

На основі теоретичного узагальнення різних підходів у вивченні даної проблеми можна стверджувати, що відповідальність – складне соціально-

психологічне явище, одна із найважливіших якостей особистості, яка характеризується багатством прояву інтелектуальних, емоційних і діяльнісно-поведінкових сторін.

Вітчизняні і зарубіжні психологи [1], [2], [3], [4] розкриваючи сутність і природу відповідальності, розглядають її у взаємозв'язку з іншими моральними і вольовими якостями (свобода, совість, обов'язок, гуманність, чесність, справедливість, самостійність, впевненість, ініціативність, інтернальний локус контролю, адекватна самооцінка та ін.). Вчені звертають увагу на ті чи інші ознаки поняття відповідальності, тому існує багато його визначень.

На нашу думку, поняття «відповідальність» можна визначити, враховуючи діалектичний принцип єдності:

- 1) всіх сторін ставлення особистості (до людей, до себе, до професійної діяльності і навколишнього природного середовища);
- 2) зовнішньої (обов'язок) і внутрішньої (совість) мотивації;
- 3) прояву моральних і вольових якостей;
- 4) когнітивних, афективно-мотиваційних, діяльнісно-поведінкових компонентів.

Відповідальність є важливим показником соціальної зрілості людини і регулятором її життєдіяльності.

Особливої соціальної значущості відповідальність набуває в професійній діяльності психолога. Ми вважаємо, що із різноманітних необхідних моральних, інтелектуальних і вольових якостей психолога на перші місця можна поставити любов до дітей і відповідальність. Яскраво виражений характер відповідальності психолога зумовлений тим, що він має справу з найціннішим – дитиною, її моральним, інтелектуальним, духовним і фізичним розвитком, тому психолог зобов'язаний бути відповідальним за багатство особистості учнів, а також за свій саморозвиток і самоактуалізацію, свої професійні уміння і майстерність, своє постійне самовдосконалення; за оточуюче соціальне і природне середовище.

Специфічною особливістю професійної діяльності психолога є його полі рольові функції, оскільки він здійснює різноманітну діяльність, зв'язок з їх сім'ями, громадськими та виробничими організаціями [5], [6]. Тому ефективність цього процесу залежить від його всебічного відповідального ставлення до людей, до себе, до своєї роботи, до навколишнього природного середовища.

В реальній особистості психолога не завжди спостерігається гармонія розвиненості всіх указаних ланок відповідальності.

О.Л. Туриніна зазначає, що серед різноманітних якостей психолога можуть уживатися: професійна відповідальність і безвідповідальність за своє здоров'я і власне сімейне життя; творчі здібності і безвідповідальне ставлення до їх розвитку, гуманне ставлення до людей і байдуже, безвідповідальне ставлення до практичної допомоги у збереженні навколишнього природного середовища. [7].

Враховуючи цей факт, у своєму дослідженні ми ставили завдання формування системи відповідальності у майбутніх психологів, яка охоплює всі

сторони ставлень особистості. З цією метою була розроблена психологічна модель відповідальності майбутнього психолога. Вона зумовлена:

- 1) теоретичним аналізом психологічних досліджень проблеми відповідальності;
- 2) врахуванням суттєвих компонентів професіограми психолога;
- 3) психологічних основ виховання і самовиховання студентів.

Психологічна структура відповідальності майбутнього психолога – це цілісна система чотирьох підструктур відповідальності (соціальної, професійної, екологічної, відповідальності за саморозвиток і самореалізацію) з багатовимірними когнітивними, афективно-мотиваційними і діяльнісно-поведінковими компонентами, визначеними нами в процесі узагальнення результатів дослідження сутності і природи відповідальності вітчизняними і зарубіжними психологами (всього 76 компонентів). Оскільки в одному дисертаційному дослідженні неможливо охопити вивченням таку велику кількість параметрів, для діагностування наявного рівня розвитку відповідальності студентів були визначені по чотири компоненти із кожної її чотирьох підструктур (всього 16 параметрів), найбільш важливих, на нашу думку.. А саме:

1. Соціальна відповідальність (соціоцентрична мотивація, емпатія, колективізм, поведінка соціальної відповідальності);
2. Професійна відповідальність (ставлення до навчання, творчий потенціал, комунікативні здібності, організаторські здібності);
3. Відповідальність за саморозвиток і самореалізацію (інтернальний локус контролю, вольові якості, впевненість, ставлення до здоров'я);
4. Екологічна відповідальність (розуміння діалектичної єдності людини і природи, розуміння наслідків екологічної безвідповідальності, бажання знати екологічні проблеми, еконормативна поведінка і природоохоронна діяльність.

Важливою передумовою розвитку відповідальності студентів є усвідомлення ними специфіки і труднощів психологічної діяльності, необхідних професійних і особистісних якостей психолога, соціальної значущості його відповідальності.

Вивчення особливостей усвідомлення психологами труднощів своєї праці (за результатами констатувального експерименту), психолого-педагогічної літератури з питань психології психологічної діяльності, багатого досвіду роботи з психологами В.О.Сухомлинського, Н.Л.Коломінського [1], Г.В. Ложкіна [2] дало можливість виявити деякі типові труднощі і недоліки у психологічній діяльності психологів.

Труднощі, на які вказали психологи: слабка матеріальна база, низька заробітня плата, відсутність престижу знань у багатьох дітей, небажання вчитися, дефіцит часу для підготовки до уроків та індивідуальної роботи з дітьми; безвідповідальність багатьох батьків за виховання своїх дітей; труднощі спілкування з учнями, їх недисциплінованість на уроках; нервова напруженість, висока втомлюваність, слабкий стан здоров'я; негативний вплив, на виховання дітей багатьох телепередач, творів мистецтва та ін.

Аналіз літературних джерел М.В. Савчина[5], І.Г. Тимощука [6], О.Л. Туриніної [7] дозволив узагальнити недоліки в роботі деякої частини психологів:

- поверхова, недостатня любов до людей;
- абсолютизація інтелектуальних здібностей клієнта і недооцінка його морального розвитку, невміння аналізувати риси характеру людини у її розвитку;
- перебільшення ролі генетичного фактору у формуванні особистості і недооцінці ролі виховання, обмеженість розуміння причин конфліктів, застосування обмеженої кількості прийомів психологічного впливу на клієнтів;
- перевага виконавчих здібностей над творчими: мало розвинені акторські здібності, техніка мовлення, перебільшення значення процесу виховання і недооцінка самовиховання;
- недостатнє знання психологом особливостей свого типу вищої нервової діяльності і темпераменту, звідси невміння управляти своїм емоційним станом, недостатній рівень їх працездатності, зумовлений нервовим виснаженням;
- не сформованість стійкої потреби у самопізнанні особистості.

Ці та інші типові труднощі і недоліки в психологічній діяльності психологів зумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами. Ми вважаємо, що їх корінною причиною є недостатній рівень сформованості відповідальності в процесі професійної підготовки. Однією із найнеобхідніших умов їх попередження є формування у майбутніх психологів з самого початку навчання на першому курсі активної професійної спрямованості, стійкої потреби у самопізнанні і самовдосконаленні, і особливу увагу, як ми переконані приділяти розвитку однієї із найважливіших якостей – відповідальності.

Виявлення наявного рівня відповідальності студентів, які приймали участь в констатувальному експерименті, здійснювався за шістьнадцятьма параметрами чотирьох підструктур відповідальності (соціальної, професійної, екологічної, відповідальності за саморозвиток), при цьому використовувались відповідні шістьнадцять методик (із них дві авторські).

Застосування розробленої нами моделі відповідальності майбутніх психологів, узагальнення результатів констатувального експерименту дало змогу виявити чотири рівні відповідальності:

- 1) високий; 2) вище середнього; 3) середній; 4) низький.

Рівні визначались такими критеріями:

- 1) відповідальність усвідомлюється як одна із провідних значущих професійних якостей психолога;
- 2) мотиви відповідальності (зовнішні як обов'язок і внутрішні як совість);
- 3) повнота компонентів відповідальності (когнітивний, афективно-емоційний, діяльнісно-поведінковий);
- 4) систематичний (епізодичний) прояв відповідальності;
- 5) завершене (часткове), вчасне (невчасне) виконання завдання;
- 6) стійка (нестійка) потреба у самопізнанні і самовдосконаленні;
- 7) відповідні рівні розвитку компонентів кожної із підструктур відповідальності (виокремлених для дослідження).

Вони визначалися за критеріями, указаними в ключах методик.

Крім того, були визначені (і узагальнені в таблицях) показники прояву відповідальності на всіх рівнях, всіх чотирьох підструктур.

Статистичний аналіз результатів констатувального експерименту показав, що у всіх підструктурах відповідальності значно переважає низький і середній рівень, високий і вище середній (разом) – становить лише 24 %.

Аналіз даних психологічного спостереження, бесід зі студентами і викладачами, письмових робіт студентів, їх анкетування, вивчення учбових програм і кураторських планів виховної роботи зі студентами дають можливість дійти висновку: значна перевага студентів з низьким і середнім рівнем всіх чотирьох підструктур відповідальності зумовлена, як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами. Проблема розвитку відповідальності майбутніх психологів стає все більш необхідною та актуальною.

В процесі формування експерименту було вирішено основне завдання дослідження: розроблена і реалізована на практиці програма підвищення рівня відповідальності студентів. Вона обґрунтована з позицій:

- особистісно-діяльнісного підходу, принципом розвитку особистості в діяльності і спілкуванні;
- концепцією соціальної значущості професії психолога, його відповідальності, принципом єдності виховання і самовиховання, єдності всіх підструктур відповідальності (соціальної, професійної, екологічної, відповідальності за саморозвиток);
- принципом єдності когнітивних, афективно-мотиваційних, діялісно-поведінкових компонентів відповідальності;
- авторською психологічною моделлю відповідальності у структурі особистості майбутнього психолога.

Дослідження показало, що розвитку відповідальності сприяли такі основні види роботи зі студентами:

- проведення лекцій та психологічного спецсемінару з питань сутності, специфіки і важливості відповідальності психолога як чинника його ефективної професійної діяльності;
- проведення психологічних тренінгів компонентів відповідальності, аналіз студентами письмових робіт, анкетування, тестування психологів в яких висвітлювались питання мотиву вибору ними професії, труднощів педагогічної діяльності;
- визначення ними найважливіших якостей психолога, аспектів його відповідальності, прояву самооцінки, інтернальності;
- аналіз студентами педагогічних ситуацій;
- ділові ігри;
- участь студентів в науково-практичній діяльності, конференціях, диспутах, конкурсах, «круглих» столах;
- психологічна допомога вихователям і дітям дитячого садочку та інтернату;
- участь у благодійних акціях;
- розробка проекту «Школа майбутнього»;

- складання студентами програми самопізнання і самовдосконалення та реалізація її на практиці.

Узагальнюючий якісно-кількісний порівняльний аналіз даних контрольних і експериментальних груп після проведення формувального експерименту свідчать про загальну тенденцію зниження показників середнього і низького рівнів в експериментальних групах (середнього на 21,7 %, низького на 20,1 %, а також збільшення високого рівня на 11,6 % і вище середнього на 11,8 %). Кількісні дані в контрольних групах після проведення формувального експерименту у порівнянні з результатами констатувального статистично незначущі.

Результати формувального експерименту свідчать про ефективність розробленої та реалізованої нами на практиці програми підвищення рівня відповідальності майбутніх психологів.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми психологічних умов розвитку відповідальності у майбутніх психологів. Подальшого вивчення потребують питання: гендерні відмінності у розвитку відповідальності майбутніх психологів; індивідуально-психологічна типологія відповідальності студентів; інтернальна спрямованість особистості як важлива умова ефективності професійної майстерності психолога; відповідальність у структурі самовдосконалення особистості майбутнього психолога.

Список літератури:

- Коломінський Н.Л. Стиль керівництва в освіті: проблеми формування та вдосконалення / Н.Л. Коломінський // Освіта і управління, 1997. – №2. – С. 106-114.

- Ложкін Г. Поняття відповідальності в історико-філософському та психологічному дискурсах / Г. Ложкін, О. Лазоренко // Психологія, 2003. – №4. – С. 61-74.

- Ніколаєнко С. Вища освіта і наука – найважливіші сфери відповідальності громадянського суспільства та основа інноваційного процесу / С. Ніколаєнко // Вища школа. – 2005. – № 51. – С. 13-30.

- Патинок О.П. Становлення відповідальності як професійно значущої якості соціального працівника: автореф. на здобуття дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогіка та вікова психологія» / Оксана Петрівна Патинок. – Київ, 2008. – 20с.

- Савчин М.В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості: дис. доктора психол. наук: 19.00.07 / Мирослав Васильович Савчин. – К., 1997. – 410с.

- Тимошук І.Г. Формування морально-етичної відповідальності майбутнього практичного психолога: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Ігор Григорович Тимошук. – К., 2003. – 184с.

- Туриніна О. Л. Основи психологічної практики: навч.-метод. посіб./ О. Л. Туриніна. — Київ : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2018. — 200 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СТАНОВЛЕННЯ ДЕПРИВОВАНИХ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ

Чайковська Оксана Миколаївна

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та практичної психології
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
Кам'янець-Подільський, Україна

Падитель Марина Ігорівна

студентка 4 курсу
спеціальності 053 «Психологія»,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
Кам'янець-Подільський, Україна

На сучасному етапі розвитку українського суспільства багато дослідників і практиків говорять про ускладнення умов, що забезпечують розвиток дітей, збільшення межових станів в розвитку з проявами безпритульності, асоціальності і делінквентності. Особлива проблема – психічна депривація, що формується в результаті незадоволення життєво важливих потреб і багато в чому визначає життєдіяльність.

Нова модель освіти в Україні покликана переорієнтувати освітній процес на становлення продуктивно мислячої, духовно здорової і творчої особистості, здатної вирішувати проблеми сьогодення і майбутнього. У контексті актуальної проблематики суспільства феномен депривації набуває окремого наукового статусу, насамперед, через деструктивний вплив на всю систему соціально-психологічного буття дітей, позбавлених батьківської опіки.

Сім'я як важливий інститут соціального виховання формує в дитини систему цінностей і переконань, сприяє відчуттю безпеки та захищеності. Саме тому повна ізоляція дитини від сімейного середовища призводить до емоційного дисбалансу, втрати соціально-рольових орієнтирів, створює бар'єри для успішної адаптації та інтеграції особистості в соціум.

Особливо актуальною є проблема подолання кризи відсутності сім'ї для вихованців закладів інтернатного типу. Незважаючи на певні позитивні результати реформування державної системи опіки та виголошення пріоритетності сімейних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, заклади інтернатного типу нині посідають вагомe місце в системі інститутів соціального виховання.

Відтак, особливості соціалізації депривованих підлітків в умовах закладів інтернатного типу є актуальною психолого-педагогічною проблемою, що з особливою гостротою постає у період переживання складних демократичних змін, економічної, моральної кризи суспільства.

Проблема соціальної депривації вихованців інтернатних закладів відображена в педагогічному (Л. Артюшкіна, О.Безпалько, Р.Овчарова, І. Підласий), психологічному (М. Варій, Я. Гошовський, Й. Лангмейєр, І. Фурманов) та соціологічному (Л.Волинець, Х. Джарімова) аспектах.

Значна кількість наукових праць присвячена особистісним зрушенням вихованців, що є наслідками переживання ними тривалої соціально-психологічної депривації (В. Вінс, Г. Хомич) та шляхи надання психологічної допомоги депривованій особистості (В. Барабанова, А. Капська, Л. Шипицина та ін.).

Вивчення науково-практичної літератури та аналіз загальних підходів до дослідження особливостей депривованих підлітків в умовах закладу інтернатного типу показали, що проблема розроблена недостатньо. Незважаючи на широкий інтерес психологів до даної проблеми, існує безліч невирішених питань щодо впливу депривації на психічний розвиток дитини, процес її соціалізації.

Сутність феномену депривації науковці розглядають як психічний стан людини, що виникає в результаті тривалого обмеження її можливостей у задоволенні основних психічних потреб і характеризується вираженими відхиленнями в емоційному та інтелектуальному розвитку, порушенням соціальних контактів [1;2;3].

Дослідники відзначають негативний вплив тривалої психічної депривації на розвиток особистості та виділяють наступні основні фактори, що гальмують психічний розвиток: неправильна організація спілкування дорослих з дітьми, що виховуються у закритому дитячому закладі, та неадекватність домінуючих форм комунікацій; збідненість конкретно-чуттєвого досвіду дітей, зумовлена звуженістю навколишнього середовища (малочисельність та одноманітність об'єктів діяльності: іграшок, побутових приладів тощо); недостатня психолого-педагогічна підготовка вихователів; недоліки програм виховання і навчання, які не спрямовані на компенсацію дефектів розвитку, спричинених відсутністю сім'ї; постійне перебування дітей у колективі; відсутність диференційованого підходу до дітей з різним рівнем готовності до школи, різним ступенем затримки психічного розвитку і т.і. [2; 3].

Науковці зазначають, що характерна для депривованого режиму існування обмеженість контактів здебільшого не сприяє розвитку у підлітків навиків спілкування з ровесниками та дорослими й ускладнює формування адекватної картини світу. Це позначається на конструктах самосприйняття та самоусвідомлення, стає значною перепоною на шляху адаптації та інтеграції депривованих підлітків у ширшому соціумі [2;3;5].

Значне розбалансування особистості, як наслідок замкнутого комунікативного простору, визначає розвиток відчуття самотності,

пригніченості, незахищеності, не забезпечує формування повноцінних гуманних взаємин.

Одним із факторів, що деформовано впливає на розвиток особистості, є підвищений рівень нервово-психічного напруження і тривоги, що призводить до збільшення кількості внутрішніх і зовнішніх конфліктів та здійснення девіантних вчинків через зниження контролю над поведінкою [1;6].

Я. Гошовський зазначає, що упродовж депривованого спілкування відбувається блокування комунікативно-перцептивного розвитку, що призводить до численних індивідуально-психологічних дисфункцій підлітка як на особистісному, так і на суто соціальному рівнях. Депривація призводить до пригнічення основних функціональних параметрів особистості як біосоціального організму, що зумовлює загальне ослаблення її психофізичних і соціально-психологічних можливостей. Режим депривації блокує повноцінний особистісний розвиток як у площині біогенних потреб, так і на рівні соціальної самореалізації, призводячи до дихотомії, депресії, неадекватності тощо [4].

Отож, депривація негативно позначається на самосвідомості, породжує відхилення у формуванні самооцінки, шкодить психічному здоров'ю, слугує причиною розладів і дисгармонії під час особистісного становлення.

Врахування всіх психологічних особливостей депривованого підлітка, що виховується в умовах закладу інтернатного типу, допоможе здійснити виважений психолого-педагогічний вплив на процес формування його самосвідомості та всього особистісного розвитку.

Список літератури

1. Брецько І.І. Психоемоційне вигорання підлітків в умовах депривації (результати факторного аналізу). *Актуальні проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць. Луцьк : ВежаДрук, 2013. С.106–113.
2. Вінс В.А. Психологічні особливості переживання вікової кризи підлітками школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук : 19.00.07. / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2003. 20 с.
3. Виноградова-Бондаренко В. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років ХХ століття, 2001. 221 с. С. 79.
4. Гошовський Я. Ревіталізація депривованої особистості: концептуальні засади. Ревіталізація психогенези депривованої особистості : монографія / за заг. ред. Я. Гошовського. Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2015. С. 10–41.
5. Красницька О.В. Депривація як соціально-педагогічна проблема. *Наукові записки. Серія. «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)* / за заг. ред. проф. Є.І. Коваленко. Ніжин : НДУ ім. Гоголя, 2013. № 1.С. 24 –29.
6. Мудрак І.А. Психологічні особливості тривожності депривованих підлітків-колоністів : монографія. Луцьк : ПП Іванюк, 2014. 279 с.

LOSSES OF OIL PRODUCTS DURING THEIR EVAPORATION INTO THE ENVIRONMENT FROM TANKS

Harbuz Serhii Viktorovich

Candidate of technical sciences,
associate professor of the department
National University of Civil Defense of Ukraine

Storage of oil products is one of the important stages in the complex production system - oil processing, transportation and storage of oil products. In the process of storing petroleum products in ground, and to a lesser extent in buried metal tanks, evaporation of petroleum products occurs, which leads to losses of the petroleum product.

The main regulated losses of oil products include the evaporation of oil products in the process of receiving, storing, releasing and cleaning tanks.

Non-regulated potential losses include leaks of oil products through the sealing units of shut-off valves, pumps, pipelines and filling devices; ventilation of the gas space of tanks; wastewater containing oil products; overflow of reservoirs and cisterns; emergency situations associated with the corrosive destruction of tanks and communications.

The amount of loss in each specific case depends on the perfection and organization of technological processes of storage, the brands and quantity of stored products, the method and conditions of storage, the presence of control and regulatory equipment.

Consider the processes of evaporation that occur during the storage of petroleum products. Among the indicators that determine the rate of evaporation, the main one is the pressure of saturated vapors, which depends on the temperature and the ratio of vapor-air and liquid phases of petroleum products. With an increase in the share of light fractions, the pressure of saturated vapors of petroleum products increases and losses from evaporation increase. Based on the directly proportional dependence of losses of petroleum products on evaporation, empirical dependences are derived that allow determining the pressure of saturated vapors for a specific temperature and the ratio of phases according to the passport characteristics of the petroleum product - the pressure of saturated vapors at a temperature of 37.8 °C and a phase ratio of 4:1.

For automobile gasoline at $10\text{ °C} < t \leq 10\text{ °C}$

$$P_{(t)} \cong P_s \exp[0,034(t-38)] \quad (1)$$

where $P(t)$ is the saturated vapor pressure at a given temperature and phase ratio $n = 4:1$; P_s is the saturated vapor pressure at $t = 37.8\text{ °C}$ and $n = 4:1$.

However, in practical calculations, it is necessary to use the average values of the pressure of saturated vapors of petroleum products, because different oil refineries can produce one brand of petroleum product with different values P_t . The average annual

pressure of saturated vapors [1] is $(2,47 - 6,65) \oplus 10^4$ Pa.

In addition to temperature, various factors affect the process of evaporation of petroleum products from tanks under static conditions: pressure and volume of the gas space, area of contact of the petroleum product with the gas space, atmospheric pressure. Basically, oil product losses in the form of vapor from tanks occur as a result of small and large breaths. Small breaths are caused by temperature fluctuations in the environment. Large breaths occur when a vapor-air mixture is pushed into the environment during the process of filling the tank with oil product and when air enters the tank when the product is pumped out.

At many oil refineries, transfer stations, consumer oil depots and oil depots of main pipelines, ground tanks with stationary roofs, which are the main sources of oil vapors.

The volume of losses of oil products during storage as a result of small and large breaths depends on the operating conditions of tank parks. Thus, the structure of losses from evaporation in tank parks of oil refining enterprises is as follows: losses from gas space ventilation 60-65%, from large breaths and reverse exhalation - 32-34%, small breaths - 3-6%. A high percentage of losses during the ventilation of the gas space is explained by the violation of the requirements for sealing the tanks (especially the roof), losses from large breaths are due to the high turnover of the tanks. In the conditions of long-term storage of oil products, losses occur mainly from small breaths.

Reference

1. Badretdinova F.A., Bronstein I.S., Rokhlin V.F. Transport and storage of oil and oil products, 1978 No. 7, p. 32-33.

2. Konstantinov N.N. Fighting losses from evaporation of oil and petroleum products. M., Gostoptekhizdat, 1981. 300 p.

1. Badretdinova F.A., Bronstein I.S., Rokhlin V.F. Transport and storage of oil and oil products, 1978 No. 7, p. 32-33.

2. Konstantinov N.N. Fighting losses from evaporation of oil and petroleum products. M., Gostoptekhizdat, 1981. 300 p.

3. European Commission (2006). 'Integrated Pollution Prevention and Control Best Available Techniques on Emissions from Storage, July 2006.

4. AEAT (2001). Measures to reduce emissions of VOCs during loading and unloading of ships in the EU [Tekst] Report No AEAT/ENV/R/0469 Issue 2 – AEA Technology, Abingdon. 2001.

PROBLEMS OF DIAGNOSTICS BY A NEURAL NETWORK

Iskandarova Feruza Nurmatovna

Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi

The work and design of artificial neural networks is really very similar to the design of live neural networks. First, artificial neural networks also receive input data: specifically, the neurons of the outer layers receive it. These neurons can be compared to the receptor neurons of the reflex arc, those neurons that receive information about the outside world or about the state of the body. First, information in artificial neural networks is converted into a numerical format that a computer understands, for example, a picture is converted into a pixel image, and pixels, as you know, are specified numerically. Then the neurons of the outer layer transmit information to the hidden layer; where it is processed. The hidden layer of neurons can be compared to the interneurons of the reflex arc. As a rule, their number is large and there are many connections between them; It is the interneurons that process information. After processing by the hidden layer, the neural network provides output information - this is the output layer. If we continue the analogy of an artificial neural network with a reflex arc, then the output layer can be compared to a motor neuron. Only an artificial neural network does not give a command to contract or relax a muscle, etc. The artificial network gives the final information, although sometimes the information can also be a command to act, for example, when a neural network controls an unmanned vehicle.

To process information in the hidden layer, something needs to be done with it as it passes from one neuron to another. In artificial neural networks, the change in input information is carried out using weights - usually the weights are a coefficient by which the information received by the neuron is multiplied. The greater the weight, the more significant the information from that neuron, and vice versa. In addition, the output information will depend on which neurons it passes through. This, in turn, depends on the input information and the structure of the neural network - which neurons are connected to which. It is important to understand that after the operation of the neural network, it is impossible to find out through which connections the information passed; it is impossible to say exactly how and why it was processed this way, therefore the hidden layer of neurons is called the black box. It is also worth noting that a multilayer neural network is described here, and in single-layer neural networks there is no hidden layer - in them, the neurons of the input layer immediately transmit a signal to the output layer, it converts the signal and immediately gives an answer (Fig. 2). How accurately the neural network will work depends on setting up

connections between neurons, the number of connections and the size of the database.

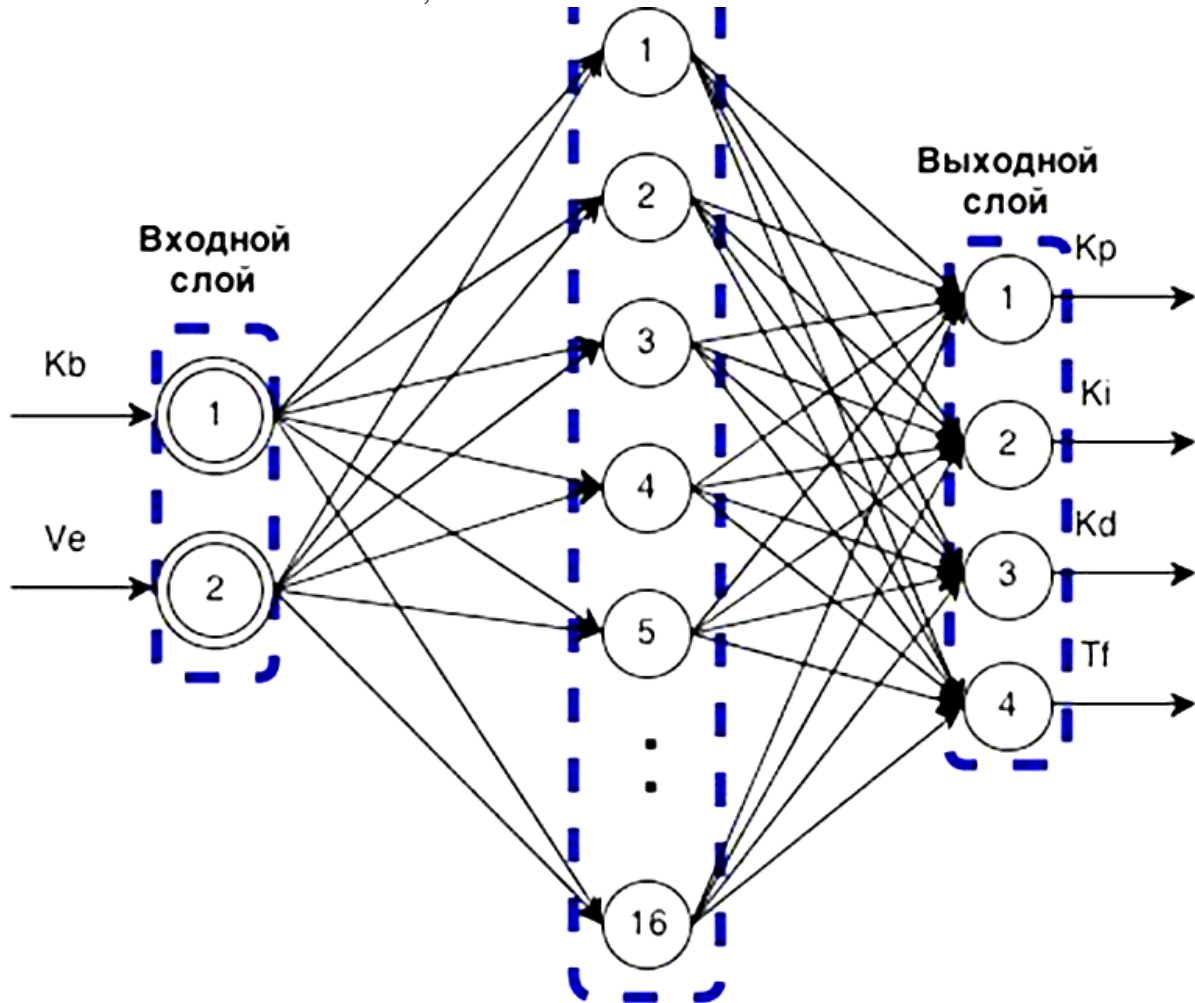

Figure 2 Structure of an artificial neural network.

Neural networks are called "neural" for a reason; they do resemble brain cells, but instead of electrical and chemical signals, they transmit numbers to each other. Here are some examples of their similarities:

- There are connections between the neurons of the hidden layer of neural networks, and if information has passed through one neuron, then it will also pass through those connected with it, as in the case of signal propagation in the brain.
- Artificial neurons have an analogue of the threshold of excitation of brain neurons: a certain weight is needed for some condition in order for the information to go further.

If we generalize the work of neural networks, it turns out that the input information is first converted into a numerical format that a computer or other machine understands, after which something happens to it, and the neural network produces new information, a conclusion about the received information. The conclusions can be very different, depending on the neural networks. Accordingly, they can be used very widely, but there are several large tasks in which neural networks are especially effective - those tasks for which they are most often used. This is the definition of an

object, prediction for little-studied data and generalization of data with the search for patterns.

Often in medicine, neural networks can be used to determine an object. Imagine that instead of "Select all images with traffic signs" CAPTCHA asks "Select all images with cancer". It is clear that ordinary people will not be able to cope, but what if they are doctors or scientists of the required specialization? Actually, according to a principle very similar to CAPTCHA, they now began to create neural networks that can find pathologies. It is clear that so far this is only possible with images, because other types of medical data are more difficult to translate into formats that a computer understands, but nevertheless, these are already huge amounts of information. About 5,000 new cases of cancer are diagnosed every day in the United States alone, according to the National Cancer Institute, and tumors are often found on imaging. Early diagnosis and monitoring of the condition is very important for the treatment of cancer. And how many people are diagnosed with fractures and pneumonia? Neural networks can cope with these tasks, and they are gradually beginning to be used for such solutions. Figure 3 shows how the neural network took two slices of a lung image with different cells, and then converted the pixels into numbers [2]. Then all this turned out to be processed in the connections of the neural network, in a black box, after which the neural network gave the answer: in one piece, the spread of cancer spots is 273, in the other - 45, after which it gave the exact name of the type of cancer.

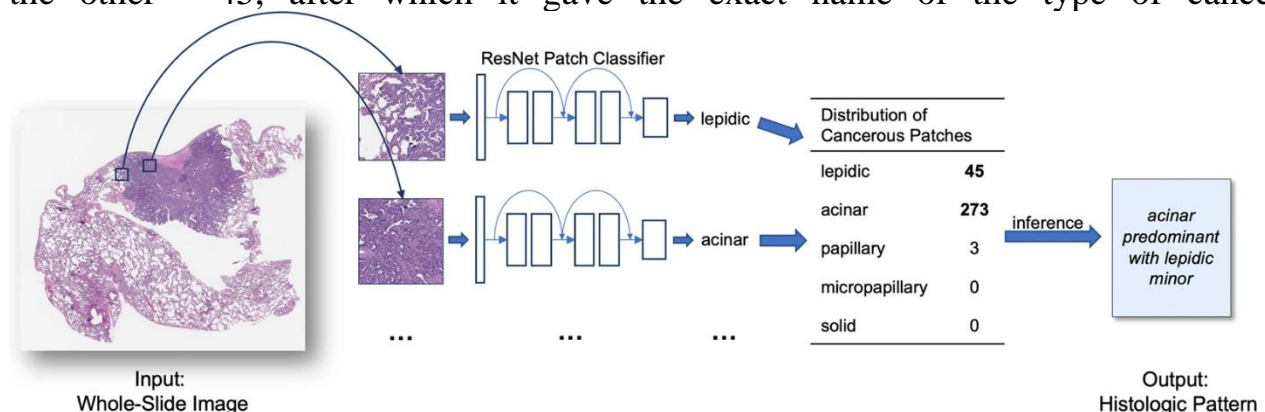

Figure 3. Neural network identifies cancerous areas in lung sections.

The effectiveness of neural networks in medicine Of course, the opinion of doctors is still more authoritative compared to the "opinion" of neural networks, but as a second opinion and as a tool that simplifies the work of a doctor, they are effective. This is clearly seen in the example of a neural network that recognizes renal cell carcinoma and renal cysts. The weights and connections have been tuned by scientists; the neural network was trained on digital ultrasound data of about 100 real cancer cases that have already been reliably identified. After that, the neural network was given to process 52 cases (17 malignant, 30 cysts and 5 others) from the ultrasound data at the Memphis hospital. The trained neural network identified 47 cases without error, which were not in the data used for training. In this study, there was quite little information for training, but nevertheless, the efficiency of the network was great. The biggest difficulty why neural networks cannot yet be used universally is that they have not yet

been fully tested. They require a lot of data to verify, and it's not easy to create databases of medical images to train neural networks to recognize diseases - these are not pictures of cats and dogs. So far, in such serious issues as cancer, neural networks can only be a second opinion [3]. But now there is a lot of effort being put into creating databases on which neural networks can be better trained and used. Not so long ago, scientists created a neural network that was trained on 4,000 histological images, and now it can determine the type of lung cancer with an accuracy of 97% - even ahead of live specialists in this. Figure 4 shows that the output of specialists coincides very closely with the output of the neural network: the points are the areas marked by the neural network, and the solid areas are highlighted by specialists.

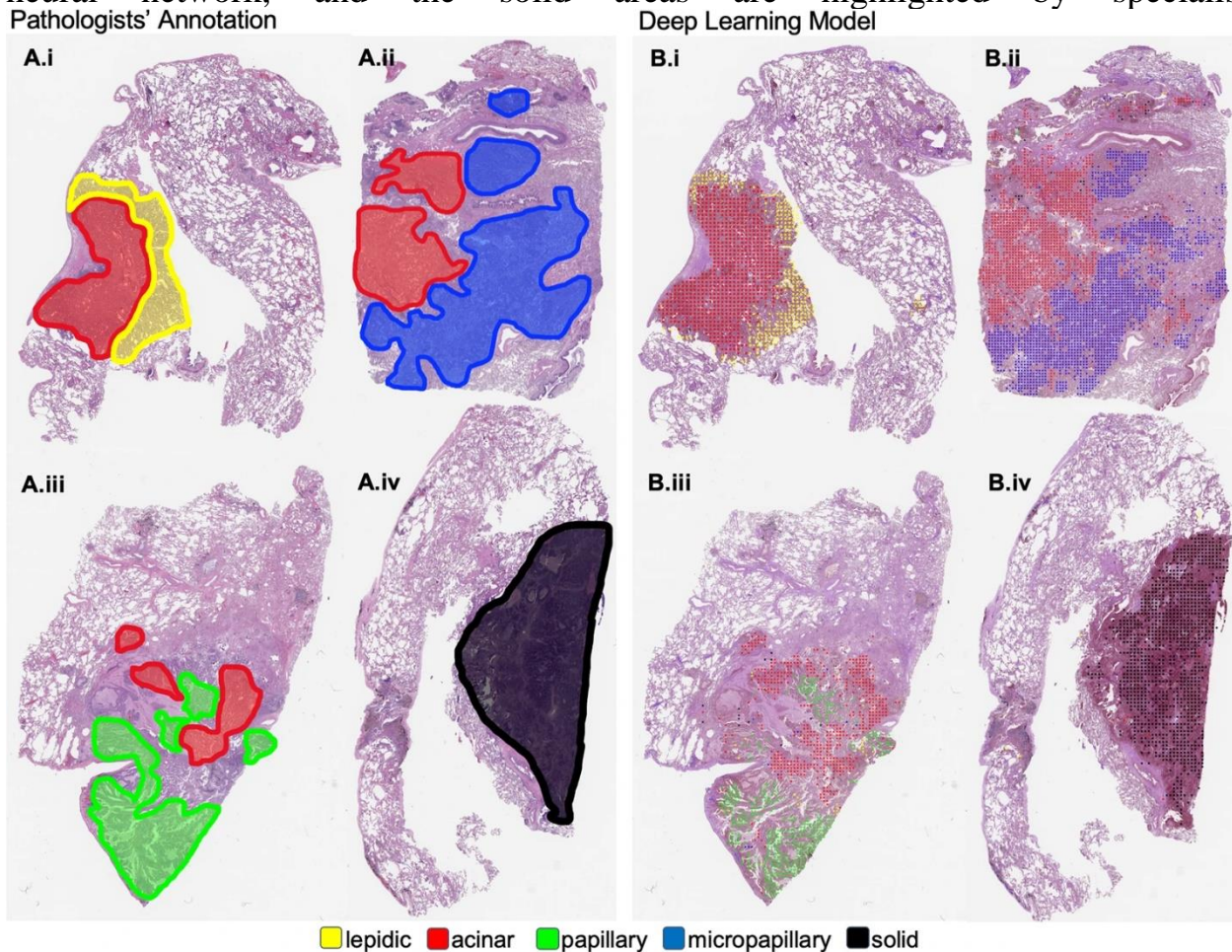

Figure 4. Evaluation of the same histological sections by medical professionals (left) and neural network (right).

Conclusion regarding cancer: neural networks can highlight those samples that a specialist should be familiar with and act as a second opinion. Similarly, neural networks are used to monitor serious chronic diseases, such as diabetes.

Neural networks can be used for a variety of diagnostics, not only cancer, although the principle of their work remains the same.

Take, for example, heart disease: to determine the diagnosis, the classic method is an ECG followed by decoding by a physician. Unfortunately, it is not always possible to determine the disease from the received ECG recording. In particular, this applies to

arrhythmia - a rather dangerous disease in which the frequency of heart contractions and their regularity are disturbed. To fix this condition, people sometimes walk for days with electrodes to record ECG - and still, in some cases, the arrhythmia remains undetected, which is dangerous and sad. Now Stanford scientists, led by Andrew Angie, have created a neural network that can diagnose arrhythmia even more accurately and faster than doctors. When such an innovation is introduced into medical practice, it will greatly speed up the diagnosis of arrhythmia and simplify the work of doctors. This neural network was trained on 30,000 thirty-second ECG recordings, and then another 300 longer ones. In addition, neural networks are being created to diagnose diseases of the spine. To train one of these neural networks, 250 sets of patient records were used. As a result, the testing accuracy turned out to be 83%, which is very good for such a small set of initial data.

We have considered how neural networks that define an object in medicine can be used. But in medicine, neural networks are also used, which summarize information and find patterns among huge amounts of data. People may not see a pattern in the mountains of data - but they are, and the neural network will find them. Such neural networks are used to solve very important and urgent problems. It is known that many antibiotics begin to work worse and worse. This is because bacteria become resistant to antibiotics. When there are a lot of bacteria, they quickly multiply and mutate. After taking antibiotics, especially not according to the rules, without following the recommendations and prescriptions of a doctor, there is a non-zero probability that some bacterium with some mutation will survive and give rise to a huge number of bacteria that will also survive after taking the antibiotic. A surviving strong bacterium will give rise to a whole colony of resistant bacteria that are not afraid of an antibiotic. Finding new antibiotics is the only way to fight the problem. At the moment, nothing better has yet been invented. Each time, new types of antibiotics become more and more difficult to look for; there are fewer and fewer low-hanging fruits, more and more substances have to be considered. As is often the case, in the case where you need to analyze gigantic amounts of information, programming methods help biologists.

Neural networks were able to find a new antibiotic, halicin, as well as groups of other substances - potential antibiotics. As always, the neural network was trained on a database with already known antibiotics and other substances. After that, a huge number of various substances were driven through it, about the ability to kill bacteria of which nothing was known. And the neural network gave out candidates, one of which turned out to be halicin, a drug that was originally tried to treat diabetes, but tests showed it to be ineffective. But tests on bacteria proved that this is a new broad-spectrum antibiotic [5]. Figure 5 briefly describes the essence of the process. Initially, the network received a million molecules, after which they were processed in a black box; then the network issued a model of a possible antibiotic, after which it was tested

on

bacteria

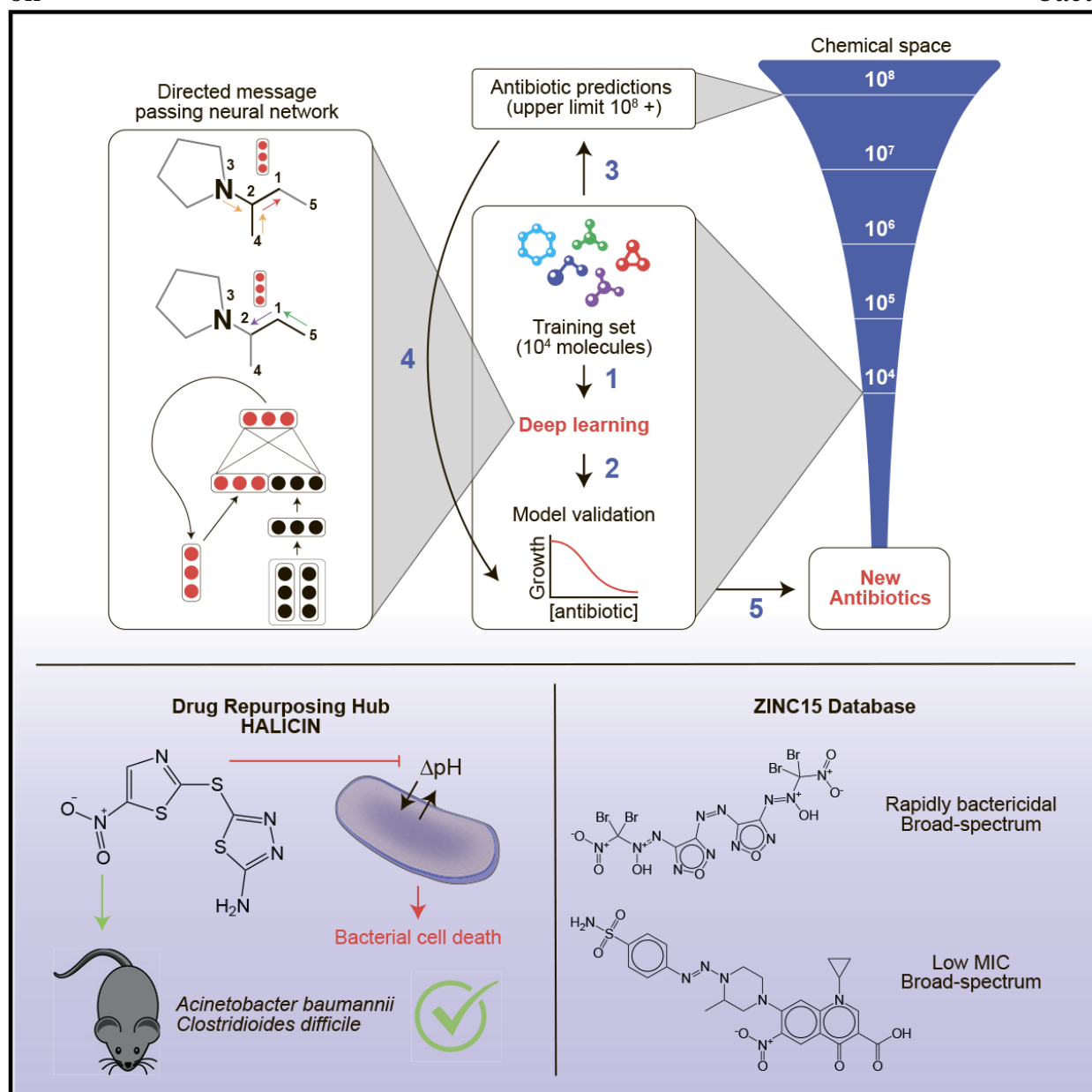

Figure 5. Scheme of the neural network.

Many effective and promising projects have already been created with the introduction of neural networks in medicine - much more than described here. So far, adoption has been slow; more data is needed to gain confidence in the efficiency of neural networks and that neural networks will not make fatal mistakes. In addition, the introduction of neural networks will require a change in the algorithm of work of medical institutions. An additional problem is that in fact we cannot know exactly how the neural network came to a conclusion, since the hidden layer, although it is configured by people, is a black box, while the doctor can always tell why he made such a diagnosis. . It will be difficult to trust neural networks - you never know what they decided there?

Nevertheless, the possibilities of neural networks are very high, and if everything goes well, they will become excellent assistants to doctors, they will be able to perform

many tasks for them, and act as a second opinion in difficult cases. In the future, neural networks will make diagnostics much faster and more efficient, and disease monitoring will be possible at home. They can make life easier for both doctors and patients.

Literature

1. JK Saydazimov, Iskandarova SN. "SHIFOXONAGA TEGISHLI DORIXONALAR SOTUV KO'RSATKICHLARINI RAQAMLI TAHLIL QILISH." (2023).

2. Касимов, М. М., and Ж. К. Сайдазимов. "ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МЕДИЦИНСКОМ ОБРАЗОВАНИИ." *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM* 1.10 (2022): 111-114.

3. Iskandarova, S. N., and J. K. Saydazimov. "IMPROVING THE VISUAL DIAGNOSIS OF DISEASES USING HYBRID NEURAL NETWORKS." *Oriental Journal of Medicine and Pharmacology* 2.05 (2022): 20-25.

4. Sayyora Iskandarova, Ilhom Boynazarov "Improvement of the Algorithm for Nonlinear Adaptive Image Contrast Enhancement Based on the Theory of Fuzzy Sets" // 2021 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT). 1-3pp.

URL: <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/9670177>

DOI - 10.1109/ICISCT52966.2021.9670177

5. D. T. Muhamadiyeva, S.N. Iskandarova "FUZZY ALGORITHM FOR ADAPTIVE IMAGE CONTRAST INCREASING" // Turkish Journal of Computer and Mathematics Education Vol.12 No.10(2021), 5042-5045.

URL: <https://www.turcomat.org/index.php/turkbilmat/article/view/5278/4415>

DOI - <https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i10.5278>

6. D. T. Muhamadiyeva, S.N. Iskandarova "Algorithm For Nonlinear Transformations Of Local Contrasts" // Turkish Journal of Computer and Mathematics Education Vol.12 No.10(2021), 5032-5036.

URL: www.turcomat.org/index.php/turkbilmat/article/view/5276

DOI: <https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i10.5276>

7. Iskandarova Sayyora Nurmamatovna "To recognize the manuscript texts of Arabic letters in ancient Uzbek script" // World scientific news an international scientific journal. –Polsha, 2019. Vol.115. –P.160-173.

URL: bibliotekanauki.pl/articles/1076553

8. Iskandarova S.N. Automatic recognition for printed text in Arabic // Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. –USA, 2018. Vol. 10, special issue 14. –P. 1831-1837

URL: www.elibrary.ru/item.asp?id=41810076

RECOGNITION OF PNEUMONIA IN MSCT IMAGES USING NEURAL NETWORKS: A NEW STEP IN MEDICAL DIAGNOSTICS

Iskandarova Sayyora Nurmamatovna

Saidazimov Zhavlonbek Karimovich

Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi

Introduction

Pneumonia is one of the most common diseases of the respiratory system, which can lead to serious complications and even death, especially in the elderly or people with weakened immune systems. For effective treatment of pneumonia, accurate and timely diagnosis of the disease is necessary.

Many methods for diagnosing pneumonia already exist, but most of them require an experienced doctor and take a long time, which can lead to a delay in treatment. One of the most accurate methods for diagnosing pneumonia is the use of multibeam computed tomography (MSCT). However, the analysis of MSCT images is also time-consuming and may be subject to errors in the interpretation of the results.

Recently, neural networks have been increasingly used to automate the process of recognizing pneumonia in MSCT images. Neural networks are a powerful tool for image analysis and can be trained on large amounts of data to improve recognition accuracy.

The purpose of this article is to describe modern methods and technologies used to recognize pneumonia in MSCT images using neural networks. The main architectures of neural networks, methods of preprocessing and data processing, as well as the results of experiments conducted in this area will be considered.

There are many neural network architectures that can be used to recognize pneumonia in MSCT images. One of the most common architectures is the Convolutional Neural Network (CNN).

CNN is the main architecture for image analysis. It consists of several convolution layers that allow the neural network to automatically extract features from images, as well as fully connected layers that combine features into the final result.

In the context of pneumonia recognition on MSCT images, a CNN can be trained on a large set of images to learn to recognize characteristic signs of the disease, such as the presence of certain types of infiltrates or changes in lung tissue.

However, besides CNN, other neural network architectures are also used, such as Recurrent Neural Networks (RNN) and Convolutional Recurrent Neural Networks (CRNN), which can also be used to recognize pneumonia in MSCT images.

To train neural networks to recognize pneumonia on MSCT images, it is necessary to process and preprocess the images.

Pre-processing can include operations such as image brightness normalization, noise reduction, image size equalization, and image cropping and rotation.

Next, to train neural networks, it is necessary to prepare a data set that will contain labeled images with and without pneumonia. Image segmentation can be used as a markup, in which areas with pneumonia are separated from healthy areas.

After preparing a dataset, neural network training can be carried out based on deep learning algorithms such as convolutional neural networks (Convolutional Neural Networks, CNN). Convolutional neural networks are one of the most efficient and widespread image processing methods in neural network technologies.

The neural network is trained in several stages. At the first stage, MSCT images are divided into small square fragments called pixels. Then, each pixel goes through several layers of the neural network, including convolution, pooling, normalization, and activation operations. The convolution operation consists of multiplying each pixel in an image with a specific set of weights to highlight features and structures in the image. The pooling operation is performed to reduce data size and speed up processing. The normalization operation is performed to reduce the effect of different brightness and contrast values on images. The activation operation is performed to enhance useful image features and reduce noise.

The next step is to train the neural network. For this, the backpropagation method is used, which consists in finding the optimal weight values for each layer of the neural network. Training happens based on a dataset where each image is labeled as pneumonia or not. The neural network tries to improve its recognition accuracy based on the feedback it receives during the learning process.

Once the neural network has been trained, it can be used to recognize pneumonia on new MSCT images. To do this, the image is fed to the input of the neural network, which gives the probability of the presence of pneumonia in the image.

An assessment of the accuracy of the neural network can be made by comparing the results of recognition using the neural network and the results obtained manually by doctors based on clinical data and image analysis.

Training a neural network for recognition of pneumonia on MSCT images To train a neural network for recognition of pneumonia on MSCT images, a dataset is used that contains images with labeled areas of healthy tissue and areas with pneumonia.

The training of the neural network begins with the initialization of the weights, after which the image is transmitted through the neural network. Then, based on the results obtained, the error is calculated. Using the error backpropagation algorithm, the neural network weights are changed to minimize the error and improve the quality of recognition.

After the training of the neural network is completed, testing takes place on a test data set to assess the quality of recognition. If the test results are satisfactory, then the neural network can be used to recognize pneumonia on new MSCT images.

Assessing the quality of recognition of pneumonia on MSCT images To assess the quality of recognition of pneumonia on MSCT images, various metrics are used, such as accuracy (accuracy), sensitivity (recall) and specificity (specificity).

Accuracy measures how often the neural network correctly recognizes pneumonia in an image. Sensitivity shows how often the neural network correctly recognizes pneumonia if it really is in the image. Specificity shows how often the neural network correctly recognizes the absence of pneumonia in the image.

Also, the ROC (Receiver Operating Characteristic) and AUC (Area Under the Curve) curves can be used to assess the recognition quality. The ROC curve plots sensitivity versus specificity as the classification threshold changes, and AUC shows the overall performance of the neural network in recognizing pneumonia in MSCT images.

Application of recognition of pneumonia on MSCT images in clinical practice

Recognition of pneumonia in MSCT images using a neural network can be of great importance in clinical practice. Pneumonia is a serious disease that can lead to various complications and even death, so prompt and accurate diagnosis of pneumonia is essential for patient management.

Recognition of pneumonia in MSCT images using a neural network can help doctors in diagnosing and monitoring the disease. For example, a doctor can use a neural network to quickly and accurately diagnose pneumonia on MSCT images, as well as to track the dynamics of the disease and the effectiveness of treatment.

In addition, recognition of pneumonia in MSCT images using a neural network can reduce the time spent on diagnosing and treating pneumonia, which can reduce treatment costs and improve the quality of life of patients.

However, it should be noted that neural networks cannot replace the experience and knowledge of doctors. The results of pneumonia recognition on MSCT images using a neural network should be used as additional information for doctors, and not as the main diagnostic method.

Conclusion

Recognition of pneumonia in MSCT images using a neural network is a promising method for diagnosing and monitoring the disease. However, in order to achieve high recognition accuracy, it is necessary to use high-quality data to train the neural network and properly configure its parameters.

In addition, neural networks cannot replace the experience and knowledge of doctors, so the results of pneumonia recognition on MSCT images using a neural network should be used as additional information for doctors.

In general, the recognition of pneumonia in MSCT images using a neural network is an important direction in the development of medical diagnostics and can lead to an improvement in the quality of life of patients and a reduction in treatment costs. Further development in this area may lead to more accurate and efficient methods for diagnosing pneumonia, which will be useful for patients and doctors.

However, it should be taken into account that the use of neural networks in medicine also raises certain ethical and legal issues, including patient confidentiality and responsibility for errors in recognition. Therefore, when using neural networks in medical practice, it is necessary to take into account the relevant rules and regulations.

In conclusion, it can be noted that the recognition of pneumonia in MSCT images using a neural network is an important direction in the development of medical diagnostics. Despite some limitations, the use of neural networks can improve diagnostic accuracy, reduce treatment time, and reduce treatment costs. However, when using neural networks in medical practice, it is necessary to take into account the relevant ethical and legal issues and use the recognition results as additional information for doctors.

Literature

1. JK Saydazimov, Iskandarova SN. "SHIFOXONAGA TEGISHLI DORIXONALAR SOTUV KO'RSATKICHLARINI RAQAMLI TAHLIL QILISH." (2023).

2. Касимов, М. М., and Ж. К. Сайдазимов. "ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МЕДИЦИНСКОМ ОБРАЗОВАНИИ." *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM* 1.10 (2022): 111-114.

3. Iskandarova, S. N., and J. K. Saydazimov. "IMPROVING THE VISUAL DIAGNOSIS OF DISEASES USING HYBRID NEURAL NETWORKS." *Oriental Journal of Medicine and Pharmacology* 2.05 (2022): 20-25.

4. Sayyora Iskandarova, Ilhom Boynazarov "Improvement of the Algorithm for Nonlinear Adaptive Image Contrast Enhancement Based on the Theory of Fuzzy Sets" // 2021 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT). 1-3pp.

URL: <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/9670177>

DOI - 10.1109/ICISCT52966.2021.9670177

5. D. T. Muhamadiyeva, S.N. Iskandarova "FUZZY ALGORITHM FOR ADAPTIVE IMAGE CONTRAST INCREASING" // Turkish Journal of Computer and Mathematics Education Vol.12 No.10(2021), 5042-5045.

URL: <https://www.turcomat.org/index.php/turkbilmat/article/view/5278/4415>

DOI - <https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i10.5278>

6. D. T. Muhamadiyeva, S.N. Iskandarova "Algorithm For Nonlinear Transformations Of Local Contrasts" // Turkish Journal of Computer and Mathematics Education Vol.12 No.10(2021), 5032-5036.

URL: www.turcomat.org/index.php/turkbilmat/article/view/5276

DOI: <https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i10.5276>

7. Iskandarova Sayyora Nurmamatovna "To recognize the manuscript texts of Arabic letters in ancient Uzbek script" // World scientific news an international scientific journal. –Polsha, 2019. Vol.115. –P.160-173.

URL: bibliotekanauki.pl/articles/1076553

8. Iskandarova S.N. Automatic recognition for printed text in Arabic // Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. –USA, 2018. Vol. 10, special issue 14. –P. 1831-1837

URL: www.elibrary.ru/item.asp?id=41810076

IMAGE PREPROCESSING

Iskandarova Sayyora Nurmamatovna

Saidazimov Zhavlonbek Karimovich

Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi

Abstract.

The article discusses what is the Preliminary image processing, types of images, stages of image processing, image processing methods and what algorithms we can see here. The algorithms presented in the paper are designed to solve the problems of increasing the contrast of images, changing the brightness range, changing the sharpness, color correction, suppressing various noises and highlighting contours. As available high-speed pre-processing methods, the *Otsu's method* is considered - a method for obtaining the optimal approximation of a grayscale (gray) image, as well as a number of standard local processing methods.

Keywords: *preprocessing, algorithm, contrast enhancement, brightness range, edge detection, object localization, Otsu's method.*

Introduction.

The modern period of development of information processing tools is characterized by the large-scale introduction of various algorithms and technologies for the intellectualization of data processing processes. etc. We will have a prodigy-aparative deeds associated with the capture, the otter and storage is the foster and the output to the priority of the priority. In cases where shooting is carried out in conditions with insufficient light, the quality of images is significantly reduced due to the imperfection of photo and video cameras. Therefore, the problem of increasing the efficiency and quality of photo and video image processing is relevant and of undoubted interest. Image pre-processing is a process of improving image quality, which aims to obtain, on the basis of the original, the most accurate and adapted for automatic image analysis. Pre-processing - is used almost always after removing information from the video sensor and aims to reduce noise in the image resulting from sampling and quantization, as well as suppression of external noise. As a rule, these are histogram averaging and equalization operations. Finally, the task of image processing is to obtain a new image based on the original one using the desired algorithm.

The purpose of pre-processing is to improve image data that suppresses unwanted distortion or improves certain image characteristics that are important for further processing and analysis. Consider among them those without which, as a rule, not a single typical task can do. There are 4 different types of image pre-processing methods, and they are listed below.

1. Pixel Brightness Conversion / Brightness Correction
2. Geometric transformations

3. Image filtering and segmentation
4. Fourier transform and image reconstruction

Let's dwell on each type in detail.

Pixel Brightness Conversion (PBT)

Luma transforms change the brightness of a pixel, and the transform depends on the properties of the pixel itself. In PBT, the value of the output pixel depends only on the corresponding value of the input pixel. Examples of such operators include brightness and contrast adjustment, as well as color correction and conversion.

Contrast enhancement is an important area of image processing for both human and computer vision. It is widely used for medical image processing and as a pre-processing step in speech recognition, texture synthesis, and many other image/video processing applications. Gamma correction is a non-linear correction of the values of individual pixels. The earlier methods in this article deal with color and brightness/contrast. During a geometric transformation, the position of the pixels in the image changes, but the colors remain the same.

Geometric transformations allow you to eliminate geometric distortions that occur when capturing an image. Common operations of geometric transformation are rotation, scaling and distortion (or not distortion!) of images.

There are two main steps in geometric transformations:

1. Spatial transformation of the physical permutation of pixels in the image
2. Interpolation of gray levels, assigning gray levels to the converted image.

Image filtering and segmentation

The purpose of using filters is to change or improve image properties and/or extract valuable information from images, such as edges, corners, and spots. The filter is defined by the kernel, which is a small array applied to each pixel and its neighbors in the image.

Some of the main filtration methods:

1. Low-pass filtering (smoothing): The low-pass filter is the basis for most smoothing methods. The image is smoothed out by reducing the Correspondence between pixel values by averaging neighboring pixels.
2. High Pass Filters (Edge Detection, Sharpening): A high pass filter can be used to make the image clearer. These filters emphasize the fine details of the image, in contrast to the low-pass filter. High pass filtering works the same way as low pass filtering; it just uses a different convolution kernel.
3. Directional filtering: Directional filter is an edge detector that can be used to calculate the first derivatives of an image. The first derivatives (or slopes) are most obvious when there is a large change between the values of neighboring pixels. Directional filters can be designed for any direction in a given space.
4. Laplace filtering: The Laplace filter is an edge detector used to calculate the second derivatives of an image, measuring the rate of change of the first derivatives. This determines whether neighboring pixel values change from edge or continuous progress. Laplace filter kernels typically contain negative values in a cross pattern

centered within the array. Angles have zero or positive values. The central value can be either negative or positive.

Image segmentation is a widely used digital image processing and analysis technique for dividing an image into several parts or regions, often based on the characteristics of the pixels in the image. Image segmentation can include separating the foreground from the background, or clustering pixel areas based on similarity in color or shape.

Image segmentation is mainly used in

- Face recognition
- Medical Imaging
- Machine vision
- Autonomous driving

Noisy image filtering

Images to be recognized may be noisy.

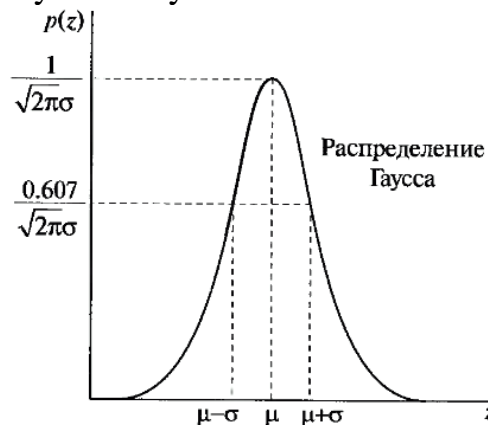

Fig. 1. Graph of the distribution density of Gaussian noise

Gaussian noise is the simplest from a mathematical point of view. The spectral components of this type of noise are evenly distributed over the entire range of frequencies involved. Examples of white noise are waterfall noise or ethereal noise. In the end of the “clean” felly noise (so that the fuel noise, which has an appropriate spright, is not in the same way (due is the same (or slightly different) in the considered frequency range. The distribution density function of the Gaussian noise of a random variable z has the form:

$$p(z) = \frac{1}{\sqrt{2\pi\sigma}} e^{-(z-\mu)^2/2\sigma^2}$$

where z (in relation to the subject of this work) is the value of brightness,
 μ - mean value of random variable z ,
 σ - its standard deviation.

The Fourier transform is an important image processing tool that is used to decompose an image into sinusoidal and cosine components. The output of the transform represents an image in the Fourier or frequency domain, while the input image is equivalent to the spatial domain. In the image in the Fourier domain, each point represents a certain frequency contained in the image in the spatial domain.

The Fourier transform is used in a wide range of applications such as image analysis, image filtering, image reconstruction and compression.

The number of frequencies corresponds to the number of pixels in the image in the spatial domain, i.e. images in the spatial domain and the Fourier domain have the same size.

The Otsu's method is an algorithm for calculating the binarization threshold for a grayscale image used in the field of computer pattern recognition and image processing to obtain black and white images.

The algorithm allows separating pixels of two classes (“useful” and “background”), calculating such a threshold that the intraclass dispersion is minimal. The Otsu method also has an improved version to support multiple image levels, which is called the multi-Otsu method.

CONCLUSION

Image preprocessing is an important step in image processing. The study examined several techniques and stages of image preprocessing and similarly pre-existing algorithms such as Otsu. So we have considered the application of the Otsu method for detecting objects in images. The advantages of this method are:

- ease of implementation,
- the method adapts well to various types of images, choosing the most optimal threshold.
- fast lead time.

Based on this article, it can be seen that each of the presented methods and types has its own function in image processing, and when pre-processing an image, our probability of achieving our goal using these methods can reach a much higher level.

List of references used

1. Hafemann, L.G. Offline handwritten signature verification — Literature review / L.G. Hafemann, R. Sabourin, L.S. Oliveira // Seventh International Conference on Image Processing Theory, Tools and Applications (IPTA) - 2017. 8 p. DOI:10.1109/ipta.2017.8310112
2. Гонсалес, Р. Цифровая обработка изображений / Р. Гонсалес, Р. Вудс. - М.: Техносфера, 2005. - 1072 с.
3. Шапиро, Л. Компьютерное зрение / ЛШапиро, Дж.Стокман; Пер. с англ. — 3-е изд. — М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2015. - 763 с.
4. Грузман, И.С. Цифровая обработка изображений в информационных системах: учеб. пособие / И.С. Грузман, В.С. Киричук, В.П. Косых, Г.И. Перетягин, А.А Спектор. - Новосибирск.: Новосиб. гос. техн. ун-т., 2003. - 352 с.
5. Cheriet M., Kharna N., Liu C-L., Suen C. Y. Character recognition systems: A guide for students and practitioners. — Hoboken, New Jersey: Wiley-Interscience, 2007.326 p.
6. Mori S., Nishida H., Yamada H. Optical character recognition. — Hoboken, New Jersey: Wiley, 1999. 560 p.
7. Sharif A. E., Movahhedinia N. On skew estimation of Persian/Arabic printed documents // J. Appl. Sci., 2008. Vol. 8.Is. 12. P. 2265–2271.

8. Воробель, Р. А. Повышение контраста изображений с помощью модифицированного метода кусочного растяжения. Отбор и обработка информации/ Р.А. Воробель, И.М. Журавель -М.: 2000, -№14 (90), -С. 116-121.
9. Гонсалес, Р. Цифровая обработка изображений/ Р. Гонсалес, Р. Вудс -М.: Техносфера, 2005. -1072 с.
10. JK Saydazimov, Iskandarova SN. "SHIFOXONAGA TEGISHLI DORIXONALAR SOTUV KO'RSATKICHLARINI RAQAMLI TAHLIL QILISH." (2023).
11. Касимов, М. М., and Ж. К. Сайдазимов. "ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МЕДИЦИНСКОМ ОБРАЗОВАНИИ." *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM* 1.10 (2022): 111-114.
12. Iskandarova, S. N., and J. K. Saydazimov. "IMPROVING THE VISUAL DIAGNOSIS OF DISEASES USING HYBRID NEURAL NETWORKS." *Oriental Journal of Medicine and Pharmacology* 2.05 (2022): 20-25.
13. Sayyora Iskandarova, Ilhom Boynazarov "Improvement of the Algorithm for Nonlinear Adaptive Image Contrast Enhancement Based on the Theory of Fuzzy Sets" // 2021 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT).1-3pp.
URL: <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/9670177>
DOI - 10.1109/ICISCT52966.2021.9670177
14. D. T. Muhamadiyeva, S.N. Iskandarova "FUZZY ALGORITHM FOR ADAPTIVE IMAGE CONTRAST INCREASING" // Turkish Journal of Computer and Mathematics Education Vol.12 No.10(2021), 5042-5045.
URL: <https://www.turcomat.org/index.php/turkbilmat/article/view/5278/4415>
DOI - <https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i10.5278>
15. D. T. Muhamadiyeva, S.N. Iskandarova "Algorithm For Nonlinear Transformations Of Local Contrasts" // Turkish Journal of Computer and Mathematics Education Vol.12 No.10(2021), 5032-5036.
URL: www.turcomat.org/index.php/turkbilmat/article/view/5276
DOI: <https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i10.5276>
16. Iskandarova Sayyora Nurmamatovna "To recognize the manuscript texts of Arabic letters in ancient Uzbek script" // World scientific news an international scientific journal. –Polsha, 2019. Vol.115. –P.160-173.
URL: bibliotekanauki.pl/articles/1076553
17. Iskandarova S.N. Automatic recognition for printed text in Arabic//Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. –USA, 2018. Vol. 10, special issue 14. –P. 1831-1837
URL: www.elibrary.ru/item.asp?id=41810076

EFFICIENCY OF IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING SPECIAL DISCIPLINES

Khodzhaev N.

Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi

The organization of the educational process in a higher educational institution (HEI) has its own characteristics, the teaching of special disciplines requires the administration of the university and the teaching staff to flexibly manage the educational process, adapting to modern requirements in the preparation of highly qualified competent specialists who are in demand not only in the domestic, but also in external labor market. Curricula and programs should be developed taking into account the rapidly changing production technologies integrated with the latest achievements of science and technology. Obviously, these requirements require innovative technologies for organizing the entire educational process, while the emphasis is on the formation of creative independent thinking of students. The use of one or another method and technology of teaching, of course, depends on the volume and complexity of the subject, goal-setting, the competence of the teacher, and the motivation of the students.

For the effective implementation of innovative technologies, the following conditions must be met:

- competence of the university management and teaching staff;
- professional competence of the teaching staff, which consists in a deep and comprehensive knowledge of their subject, ICT (infocommunication technology) literacy, creativity;
- modular-credit principle of organization of the educational process;
- modernization of the material and technical base, equipping laboratories and workshops with modern equipment, organizing Smart Classrooms;
- introduction of e-learning, e-teacher and distance learning;
- creation of an EER (electronic educational resource);
- Establishing close contacts with social partners in order to create favorable conditions for conducting practice-oriented learning (PET).

Innovative technologies in education are the introduction of a new component for the education system and the organization of the educational process, built on qualitatively different principles, means, methods and technologies, unlike traditional ones, and allowing to achieve educational effects in students characterized by:

- mastering the maximum amount of theoretical knowledge;
- acquisition of practical skills and abilities;
- based on the acquired knowledge, skills and abilities (KAS) by the formation of professional competencies;
- maximum independent creative activity;
- formation of independent thinking, independent work with technical and special

literature.

□ the formation of communication skills, teamwork, as well as self-assessment and self-criticism.

By innovative educational technologies we will understand educational technologies aimed at introducing various forms of learning, depending on the goals of the educational process, which allow organizing interactive learning, the teacher in this case can act as a tutor and coach, while the student independently seeks answers to the questions posed, the teacher does not prompt a ready-made solution but only indicates the mistakes made, thereby forcing the student to work independently. Such a learning process forms the student's critical thinking and creative abilities. In technical universities, the following methods are most often used:

Teamwork, work in groups (training in cooperation);

Case-study technology (situational learning technology, learning using specific situations);

Interactive methods (use of e-learning)

Game methods;

Problem learning;

Project training;

interdisciplinary learning;

computer training;

Information and communication (use of ICT tools).

Reflection as a method of self-knowledge and self-assessment;

Technology "Portfolio" (for teachers and students)

Learner-centered learning

The above classification of innovative technologies cannot be called strict, but it is worth highlighting the most successful and used modern technologies, they include:

□ Problem-based learning - independent solution and development of a solution by the student of the task set by the teacher;

□ Modular learning - with modular learning, the educational process is organized according to the following algorithm:

- educational material, depending on the volume and content, is divided into blocks (modules),

- theoretical knowledge is given,

- theoretical knowledge is consolidated in practical and laboratory classes, seminars, lessons-disputes, etc. are held);

- ZUN assessment block (independent and term papers, passing current and final tests, passing tests);

Such a division into blocks of educational material disciplines students, forms their ability to continuously and self-improvement. It should be noted that the widespread use of ICT technologies for the innovative organization of the educational process made it possible to introduce e-learning (distance learning), and then "Smart Learning", all this together forced a sharp change in the approach to organizing the entire system and organizing the educational process. For example, there are new features:

- integrate academic disciplines i.e. take into account interdisciplinary and intra-subject

communications taking into account new achievements in science and technology in production:

- individualization of learning through distance learning;
- use of special training programs;
- organization of conference calls for the purpose of on-line training.

It is recommended to use as electronic educational resources: Electronic O'editions in Course-Lab and Moodle; Electronic and multimedia textbooks and manuals; computer dialogue textbooks; electronic resources of the library; lecture presentations; electronic workshops, computer training and calculation programs; Internet resources; Global and local information network in order to organize the educational process at a distance; consultations using e-mail and Web-portal.

In conclusion, we note that the effectiveness of the introduction of innovative technologies for organizing the educational process in an educational institution requires the modernization of the entire education system, this will allow the teaching staff to widely use the possibilities of ICT technologies for education, apply interactive learning technologies, all this will undoubtedly lead to an increase in the quality of education and training. competent professionals.

Literature:

- 1.Сборник статей Инновационные технологии в образовании Под ред. И.И. Абыл газие ва И.В.Ильина Сост. Д.И. Земцов По тематическому плану внутри факультет ских изданий на 2011 г. 119991, Москва, ГСП–1, Ленинские горы, МГУ, факультет глобальных процессов. <http://www.fgp.msu.ru> <http://www.ciot.msu.ru> Издательство ООО «МАКС Пресс», 2011, 145 с.
- 2.Новые педагогические и информационные технологии в системе образования /Под ред. Е. С. Полат. — М: Академия, 2001.
- 3.Источник: <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=884798>
- 4.JK Saydazimov, Iskandarova SN. "SHIFOXONAGA TEGISHLI DORIXONALAR SOTUV KO'RSATKICHLARINI RAQAMLI TAHLIL QILISH." (2023).
- 5.Касимов, М. М., and Ж. К. Сайдазимов. "ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МЕДИЦИНСКОМ ОБРАЗОВАНИИ." *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM* 1.10 (2022): 111-114.
- 6.Iskandarova, S. N., and J. K. Saydazimov. "IMPROVING THE VISUAL DIAGNOSIS OF DISEASES USING HYBRID NEURAL NETWORKS." *Oriental Journal of Medicine and Pharmacology* 2.05 (2022): 20-25.
- 7.Sayyora Iskandarova, Ilhom Boynazarov "Improvement of the Algorithm for Nonlinear Adaptive Image Contrast Enhancement Based on the Theory of Fuzzy Sets" // 2021 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT).1-3pp.
URL: <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/9670177>
DOI - 10.1109/ICISCT52966.2021.9670177
- 8.D. T. Muhamadiyeva, S.N. Iskandarova "FUZZY ALGORITHM FOR ADAPTIVE IMAGE CONTRAST INCREASING" // Turkish Journal of Computer and Mathematics Education Vol.12 No.10(2021), 5042-5045.

URL: <https://www.turcomat.org/index.php/turkbilmat/article/view/5278/4415>

DOI - <https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i10.5278>

9.D. T. Muhamadiyeva, S.N. Iskandarova “Algorithm For Nonlinear Transformations Of Local Contrasts” // Turkish Journal of Computer and Mathematics Education Vol.12 No.10(2021), 5032-5036.

URL: www.turcomat.org/index.php/turkbilmat/article/view/5276

DOI: <https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i10.5276>

10.Iskandarova Sayyora Nurmamatovna “To recognize the manuscript texts of Arabic letters in ancient Uzbek script” // World scientific news an international scientific journal. –Polsha, 2019. Vol.115. –P.160-173.

URL: bibliotekanauki.pl/articles/1076553

11.Iskandarova S.N. Automatic recognition for printed text in Arabic//Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. –USA, 2018. Vol. 10, special issue 14. –P. 1831-1837

URL: www.elibrary.ru/item.asp?id=41810076

CONSIDERATION OF ENERGY EFFICIENCY IN THE DESIGN OF CABLEWAY DRIVES

Krasnoshchok Oleksandr,

Postgraduate at the Department of Applied Mechanics and Materials
Ukrainian State University of Science and Technologies

The functioning of the energy industry is determined by a complex set of factors, some of which lie outside the industry itself, in areas such as politics, economics, and social dynamics. But at the same time, for many countries of the world, the energy industry is a determinant of the country's economic, social, technological and political development opportunities. In the XXI century qualitative changes are taking place in the world energy structure. Energy issues are not only of great importance, they are becoming a factor in the new geopolitical and geo-economic structure of the world [1, 2].

Energy supply is one of the key vital services of our time. Today, there are a number of major problems that globally affect the activities of urban dwellers around the world. These problems are complex and include the complexity and costliness of creating and supplying electricity, wear and tear and destruction of energy equipment. Among the main destructive factors in power generation are several major ones: natural disasters; wars; critical errors in equipment design; finitude of energy resources; human factor, etc.

As we know, critical infrastructure consists of a number of vital functions and/or services, the violation of which leads to negative consequences for national security. These include, such as [3]: energy supply; transport provision; health protection; research activities, etc.

The totality of these factors have a complex relationship. Let us consider a number of problems that arise for residents of Ukrainian cities through the problems of urban transport provision:

- 1) a sharp reduction in the number of electric transport units in the event of problems with the supply of electricity to urban electric transport;
- 2) difficulties with passenger turnover due to the unstable situation in the east of the country;
- 3) reduction in the number of units of buses and shuttle buses of urban passenger transport due to accidents, critical wear and tear, rocket attacks on transportation companies;
- 4) increase in fares due to higher prices for energy carriers (electricity, fuel) and consumables;
- 5) decrease in the quality of transportation through a high percentage of wear and tear of the road surface and a large number of potholes;
- 6) increase in travel time costs due to the reduction in the number of transport lines and urban vehicles, traffic jams on the roads, high number of road accidents, and the small number of alternative transport;

7) high level of noise and air pollution, through the use of vehicles primarily with gasoline and diesel engines of low environmental friendliness;

8) reduced comfort of transportation through the high cost of importing new urban vehicles and critically low industrial capacity to create their own;

9) low level of development of production of own vehicles and small percentage of people involved in research activities of transport and energy infrastructure.

An important aspect is a comprehensive approach to solving the problems of urban population movement. For this purpose, the transport complex must go through all the necessary stages in the design, as well as the modernization of existing modes of transport.

The purpose of the development of transport infrastructure is to reduce energy consumption, as well as its rational use [4]. Improving energy efficiency in transport systems can be achieved through a number of studies on the processes of formation, redistribution and consumption of the energy they consume.

Complex problems of moving a large number of passengers, congestion of highways, energy infrastructure problems of Ukraine; The task of minimizing the amount of hazardous waste is key to the further development of the transport sector of the country.

Cableway transport is an alternative type of transport in which the means for moving passengers and cargo movement of cars (gondolas, seats, carriages, cabins) serves as a traction or non-traction rope stretched between supports, so that the cars do not touch the ground. Rope transport, unlike existing surface roads, is characterized by a rope or rail track along which the cars move.

An example of a passenger ropeway scheme with self-propelled cars across the river is shown in Fig. 1.

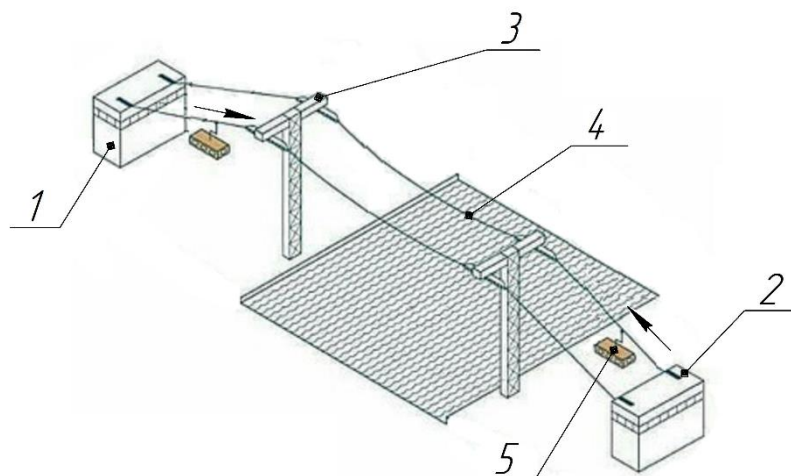

Figure 1. Scheme of passenger rope transport with self-propelled cars:

1, 2 – station; 3 – support; 4 – rope; 5 – wagon.

Depending on the purpose, rope transport can be passenger and freight [5]. Passenger rope transport can be: circular, pendulum type. The carrying capacity of passenger ropeway transport can reach 2,000 people per hour, freight transport - up to 10,000 tons per hour [6].

Detailed coverage of the problems of passenger transportation and the introduction of innovative transportation systems and their comparison remains an understudied aspect of transportation technology. The transportation problems of moving people quickly and safely are worth considering and solving. One possible solution to the above global problems can be solved by the introduction of passenger ropeway transport. Accordingly, the actual direction of research work in this area is to build a conceptual framework for understanding the processes of supply, distribution, transformation and consumption of energy by rope transport in order to compare different types and determine the parameters of energy efficiency.

Advantages of electric ropeway drive compared to fuel (gasoline, diesel) drives of other types of public transport [7]:

1. reduces the harmful effect of transport emissions on the atmosphere;
2. allows saving on fuel, since fuel costs are one of the main expenses when maintaining cars;
3. easier to maintain - no oil, plugs and many other potentially "problematic" elements that need to be regularly changed, cleaned, inspected;
4. Reduced noise - electric motors accelerate quietly and smoothly, also gain significant acceleration.
5. lower cost for maintenance and service.
6. more diverse - a huge number of models and drive variants;
7. safer - equipped with the most modern systems;
8. more environmentally friendly - it can use alternative renewable sources;
9. is a solution for the use of roads;
10. compensates for the lack of parking spaces, garages;
11. the path is independent from the topography and has minimal impact on the development of the city.

The rope transport drive can be designed as a central drive (Fig. 2, a) or as an individual drive (Fig. 2, b).

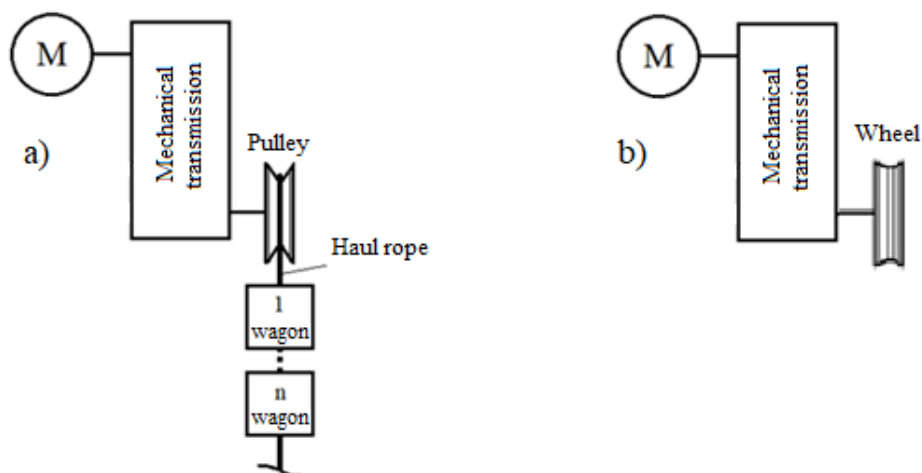

Figure 2. Scheme of rope transport drive passenger: a) central; b) individual. The disadvantages of using an electric rope transport drive with batteries are [7]:

1. the need to create electricity supply lines;
2. creation of recharging stations;

3. large amount of energy for a full charge;
4. speed and mileage limitations;
5. limit of battery charging cycles;
6. long charge time.

In order to reduce the weight of the actuator, a motor-wheel actuator can also be used in the design.

The motor-wheel circuit diagram is shown in Fig. 3 [8].

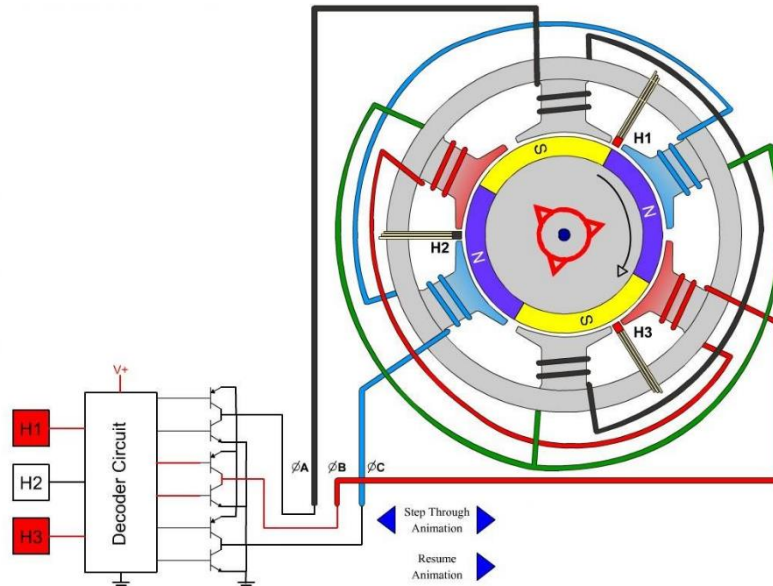

Figure 3. Circuit diagram of the motor-wheel.

A 3D view of a motor-wheel with a gearbox is shown in Fig. 4. [8].

To compare the same types of transport, you need parameters. It is rational to compare by energy efficiency criteria.

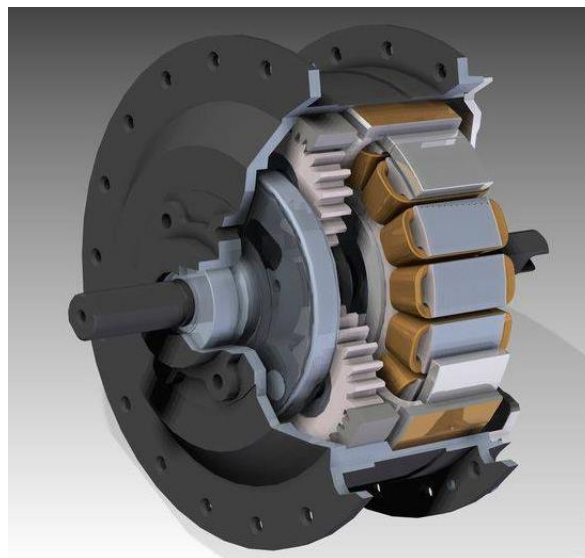

Figure 4. 3D view of a geared motor-wheel.

According to the Law of Ukraine on Energy Efficiency, energy efficiency is the quantitative ratio between work, services, goods or energy output and energy input [9].

Energy efficiency should be recognized as a crucial element and a priority consideration in future investment decisions on the Union's energy infrastructure [10].

One of the criteria that can be used to compare the energy efficiency of a ropeway drive is the coefficient of performance.

The factors that affect the efficiency of ropeway transport are shown in Fig. 5.

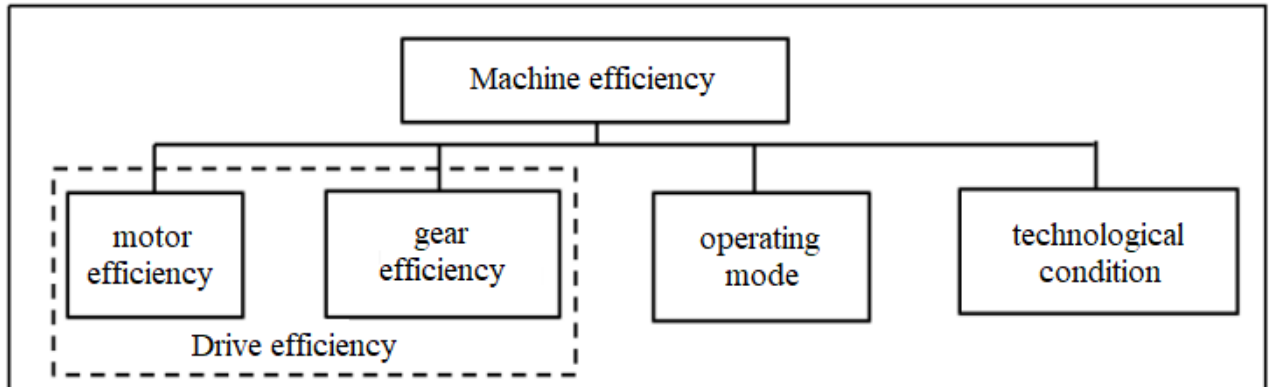

Figure 5. Factors that affect the efficiency of rope transport.

The technological reasons that reduce the energy efficiency of rope transport are given in table.1.

Table 1.
Technological reasons for the decrease in energy efficiency of ropeway transport

No. n/a	Causes of reduced energy efficiency	Approximate drop in efficiency
1	Wear of the impeller surface, as well as large deviations in the shape of the surface	2-5%
2	Technical condition of the drive	5-12%
3	Unsustainable load on the mechanism drive	5-10%
4	Operation of the electric motor outside the operating range of use	15-20%

Conclusions. The energy industry is one of the main elements of the critical infrastructure of modern cities, as is the transportation industry. The problems of urban passenger transport are more global and tangible for urban residents. One of the universal solutions to the major problems of urban passenger transport is ropeway transport. The variety of constructive design of drives, shows the need to compare and select the best for further development. One of the parameters for comparing ropeway transport in terms of energy efficiency is the drive efficiency factor. Its parameters have a direct proportional effect on the resulting efficiency. There are also reasons for the

decrease in the efficiency of rope transport, among which the main component is the operating range of use.

References:

1. International recommendations for energy statistics (IRES), Statistical documents series M, No. 93. The United Nations, New York, 2019.
2. Dashko I.M., Krylov D.V. Energy Efficiency: Assessment Problems and Current Status. *Enerhoefektyvnist: problemy otsinky ta naiavnyi stan* / Visnyk of the Khmelnytsky National University 2021, № 3 – S. 108–112. doi: 10.31891/2307-5740-2021-294-3-17 (in Ukrainian)
3. *Zakon Ukrainy* [Law of Ukraine] № 1882-IXI (2022). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. (in Ukrainian). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#n20> (accessed 4 March 2023).
4. Krasnoshchok O.L. Prospects for the implementation of passageway transport. *Perspektyvy vprovadzhennia pasazhyrskoho kanatnoho transportu* // Modern ways of solving the latest problems in science. Proceedings of the XXXVII International Scientific and Practical Conference. Varna, Bulgaria. 2022. Pp. 448-451. URL: <https://isg-konf.com/modern-ways-of-solving-the-latest-problems-in-science/> Available at: DOI: 10.46299/ISG.2022.1.37 (in Ukrainian)
5. Dukelsky A.I. *Podvesnye kanatnye dorogi i kabel'nye krany* [Suspended ropeways and cable cranes]. Moscow, 1966, 484 p. (in Russian)
6. Aerial lift (2023). Available at: https://ru.wikipedia.org/wiki/Канатная_дорога (accessed 4 March 2023).
7. Eco leasing (2022). Available at: <https://ecolease.com.ua/news/vladenia-elektrokaram-plusy-i-minusy-46/> (accessed 4 March 2023).
8. Voltbikes (2023). Available at: <https://www.voltbikes.ru/blog/electro/kak-rabotaet-motor-koleso/> (accessed 4 March 2023).
9. *Zakon Ukrainy* [Law of Ukraine] № 2218-VIII (2017). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. (in Ukrainian). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-19> (accessed 4 March 2023).
10. Directive (EU) 2018/2002 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 amending Directive 2012/27/EU on energy efficiency (Text with EEA relevance.) Available at: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2018.328.01.0210.01.ENG (accessed 4 March 2023).

COMPUTER TECHNOLOGIES IN MODERN MEDICINE

Turakulov Sh.Kh.

Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi

New technologies give hope not only for business improvement, but also to create conditions for quality medical care. IN first of all, innovations and technologies are expected to lead to breakthroughs in the fight against dangerous diseases and results that will prolong life people. We turned to experts with the question of what problems in medicine today it is really possible to solve with the help of automation and new software security. In medicine, the problem still remains unrealized misinterpretation of diagnoses - according to statistics, due to Misdiagnosis affects every 10th patient. Of course, implementation of appropriate software and automation this process will solve the problem of early diagnosis in the field of oncology and other complex diseases with scattered or fuzzy symptoms.

Interestingly, the corresponding programs of artificial intelligence has already been offered to the medical market by IBM corporations and Google. For example, there is a known case where an IBM program called Watson Health recognizes rare form of leukemia in elderly women. Prior to that, she had been misdiagnosed. Interestingly, the diagnosis was made in just 10 minutes. It took the artificial intelligence exactly 10 minutes to process data from 20 million scientific articles on various types of cancer. The problem of timely diagnosis is also acute - it's no secret, that sometimes you can get to a specialist only after 2-3 weeks. But at

With the help of modern technology, this problem can be easily resolved. In particular, through telemedicine (mHealth). It consists that people wear "smart" bracelets, which, according to certain parameters are able to recognize diseases in the bud. Quite an interesting project is the Ada program. Human answers the questions of the mobile application (questions of medical nature), then the system itself analyzes the received data, and gives advice on which specialist to contact, and what lifestyle to lead.

As part of Russian developments, such projects are now being developed in Qapsula and DOC+. Case histories, test results, data on treatment in other medical organizations - all this can come to the doctor from different sources. Without data exchange between different information systems, it is impossible to build an effective and convenient for patients and doctors in the e-health system. Can't create unified portals of patients by appointment with a doctor with personal accounts with health care data collected from various electronic health records, it will not be possible to transfer data research from laboratories to hospitals, etc.

Assistance in building such systems is the task of the integration approach. Within it, patient information coming from medical information systems (MIS), laboratory information systems, specialized medical registries, image transmission and archiving systems (PACS) and other sources, becomes available in the correct form in all integrated HIS.

This, in turn, helps the doctor to receive information useful in making a medical decision at the right time. But in addition to the tasks of exchanging data between institutions, The integration approach is also valuable because it allows you to focus on specific business tasks. For example, on the management of patient flows. While working on this task, we try to make sure that referrals to treatments for certain diseases were distributed more rapidly over less busy medical organizations, reduce the proportion of non-targeted directions and thus reduce the overall regional queue and waiting for patients. Technical specialists, developers, business analysts who understand the specifics of healthcare informatization are necessarily involved in the creation of IT solutions for medicine and healthcare. But it is valuable to work with the medical professional community, in which experienced medical specialists help create the most effective solutions that meet the needs of both medical professionals and patients.

The scope is very wide - from electronic cards to systems for finding abnormalities on x-rays, CT and MRI, and The potential for using IT systems in medicine is very high. For example, one of the trends is the processing of images by a neural network, thanks to what the system "insures" the doctor and provides him with a second opinion. As part of medical accelerator LIFE + medtech, you can work with a company which has developed software capable of searching not only some specific failure, but any deviation in the pictures. For a long time, automation has been used in electrocardiograms: for example, if the system recognizes an atrial fibrillation or blockage of a blood vessel, she reports this physician, thus facilitating the diagnosis and knowledge seriously saves doctor's time. Even a simple electronic document management system can greatly simplify the work of the department: digital cards and bracelets for patients reduce the number of errors in appointments for tests, making diagnoses, and facilitate the interaction between the doctor and the patient and his stay in the hospital or clinic. Thanks to the use of EDMS, time and effort are saved for medical personnel: no the need to fill out paperwork frees up time for more priority tasks. In connection with the growing popularity of telemedicine and similar services, it is obvious that now the very process of human interaction with a medical institution will be greatly simplified. So, for example, a patient can have an initial consultation not with a person, but with an artificial intelligence system (with the same chatbot), which, in case of typical diseases, can immediately send the patient for testing. Thus, the patient saves time and money, and the doctor can pay more attention to complex cases.

The problem of remoteness and isolation of many patients from centers medical care and highly qualified medical personnel is one of the problems that the modern robotics. It is likely that in the near future there will be robotic stations that can prescribe treatment or conduct some simple operation without the intervention of a doctor.

Literature

1. JK Saydazimov, Iskandarova SN. "SHIFOXONAGA TEGISHLI DORIXONALAR SOTUV KO'RSATKICHLARINI RAQAMLI TAHLIL QILISH." (2023).

2. Касимов, М. М., and Ж. К. Сайдазимов. "ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МЕДИЦИНСКОМ ОБРАЗОВАНИИ." *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM* 1.10 (2022): 111-114.

3. Iskandarova, S. N., and J. K. Saydazimov. "IMPROVING THE VISUAL DIAGNOSIS OF DISEASES USING HYBRID NEURAL NETWORKS." *Oriental Journal of Medicine and Pharmacology* 2.05 (2022): 20-25.

4. Sayyora Iskandarova, Ilhom Boynazarov "Improvement of the Algorithm for Nonlinear Adaptive Image Contrast Enhancement Based on the Theory of Fuzzy Sets" // 2021 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT). 1-3pp.

URL: <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/9670177>

DOI - 10.1109/ICISCT52966.2021.9670177

5. D. T. Muhamadiyeva, S.N. Iskandarova "FUZZY ALGORITHM FOR ADAPTIVE IMAGE CONTRAST INCREASING" // Turkish Journal of Computer and Mathematics Education Vol.12 No.10(2021), 5042-5045.

URL: <https://www.turcomat.org/index.php/turkbilmat/article/view/5278/4415>

DOI - <https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i10.5278>

6. D. T. Muhamadiyeva, S.N. Iskandarova "Algorithm For Nonlinear Transformations Of Local Contrasts" // Turkish Journal of Computer and Mathematics Education Vol.12 No.10(2021), 5032-5036.

URL: www.turcomat.org/index.php/turkbilmat/article/view/5276

DOI: <https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i10.5276>

7. Iskandarova Sayyora Nurmamatovna "To recognize the manuscript texts of Arabic letters in ancient Uzbek script" // World scientific news an international scientific journal. –Polsha, 2019. Vol.115. –P.160-173.

URL: bibliotekanauki.pl/articles/1076553

8. Iskandarova S.N. Automatic recognition for printed text in Arabic // Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. –USA, 2018. Vol. 10, special issue 14. –P. 1831-1837

URL: www.elibrary.ru/item.asp?id=41810076

FEATURES OF USING MULTIFUNCTIONAL LOGIC MODULES FOR BUILDING LOGIC AUTOMATERS

Yunusov D.Yu.

Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi

Currently, the electronics industry is undergoing modernization and technological re-equipment of the enterprise. This requires the widespread introduction of modern flexible technologies. The implementation of these tasks requires the improvement of the element base of logical control systems, which is impossible without using a systematic approach. To meet the requirements of integrated technology, simplify synthesis, reduce the amount of external wiring, and expand functionality with a small nomenclature of elements, you can use custom modules.

A customizable module is a device that, when external influences are applied to its inputs, changes the output functions implemented by it in the required way. This approach is based on the simultaneous development of customizable logic modules (NLM) and their mathematical (logical) support, which allows using the wide functionality of such modules. At the same time, the greatest advantages are achieved when developing a NLM series that are compatible not only in terms of electrical, technological and design parameters, but also in terms of logical support. The class of functions (formulas) implemented by the module by customization is called the functional basis of the module. The choice of a functional basis determines the possibility of fulfilling a number of requirements that the developed methods for constructing and using NLM must satisfy. We list the main ones:

- a) the possibility of constructing NLMs that best meet the needs of the class of control logic devices for which they are intended;
- b) adaptability to solving problems of large dimensions, i.e., to the synthesis of systems with many inputs and outputs;
- c) simplicity and convenience in "manual" design and the possibility of using it in automating synthesis;
- d) the predictability of the results, i.e., their guaranteed compliance with some complexity estimates. These requirements can only be met by choosing the NLM functional basis, which takes into account the specifics of Boolean functions that describe the operation algorithms of control logic devices.

With the advent of a large number of different types of modules with broad functionality, to which classical synthesis methods are inapplicable, it is not possible to achieve their effective use without the development of appropriate logical support. The rational use of logical modules requires a preliminary study of all their functionality in the class of functions for which the corresponding implementation method will ensure the use of these capabilities, in particular, this applies to tunable automata.

An automaton is called a tunable automaton for which a set of automaton mappings that it implements is given and an algorithm for tuning to the implementation of each of these automaton mappings is defined.

If, for some settings, the values of the signals at the outputs of the automaton depend on its state, then it is called a tunable automaton with memory.

The construction of automata with a tunable structure is based on three principles.

1. Parallelism. Increasing the speed of computing tools by increasing the clock frequency and parallel (simultaneous) execution of a large number of operations, and as the requirements for speed increase, the contribution from parallel execution of operations increases.

2. Tunability. Reliability, flexibility and structural versatility (the ability to create an appropriate structure for each task) of control computing tools are provided by circuitry due to programmatic changes in the links between the elements and the automaton functions of the elements themselves.

3. Uniformity. Simplicity of manufacturing technology of computing facilities is ensured by using the same elements and the same type of connections between them.

Methods for constructing custom modules used in control logic devices are considered in a narrower sense, where it will focus on combinational-type modules and circuits mainly with parallel information processing.

Literature

1. JK Saydazimov, Iskandarova SN. "SHIFOXONAGA TEGISHLI DORIXONALAR SOTUV KO'RSATKICHLARINI RAQAMLI TAHLIL QILISH." (2023).

2. Касимов, М. М., and Ж. К. Сайдазимов. "ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МЕДИЦИНСКОМ ОБРАЗОВАНИИ." *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM* 1.10 (2022): 111-114.

3. Iskandarova, S. N., and J. K. Saydazimov. "IMPROVING THE VISUAL DIAGNOSIS OF DISEASES USING HYBRID NEURAL NETWORKS." *Oriental Journal of Medicine and Pharmacology* 2.05 (2022): 20-25.

4. Sayyora Iskandarova, Ilhom Boynazarov "Improvement of the Algorithm for Nonlinear Adaptive Image Contrast Enhancement Based on the Theory of Fuzzy Sets" // 2021 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT).1-3pp.

URL: <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/9670177>

DOI - 10.1109/ICISCT52966.2021.9670177

5. D. T. Muhamadiyeva, S.N. Iskandarova "FUZZY ALGORITHM FOR ADAPTIVE IMAGE CONTRAST INCREASING" // Turkish Journal of Computer and Mathematics Education Vol.12 No.10(2021), 5042-5045.

URL: <https://www.turcomat.org/index.php/turkbilmat/article/view/5278/4415>

DOI - <https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i10.5278>

6. D. T. Muhamadiyeva, S.N. Iskandarova "Algorithm For Nonlinear Transformations Of Local Contrasts" // Turkish Journal of Computer and Mathematics Education Vol.12 No.10(2021), 5032-5036.

URL: www.turcomat.org/index.php/turkbilmat/article/view/5276

DOI: <https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i10.5276>

7. Iskandarova Sayyora Nurmamatovna “To recognize the manuscript texts of Arabic letters in ancient Uzbek script” // World scientific news an international scientific journal. –Polsha, 2019. Vol.115. –P.160-173.

URL: bibliotekanauki.pl/articles/1076553

8. Iskandarova S.N. Automatic recognition for printed text in Arabic//Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. –USA, 2018. Vol. 10, special issue 14. –P. 1831-1837

URL: www.elibrary.ru/item.asp?id=41810076

АНАЛІЗ ОПТИМІЗАТОРІВ У ГЛИБОКОМУ НАВЧАННЯ

Бедратюк Ганна Іванівна,

Старший викладач

Хмельницький національний університет

м. Хмельницький, Україна

Анотація. У цій статті розглядаються різні оптимізатори, які використовуються в глибокому навчанні, і їх вплив на процес навчання нейронних мереж. У статті обговорюється важливість оптимізації в глибокому навчанні та як вона може вплинути на продуктивність моделей. Він порівнює та порівнює різні оптимізатори, такі як Stochastic Gradient Descent (SGD), Adam, Adadelta, Adagrad, RMSprop і Nadam. У статті пояснюється сильні та слабкі сторони кожного оптимізатора та обговорюються поточних тенденцій досліджень методів оптимізації та їх потенційного впливу на майбутнє глибокого навчання.

Ключові слова: оптимізатори, глибоке навчання, імпульсна оптимізація, гіперпраметри

Оптимізатори — це алгоритми, які використовуються для коригування вагових коефіцієнтів і зміщень нейронної мережі [1],[2] під час навчання з метою мінімізації функції втрат. Вони мають вирішальне значення для глибокого навчання, коли моделі можуть мати мільйони параметрів, які потрібно точно налаштувати. Існує багато різних оптимізаторів, тому що кожен має свої переваги та недоліки залежно від конкретної проблеми, що вирішується. Деякі оптимізатори краще працюють для розріджених даних, тоді як інші краще підходять для неопуклих поверхонь втрат. Однією з найважливіших ролей оптимізаторів є прискорення процесу навчання, уникаючи застрягання в локальних оптимумах. Вони роблять це, регулюючи швидкість навчання, імпульс або інші гіперпараметри, щоб допомогти моделі уникнути неоптимального рішення. На додаток до покращення часу тренування та продуктивності моделей, оптимізатори також допомагають запобігти перенавчанню, контролюючи зростання ваги під час тренування. Це особливо важливо під час глибокого навчання, коли моделі легко перенавчаються на навчальних даних. Різні оптимізатори також мають різні вимоги до обчислень, що може вплинути на швидкість і ефективність навчання. Деякі оптимізатори розроблені для більш ефективного використання пам'яті, тоді як інші можуть потребувати більшої обчислювальної потужності для конвергенції. Загалом оптимізатори відіграють вирішальну роль у глибокому навчанні, допомагаючи підвищити точність і швидкість навчальних моделей. Оскільки глибоке навчання продовжує розвиватися, а моделі стають все більш складними, важливість оптимізаторів буде тільки зростати.

Розглянемо деякі популярні оптимізатори.

Імпульсна оптимізація — це широко використовувана техніка оптимізації [3] в глибокому навчанні, яка допомагає прискорити швидкість конвергенції алгоритму оптимізації. Це розширення алгоритму стохастичного градієнтного спуску (SGD), який включає концепцію імпульсу. В алгоритмі оптимізації імпульсу процес оптимізації враховує попередні оновлення градієнта, щоб визначити напрямок поточного оновлення. Це дозволяє алгоритму швидше рухатися через плоскі або неглибокі ділянки поверхні оптимізації та допомагає уникнути локальних мінімумів. Імпульс — це гіперпараметр, який визначає вагу, надану попереднім оновленням. Як правило, він встановлюється на значення від 0,9 до 0,99. Більше значення імпульсу призводить до більш плавного процесу оптимізації та швидшої конвергенції. Однак встановлення занадто високого значення імпульсу може призвести до перевищення оптимального рішення та коливань навколо оптимального рішення. Тому значення імпульсу потрібно ретельно налаштувати під час оптимізації гіперпараметрів. Оптимізація імпульсу є ефективним методом для покращення швидкості конвергенції глибоких нейронних мереж. Він широко використовується в різних алгоритмах оптимізації, таких як Adam і Nadam.

Стохастичний градієнтний спуск (SGD) — це широко використовуваний алгоритм оптимізації [4], який ітеративно коригує ваги та зміщення нейронної мережі на основі градієнта функції втрат щодо кожного параметра. Це простий і ефективний оптимізатор, який підходить для великих наборів даних і простий у застосуванні. SGD працює шляхом випадкового вибору невеликої підмножини навчальних даних, відомої як міні-пакет, і обчислення градієнта функції втрат щодо кожного параметра на основі цього міні-пакета. Потім він оновлює ваги та зміщення, роблячи невеликий крок у напрямку негативного градієнта. Цей процес повторюється для кожної міні-пакети в навчальному наборі, доки не буде використано весь набір даних, який називається епохою. Швидкість навчання є важливим гіперпараметром у SGD, який визначає розмір кроку, зробленого в напрямку негативного градієнта. Якщо швидкість навчання занадто мала, процес оптимізації може бути повільним. З іншого боку, якщо вона занадто велика, процес оптимізації може коливатися або навіть відрізнятись. Щоб поліпшити швидкість конвергенції та стабільність алгоритму SGD, до правила оновлення можна додати імпульс. Імпульс — це техніка, яка використовує ковзне середнє минулих градієнтів для згладжування оновлень і зменшення коливань. Це може призвести до швидшої конвергенції та кращої продуктивності. Іншим розширенням SGD є прискорений градієнт Нестерова (NAG), який використовує підхід прогнозу для оновлення ваг і зміщень. Він обчислює градієнт функції втрат у певний момент у майбутньому на основі поточної оцінки ваг і зміщень, а також моменту. Це може допомогти прискорити процес оптимізації та зменшити кількість ітерацій, необхідних для досягнення конвергенції.

SGD є простим і ефективним оптимізатором, який широко використовується в глибокому навчанні. Його можна розширити за допомогою таких методів, як імпульс і прискорений градієнт Нестерова, щоб покращити швидкість конвергенції та стабільність. Швидкість навчання є важливим гіперпараметром, який потрібно ретельно налаштувати, щоб досягти хорошої продуктивності.

Adam (скорочення від Adaptive Moment Estimation) — це популярний алгоритм оптимізації в глибокому навчанні, який поєднує в собі переваги Adagrad і RMSprop [5],[6]. Adam є адаптивним оптимізатором швидкості навчання, який регулює швидкість навчання для кожного параметра на основі історичних градієнтів. Однак замість того, щоб просто усереднювати історичні градієнти, Адам також обчислює ковзне середнє минулих градієнтів і їх квадратичних значень. Це допомагає оцінити як перший, так і другий моменти градієнта, що можна використовувати для більш ефективного оновлення ваг і зміщень.

Adam має кілька переваг перед іншими алгоритмами оптимізації, наприклад:

1. Адаптивна швидкість навчання: Адам адаптує швидкість навчання для кожного параметра на основі історичних градієнтів, що може призвести до швидшої конвергенції та кращої продуктивності.
2. Стійкість до зашумлених градієнтів: Адам менш чутливий до зашумлених або розріджених градієнтів, ніж інші алгоритми оптимізації, такі як SGD.
3. Автоматична корекція зміщення: Адам включає член корекції зміщення, який коригує зміщення, внесені в оцінку першого та другого моментів.
4. Проста реалізація: Адам легко реалізувати та добре працює на практиці.

Однак використання Адама також має деякі недоліки, наприклад:

1. Чутливість до гіперпараметрів: Адам має кілька гіперпараметрів, таких як швидкість навчання та бета-значення, які потрібно ретельно налаштувати, щоб досягти хорошої продуктивності.
2. Використання пам'яті: Адаму потрібно більше пам'яті, ніж іншим алгоритмам оптимізації, таким як SGD, оскільки йому потрібно зберігати перший і другий моменти градієнтів для кожного параметра.

Adam є потужним і популярним алгоритмом оптимізації глибокого навчання, який можна використовувати для ефективного навчання широкого спектру нейронних мереж.

Adagrad (алгоритм адаптивного градієнта) — це алгоритм оптимізації, який адаптує швидкість навчання кожного параметра на основі його історичних градієнтів [7]. Це особливо корисно під час роботи з розрідженими даними, де деякі функції можуть бути більш інформативними, ніж інші. Основна ідея Adagrad полягає в оновленні швидкості навчання для кожного параметра на основі суми квадратів історичних градієнтів цього параметра. Ідея полягає в тому, що параметри, які мають високе значення градієнта, отримують меншу швидкість навчання, тоді як параметри з низьким значенням градієнта отримують більшу швидкість навчання. Ключова перевага Adagrad полягає в тому, що він адаптує швидкість навчання для кожного параметра на основі його історичних градієнтів, що може бути корисним при роботі з розрідженими даними. Однак одним потенційним недоліком Adagrad є те, що швидкість навчання може стати занадто низькою з часом, що може уповільнити конвергенцію.

Adadelata — це алгоритм оптимізації, який призначений для адаптивного налаштування швидкості навчання який є розширенням оптимізатора Adagrad [8],[9]. В Adadelata швидкість навчання динамічно регулюється на основі ковзного середнього квадратів градієнтів. На відміну від Adagrad, Adadelata не накопичує всі минулі градієнти в квадраті, а враховує лише вікно фіксованого розміру минулих градієнтів. Це дозволяє Adadelata адаптуватися до змін градієнтів і змінного динамічного діапазону параметрів. Ще одна унікальна особливість Adadelata полягає в тому, що вона усуває необхідність встановлення початкової швидкості навчання. Натомість Adadelata використовує ковзне середнє минулих градієнтів для визначення швидкості навчання на кожній ітерації. Це допомагає уникнути необхідності ручного налаштування швидкості навчання та робить процес оптимізації більш надійним. Adadelata має кілька переваг перед іншими алгоритмами оптимізації. Він стійкий до шумних градієнтів, усуває потребу в ручному налаштуванні швидкості навчання та може сходитися швидше, ніж інші алгоритми. Однак Adadelata має деякі гіперпараметри, які потрібно налаштувати, наприклад, розмір вікна для ковзних середніх. Adadelata є ефективним алгоритмом оптимізації для навчання глибоких нейронних мереж. Його адаптивна швидкість навчання та стійкість до шумних градієнтів роблять його популярним вибором для дослідників і практиків глибокого навчання.

RMSprop (Root Mean Square Propagation) — це алгоритм оптимізації, який адаптує швидкість навчання кожного параметра на основі середньоквадратичного (RMS) його історичних градієнтів [9]. RMSprop подібний до Adagrad тим, що використовує зважене середнє квадратичних градієнтів для адаптації швидкості навчання. Однак RMSprop використовує експоненціально спадне середнє квадратичних градієнтів, що дозволяє адаптувати швидкість навчання плавніше, ніж Adagrad.

Правило оновлення для RMSprop таке:

1. Обчисліть градієнт функції втрат відносно кожного параметра.
2. Обчисліть експоненціально спадне середнє квадратичних градієнтів для кожного параметра.
3. Обчисліть швидкість навчання для кожного параметра.
4. Оновіть кожен параметр.

Ключова перевага RMSprop перед Adagrad полягає в тому, що він може більш плавно адаптувати швидкість навчання з часом, що може бути корисним при роботі з нестационарними даними або коли початкова швидкість навчання вибрана невдало. Ще одна перевага RMSprop полягає в тому, що він може порізному масштабувати швидкість навчання для різних параметрів, що може бути корисним при роботі з погано обумовленими проблемами. Однак одним потенційним недоліком RMSprop є те, що він може сходиться до неоптимальних рішень при роботі з сідловими точками. Щоб вирішити цю проблему, були розроблені інші алгоритми оптимізації, такі як Adam, які використовують як імпульс, так і адаптивну швидкість навчання.

Оптимізатор Nadam (прискорена адаптивна оцінка імпульсу Нестерова) є розширенням оптимізатора Adam, який включає імпульс Нестерова в правило оновлення [10]. Імпульс Нестерова покращує швидкість збіжності оптимізатора, вносячи невеликі поправки до напрямку спаду градієнта.

Правило оновлення для Nadam таке:

1. Обчисліть градієнт функції втрат відносно кожного параметра.
2. Обчисліть експоненціально спадне середнє квадратичних градієнтів для кожного параметра.
3. Обчисліть експоненціально спадне середнє градієнтів для кожного параметра.
4. Обчисліть поправку імпульсу Нестерова:
5. Обчисліть швидкість навчання для кожного параметра:
6. Оновіть кожен параметр.

Оптимізатор Nadam поєднує в собі переваги оптимізатора Адама та імпульсу Нестерова, що забезпечує вищі швидкості збіжності та кращу продуктивність узагальнення. Імпульс Нестерова допомагає оптимізатору швидше сходиться, вносячи невеликі поправки в напрямок спаду градієнта. Швидкість адаптивного навчання Адама сприяє кращій конвергенції та узагальненню. Оптимізатор Nadam також має вбудований механізм корекції зміщення, який компенсує початкові зміщення в оцінках першого та другого моментів градієнтів.

Висновок. Ця стаття досліджує методи оптимізації глибокого навчання. Огляд охоплює найпопулярніші алгоритми оптимізації, такі як Gradient Descent, Stochastic Gradient Descent та їх варіанти. У статті пояснюється сильні та слабкі сторони кожного оптимізатора та надається уявлення про налаштування їхніх гіперпараметрів. У статті наводиться порівняння різних оптимізаторів, таких як Adam, Adadelta, Adagrad, RMSprop і Nadam та пояснюється, чим ці оптимізатори відрізняються один від одного та їхній вплив на швидкість конвергенції та стабільність моделі.

Список літератури

1. "Adadelta: An Adaptive Learning Rate Method" by Matthew D. Zeiler, arXiv:1212.5701 (2012).
2. "An overview of gradient descent optimization algorithms" by Sebastian Ruder, arXiv:1609.04747 (2016).
3. "On the importance of initialization and momentum in deep learning" by Ilya Sutskever, James Martens, George Dahl, and Geoffrey Hinton, Proceedings of the 30th International Conference on Machine Learning, vol. 28, pp. 1139-1147 (2013).
4. "Optimization methods for deep learning" by Yoshua Bengio, Ian Goodfellow, and Aaron Courville, Deep Learning, pp. 259-311 (2016).
5. "RMSprop: Divide the gradient by a running average of its recent magnitude" by Geoff Hinton, Coursera lecture notes (2012).
6. "Adam: A Method for Stochastic Optimization" by Diederik P. Kingma and Jimmy Ba, arXiv:1412.6980 (2014).
7. "An Adaptive Learning Rate Method for Stochastic Gradient Descent with Normalized Second Moment Estimation" by Pavel Izmailov and Dmitry Podoprikin, Proceedings of the 34th International Conference on Machine Learning, vol. 70, pp. 1703-1712 (2017).
8. "Training Deep Neural Networks with Stochastic Gradient Descent and Adaptive Learning Rate" by Alex Krizhevsky, Ilya Sutskever, and Geoffrey Hinton, Neural Information Processing Systems, pp. 2375-2383 (2012).
9. "Adaptive Subgradient Methods for Online Learning and Stochastic Optimization" by John Duchi, Elad Hazan, and Yoram Singer, Journal of Machine Learning Research, vol. 12, pp. 2121-2159 (2011).
10. "Cyclical Learning Rates for Training Neural Networks" by Leslie N. Smith, arXiv:1506.01186 (2015).

УДОСКОНАЛЕННЯ СОШНИКІВ СІВАЛОК ДЛЯ ТЕХНОЛОГІЙ МІНІМАЛЬНОГО ОБРОБІТКУ ҐРУНТУ

Лузан Петро Григорович

кандидат технічних наук
доцент кафедри сільськогосподарського машинобудування
Центральноукраїнський національний технічний університет

Сало Василь Михайлович

доктор технічних наук
професор кафедри сільськогосподарського машинобудування
Центральноукраїнський національний технічний університет

Лузан Олена Романівна

кандидат технічних наук
асистент кафедри сільськогосподарського машинобудування
Центральноукраїнський національний технічний університет

Актуальним напрямом вдосконалення сучасних технологій виробництва продукції рослинництва в Україні та світі на сьогодні є розвиток екологічно чистих, ґрунтозахисних, енергозберігаючих технологій вирощування сільськогосподарських культур. Такі технології передбачають виконання мінімальної кількості операцій без виконання традиційної підготовки ґрунту до сівби з виконанням оранки, відмова від якої зменшує викиди в навколишнє середовище парникових газів, знижує собівартість вирощеної продукції, сприяє відновленню родючості [1-3].

В технологіях мінімального обробітку на поверхні ґрунту, що не обробляється протягом багатьох років, накопичуються рослинні рештки, які утворюють шар мульчі, що захищає поверхню від ерозії та створює сприятливий режим температури і вологості. Так як не виконується механічний обробіток, зберігається структура ґрунту та його фауна.

Дослідження проведені в різних країнах показали, що з використанням таких технологій врожай зернових збільшується в півтора рази в порівнянні з традиційними, а витрати на одиницю вирощеної продукції в декілька разів менше, ніж за технологій, що базуються на застосуванні оранки. Поряд з позитивними перевагами таких технологій виникають труднощі застосування посівних машин, від роботи яких буде залежати кінцевий результат.

Сівалки, які пропонує сьогодні український ринок сільськогосподарської техніки, не повністю забезпечують агро- та екологічні вимоги, і не завжди дозволяють отримати бажаний ефект сільськогосподарським виробникам від застосування технологій мінімального обробітку. А в багатьох випадках висока вартість такої техніки створює великі фінансові витрати для більшості господарств [4, 5].

Тому на сьогодні є актуальною проблема розробки нових робочих органів і створення на їх основі таких посівних машин, які б забезпечували можливість впровадження енергоощадних технологій для виробників з мінімальними затратами.

При роботі сівалок в технологіях мінімального обробітку ґрунту особливу проблему створюють рослинні рештки, які знаходяться на поверхні поля і ускладнюють роботу сошників у відповідності з агротехнічними вимогами.

Проведений аналіз існуючих конструкцій сівалок прямої сівби зернових культур показує, що найбільше поширення в їх конструкціях отримали посівні секції з одно- та дводисковими сошниками. Вони добре створюють борозну, однак їх застосування призводить до суттєвого збільшення маси сівалки, що є необхідною умовою забезпечення роботи сошників такого типу [6].

За інформацією виробників для забезпечення нормальної роботи сівалок з такими типами сошників необхідно, щоб мінімальна потужність трактора на метр ширини захвату складала від 22,1 до 31,7 к.с., а вага біля однієї тони і мінімальне притискне зусилля їх до ґрунту повинно бути не менше 100 кг.

На наш погляд, одним з напрямів зменшення питомого тиску на сошник, а як наслідок і зменшення ваги сівалки, можна досягти застосуванням сошників з гострим кутом входження в ґрунт, впровадження яких обмежується погіршенням роботи в умовах великої кількості рослинних решток.

На кафедрі сільськогосподарського машинобудування Центрально-українського національного технічного університету розроблена посівна секція з сошником, який має гострий кут входження в ґрунт, рис. 1, та проведені її польові випробовування [7, 8].

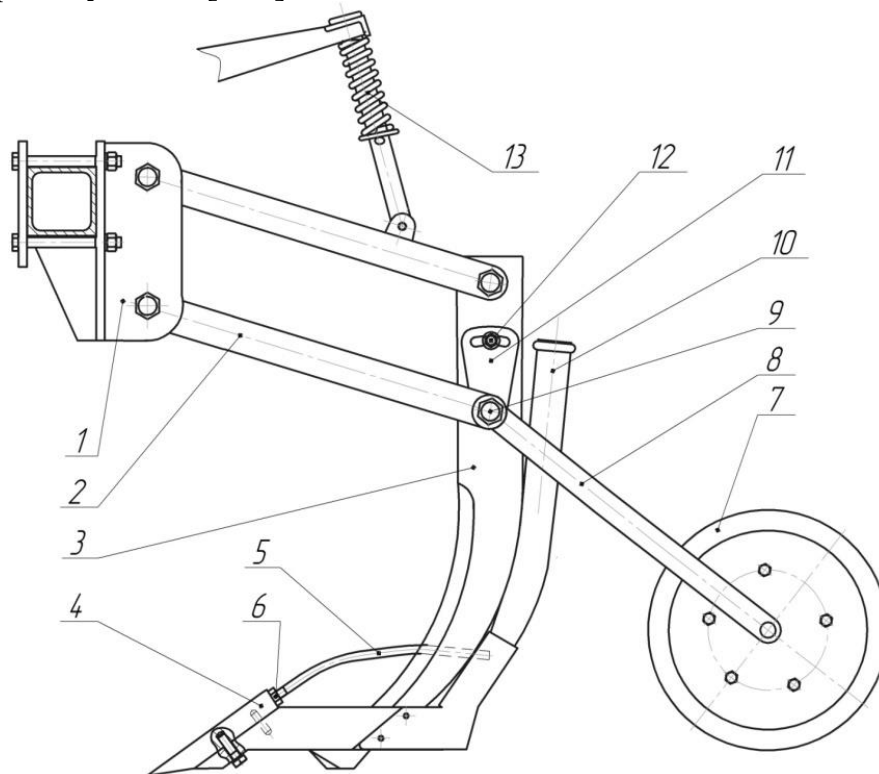

Рис. 1. Посівна секція

Посівна секція включає кронштейн 1 кріплення паралелограмної підвіски 2 секції до бруса рами сівалки, стояк 3 сошника з встановленим в передній частині долотом 4, до якого кріпиться стеблевідвід 5 і фіксується в необхідному положенні за допомогою гайки 6, коток 7 з механізмом регулювання глибини ходу сошника, насіннепровода 10 та натискної штанги з пружиною 13.

Під час руху сівалки долото 4 створює борозну, в яку через насіннепровід 10 подається насіння і засипається ґрунтом та прикочується котком 7. Стеблевідвід 5 забезпечує виведення рослинних решток за площину заднього вертикального обрізу стояка сошника.

Глибина сівби регулюється зміною положення колеса 7 відносно поверхні поля і забезпечується поворотом повідка 8 навколо вісі 9 з утриманням у відповідному положенні сектором 11 за допомогою гвинта 12. Необхідний тиск посівної секції на поверхню ґрунту забезпечується натискною штангою з пружиною 13.

Як показали проведені дослідження такі сошники, і створені на їх основі посівні машини підтвердили задовільні результати роботи. Дані сошники достатньо задовільно працюють при невеликій масі сівалки, добре самозаглиблюються, швидко адаптуються до ґрунтових умов і забезпечують необхідну глибину сівби у відповідності з агротехнічними вимогами при порівняно невеликих енергетичних витратах.

Робота виконується у Центальноукраїнському національному технічному університеті згідно з планом науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт на 2020-2025 рр. за темою «Обґрунтування параметрів загортаючих робочих органів для прямої сівби зернових культур» (№ ДР 0112 У 006901).

Список літератури

1. Загортаючі робочі органи для прямої сівби зернових культур: монографія / Сало В.М., П.Г. Лузан П.Г., Лузан О.Р. Кіровоград: Лисенко, 2012. 163 с.
2. Як сприяти розвитку корисних мікроорганізмів в ґрунті дослідження польських науковців. Головний сайт для агрономів: веб-сайт. URL: <https://superagronom.com/news/16802-yak-spriyati-rozvitku-korisnih-mikroorganizmiv-v-grunti--doslidjennya-polskih-naukovtsiv> (дата звернення 2.03.2023 р.)
3. Досвід використання технології NO-TILL в Україні. Пропозиція. Головний журнал з питань агробізнесу: веб-сайт. URL: <https://propozitsiya.com/ua/dosvid-vykorystannya-tehnologiyi-no-till-v-ukrayini> (дата звернення 29.07.2021).
4. Особистий досвід: плюси і мінуси використання технології no till: Пропозиція. Головний журнал з питань агробізнесу: веб-сайт. URL: <https://propozitsiya.com/ua/osobystyy-dosvid-plyusy-i-minusy-vykorystannya-tehnologiyi-no-till> (дата звернення 14.02.2020).
5. Технологія No-Till: переваги, фінансовий зиск та труднощі переходу. Журнал Landlord: веб-сайт. URL: <https://landlord.ua/news/tekhnolohiia-no-till-perevahy-finansovy-i-zysk-ta-trudnoshchi-perekhodu/> (дата звернення 14.07.2021).
6. Сало В.М., Лузан О.Р. Вибір напрямів вдосконалення сошників сівалок

- прямого посіву зернових культур. Збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету. Конструювання, виробництво та експлуатація сільськогосподарських машин. 2010. Вип. 40, Част. II. С. 271-277.
7. Посівна секція для сівалок прямого посіву: пат. 99691 Україна, МПК А01С 7/20 (2006.01). № u 2011 14347; заявл. 05.12.2011; опубл. 25.06.2012, Бюл. №12.
8. Польові випробовування експериментальної сівалки прямого посіву зернових культур / Лузан О.Р. та ін. Збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету. Техніка в сільськогосподарському виробництві, галузеве машинобудування, автоматизація. 2012. Вип. 25, Част. II. С. 348–354.

ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ТРАЕКТОРІЇ РУХУ ГУСЕНИЧНИХ МАШИН

Рудий Андрій Володимирович,

кандидат технічних наук,
старший викладач кафедри бронетанкової техніки Національна академія
Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Україна

Баранов Андрій Миколайович,

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри тактики Сил підтримки Національна академія Сухопутних
військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Україна

Бугера Михайло Григорович,

кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник науково-організаційного відділу Центрального
науково-дослідного інституту озброєння і військової техніки Збройних Сил
України, Україна

Виробництво сучасних зразків озброєння та військової техніки тісно пов'язане з моделюванням роботи окремих їх систем перед безпосередньо дослідним виробництвом.

Моделювання дозволяє здійснити підбір комплектуючих, визначити критичні значення основних показників. Одним з таких видів моделювання є імітаційне моделювання руху гусеничних машин. Імітаційне моделювання руху є складовою комплексної математичної моделі, яка дозволяє досліджувати роботу складових трансмісії та силової установки під час руху, поведінку машини на тестовій трасі за різноманітних умов.

Вирішення оберненої задачі за допомогою рівнянь Гіббса-Аппеля під час такого моделювання дозволяє не просто дослідити роботу запропонованих раніше складових силового агрегату, а й визначити конкретні параметри, які дозволятимуть рух машини у заданих конкретних умовах. Такими умовами можуть бути як умови по опору ґрунту, так і умови руху на межі заносу тощо. Така заміна напрямку підходу до проектування технічних систем дозволяє скоротити кількість ітерацій математичної (імітаційної) моделі, отримати конкретні характеристики (або їх допустимий діапазон) об'єкту параметричного синтезу та, у ряді випадків, дозволяє обрати з асортименту вже існуючих елементів системи. Підхід до моделювання з боку параметрів зовнішнього впливу дозволяє абстрагуватися від людського фактору, характеристик допоміжних систем та інших чинників, отримуючи відповідь на питання: "Які характеристики повинен мати технічний об'єкт, щоб виконувати свої функції за конкретних критичних умов роботи?"

Втім існує проблема коректного визначення вихідних даних, оскільки використання класичних квазікоординат лінійної та кутової швидкостей не є наочним та не дозволяє дослідникові уявляти процес та прив'язувати його до місцевості або конкретної траєкторії, за якою необхідно здійснити дослідження. У даному випадку є доцільним здійснити моделювання руху машини за такими вихідними даними як функція траєкторії руху у прямокутній системі координат та функція лінійної швидкості по часу.

Тоді, знаючи швидкість руху, стає можливим визначити у якій точці заданої траєкторії знаходиться машина у той чи інший час, що дозволить отримати функцію кутової швидкості машини по часу. Таким чином здійснюється перехід від функції траєкторії руху у прямокутній системі координат до функції кутової швидкості по часу, що дозволяє отримувати коректні значення квазікоординат для вирішення оберненої задачі.

Використання даного переходу дозволяє здійснювати моделювання руху не лише за траєкторіями заданими чисельно (наприклад, чисельно задана та апроксимована траєкторія реальної випробувальної траси), а й під час дії критичних значень, таких як критичні радіуси повороту на межі заносу машини, що дозволяє окреслювати межі роботи вузлів та агрегатів силової установки та трансмісії. Такі випробування фізично неможливо провести через наявну похибку оператора, а також через неможливість утримувати машину на межі заносу весь час руху. У даному випадку доцільно здійснити моделювання траєкторії руху, критичні радіуси якої будуть залежати від миттєвої швидкості машини, без урахування сторонніх факторів.

Уточнення отриманих даних може бути отримане за допомогою введення у склад імітаційної моделі руху параметрів мікро і макропрофілю опорної поверхні, що випадково змінюються. Відомі різноманітні математичні моделі руху, які з високою точністю дозволяють отримати як траєкторії руху гусеничних та колісних машин, так і набір даних для якісного аналізу та коригування конструкції транспортних засобів. Втім такі моделі не дозволяють отримати повної картини руху транспортного засобу по місцевості, яка має певний рельєф та мікропрофіль. У даному випадку доцільним є застосування імітаційного моделювання руху транспортного засобу, яке б враховувало стохастичну зміну зовнішніх збурень та давало змогу зрозуміти критичні стани, у яких машина може перебувати під час збуреного руху по певній місцевості.

Тоді зручним є використання алгоритму імітаційного моделювання збуреного руху транспортного засобу, який ітераційно та у відповідності з заданим законом розподілу застосовує у якості змінних елементи макро та мікропрофілю опорної поверхні, що дозволяє максимально наблизитися до експериментальних даних та, у ряді випадків, повністю покласти на результати імітаційного моделювання, не вдаючись до випробувань у реальному часі.

Проведення імітаційних моделювань дозволяють скоротити витрати на натурні випробування, отримати значення параметрів, які неможливо забезпечити внаслідок дії людського фактору, здійснити ряд перевірок у гранично-критичних умовах використання машини.

Список літератури

1. Dinamika transportno-tyagovykh kolesnykh i gusenichnykh mashin by E.E. Aleksandrov, D.O. Volontsevich, V.B. Samorodov etc. [Dynamics of transport-hauling wheeled and caterpillar machines]. Khar'kov: KhNADU, 2001, 640 p.
2. Beletskiy A.V., Rekunov S.S. Matematicheskoe i imitatsionnoe modelirovaniye profilya dorozhnogo pokrytiya [Mathematical modeling and simulation of road surface profile]. Internet-journal "NAUKOVEDENYE", 2014, 5(24). – web: <http://naukovedenie.ru>.
3. Marchenko N.A. Imitatsionnoye modelirovaniye dvizheniya transportnogo sredstva po peresechennoj mestnosti [Simulation of the vehicle on rough terrain]. Dvigateli vnutrennego sgoraniyya, 2004, 1, 87-89.
4. Rudyy A.V., Rudavs'kyj D.V. Matematychna model' rukhu husenychnoi mashyny na osnovi rivnian' Gibbsa-Appelya [Mathematical model of tracked vehicles motion based on Gibbs-Appell equation]. Suchasni informatsijni tekhnolohii u sferi bezpeky ta oborony, 2015, 3, 113-117.

IMPROVING THE QUALITY OF THE PEDAGOGICAL SCIENCE OF THE TOURISM PROFILE ON THE EXAMPLE OF BACHELOR THESES: PROBLEMS AND PERSPECTIVES

Romanenko Olexander Volodimirovich

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Doctoral Student
Ukrainian State University
Mykhailo Drahomanov
Kyiv, Ukraine

Kolesnyk Alyona Vitalyivna

master of the International
Academy HR
Kyiv, Ukraine

Kolotukha Oleksandr Vasylovich

doctor of geographical sciences, associate
professor, head of the department of tourism
and air transportation of Lyotnaya National
Aviation Academy University (Kropivnytskyi),
member of the executive committee of the
InternationalSports Tourism Federation of Ukraine

Formulation of the problem. The training of specialists for the field of tourism in the conditions of a pedagogical institution of higher education, which is carried out in accordance with the new stage of Ukrainian state formation and national revival, is an important task and must be of appropriate quality. In addition, the internationalization of education, as a natural phenomenon of the modern development of society and as a guideline for educational policy in the countries of the European Community, led to a new set of requirements for the professional training of a specialist in the field of tourism and his formation as an individual from the side of: a developing society; tourist companies whose activities are renewed; tourist contingent, which is qualitatively changing.

The direction of research is determined in accordance with the scientific interests of the student, the topic of scientific research of the graduation department, orders of enterprises, etc. When choosing a direction of research, it is advisable to use the list of topics proposed by the specialized department, which can be clarified or supplemented at the request of the student and his supervisor [1, p. 17].

The main directions of the formation of the content of the training of tourism specialists are provided for: the implementation of degree education, the correspondence of the content of the education, the object of activity to the leading positions of the specialist, the balance and coordination of the content of the training according to the cycles of disciplines, the scientific validity of the content and its compliance with international norms [2, p. 5].

Among the main directions in improving the quality of specialist training, the most important place is scientific and research work at the university. Students should be actively involved in the implementation of scientific research directions for the development of tourist activity, provided for by the plan of the Ministry of Education and Science of Ukraine [3, p. 13].

Upon graduating from a higher education institution, a future tourism specialist must be highly competitive on the labor market. Research work is one of the links in the formation of a high-quality level of education in all higher education institutions of Ukraine [4, p. 415].

Research on the theory and practice of tourism education is devoted to the works of such domestic scientists as V.K. Fedorchenko, O.O. Lyubitseva, I.G. Smirnov, V.V. Obozny, L.I. Povazhna, M.I. Skrypnyk, G.S. Tsekhmistrova, S.F. Solyanyk, L.V. Chorna, L.V. Malska, Yu.A. Grabovskyi, O.V. Skaliy, T.V. Skaliy, V.I. Stafiychuk, I.M. Dudnyk, S.P. Fokin, O.V. Kolotuha, O.D. Narovlyansky and others.

Also, when writing the thesis, the work of Sikirda Yu.V. was taken into account and Kolotukhy O.V. "Scientific Research Methodology" (2021), where the concept of science as a sphere of human activity, the basics of the organization of scientific research activities, the methodology of scientific research work, information support, processing and analysis of research materials, preparation of scientific publications, etc. [5].

Global changes in all spheres of life, caused by modern new pedagogical professional technologies, rapid integration processes in the world and require a new educational model capable of responding to all the demands of today.

The purpose of the study is to improve the quality of the organization of research work of future tourism specialists through cooperation between higher education institutions on the example of bachelor theses.

Presentation of the main material of the study. The level of theoretical and practical knowledge acquired by students, obtained in the process of studying academic disciplines and passing educational and industrial practices, in accordance with the cycle of professionally oriented humanitarian, socio-economic training during the writing of final bachelor's theses, provided an understanding of the regional features of Ukraine, taking into account the historical the cultural background of Ukrainian studies and the mechanisms of the emergence and development of most typical phenomena of the regional traditional and cultural heritage of Ukrainians; understanding the patterns of formation and development of reproductive processes in regional tourism in relation to the development of political, economic, cultural and other processes. In accordance with the cycle of professional natural and scientific training - professional readiness of future specialists, he provided insight into the creation of a Ukrainian studies-oriented

tourist product based on the use of historically established regional and local forms of life of the population, in particular elements of household and material culture and customary and festive rituals. In accordance with professional and industrial training - provided understanding on consolidating acquired knowledge and practical experience (fundamentals of market thinking, skills of professional individual and team work, individual strategy of professional growth, etc.).

The signed Cooperation Agreement between the NATIONAL PEDAGOGICAL DRAGOMANOV UNIVERSITY and the Flight Academy of the National Aviation University provided new opportunities for cooperation in the educational, scientific and educational spheres regarding the effective use of the available intellectual and material resources of the Parties, raising and strengthening their authority and prestige. A survey was conducted on the quality of the Bachelor's Education Program "Tourism", which is focused on the training of highly qualified and competitive specialists on the national and international labor market for scientific and educational institutions, state authorities and management bodies, enterprises, institutions and organizations of all forms of ownership, with the aim of improving organization of the educational process, professional training of students at the University. There is also an exchange of educational and methodological developments, scientific and technical information on the problems of education and the introduction of the latest technologies in the education system. Annual participation in the International scientific and practical conference "Theoretical and applied directions of development of tourism and recreation in the regions of Ukraine" and others.

Educational and professional program "Tourism" of the first level of education (bachelor's degree) specialty 242 Tourism field of knowledge 24 Field of service of the qualification Bachelor of Tourism under the signature of the Chairman of the Academic Council, Rector of the University Academician V.P. Andrushchenko. implemented from September 1, 2020. developed by A.V. Kravchenko project group. Borisova O.V., Romanenko O.V., Bykova M.O. Was received from NAZYAVO on 06/22/2021 CERTIFICATE No 1801 on the accreditation of the educational program "Tourism" 242 first (bachelor's) level, valid until 07/01/2026.

Taking into account the need to improve the quality of the organization of scientific research work of students in relation to the requirements of employers, as well as the main principle of NATIONAL PEDAGOGICAL DRAGOMANOV UNIVERSITY "Unity of education and scientific research", we give an example of the topics of bachelor's theses that were successfully defended under the leadership of the head of the Department of Tourism, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Oboznogo V.V., scientific supervisor associate docent Romanenko O.V.: "Formation of the tourist product in the administrative district" (Anastasia Valeryivna); "Marketing analysis of the tourist services market" (Ilya Volodymyrovych); "Development of educational and excursion tourism in Darnytsia district" (Tetyana Olehivna); "Organization of tourist and excursion activities in the region" (Ihor Olegovich); "School career guidance work in schools of the region" (Ksenia Oleksandrivna); "Organization of transport trips by a travel company" (Viktoriya Andriivna); "Research of the sports and health potential of the region" (Olha Volodymyrivna); "School career guidance work in schools of the

region" (Yulia Mykhailivna); "Business basics of international tourism" (Oksana Olehivna); "European experience of personnel management of a tourist company" (Maxim Oleksandrovysh); "Organization of excursion services on the territory of the Synevyr National Nature Park" (Roman Mykhailovych); "Literary local history in tourism" (Taras Hryhorovych); "Organization of catering services in regional tourism" (Albina Arkadiivna); "Recreational and tourist resources of the Tereblian Region" (Myroslava Vitaliivna); "Modelling of tourist business in the Polissky region (Lada Anatolyivna); "Development of infrastructure in the hotel and restaurant business of the Kyiv region" (Viktoriya Viktorivna); "Restoration and development of folk crafts in the Beremitske Nature Park" (Yelizaveta Mykhailivna); "Excursion and local history activities in the Nature Park "Beremytske" (Eugenii Eduardovych); "Organization of service in hotels of the "Hyatt" chain" (Kateryna Oleksandrivna); "Development of hotel enterprises of the city of Kyiv (Dmytro Andriyovych); "Organization of sea cruise trips of the Mediterranean" (Rostislav Yuriyovych); "Development of wellness tourism on the territory of the Beremytske Nature Park" (Darya Anatolyivna); "Organization of culinary master classes in Prydesenia tourism" (Olena Viktorivna); "Development of tourist and excursion activities (on the example of the Nature Park "Beremytske" (Kolesnyk Alyona Vitaliyivna); "Organization of household infrastructure in the tourist complex (on the example of the Nature Park "Beremytske" (Marina Fedorivna); "Educational strategy for the development of tourism in Prydesna" (Roman Vadymovych); "Health and tourism resources of the Nature Park "Beremytske" (Anna Valeriivna) and others.

Part of the students chose the path of further studies in the master's degree. In this case, the co-author of the thesis A. V. Kolesnyk on the topic "Management of the quality of the provision of tourist services at the enterprise (on the example of the tourist enterprise "Koral-Trevel" scientific director, candidate of economic sciences, associate professor M. M. Krivoberets of the International Academy of Personnel Management in Kyiv.

Source: [6]. Participation of Alyona Kolesnyk, Bachelor student of the Department of Tourism in the International scientific and practical conference "Directions and prospects for the development of the Nature Park "Beremyske".

During the professional training of future bachelors of tourism in institutions of higher education, there are contradictions, in particular, between the requirements for the level of training of future bachelors and their practical readiness for professional activity [7, p. 58].

A modern tourism specialist must be ready for scientific fundamental and professionally oriented training in this field. It is difficult to imagine a graduate without a constant professional search, without an effort to improve the educational process, without an attempt to realize one's creative potential. The key to all of this should be the ability to set tasks, the solution of which requires scientific research, formed during student years.

Conclusion. There are several current issues that need to be resolved, firstly, it is necessary to stimulate personal qualities (focus, perseverance, responsibility) and encourage students to do scientific research, mastering the skills of scientific activity as an important condition for high-quality professional training of personnel for the field of tourism; secondly, to pay more attention when working with students to the search, processing, distribution and use of information, types of publications (literature - scientific, popular science, professional and industrial, educational, reference encyclopedic, official and documentary, work with literature, etc.); thirdly, to constantly remind students/teachers about academic integrity when writing bachelor's and master's theses, about Ukraine's transition to European standards, the need to

improve the quality of higher education, eradicate plagiarism, etc.; fourthly, it is necessary to take into account the requirements regarding: the scientific apparatus of the research: the selection and specification of the research topic; substantiating the relevance of the research topic and purpose; the choice of the object and subject of the research, the definition of the research tasks, the meaning of the theoretical and methodological basis of the research, the conceptual and terminological apparatus of the research, research methods, scientific novelty and practical significance of the research, etc.

Offers. Reach a higher level of cooperation with universities: Erfurt (Germany), Szeged (Hungary), Palacky in Olomouc (Czech Republic), Pryaszewski in Pryaszew (Slovakia), Marie Curie-Sklodowska in Lublin (Poland), Seville (Spain) , Genoa (Italy), New York State in Oneonta (USA).

References:

1. Moroz I.V. Qualification works in a pedagogical university. Writing method, registration rules and protection procedure. - K.: NATIONAL PEDAGOGICAL DRAGOMANOV UNIVERSITY. 2002.-109 p.

2. Educational and methodological complex of professional training of bachelors. Compendium of training programs for students of specialty 6.020107 "TOURISM" Part I. Compendium of typical training programs for students of I-IV courses of specialty 6.020107 "Tourism" (professional training of the educational qualification level "Bachelor" of the Ministry of Education and Science of Ukraine, edited by.. head of the department Assoc.. Kovtun V.V., Prof. Obozny V.V., Golovko V.V., Romanenko O.V. [etc.]. NATIONAL PEDAGOGICAL DRAGOMANOV UNIVERSITY, 2008. - Part 1. 197 pp. pp. 123-141.

3. Romanenko O.V. Tourism: correctional pedagogy, physical education. Workshop of scientific research. Education manual for students ped. higher education closing - K.: NATIONAL PEDAGOGICAL DRAGOMANOV UNIVERSITY, 2012 - 345 p.

4. Romanenko O. Student research club new format. //The XIII International Scientific and Practical Conference "Multidisciplinary academic research, innovation and results", April 05 - 08, 2022, Prague, Czech Republic. 831 p. R. 415-420.

5. Sikirda Yu., Kolotukha O. Methodology of scientific research: study guide. Kropyvnytskyi: Publishing House of the Flight Academy of NAU, 2021. 216 p.

6. Kolesnyk A. V Development of tourist and excursion activities (on the example of the "Beremytske" Nature Park /bachelor's thesis /NATIONAL PEDAGOGICAL DRAGOMANOV UNIVERSITY, faculty of natural and geographical education and ecology, department of tourism. K.: 2020. - 54 p. .. P.52.

7. Romanenko O.V. Theoretical principles of training future bachelors of tourism in institutions of higher education. /Tourist regional studies: materials of the scientific and practical seminar of the Department of International Tourism and Country Studies of the National Aviation University: collection of theses. Kyiv: NAU, 2022. 139 p., p. 58.

ТУРИСТИЧНА СФЕРА ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Турло Н.П.,

канд.екон.наук, доцент кафедри економіки,
підприємництва та менеджменту,
Академія праці, соціальних відносин і туризму

Мархонос С.М.,

канд.геогр.наук, доцент кафедри
міжнародного туризму та країнознавства,
Національний авіаційний університет

Сьогодні Чеська Республіка (ЧР) належить до групи країн, в економіці яких зростає роль туризму оскільки він: збільшує місцеві доходи; створює нові робочі місця; розвиває всі галузі, пов'язані з виробництвом туристичних послуг; розвиває соціальну та виробничу інфраструктури; забезпечує зростання ВВП.

Привабливість країни для відвідування туристами визначається наявністю туристично-рекреаційних ресурсів. Так, основою північного туристичного району Чехії є гірська місцевість Крконоше, де знаходиться найвища в Чехії гора – Сніжка. Головними центрами туризму є Шпіндлерув Млин, Пець під Сніжкою і Гаррахов із трампліном для стрибків на лижах. В цьому регіоні створені найкращі умови для занять зимовими видами спорту, а добре розвинена інфраструктура дозволяє використовувати його природні ресурси не лише для підготовки спортсменів, а й для проведення активного відпочинку широкого кола аматорів гірськолижного та інших зимових видів спорту.

Основою туристичного комплексу західного району є бальнеологічні ресурси (лікувальні води Карлових Вар та Маріанське-Лазне). Курорти цього району є не лише місцем, власне лікування, але й своєрідним осередком світського життя суспільства, в певному розумінні частиною іміджу найуспішніших представників культури, мистецтва, бізнесу, політичної еліти.

Окрасою центрального району є столиця Чеської Республіки – місто Прага, яка має багатовікову історію, безліч культурних і архітектурних пам'яток. В передмістях Праги також зберіглося чимало цікавих історичних пам'яток, середньовічні замки, церкви тощо.

На відміну від Північного району, який визначається насамперед природно-рекреаційними ресурсами, Південний район знаменитий передусім своїми історичними пам'ятками, зокрема історичними комплексами міст Брно та Крумлова.

Станом на 01.01.2022 р. на території Чехії розміщено 15 об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО, що складає 1,3 % від усієї кількості (1154) таких об'єктів у світі [1].

Отже, Чеська Республіка має великі можливості для розвитку туризму – сприятливий клімат та природні умови, всесвітньовідомі курорти, значну

кількість історичних пам'яток. Це дає можливість розвивати як внутрішній, так і в'їзний туризм.

Розміри організованого туризму відображають масштаби діяльності туристичних фірм країни (табл. 1).

На ринку туристичних послуг Чеської Республіки має місце тенденція до зменшення кількості туристичних фірм. Так, протягом 2017-2021 рр. їх загальна кількість скоротилась на 23,3 %. Найбільше скорочення спостерігалось в 2021 р. у порівняння з 2020 р. – на 12,8 %. Насамперед скорочується кількість малих (до 20 штатних працівників) турфірм і збільшується частка ринку у найбільших турфірм (35 % ринку туристичних послуг покривається сімкою туристичних фірм з кількістю понад 100 штатних працівників) [2]. Така тенденція (до зменшення діючих турфірм) відповідає світовому досвіду розвитку ринку туристичних послуг та означає перехід від поліпольної структури ринку з багато численними дрібними та середніми фірмами до олігопольної.

Таблиця 1

Кількість зареєстрованих суб'єктів господарської діяльності в сфері туризму Чеської Республіки

Рік	Зареєстровано суб'єктів господарювання в ЧР, всього, од.	У тому числі в сфері туризму, од.				
		всього	частка від загальної кількості зареєстрованих суб'єктів в ЧР, %	з них туристичних фірм		
				всього	частка від загальної кількості суб'єктів господарювання в сфері туризму, %	частка від загальної кількості зареєстрованих суб'єктів в ЧР, %
2017	2848672	12273	0,4	1782	14,5	0,1
2018	2889422	12622	0,4	1698	13,5	0,1
2019	2892452	13228	0,5	1654	12,5	0,1
2020	2932963	13278	0,5	1555	11,7	0,1
2021	2976264	13252	0,4	1367	10,3	0,05
2021 р. у % до 2017 р.	104,5	108,0	-	76,7	71,0	50,0

Джерело: складено та розраховано авторами на основі [1; 2]

Динаміка чисельності туристів, обслугованих туристичними підприємствами ЧР, наведена в таблиці 2.

Таблиця 2

Основні показники туристичного потоку в ЧР протягом 2019-2020 рр.

	В'їзний туризм	Місцевий туризм	Виїзний туризм	Внутрішній туризм	Баланс туризму
2019 рік					
Чисельність гостей, всього, осіб	37201838	85867212	12974005	123069049	24227833
Без ночівлі, осіб	22550750	53579786	3319448	76130537	19231303
З ночівлею, осіб	14651087	32287425	9654557	46938513	4996530
Кількість ночівель, всього	46617042	123750254	59390520	170367296	-12773478
Середня кількість ночівель (ночей)	3,2	3,8	6,2	3,6	-
Споживання (витрати) туризму, млн. чеських крон	176890	131351	84491	308242	92400
Середнє споживання (витрати) на 1 гостя, чеських крон	4755	1530	6512	2505	-
Середнє споживання (витрати) за 1 день поїздки, чеських крон	2110	627	1168	1050	-
2020 рік					
Чисельність гостей, всього	10266797	62822035	5397890	73088832	4868907
Без ночівлі	6347338	35208598	909174	41555936	5438164
З ночівлею	3919459	27613437	4488716	31532895	-569257
Кількість ночівель, всього	13784936	114349267	22022152	128134203	-8237216
Середня кількість ночівель (ночей)	3,5	4,1	4,9	4,1	-
Споживання (витрати) туризму, млн. чеських крон	48957	86856	23706	135812	25251
Середнє споживання (витрати) на 1 гостя, чеських крон	4768	1383	4392	1858	-
Середнє споживання (витрати) за 1 день поїздки, чеських крон	2035	490	865	675	-

Джерело: складено та обчислено авторами на основі [3]

Глобальна пандемія скоротила можливість подорожувати. Дані табл. 2 свідчать про скорочення обсягів туристичних потоків. Так, загальна чисельність гостей Чехії зменшилася на 72,4 %. Протягом 2019-2020 рр. місцевий туризм впав на 26,8 %, виїзний – на 58,4 %, внутрішній – на 40,6 %.

Про скорочення туристичного потоку свідчать і показники роботи засобів колективного розміщування ЧР. Чисельність іноземних туристів, які скористалися послугами готелів та аналогічних засобів розміщення, зменшилася

на 8106330 осіб або на 74,4 % у порівнянні з 2019 р., а внутрішніх – на 3055592 осіб або на 27,5 %.

Від зменшення чисельності внутрішніх та іноземних туристів у зв'язку з пандемією COVID-19 постраждали всі підприємства колективного розміщення у всіх регіонах Чехії. В 2020 р. Прагу та Карловарський край відвідало відповідно на 47,7 % та 46,6 % менше туристів ніж у 2019 р. Більш ніж третину туристів втратили Пільзенський, Устецький, Південноморавський, Оломоуцький та Мораво-Сілезький край (рис. 1).

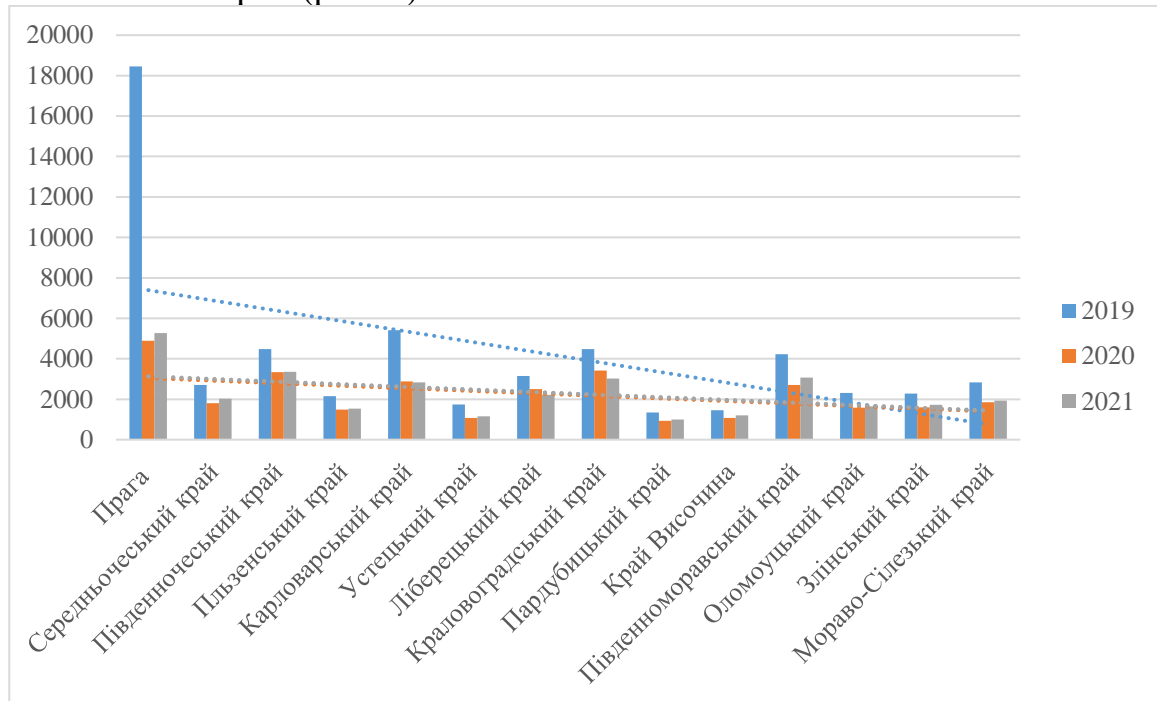

Рис. 1. Туристичний потік у розрізі регіонів ЧР [3]

В 2020 р. через пандемію туризм став однією з найбільш постраждалих галузей економіки (табл.3).

Для залучення іноземних туристів необхідно поступово відновлювати та пропонувати напрямки, які мали пряме повітряне сполучення до пандемії COVID-19. Це стосується, наприклад, сполучення з Чикаго та Ханоем, яке було перервано у зв'язку з пандемією, відновити маршрути до Північної Америки (Філадельфія та Ньюарк в США, Торонто та Монреаль в Канаді). Що стосується Далекого Сходу, планується відновити зв'язок із Сеулом і китайськими напрямками, встановити прямі рейси в Таїланд, Тайвань, Японію, Індію та Сингапур [4].

В сучасних умовах, пов'язаних із кризовим станом світової економіки, інфляцією, падінням платоспроможності населення, туристичним компаніям необхідно приймати нестандартні рішення як з метою залучення іноземних туристів, так і подальшим розвитком внутрішнього туризму.

Допомагаючи формувати цінність, імідж та ідентичність країни, туристична сфера є важливим фактором економічного зростання. Просування бізнесу в туристичній сфері здатне гарантувати істотний внесок в соціально-економічний розвиток Чехії, у створення нових робочих місць та поповненні

державного бюджету за допомогою сплати податків. Іноземні туристи забезпечать грошові надходження до країни в іноземній валюті. Уряд країни може використати туризм як інструмент для підвищення рівня зайнятості та економічного зростання, оновлення інфраструктури та зростання ВВП. Аналіз заходів, щодо поступового відновлення туристичних потоків, допомагає уникнути важких локдаунів у майбутньому, що і визначає перспективи подальших досліджень.

Список літератури:

1. Počet registrovaných subjektů v RES - cestovní ruch. https://www.czso.cz/documents/10180/171348123/32018122_1002.pdf/9c09bead-d228-4ba2-a868-f6f77e17d330?version=1.3
2. Počty jednotek zapsaných v registru ekonomických subjektů podle vybraných právních forem v České republice. URL: https://www.czso.cz/documents/10180/171348123/32018122_0701.pdf/e3976c3a-5d14-4f48-87e0-c8ff53a69a46?version=1.1
3. Czech statistical office. URL: https://www.czso.cz/csu/czso/cestovni_ruch
4. Zdes' bol'she inostrannykh turistov. URL: <https://www.czechtourism.cz/cs-CZ/ecaf5d85-44e6-4a06-b7b4-6898c9adffab/article/zahranicnich-turistu-je-u-nas-vic>

Scientific publications

MATERIALS

The IX International Scientific and Practical Conference
«Analysis of the problems of science and modern education»

Prague, Czech Republic. 256 p.

(March 06 – 08, 2023)